

De rechtspositie van de architect 1850-1985 : een onderzoek naar de relatie tussen ontwikkelingen in de maatschappelijke positie en rechtspositie

Citation for published version (APA):

Fontein, E. M. (1988). *De rechtspositie van de architect 1850-1985 : een onderzoek naar de relatie tussen ontwikkelingen in de maatschappelijke positie en rechtspositie*. [Doctoral Thesis, Maastricht University]. Delftse Universitaire Pers. <https://doi.org/10.26481/dis.19881007ef>

Document status and date:

Published: 01/01/1988

DOI:

[10.26481/dis.19881007ef](https://doi.org/10.26481/dis.19881007ef)

Document Version:

Publisher's PDF, also known as Version of record

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.umlib.nl/taverne-license

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

repository@maastrichtuniversity.nl

providing details and we will investigate your claim.

Download date: 05 May. 2023

**De rechtspositie van de
architect 1850 - 1985**

De rechtspositie van de architect 1850 -1985

EEN ONDERZOEK NAAR DE RELATIE TUSSEN ONTWIKKELINGEN IN DE MAATSCHAPPELIJKE POSITIE EN RECHTSPOSITIE

Proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor aan de Rijksuniversiteit Limburg
te Maastricht, op gezag van de Rector Magnificus,
Prof. Dr. F.I.M. Bonke, volgens besluit van het College van Decanen, in het openbaar
te verdedigen op
vrijdag 7 oktober 1988 om 16.00 uur door:

ERIC MAARTEN FONTEIN

geboren te Amsterdam op 18 juni 1932.

Promotor: Prof. Mr. C.A. Adriaansens

	INHOUD	blz.
	CURRICULUM VITAE	9
	DANKBETUIGING	10
	AFKORTINGEN	11
I	INLEIDING	14
I.1	Uitgangspunten van het onderzoek	14
I.1.1	probleemstelling	14
I.1.2	methoden van onderzoek	15
I.1.3	tijdvak van onderzoek	17
I.2	Historische ontwikkelingen van de aannemer en de architect tot ca. 1850	18
I.2.1	het aarzelend begin	18
I.2.2	het ontstaan en de ondergang van de gilden	19
I.2.3	het verschijnsel aanneming van werk/aannemer	20
I.2.4	het ontstaan van de standaardvoorwaarden bij aanneming van bouwwerken	22
I.2.5	van bouwmeester tot architect	23
I.3	Het rechtskarakter van de overeenkomst tussen de architect en de opdrachtgever	25
I.3.1	algemeen	25
I.3.2	de ontwerp-opdracht aan de architect	25
I.4	Samenvatting	29
I.5	Notenlijst	30
II	DE ONTWIKKELING VAN DE MAATSCHAPPELIJKE POSITIE VAN ARCHITEKT EN AANNEMER TUSSEN 1850 EN 1940	32
II.1	De architect	32
II.1.1	de architect en de bescherming van zijn titel en beroep	32
II.1.2	de opleiding voor het architectenberoep	39
II.1.3	de architect in organisatorisch verband	42
II.2	De aannemer	43
II.2.1	de aannemersstand	43
II.2.2	eigenbouw en revolutiebouw	45
II.2.3	de ontwikkeling van het bouwbedrijf rond 1930	47
II.3	De opdrachtgever	48
II.4	Samenvatting	49
II.5	Notenlijst	50
III	ONTWIKKELINGEN VAN DE RECHTSPOSITIE VAN DE ARCHITEKT TEN OPZICHTE VAN AANNEMER EN OPDRACHTGEVER TUSSEN 1850 EN 1940	51
III.1	Inleiding	52
III.2	de rechtsverhouding architect-principaal	53
III.2.1	de ontwikkeling van de kontraktuele relatie	53
III.2.1.1	het rechtskarakter van de opdracht	63
III.2.1.2	de vertegenwoordigingsbevoegdheid van de architect	65

III.3	De buitenkontraktuele rechtspositie van de architect	72
III.3.1	de architect en de onrechtmatige daad	72
III.3.2	het auteursrecht met betrekking tot de bouwkunst	74
III.3.3	titel- en beroepsbescherming	74
III.4	De rechtspositie van de aannemer en zijn relatie tot de architect	74
III.4.1	inleiding	74
III.4.2	de rechtsongelijkheid van opdrachtgever en aannemer rond 1900	75
III.4.3	architekten stellen de misstanden aan de kaak	75
III.4.4	de rechtsverhouding opdrachtgever - aannemer nader overwogen	81
III.4.5	de Raad van Arbitrage ingesteld	82
III.4.6	nieuwe bedreiging voor de aannemer; hulp aan derden	88
III.4.7	de besteksbepalingen van de architect en het boetebeding rond 1900	89
III.4.8	de koncept-AAV 1911 van architecten, ingenieurs en aannemers	91
III.5	De aannemer als opdrachtgever van de architect	92
III.6	Samenvatting	95
III.7	Notenlijst	97
IV	DE ARCHITEKT IN HET MAATSCHAPPELIJK KRACHTEN- SPEL 1945-1985	99
IV.1	Het bouweconomisch beeld tussen 1945 en 1985	100
IV.1.1	1945-1955 het algemeen economisch herstel	100
IV.1.2	1955-1972 de groei	102
IV.1.3	1972-1985 de kentering	106
IV.2	De maatschappelijke plaatsbepaling van de architect in zijn verhouding tot de opdracht- gever	108
IV.2.1	1945-1955 de wederopbouw	108
IV.2.1.1	de architect nog een maatschappelijk middelpunt?	108
IV.2.1.2	de discussie rond de ontwerp-architektenwet van 1949	111
IV.2.2	1955-1972 de hoogconjunctuur	117
IV.2.3	1972-1985 de architect in een krisissituatie	134
IV.2.4	het verschijnsel deelopdrachten	169
IV.2.5	na 1985	176
IV.3	De opleiding tot architect	178
IV.4	Samenvatting	183
IV.5	Notenlijst	185

V	DE JURIDISCHE IMPLIKATIES VAN HET VERSCHUIVEND MAATSCHAPPELIJK BEELD 1945-1985	193
V.1	De kontraktuele relatie opdrachtgever- architect	193
V.1.1	de AR'71 in samenhang met voorgaande regelingen (1932, 1956, 1964, 1969)	193
V.1.1.1	algemeen	193
V.1.1.2	algemene bepalingen van de AR	193
V.1.1.3	werkzaamheden van de architect/omvang van de opdracht	194
V.1.1.4	honorering van de architect en vergoeding van zijn kosten	198
V.1.1.5	toezichthoudend personeel/adviseurs	204
V.1.1.6	verdere verplichtingen van de architect	205
V.1.1.7	aansprakelijkheid van de architect	205
V.1.1.8	bevoegdheden van de architect bij het voeren van directie	207
V.1.1.9	bijzonder verloop van een opdracht	207
V.1.1.10	geschillen	211
V.1.2	de SR'87	211
V.1.2.1	de totstandkoming van de SR'87	211
V.1.2.2	globale aanduiding van de belangrijkste ontwikkelingen in de SR'87 ten opzichte van AR'71	213
V.1.2.3	de SR'87 - een nieuwe koers?	220
V.2	De belangrijkste juridische discussiepunten	220
V.2.1	de vertegenwoordigingsbevoegdheid van de architect	220
V.2.1.1	algemeen	220
V.2.1.2	bij de planontwikkeling tot aan de aanbesteding	221
V.2.1.3	bij aanbesteding	222
V.2.1.4	bij de uitvoering/directievoering door de architect	223
V.2.1.5	bij de eindafrekening	224
V.2.2	de honorering van de architect volgens de AR'71/'83	225
V.2.3	wanprestatie	228
V.2.4	prematuur werk	233
V.2.5	aansprakelijkheid	233
V.2.5.1	de aansprakelijkheidsregelen in de AR en SR'87	233
V.2.5.2	de exoneration-clausules in de AR	234
V.3	Beslechting van geschillen	237
V.3.1	beslechting via de AR	237
V.3.2	beslechting via bindend advies	241
V.3.3	beslechting via de rechter	242

V.4	Praktijkontwikkelingen rond 1987	244
V.4.1	de opdracht in het NBW	244
V.4.2	scheidslijnen in de planontwikkelingsfasen	246
V.4.2.1	de opdrachtgever	246
V.4.2.2	de architect	247
V.4.2.3	de opdracht	249
V.4.3	koncentraties van partijen in de ontwerpfase	253
V.4.3.1	het bouwteam	254
V.4.3.2	het ontwerpteam	255
V.4.3.3	de ontwerper als kontraktpartij van de aannemer	257
V.5	Samenvatting	258
V.6	Notenlijst	260
VI	AUTEURSRECHT EN DE BOUWKUNST	261
VI.1	Korte historie van de wetgeving op het auteursrecht met betrekking tot de Bouwkunst	262
VI.2	De architect en de Auteurswet 1912	267
VI.3	De juridische definitie van de Auteurswet 1912 met betrekking tot de Bouwkunst	268
VI.3.1	de aard van het auteursrecht	268
VI.3.2	de maker van het werk	269
VI.3.3	werken waarop auteursrecht bestaat	271
VI.3.4	het openbaar maken en verveelvoudigen	272
VI.4	Overige bepalingen van de Auteurswet	274
VI.4.1	openbaarmaking en verveelvoudiging	274
VI.4.2	beperkingen	274
VI.4.3	het "droit-moral" of persoonlijkheidsrecht	274
VI.4.4	handhaving van het auteursrecht- strafbepalingen	276
VI.4.5	duur van het auteursrecht	277
VI.5	Het auteursrecht en de Algemene Regelen voor de honorering van de architect en de verdere rechtsverhouding tussen opdrachtgever en architect (AR'71), c.q. SR'87	277
VI.6	Notenlijst	280
VII	KONKLUSIE	281
	LITERATUURLIJST	285
	VERKORTE INHOUD	287
	SUMMARY	295

CURRICULUM VITAE.

Eric Maarten Fontein, geboren 18 juni 1932 te Amsterdam

Lagere School te Amsterdam 1938-1945

HBS-b te Amsterdam en Delft 1946-1951

Technische Hogeschool te Delft
afd. Bouwkunde (utiliteitsbouw) 1953-1961

Vrije Universiteit te Amsterdam
Fakulteit der Rechtsgeleerdheid 1981-1984

Technische Universiteit te Delft
afd. Bouwrecht, Promotie-onderzoek 1983-1985

Rijksuniversiteit Limburg
Fakulteit der Rechtsgeleerdheid
vervolg Promotie-onderzoek 1985-1988

DANKBETUIGING

Bij het werken aan dit proefschrift heb ik van zeer velen grote steun ondervonden, waarvoor ik dank verschuldigd ben.

Dat geldt in de eerste plaats uiteraard voor mijn promotor PROF. MR. C.A. ADRIAANSENS. De herlezing van de met hem gevoerde korrespondentie heeft mij opnieuw doen beseffen welk een tijdsbeslag de begeleiding van een promovendus vereist.

Aan de maandelijks gesprekken met hem, waarin hij mij met raad en daad terzijde stond, bewaar ik de beste herinneringen.

Zonder aan de overigen iets te kort te willen doen zou ik met name MR. H.C. WESSELING willen bedanken voor zijn opbouwende kritiek. Zijn grote belangstelling voor de bouwkunst en de juridische kant van het bouwen, gepaard gaande aan zijn langdurige ervaring als jurist, is voor mij van grote waarde geweest.

Voor de bereidwilligheid van wijlen PROF. MR. C.M. STRAVER om een groot deel van zijn eigenhandig bijeengebrachte gegevens ter beschikking te stellen voor mijn onderzoek ben ik hem zeer erkentelijk. Zijn aanwijzingen heb ik gaarne gevolgd.

Als "her-intreder" op latere leeftijd in de universitaire wereld is het mij opgevallen met hoeveel welwillendheid zij die aan de, meest wetenschappelijke, instituten zijn verbonden mij zijn tegemoet getreden.

Van deze instituten wil ik gaarne noemen:

- de Fakulteit der Rechtsgeleerdheid van de Vrije Universiteit te Amsterdam.
Naast de juridische scholing die ik aldaar mocht ontvangen, heb ik veel hulp mogen ondervinden van de fakulteits-bibliotheek.
- de Technische Universiteit te Delft.
- het Nederlands Dokumentatiecentrum voor de Bouwkunst
- de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage.
- de Koninklijke Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst/BNB te Amsterdam.

LIJST VAN GEBEZIGDE AFKORTINGEN

AAV	-Algemene Administratieve Voorwaarden
ABS	-Ambachtsschool
AIB	-Arbitrage Instituut Bouwkunst
AR	-Algemene Regelen voor de honorering van de architect en de verdere rechtsverhouding tussen opdrachtgever en architect
Arr RB	-Arrondissementsrechtbank
AV	-Algemene Voorwaarden
AVBB	-Algemeen Verbond Bouwbedrijf
AW	-Auteurswet 1912
BNA	-Bond van Nederlandse Architecten
BW	-Burgerlijk Wetboek
BR	-Bouwrecht
CBS	-Centraal Bureau voor de Statistiek
CEM	-(advies) Commissie Economische Mededinging
CHH	-Commissie Herziening Honorarium
CVA	-Commissie van Advies (ter beslechting van honorariumgeschillen)
DNB	-De Nederlandse Bank
EIB	-Economisch Instituut voor het Bouwbedrijf
GW	-Grondwet der Nederlanden
HBS	-Hogere Burgerschool
HBO	-Hoger Beroepsonderwijs
HR	-Hoge Raad der Nederlanden
HTS	-Hogere Technische School
KNOB	-Koninklijke Oudheidkundige Bond
MtBB	-Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst
MTS	-Middelbaar Technische School
NAB	-Nederlandse Aannemers Bond
NBW	-Nieuw Burgerlijk Wetboek
NEN	-Nederlandse Norm van het Nederlands Normalisatie Instituut
NJ	-Nederlandse Jurisprudentie
NJV	-Nederlandse Juristen Vereniging
NR	-Nadere regeling op de algemene regelen voor de honorering van de architect en de verdere rechtsverhouding tussen de opdrachtgever en architect
ONRI	-Orde van Nederlandse Raadgevende Ingenieurs
PC	-Permanente Commissie (ter beslechting van geschillen)
POG	-Praktijkboek Onroerend Goed
RAB	-Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland
Rb	-Rechtbank
RR	-Regelen voor de honorering van de architect en de verdere rechtsverhouding tussen opdrachtgever en architect bij restauratie van monumenten van bouwkunst
Rv	-Wetboek van Rechtsvordering
RVA	-Raad van Arbitrage
SAB	-Samenwerkende Architectenbureaus

STC	-Rapport Schaalvergroting Taakstelling en Concentratie in het Onderwijs
SR	-Standaardregelen Rechtsverhouding opdrachtgever- architekt
TH	-Technische Hogeschool
TU	-Technische Universiteit (TUD te Delft, TUE te Eindhoven)
UAR	-Uniform Aanbesteding Reglement
VDI	-Vereniging van Delftsche Ingenieurs
WVHR	-Weekblad van het Recht

INLEIDING

- I.1 Uitgangspunten van het onderzoek
 - I.1.1 probleemstelling
 - I.1.2 methoden van onderzoek
 - I.1.3 tijdvak van onderzoek

- I.2 Historische ontwikkelingen van de aannemer en de architect tot ca. 1850
 - I.2.1 het aarzelend begin
 - I.2.2 het ontstaan en de ondergang van de gilden
 - I.2.3 het verschijnsel aanneming van werk/
 aannemer
 - I.2.4 het ontstaan van de standaardvoorwaarden
 bij aanneming van bouwwerken
 - I.2.5 van bouwmeester tot architect

- I.3 Het rechtskarakter van de overeenkomst tussen de architect en de opdrachtgever
 - I.3.1 algemeen
 - I.3.2 de ontwerp-opdracht aan de architect

- I.4 Samenvatting

- I.5 Notenlijst

INLEIDING

I.1

Uitgangspunten van het onderzoek

I.1.1

probleemstelling

Geen proces is meer verknocht met maatschappelijke ontwikkelingen dan de totstandkoming van het gebouwde. Het laat zich indenken dat het inrichten van de beschermende omhulling van de eerste primitieve levensvormen, qua organisatie van het wordingsproces, even eenvoudig is als het gebouwde zelf.

Met de verfijning van de maatschappelijke verhoudingen, en de daarmee gepaard gaande kulturele ontwikkeling, wordt niet alleen het gebouwde zelf zeer veel gekompliceerder, maar ook de wijze waarop het tot stand komt. Dit staat in rechtstreeks verband met het specifieke aspect van de gebondenheid van de architectuur als kunstuiting. De architektonische vormopgaaf wordt immers mede bepaald door programmatische, technische en economische factoren. Daarnaast zijn er ook nog de juridische beperkingen van de bouwlokatie.

Vele geschillen kwamen en komen nog voort uit de spanning tussen de architektonische vormtaal, en de andere bepalende componenten die veelal voor de opdrachtgever gemakkelijker kwantificeerbaar zijn. In het ontwikkelingsproces van het gebouwde doen zich verschuivingen voor die parallel schijnen te lopen aan zich wijzigende maatschappelijke verhoudingen. Een komplicerende faktor is het pluriforme karakter van het begrip "architekt". In de tweede helft van de vorige eeuw was "architekt" vaak synoniem voor de ontwerpend aannemer, terwijl in diezelfde periode vormgevers-in-optima-forma zoals dr. P.J.H. Cuypers hun stempel drukten op stads- en dorpsgezicht.

De maatschappelijke positie van de onafhankelijke architect is, van kort vóór de tweede wereldoorlog tot geruime tijd daarna, vrij stabiel. Hij is de spil in het ontwikkelingsproces van architektonische visie tot gerealiseerd projekt, zij het dat dit in de sfeer van de woningbouw weer iets anders ligt dan in de overige bouwsectoren. De laatste twintig jaar is er echter sprake van ingrijpende wijzigingen. Het verwarrende daarbij is dat men niet kan stellen dat de architect thans in beginsel anders funktioneert dan vroeger het geval was. Ook nu komen er "ontwerpende aannemers" voor, evenzeer als architecten die los van de materie ontwerpen en desondanks groot aanzien genieten.

Ook binnen het bouwproces zelf is de positie van de architect thans veelvormiger geworden: soms toch weer spil van het bouwproces en soms uitvoerder van delen van opdrachten. Juist daarom is nu een onderzoek naar de ontwikkeling van de rechtspositie van de architect van belang.

De ingrijpende wijzigingen behelzen vooral de juridische positie van de architect en de toetsing van zijn prestatie aan de letter van het kontrakt of de opdracht. Dit heeft genoopt tot de herziening van de standaardvoorwaarden, mede onder druk van een andere houding tot kontraktpartners in het algemeen en de nieuwe Wet Algemene Voorwaarden. Vanaf 1921 bepalen de Algemene Regelen van de BNA grotendeels de kontraktuele rechtspositie van de architect. Een analyse van de belangrijkste aanpassingen maakt daarom deel uit van deze studie. Sinds 1974 zijn pogingen ondernomen om de Algemene Regelen op een nieuwe leest te schoeien en te vervangen door de Standaardvoorwaarden Rechtsverhouding Opdrachtgever-Architect. Vele suggesties en concepten zijn nadien zonder resultaat de revue gepasseerd. Uiteindelijk werd in 1987 deze nieuwe regeling vastgesteld en ingevoerd. Deze SR 87 wordt in de analyse betrokken.

In buiten-kontraktuele zin vindt de verandering zijn uiting in de ontwikkeling van het Nieuw Burgerlijk Wetboek, en de zich wijzigende visie op het fenomeen aansprakelijkheid en de wettelijke bescherming van titel of beroep.

Deze studie dient ertoe om na te gaan hoe de maatschappelijke ontwikkeling van de architect, in de gedaante van de zelfstandige beroeps-beoefenaar, zich heeft voltrokken en hoe dat juridisch is vertaald. Derhalve, of de regeling van de rechtspositie van de architect, in zoverre al aanwezig, gelijke tred heeft gehouden met de ontwikkeling van de maatschappelijke aspecten van zijn beroepsuitoefening.

Deze juridische aspecten zijn derhalve tweërlei:
- de kontraktuele relatie met de opdrachtgever en
- de buiten-kontraktuele relatie, zoals de algemene regeling van de rechtspositie, de bescherming van titel en beroep, en de auteursrechtelijke bescherming.

Gezien de bijzondere positie van het Auteursrecht met betrekking tot de bouwkunst is aan dit facet een apart hoofdstuk gewijd.

I.1.2 methoden van onderzoek

Het blijkt dat de maatschappelijke positie van de partijen, zowel in hun onderlinge relatie als individueel, in de loop der tijden grote veranderingen hebben ondergaan ten aanzien

van hun rol in het bouwproces.

De rol van de architect heeft, in de tijd gezien, andere interpretaties gekregen. De tijdsfaktor is dus bij deze studie van groot belang en fungeert derhalve als parameter. In dat verband is het volgende citaat relevant:

"Tijd is een essentiële parameter van het onderzoek, geschiedenis, een onmisbare component, geschiedenis, die vroeger zo dikwijls is aangevochten als hinderpaal voor architektonische vernieuwing, heeft haar entree gemaakt als basisinstrument voor het verwerven van inzicht in de toekomst van het beroep".

(Tzonis/Le Faivre Bouw 1982/23)

Uitgaande van het in de probleemstelling verwoorde object van onderzoek is begonnen met de bestudering van publikaties in de (bouw)vakliteratuur, speciaal ten aanzien van de juridische kwesties. Daarna is onderzocht in hoeverre de gesignaleerde maatschappelijke verschijnselen worden gevolgd door de jurisprudentie of regelgeving.

Het eerste deel van dit onderzoek behelst derhalve een literatuurstudie met betrekking tot de maatschappelijke verhoudingen.

De maatschappelijke analyse beslaat o.a.:

- "De Opmerker", de jaargangen 1883 - 1918
Dit blad verscheen onder auspiciën van het genootschap Architectura et Amicitia.
- "Het Bouwkundig Weekblad" van 1854 - 1940 en 1945 - 1978
Orgaan van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst BNA.
- "Bouw" van 1945 - 1984
Uitgave van het Bouwcentrum te Rotterdam.

Aan deze basis zijn vele andere, in de tekst aangehaalde, publikaties ad hoc, alsmede standaardwerken toegevoegd.

Het tweede deel van het onderzoek wordt gevormd door een onderzoek naar de juridische ontwikkelingen en jurisprudentie door middel van literatuurstudie.

De juridische analyse beslaat:

- Het Weekblad van het Recht (1852-1938) op de onderwerpen:
 - aanbesteding
 - aanneming a)
 - aansprakelijkheid
 - architect
 - auteursrecht b)
 - bouwmeester
 - huur/verhuur van diensten
 - lastgeving
 - machtiging

- De Nederlandse Jurisprudentie op de onderwerpen:
 - aanneming
 - aanbesteding
 - architekt
 - auteursrecht b)
 - auteurswet b)
- a) Hieronder valt ook lange tijd de rechtsverhouding architect/opdrachtgever, zeker tot 1930, hoewel de algemene juridische kwalifikatie voor deze overeenkomst op dat moment reeds als huur van diensten werd gezien.
- b) In relatie met hoofdstuk 6.
 - Publikaties van de Commissie van Geschillen BNA c.q. het Arbitrage Instituut voor de Bouwkunst 1946 - 1984
 - Publikaties van de Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland.
 - "Bouwrecht" voorzover het relevante publikaties betreft, vanaf 1963
 Bouwrecht verschijnt onder auspiciën van het Instituut voor Bouwrecht

Aanvankelijk wordt bij geschillen tussen architect en opdrachtgever hoofdzakelijk door de rechter beslist. Eerst na het ontstaan van standaardvoorwaarden in de twintiger jaren gaan arbitrale vonnissen de overhand krijgen.

I.1.3 tijdvak van onderzoek

De tweede helft van de 19e eeuw is gekozen als eerste te onderzoeken periode. Na afschaffing van het gildesysteem voor de burgerbouw tijdens de Bataafse Republiek in 1798, ontstond in de wereld van de burger-bouw een nieuwe figuur: de aannemer, als zelfstandig ondernemer voor gehele, stedelijke bouwwerken. Vóór die tijd kwam de aanneming van gehele werken slechts sporadisch voor. Uit deze aannemer heeft zich na 1850 mettertijd een tweede figuur ontwikkeld, de zelfstandige architect. Bruynzeel (* 1) meent dat de term "architekt" vóór het midden van de 19e eeuw slechts eenmaal in publikaties voorkomt. Pas na het ontstaan van deze zelfstandige architect is een onderzoek naar de rechtspositionele aspecten van de afzonderlijke bij het bouwproces betrokkenen zinvol.

Het is voor een goed begrip van de situatie ná 1850 noodzakelijk om ook de gang van zaken van vóór die tijd in het onderzoek te betrekken. In een tot deze inleiding behorende paragraaf (I.2) is daarom enige aandacht besteed aan de ontwikkelingen vanaf het jaar 1000 tot 1850.

Het verdere onderzoek is opgesplitst in twee perioden: van 1850 tot 1940 en van 1946 tot 1986.

Immers, de maatschappelijke positie van de architect is, tot 1940 sterk in ontwikkeling in positieve zin, terwijl na 1946 het omgekeerde het geval is. Daarbij kan vooral in het eerste tijdvak niet voorbijgegaan worden aan de maatschappelijke en rechtspositie van de aannemer. De maatschappelijke waardering of het vooroordeel treft vaak hen beide in gelijke mate, terwijl er tevens van wederzijdse beïnvloeding sprake is.

1.2

Historische ontwikkelingen van de aannemer en de architect tot ca. 1850

1.2.1

het aarzelend begin

De eerste architektonische ontwikkeling in ons land schijnt te hebben plaatsgevonden in de 7e eeuw toen engelse geestelijken zich met onze kerkbouw hebben ingelaten. Wat aan architektonische prestaties werd verricht was tot aan de 11e eeuw dan ook voornamelijk het werk van monniken. De wereldse meester-metselaar doet eerst zijn intrede rond 1300.

In Duitsland ontwikkelen zich al snel broederschappen, waarbij die van de "Steinmetzen" ook in juridisch opzicht van groot belang zijn geweest (* 2). Reeds in 1400 werden de regels welke het ambacht bepaalden, op schrift gesteld. Voor het Duitse gebied was zelfs een beroepsinstantie ingesteld in Regensburg. Heideloff (* 3) stelt dat de "bouwhut" een instelling is die reeds van vóór het begin van de jaartelling dagtekent. Waarschijnlijk is daarmee echter bedoeld een bouwcorporatie zoals ook de Grieken en vooral de Romeinen (collegium fabrorum) die kenden. Deze Romeinse corporaties bleven bestaan tot de 5e eeuw onder Honorius, daarna deden de oorlogen ook hier hun ontwrichtend werk. Deze wereldse bouwcorporaties hadden eventueel qua organisatie niets gemeen met de uit de geestelijkheid voortgekomen "Bauhütte".

De "Bauhütte" heeft vanaf de 9e eeuw tot de 18e eeuw (in Duitsland) grote betekenis gehad voor de sakrale bouwkunst. Deze bouwgemeenschappen waren gebaseerd op een zeer strakke hiërarchische opbouw waarbij de Meester het ontwerp maakte en toezag op het funktioneren van de organisatie en het resultaat van het werk. De "Bauhütte"- organisatie kende ook een eigen rechtssysteem, na 1459 zelfs in drie lagen. Het is niet duidelijk of, en in hoeverre, er verbanden bestaan tussen de geestelijke Bauhütte en de wereldlijke bouwbroederschappen en hun ontwikkeling.

I.2.2

het ontstaan en de ondergang van de gilden

De feitelijke ontstaansgrond van de gilden was de drang naar een kwaliteitsgarantie van het ambacht voor de opdrachtgever, hetgeen zeker succesvol is gebleken. Het gevaar echter dat alle vormen van beroepsbescherming bedreigt, is, dat ze aan zichzelf te gronde gaan. Daarvoor zijn verschillende oorzaken aan te wijzen.

Zo is daar de kartelvorming en het daarmee verbonden, maatschappelijk isolement. Wanneer er, door het ontbreken van concurrentie duidelijke kenmerken van machtsmisbruik aan de dag treden, worden er tegenkrachten opgeroepen. Voorts wordt de interne concurrentie-positie beperkt door middel van zware toelatingseisen en er kunnen conflicten ontstaan met aanpalende beroepsgroepen.

Bij het gildesysteem bleek op den duur een gezonde ontwikkeling onmogelijk te worden vanwege de rem op de verbetering en rationalisering van de produktietechnieken. Dat hield immers een bedreiging in voor de positie van de gildemeesters. Deze behoudendheid heeft een forse bijdrage geleverd aan de impopulariteit van het systeem.

Ter illustratie van eerder genoemde conflicten met verwante beroepsvelden diene de zesendertig jaar durende ruzie aan het eind van de 18e eeuw, tussen schrijnwerkers en timmerlieden in Brugge over de vraag, aan wie het gebruik van de lijmpot was voorbehouden. Bij het concordaat van 1455 was dit voorrecht namelijk toegekend aan de schrijnwerkers en de eindeloze ruzie heeft daaraan niets kunnen veranderen. Het ging hier puur om de commercie: zonder lijm was men aangewezen op ambachtelijke verbindingen en dat beperkte de "markt" aanzienlijk. De schrijnwerkers waren namelijk makers van doodkisten en die werden verlijmd. De lijmpotkwestie was dus een poging van de timmerlieden om zich een consistent marktaandeel toe te eigenen. In Frankrijk werden in de 18e eeuw jaarlijks door de gilden een miljoen livres uitgegeven aan proceskosten (* 4). In Oostenrijk hield het systeem het 't langste uit: tot v r in de 19e eeuw kende men daar nog vormen van ambachtelijke beroepsbescherming.

De machtspositie van de Meester binnen het gilde had ook een sociaal gevolg: de scheiding tussen kapitaal en arbeid - het standsverschil - ontstond. Als reactie daarop sloten de gezellen zich aaneen in "knechtgilden" die soms winkels (werkplaatsen) "vuyl" verklaarden vanwege de onacceptabele omstandigheden waaronder daar moest worden gewerkt. De uitholling van binnenuit van het systeem ging daarmee voort, het ontbreken van concurrentie en de daaraan verbonden prijsopdrijving deed de rest. Zo verwerd het commercieel alleenrecht tot maatschappelijk isolement.

Na de instelling van de Bataafse Republiek werd, zoals ook in Frankrijk, in 1798 het gildesysteem afgeschaft.

Toch heeft dit abrupte einde van een zichzelf overleefd hebbend, maar op het moment van afschaffing reeds honderden jaren bestaand stelsel, een geweldig schokeffect gehad op het bouwvak. Niet alleen in maatschappelijke zin, maar ook ambachtelijk. Het heeft zeker honderd jaar geduurd voor er weer van een redelijk evenwicht kon worden gesproken. Architect Weissmann klaagde in 1909 (* 5) nog over het kwalitatieve verval van het ambacht en blikte verlangend terug naar het gilde als opleidingsinstituut. Vooral de aannemerij moest het ontgelden: "wij weten dat deze instelling nog geen eeuw oud is; toch heeft zij zulke wortels gemaakt, dat het heel wat moeite zal kosten dit onkruid uit te roeien". Zijn pleidooi voor ambachtsscholen vond echter gehoor en de ambachtelijke beroepsopleiding voor het bouwvak kwam in de daarop volgende jaren op gang.

1.2.3

het verschijnsel aanneming van werk/aannemer

Weliswaar deed de afschaffing van de gilden "de aannemer" als zelfstandige ondernemer als "burger-bouwer" ontstaan, maar aanneming van werk als kontraktvorm ontstond reeds veel eerder (* 6). Een bekend geval is de aanbesteding in 1601 van de sluis aan de St. Anthoniesdijk te Amsterdam. Enige tijd daarvoor was de aanbesteding van een aantal schepen voor de VOC gestrand op het protest van de Amsterdamse Scheepstimmerlui, omdat hun "vaste" lasten hoger waren dan in de andere steden en er daarom geen sprake kon zijn van eerlijke concurrentie. Zij kregen het werk uiteindelijk voor de door hen bedongen prijs. Reeds in 1565 werd te Amsterdam bij de keur op het timmeren en rooien (het vaststellen van de rooilijnen en daarmee een vroege voorloper van de bouwverordening) voorgeschreven dat Bestek en Voorwaarden van alle aangenomen werken schriftelijk dienden te worden opgesteld en tevens als grondslag zouden dienen voor de beslechting van geschillen (* 7). De aanneming van werk geschiedde tot de opheffing van de gilden (bij de Staatsregeling 1798 art. 53), doorgaans ambachtsgewijs, althans bij kleinere werken waarbij de coördinatie in handen was van één dezer ambachten, dus steenhouwer, timmerman of metselaar. De gilden waren stadsgewijs georganiseerd hetgeen o.a. te maken had met het heffen van invoerrechten. Ook de bouwplannen werden vaak gemaakt door de steenhouwer (beeldsnijder) of (stads)timmerman. Ook uitzonderingen daarop kwamen echter, zoals de kunstschilder en Utrechtse stadsbestuurder Moreelse, die verschillende gebouwen in zijn stad ontwierp, terwijl een bouwmeester als Jacob van Campen evenmin uit het ambacht voortkwam.

Dit soort bouwplannen was doorgaans grootschaliger van aard en werden gemaakt in opdracht van stadsbesturen (* 8). In de militaire sektor werden plannen gemaakt door genie-officiëren die onder de Staten-Generaal ressorteerden. Grootschaliger projecten manifesteerden zich vooral tegen het eind van de 18e eeuw, niet alleen in de bouw, maar ook in de industrie. Zo ontstonden er vooral in de zilver-fabrikage vrij grote produktiesystemen.

Met de aftakeling van de gilden kwam ook de vakopleiding in gevaar, immers, er ontbrak een alternatief voor de meestersopleiding. De gevolgen daarvan deden zich al snel voelen. De zich manifesterende behoefte aan schriftelijke grondslagen voor de kontrakten doet vermoeden, dat er een toenemende noodzaak bestond tot toetsing van de kwaliteit van de geleverde prestatie in juridische zin. Het kwaliteitsverval blijkt evenzeer uit de ontboezeming van een meester-metselaar uit 1775 (* 9)

".... Maar laat ik voortgaan en een onbeschroomd opleggen de Reden van waar sommige onzer zwaare Muuren in zulk een beschreijenswaardige staat zijn. Omdat de goede trouw, de eerlijkheid, als verbannen is geworden onder de Arbeiders en Meesters en de Rekeningen daar door zeer hoog gemaakt wordende, heeft men begonnen de Metzelwerken Aantebesteeden, in eene Massa; ieder heeft, om het Werk te hebben, de Prijs daarvoor zoo laag gesteld, dat zij er niet mede konden uitkomen; tegen Schaaden konden zij niet; wat dan gedaan?

Slegte en mindere soort van Kalk en van Steen geleverd; allerlei Bedriegeryen te werk gesteld, als te veel Zand in de Kalk gedaan; de Kalk niet wel bebouwt; de Tras in dezelve benodigd moedwillig verzuimt; de goede principes van het Metzelen verwaarloost; en om minder Dagloon te betalen, onkundig, onbekwame Knechts en Jongens gebruikt; oude kalk-tobbens en kruiwagens in de Muuren gemetzelt, in 't afwezen der Opzienderen; onkunde, onachtzaamheid en 't verzuim der Opzienderen hebben het haare daar toe gedaan; en er word de Bestiering toevertrouwt aan onkundige Daglooners en baatzugtige Huurlingen".
"Ook zal men nooit goed Metzelwerk verkrijgen in gewigtige Muurwerken, zoolang men de Aanneemers alle de Bouwstoffen zelfs laat leveren".

De opheffing van de gilden deed een koördinatieprobleem ontstaan bij de uitvoering van werken dat moest worden opgelost. Dat gaf een belangrijke stoot tot het ontstaan van de aannemer-van-gehele werken. Een meer commerciële dan ambachtelijke figuur, meer koppelbaas dan vakman. De tijd noodde daar ook toe. Het door Adam Smith gepropageerde economisch individualisme werd verheven tot een economisch en politiek systeem. Een ruilmaatschappij waarin ondernemers voor zichzelf werken, ordent zichzelf, zo redeneerde Smith.

Een totaal verschil met het daaraan voorafgaande mercantilisme, waarbij leiding en ordening van bovenaf het uitgangspunt vormde. Zelfordening van de maatschappij komt voort uit concurrentie, hetgeen voor het bouwbedrijf de openbare besteding tot gevolg heeft gehad. Deze openbare bestedingen veranderden de gildemeester van weleer in een aannemer-nieuwe stijl, zij het via een langdurig proces.

I.2.4

het ontstaan van de standaardvoorwaarden bij aanneming van bouwwerken

Zoals reeds opgemerkt gaf de politiek-ekonomische situatie aanleiding tot het verschijnsel aannemer als kontrakt-partner-voor-gehele-werken, waarbij de ambachtelijke vakkennis van deze figuur op de tweede plaats kwam. Het zakelijke karakter van de aannemingsovereenkomst prevaleerde en maakte toetsing van bindende aanbiedingen steeds meer noodzakelijk.

Een felle concurrentiestrijd in de ekonomisch slechte omstandigheden na 1800 werkte in dat opzicht katalyserend. De stap naar standaardvoorwaarden was daarom toen nog maar een kleine. De eerste officiële Algemene Voorwaarden verschenen dan ook al in 1815 en werden vastgesteld bij Koninklijk Besluit vanwege het "Corps Ingenieurs der Genie". In 1839 volgen de eerste Algemene Voorwaarden van "Waterstaat" met de herzieningen in 1860, 1866, 1876, 1882, 1892, 1901, 1915, 1919 en 1930 (* 10).

Het ligt zeer voor de hand om aan te nemen dat de behoefte aan toetsing niet alleen bij "Waterstaat" ontstond, maar tevens bij de partikuliere opdrachtgever. Dit heeft in feite de stoot gegeven tot de verdere ontwikkeling van het verschijnsel van de onafhankelijk architect náást de aannemer. De meeste partikuliere opdrachtgevers waren immers leek op bouwkundig gebied waardoor de behoefte aan een formulering en beoordeling van de aannemersprestatie door een deskundige niet kon worden ontbeerd. (zie ook hoofdstuk I.2.5.)

De voorwaarden waren zozeer toegesneden op het voorkomen van chicanes van aannemerszijde, dat de weegschaal van vrouwe Justitia op een haast onvoorstelbare manier doorsloeg in het voordeel van de aanbesteder. Deze bestond alras niet alleen uit "Waterstaat" maar ook uit menig partikulier, die maar al te zeer geneigd was het voordelige diktaat te volgen.

Het verzet van de aannemers bleef lang uit, mede vanwege de krapte op de bouwmarkt. De aannemers in het begin van de 19e eeuw waren voornamelijk aannemers van grond- en waterbouwkundige werken. In de burgerbouw werd nog hoofdzakelijk gewerkt vanuit één van de ambachten, metselaars of timmerlieden, waarbij de koördinatie van de overige betrokkenen bij de eerste of de tweede lag.

Het werk was in hoofdzaak onderhouds- en reparatiewerk, er kwamen weinig burgerlijke bouwwerken tot stand.

De rechtsongelijkheid van partijen kwam aanvankelijk mede voort uit, hoe vreemd het ook klinkt, de eenvoud van het werk toendertijd. Er waren nóch veel ingenieurs, nóch veel aannemers; men kende elkaar en elkaars opvattingen alsmede de aard van het werk, voornamelijk bestaande uit sluizen, duikers en bruggen naar overbekend concept. "Ten genoege van de Direktie" was derhalve een afdoende kwaliteitsomschrijving. Handhaving echter van deze begrippen bij een grote diversifikatie van het werk, en vooral komplisering, moest op den duur tot ernstige konflikten leiden, vooral naarmate de partikuliere bouw qua omvang belangrijker werd dan het waterstaatswerk. Talloze paragrafen (442 t/m 447, 451, 453) van de toenmalige AV 1882 maakten "de partikuliere werkgever (lees: aanbestede) niet alleen partij, maar ook rechter, opperrechter en zelfs tot beul" (* 11).

Zoals hierna in hoofdstuk III.5.2 nog zal blijken is het de grote verdienste geweest van de Utrechtse architect F.J. Nieuwenhuizen dat hij in zijn "Beschouwingen omtrent het Aanbesteden van Werken" (1885) opkwam tegen het schrijnend onrecht bij het bouwen in die dagen. In een zestal stellingen gaf hij de voornaamste grieven weer (* 12).

Zoals gebruikelijk leidde ook hier de maatschappelijke druk tot een bundeling van belangen. In 1895 werd de Nederlandsche Aannemersbond opgericht die zich zeer beijverde voor wijziging van de artikelen 1640-1653 BW. De Bond was daarin niet zeer succesvol. De acties die herziening van de Algemene Voorschriften beoogden hadden meer succes en leidden, zij het schoorvoetend, tot een verbeterde rechtspositie van de aannemer.

I.2.5

van bouwmeester tot architect

De tientallen jaren durende discussie rond art. 1645 BW vond zijn oorsprong in het feit, dat bij de formulering van het desbetreffende wetsartikel vanuit de Code Civil, de zelfstandige architect onbekend was. Ontwerper en uitvoerend ambachtsman traden dus op als personele unie. Weliswaar ontstond in ons land in de tweede helft van de 19e eeuw de figuur van de zelfstandige architect, maar het bleef één vorm naast de bestaande, die een vermenging inhielden met allerlei aanverwante beroepen.

Het is waarschijnlijk, zoals ook in hoofdstuk I.2.4 al is opgemerkt, dat de afschaffing van de gilden, het optredende verval van kwaliteit in het bouwvak, én de ontwikkeling in de aannemerij, de behoefte deed ontstaan aan een onpartijdige figuur. Deze kon de zakelijke belangen van de

opdrachtgever behartigen en dan tevens nog de planontwikkeling ter hand nemen. Zoals ook thans nog het geval is, bestonden er talrijke verschillen in status en beroepsuitoefening van de architect: van ontwerpend-aannemer tot vormvirtuoos. Er was geen sprake van een plotselinge overgang, het was meer zo dat de architect als zelfstandig beroepsbeoefenaar naast de bestaande vormen zijn intrede deed en gaandeweg aan betekenis won.

Een pril begin van sociale ordening tekent zich af met de oprichting van "De Maatschappij tot Aanmoediging der Bouwkunde" in 1819. In 1830 is zij echter van het toneel verdwenen, om onbekende redenen. Van deze Maatschappij waren overigens geen "architekten" lid, dat fenomeen bestond toen nog niet. Twaalf jaar later, op 12 januari 1842, wordt een nieuwe vereniging opgericht: de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst. Haar lotgevallen worden beschreven in hoofdstuk II.1.3.

Het ontstaan van de zelfstandig ontwerper betekende een breuk tussen kunst en ambacht. Deze scheiding verdiepte zich snel, zózeer zelfs dat de uitvoerende kant geheel een aannemerszaak werd. De thans noodzakelijke sloop van vele representatieve bouwwerken uit het laatst van de 19e eeuw vindt zijn oorzaak in solitaire artistieke opvattingen van de ontwerpers van die dagen, en de onervarenheid van de aannemerij met de konstruktieve problemen die dat met zich mee bracht. Soms ontstond er een verschil in ontwerpend architect en direktievoerend architect. Zo schijnt de rol van de 19e eeuwse Amsterdamse stadsarchitect Zocher jr. bij de totstandkoming van zijn Beurs, beperkt te zijn geweest tot het ontwerp, een andere kollega was belast met de uitvoering. Hoezeer de ontwerpend-architect vervreemde van de gebondenheid aan de materie zal nog blijken uit de geschiedenis van de beroepsopleiding.

Met de opkomst van de architect als vrije beroepsbeoefenaar kwamen er ook voor de bepaling van zijn kontraktuele rechtspositie regelen in zwang. De eerste franse honorariumregeling zag in het Parijse decreet van "12 pluviöse an VIII", (1 februari 1812) het licht.

De buiten-kontraktuele situatie van de onafhankelijke architect is tot 1850 nog uiterst pover. Van een beroeps- of titelbescherming is nog geen sprake. Van auteurs-rechtelijke bescherming van zijn werk zal eerst in de dertiger jaren van de volgende eeuw sprake zijn.

I.3

Het rechtskarakter van de overeenkomst tussen de architect en de opdrachtgever

I.3.1

algemeen

Een onderzoek naar de rechtspositie van de architect is niet zinvol zonder definitie van het rechtskarakter van het architectenkontraakt. Aangezien de discussie hierover zich voornamelijk voltrok tussen 1850 en 1940 is bij deze paragraaf afgeweken van het beginsel dat dit inleidend hoofdstuk een ontwikkeling schetst vóór 1850.

Kenmerkend voor de aanvankelijk onduidelijke positie van de zelfstandig architect is het feit dat er in juridische zin heel lange tijd meningsverschillen bestonden omtrent de kwalifikatie van de bovenvermelde overeenkomst. In principe staan daarvoor, afgeleid uit het Burgerlijk Wetboek (* 13), drie typen overeenkomsten ter beschikking, te weten:

- het verrichten van enkele diensten 1637 BW
- arbeidsovereenkomst 1637a, 1637d BW e.v.
- aanneming van werk 1637b, 1640 BW e.v.

Elk van deze drie overeenkomsten kent haar eigen regels. Het minst omvangrijk en dwingend zijn die regels bij de "enkele diensten": zij wordt beheerst door "dezelve eigene bepalingen en bedongene voorwaarden, en bij gebreke van deze door het gebruik" (1637 BW). De "aanneming van werk" (1640 BW e.v.) kent enig regelend-recht ten aanzien van de risikoverdeling, aansprakelijkheid, meerwerk en de beëindiging. Het meest dwingend geregeld in vrijwel alle aspecten is de arbeidsovereenkomst (1637d BW- 1639dd BW). Voor alle typen overeenkomsten gelden naast de specifieke, uiteraard ook de algemene regels van het kontraktenrecht (1356 BW e.v.). Voor de rechtsverhouding van architect tot opdrachtgever is het derhalve van groot belang hoe de overeenkomst gekwalificeerd moet worden.

Een komplicerende faktor is dat het handelen van de architect niet beperkt blijft tot feitelijk handelen, maar dat uit de overeenkomst ook de bevoegdheid voortvloeit om de opdrachtgever te vertegenwoordigen.

I.3.2

de ontwerp-opdracht aan de architect

Kon een ontwerp-opdracht worden gezien als aanneming van werk? Dat van de architect ook in zijn ontwerp-opdracht een arbeidsprestatie werd verlangd stond buiten discussie. Echter niet, of deze als aanneming van werk of anderszins moest worden aangemerkt. Zonder enige twijfel heeft de reedsesignaleerde vermenging van het aannemers- en architectenberoep aan deze onzekere toestand ten grondslag gelegen.

Centraal stond de vraag of de prestatie in materiële of ideële zin moest worden geïnterpreteerd, derhalve, of ook een geestelijk produkt het voorwerp kon zijn van een resultaatsverbintenis (* 14), van aanneming van werk.

De kwalifikatie van de overeenkomst zal zeker zijn beïnvloed door de pluriformiteit in de beroepsuitoefening door de architect. Hoe "materiëler", hoe meer men zou neigen naar "aanneming van werk", hoe ideëler, hoe meer naar "huur van diensten". Zelfs in 1937 nog werd over de "huur van diensten" en "aanneming van werk" gediskussieerd. Het Amsterdamse Hof besliste toen ten gunste van "huur van diensten" omdat het hier uitsluitend een ontwerp-opdracht aan de architect betrof (* 15). Hendrix (* 16) gaat op de situatie rond 1927 uitvoerig in. Hij konkludeert dat de wet zich niet tegen de kwalifikatie "aanneming" voor de ontwerp-opdracht verzet. Hij baseert zich daarbij op het reeds aangehaalde vonnis van de Rechtbank te Den Bosch en de toenmalige franse rechtspraak zoals gereleveerd door mr. Van Creveld (* 17).

Men dient zich te realiseren dat aan de juridische kwalifikatie ook maatschappelijke kanten waren te onderkennen. Verrichten van diensten kwam voor bij doktoren en advocaten, aanneming was ambachtelijk werk en werd derhalve lager gewaardeerd. Van deze strijd tussen ideëel en materieel zijn vele voorbeelden voorhanden. Eén ervan treft men aan in het "Weekblad Nederlandsche Stoompost" (* 18) waarin men zich afvraagt, "wat is een architect": "hij is geen koopman, geen industrieel, maar een artiest; hij belast de aannemer met de stoffelijke uitvoering van zijn geestelijke arbeid".

Men zag de oneigenlijke vermenging van architect en aannemer zelfs als een achteruitzetting van de bouwkunst. Zo werden architecten als ondernemers verplicht zich van een "patent" te voorzien, zulks mede als gevolg van de belastingwetgeving in die dagen (zie blz.27).

Toch zag mr. J. Limburg (* 19) de ontwerp-opdracht primair als resultaatsverbintenis, en dus als aanneming van werk, al betreft het een geestelijk produkt. Hij achtte een koppeling aan een maatschappelijke status voor de juridische kwalifikatie van de overeenkomst zelfs ongrondwettelijk. Een dergelijke koppeling was indertijd zeker aanwezig; de dokter werd gezien als lasthebber, doch de baker verhuurde zich, aldus Limburg.

Dr. W.A.M. Cremers (* 20) prefereerde voor de ontwerp-fase de "enkele diensten", echter soms "aanneming van werk". Dat laatste was zijns inziens het geval wanneer onafhankelijk van de omvang van het werk een vaste prijs wordt overeengekomen voor het ontwerpwerk. Anders was het "enkele diensten" onder de werking van 1637 BW.

Register der uitgegeven patenten

n°.

PROVINCIE
Zuid-Holland.

Register der patentplichtigen

artikel n°. 2864

GEMEENTE
Leiden.

PATENT

VOOR HET DIENSTJAAR 18⁹³/94.

Goed voor voor **vierendeeljaars.**

Ingevolge het bepaalde bij de wetten op het **patentrecht**, wordt aan

Mr. J. van der, wonende te
Leiden, dit **PATENT** afgegeven als:

architect

onder de **FIRMA** van

waarvan de navolgende personen de medeteekening hebben, te weten:

Volgens artikel 2 der wet van 21 Mei 1819 (*Staatsblad* n°. 34) is dit **patent** van geen kracht, wanneer het aan iemand mocht zijn uitgereikt wegens beroepen of bedrijven, waarvan hem de uitoefening door of uit krachten van 's Lands wetten of door den Koning goedgekeurde verordeningen, hetzij bepaaldelijk, hetzij voorwaardelijk is verboden.

Te Leiden, den September 189⁵.

Zegel van de gemeente.

Handtekening van den
gepatenteerde.

Onderteekening van het hoofd
of daartoe gemachtigd lid van
het gemeentebestuur.

Mon Teun Amte

NOTA VOOR DE SCHEEPVAART.

Het sels der Rijkse recheerke-schuitgen, waarop gezagvoerders van schepen en stoom-
booten onverwijd moeten zell minderen, bijdraalen of stoppen, bestaat in een reede
vlag onder een gespleten Nederlandschen wimpel.

Sporadisch komt men de vraag tegen of de architect-in-dienstverband ad hoc werkzaam is in de zin van 1637 BW (arbeidsovereenkomst). Deze kwestie speelde bij een langdurig proces voor de Rechtbank te Zierikzee in 1879 die uiteindelijk tot huur van diensten konkludeerde (* 21).

Het blijft echter merkwaardig dat in het rapport "Straf- en Civielrechtelijke verantwoordelijkheid van technici bij de uitvoering van werken", uitgebracht in 1887 aan het Bestuur van de Vereniging van Burgerlijke Ingenieurs, werd gesproken over de principaal als "werkgever". Dit zou erop kunnen wijzen dat toendertijd de rechtsverhouding architect/principaal als arbeidsovereenkomst werd gezien. Tegen deze opvatting is veelvuldig aangevoerd dat er geen sprake is van een duurverbintenis, hetgeen voor de arbeidsovereenkomst essentieel werd geacht.

Aangeduid is hoe moeilijk de scheiding bepaald kon worden tussen de begrippen "aanneming van werk" en "enkele diensten" bij de aanvaarding door de architect van opdrachten voor ontwerpen. Tegen 1940 was "enkele diensten" algemeen aanvaard omdat het "aannemersimago" van de architect dan definitief tot het verleden behoort. Het vrije beroep van architect is dan algemeen erkend. In hoofdstuk V zal duidelijk worden, dat de vragen rond de kwalifikatie van de architectenovereenkomst rond 1980 opnieuw rijzen. De discussie spitst zich dan toe op de kwestie of er sprake is van inspannings- of resultaatsverbintenissen, als gevolg van de zich wijzigende rol van de architect in het maatschappelijk gebeuren.

Voor het rechtskarakter van de opdracht tot directievoering in samenhang met de vertegenwoordigingsbevoegdheid zij verwezen naar hoofdstuk III.2.1.1 en III.2.1.2.

SAMENVATTING

Naast de probleemstelling en nadere uitleg omtrent de wijze waarop het onderzoek heeft plaatsgevonden, bevat dit eerste hoofdstuk een aantal toelichtingen op situaties die voor een goed inzicht in en begrip voor de gebeurtenissen rond het fenomeen "architect" na ca. 1850 noodzakelijk zijn.

Zo is daar de ontwikkeling van de gilden en na opheffing daarvan, het ontstaan van de "hoofd"-aannemer voor projecten van de burgerbouw.

Aarzelend komt in deze periode voorts een organisatievorm tot stand, waarin naast een veelheid van leken slechts een klein aantal architecten participeren. Toch is dit de voorloper van wat later, in de jaren dertig, zal uitgroeien tot een beroeps-organisatie van architecten.

De maatschappelijke behoefte aan onafhankelijke architecten werd sterk gestimuleerd door het verval in ambachtelijke bekwaamheid van de uitvoerenden en het ontstaan van toetsingsnormen in de vorm van standaardvoorwaarden voor de uitvoering van werken. Deze voorwaarden waren zozeer gericht op het voordeel van de opdrachtgever dat hiertegen sterk maatschappelijk protest ontstond. Daarin kwam eerst verandering na een door architecten begonnen discussie, die daarmee eerst recht blijk gaven van een onafhankelijke positie.

Tenslotte kwam met de opkomst van de zelfstandige architect ook diens vakbekwaamheid aan de orde, met daaraan gekoppeld de vraag wie er aansprakelijk was bij feilen in het gebouwde: de aannemer/bouwmeester of de bouwmeester/architect. Het in hoofdstuk I.2.5 gereleveerde geleidelijk ontstaan van de onafhankelijk architect naast de ontwerpend-aannemer, deed een zich lang voortslepende discussie ontstaan omtrent de interpretatie van art.1645 BW.

Hoewel de architect als vrijberoepsbeoefenaar voor het overgrote deel voortkomt uit de aannemerij, bestonden er reeds veel eerder ontwerpers van (veelal grote) projecten, die met de aannemerij niets van doen hadden: militaire bouwwerken ontsproten aan het brein van de Genie, representatieve stedelijke objecten soms aan het brein van kunstgevoelige lieden die het stadsbestuur daartoe kapabel achtte. De architect als ontwerper én onafhankelijk verantwoordelijke voor de kwaliteit van het gebouwde was echter een novum.

NOTENLIJST

- 1 J.P. Bruynzeel - De rechtspositie van de architect, diss. Leiden 1900
- 2 J. Winzer - Die Deutsche Bruderschaften des Mittelalters Gieszen 1859
- 3 Heideloff - Die Bauhütte des Mittelalters in Deutschland Nürnberg 1844
- 4 H. Sieveking - Geschichten der Gewerblichen Betriebsformen, Grundriss der Sozial Ekonomik VI abt 1909 blz. 397
- 5 Bouwkundig weekblad - Het Hoogheemraadschap van de Lekdijk-boven-dams, diss Utrecht 1961 blz.
- 6 mej. M. van Vliet - inaugurele rede, Delft, 08-10-1915
- 7 prof. Chr. K. Visser c.i. - Geschiedkundige Beschrijvinge der Stad Rotterdam, Uitgeverij Bolle - Rotterdam, blz. 172
- 8 G. van Reyn - De aloude metzelwerken vergeleken tegen de hedendaagsche, door C.J. Krayenhof beoordeeld en wederlegd, Amsterdam 1775
- 9 C. Redelijkheid - De ekonomische ontwikkelingen in het Bouwbedrijf in Nederland, Waltman, Delft 1940, blz. 33
- 10 ir. J.J. van der Wal - De Aanbesteding van Rijkswerken, De Ekonomist 1887
- 11 R.J.P. Tutein Nolthenius - De Ekonomische Ontwikkeling van het Bouwbedrijf in Nederland, Waltman, Delft 1940, blz. 39/40
- 12 ir. J.J. van der Wal - titel 7a - le afdeling
- 13 Burgerlijk Wetboek - 08-01-1908 W9124-2
- 14 Rb Almelo - 17-03-1937 NJ 1123
- 15 Hof Amsterdam - Het Recht en de Architect, Tjeenk Willink 1927
- 16 mr. A.J.M. Hendrix - Bouwheer en Architect
- 17 mr. I. van Creveld - 1860 - nr. 2141/4
- 18 WVHR - "De Architect en de Wet", BW 06-02-1897 no. 6
- 19 mr. J. Limburg - "Architekten en Aannemersrecht", v. Mantgem en de Does, Amsterdam 1926, blz. 13
- 20 dr. W.A.M. Cremers - 02-12-1879/4504/2
- 21 Arr. Rb Zierikzee - "De Architect en de Wet", BW 06-02-1897 no. 6
- 22 mr. J. Limburg

HOOFDSTUK II

DE ONTWIKKELING VAN DE MAATSCHAPPELIJKE POSITIE VAN ARCHITEKT EN AANNEMER TUSSEN 1850 EN 1940

- II.1 De architect
 - II.1.1 de architect en de bescherming van zijn titel en beroep
 - II.1.2 de opleiding voor het architectenberoep
 - II.1.3 de architect in organisatorisch verband
- II.2 De aannemer
 - II.2.1 de aannemersstand
 - II.2.2 eigenbouw en revolutiebouw
 - II.2.3 de ontwikkeling van het bouwbedrijf rond 1930
- II.3 De opdrachtgever
- II.4 Samenvatting
- II.5 Notenlijst

II

DE ONTWIKKELING VAN DE MAATSCHAPPELIJKE POSITIE VAN ARCHITEKT EN AANNEMER TUSSEN 1850 EN 1940

II.1

De architect

II.1.1

de architect en de bescherming van zijn titel en beroep

De toename van de bouwactiviteiten rond 1850 als gevolg van de industriële ontwikkelingen vormde een stimulans voor wat later het beroep van zelfstandig architect zou worden. Het Amsterdamse adresboek vermeldt in 1853 een aantal "beoefenaars van de bouwkunst" van zegge en schrijve 8, een aantal dat dertig jaar later, in 1883, was aangegroeid tot 103.

Toch kwam enige maatschappelijke erkenning maar moeizaam op gang. Ter illustratie diene het relaas uit 1884 van het konflikt tussen de zéér gerenommeerde architect prof. Eugen H. Gugel (* 1) (waarover later meer in hoofdstuk II.2) en de eveneens zeer vermaarde oprichter van de Koninklijke Nederlandse Gist- en Spiritusfabriek, ir. J.C. van Marken, een in sociaal opzicht zeer vooruitstrevend man, rond het honorarium voor de bouw van diens villa "Rust Roest" te Delft. Daarbij werd een niet te onderschatten rol gespeeld door aannemer Den Braanker en opzichter Kerckhoff. Den Braanker was nota bene een hoogst achtenswaardig lid van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst! (* 2).

De briefwisseling over de hoogte van Gugel's deklaratie (die in relatie met de Duitse en Franse traditie volkomen en règle was, Nederlandse standaardnormen waren er eenvoudig niet) laat zien in welk een ondergeschikte positie een man als Gugel zich bevond. Hem werd eenvoudig de deur gewezen op een keurig geformuleerde, maar stuitende wijze. En passant werden hem nog prijsoverschrijdingen aangewreven waaraan hij part noch deel had, maar die uit de innige verhouding tussen opdrachtgever en aannemer voortsproten. Wie werd hier als "bouwmeester" gezien? De juridische traditie volgend, eerder de aannemer dan de architect. Terecht klaagde Gugel over de miskenning van het beroep, die een fatsoenlijke honorering belette, en stelde hij

"dan blijf ik op het stuk van geldverdieneu toch een ellendige sukkelaar en stumper tegenover Den Braanker (aannemer -F), die met niets te doen en zonder risico 10% honorarium trekt en door onder-aanbesteding en aan materialen enz. nog 5% à 10% erbij!"

Voor al uit de laatste opmerking, blijkt dat de aannemer feitelijk geen relatie had met de ambachtelijke kanten van het vak, en dat deze dat overliet aan de ambachtslieden. In

de historische ontwikkelingen tot 1850 is reeds duidelijk gemaakt dat na de afschaffing van de gilden, de aannemer ontstond als koördinator van ambachten bij de uitvoering van werken, maar dat hem in feite de kennis van de bouwkunde ontbrak. Vooral in architectenkringen werd deze koppelbazerij met grote minachting bejegend.

Natuurlijk ontstonden met deze groei alle kollegiale- en beroepsproblemen die ook thans nog een rol spelen, getuige tenminste de opmerking in een artikel dat zij "elkander soms lauweren betwisten en vliegjes afvangen" (* 2). De onderlinge concurrentie onder de vakbeoefenaren loog er overigens niet om, zoals blijkt uit De "Opmerker" van 16-12-1884:

"de scherpe concurrentie tegenwoordig door de architecten onderling gevoerd, is oorzaak, dat velen behalve door laag tarief, ook door groote betalingsfaciliteiten klanten trachten te lokken en daarom nimmer van betalingstermijnen spreken".

Dat die concurrentie niet beperkt bleef tot vakbroeders onderling blijkt uit een andere publikatie in hetzelfde blad omstreeks dezelfde tijd. Het ging daarbij om de architectenkeus voor de bouw van de nieuwe kerk van de H. Bonifacius te Amsterdam waarbij ook een gemeente-ambtenaar gratis zijn diensten aanbood aan het kerkbestuur. Deze concurrentie deed het aanzien van het beroep geen goed. Tekenend voor de situatie is, dat de in 1842 opgerichte Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst bij de oprichting bestond uit allerlei vertegenwoordigers van het bouwvak en daarbuiten, t.w.: bouwkundigen, aannemers, leveranciers en belangstellenden. De kwalificatie "architekt" ontbreekt hier: zoals wij al eerder zagen komt volgens Bruynzeel (* 3) het woord "architekt" immers in de geschreven Nederlandse literatuur van vóór 1850 maar éénmaal voor. De geringe maatschappelijke waardering voor het architectenberoep zal zijn oorsprong hebben gevonden in de onbekendheid met de architekt in een onafhankelijke positie. Deze architekt moest zijn status nog verwerven. Daarbij kan een beroepsorganisatie van grote waarde zijn, maar pas in 1908 wordt de "Bond van Nederlandsche Architecten" opgericht als vereniging van architecten (zie hoofdstuk II.1.3).

Uiteraard gaat de Bond onmiddellijk aan de slag voor de rechtszekerheid van de architekt door middel van beroeps- of titelbescherming.

De vraag over de beroepsbescherming was in 1900 al aktueel zoals blijkt uit stelling XX van Bruynzeel's dissertatie:

"het vraagstuk der volkshuisvesting is voor geen goede oplossing vatbaar, tenzij de bouwverordeningen ook in die zin worden gewijzigd dat voor het bouwen anders dan volgens plannen ontworpen door gediplomeerde deskundigen, geen vergunning wordt verleend".

In zijn antwoord op het hierdoor uitgelokte commentaar haalt Bruynzeel mr. Verkouteren aan (* 4) die in zijn brochure "De Woningwet" vraagt:

"waarom is iedereen bevoegd zich als architect op te werpen, terwijl niet iedereen de geneeskunde mag uitoefenen? Slechte bouwmeesters brengen, evengoed als onbevoegde geneeskundigen, menschenlevens in gevaar. Het beroep van bouwmeester moet niet langer een volkomen vrij beroep zijn, al behoeft de beperking nu juist niet altijd in theoretische examens te worden gezocht".

Reeds véél eerder (1891) had mr. Verkouteren zijn sympathie voor de titelbescherming getoond. In zijn visie zou daardoor na invoering zelfs de gemeentelijke bouwvergunning tot het verleden kunnen gaan behoren (* 5).

Het waren vooral de onbekwamen en de afhankelijkken die het beroepsbeeld van de architect verstoorden. Echter, een wettelijke beperking van de bevoegdheid tot hen die een diploma bezaten of nog zouden verwerven riep zelfs bij respectabele vakgenoten de nodige twijfels op.

In een lezing gehouden op 17 februari 1864 door de heer Daniël J. Sanchez, een man met bekendheid in die dagen, maakte deze melding van een bericht van Jules Bouchet, directeur van de Revue Générale de l'architecture et des travaux publics, en maakte een balans op van voor- en tegenargumenten (* 6). Vóór de titelbescherming pleitte het gebrek aan kwaliteit van de toenmalige architect, terwijl diens integriteit ook niet boven elke twijfel verheven was:

"laat een bas-relief, eene gravure, eene symphonie, eene schilderij minder geslaagd zijn, dan wordt daardoor nóch de gezondheid, noch het leven, noch het fortuin van iemand benadeeld, terwijl daarentegen een gebouw, dat slecht gelegen, slecht geordonneerd, slecht bestudeerd in zijne onderdelen is, al deze rampen na zich kan slepen. Bovendien is de eigenaar dikwijls het slagtoffer van de te naauwe betrekking tusschen den architect en de aannemer; want men moet niet uit het oog verliezen dat de wansmaak en de onwetendheid dikwijls hand in hand gaan bij hen die zich den hun onwaardigen titel van architect toeëigenen.

Bij het tegenwoordig stelsel, maken de architecten die op de hoogte van hun vak zijn de minderheid uit; het bewijs hiervoor vinden wij in het groot aantal misvormde constructiën der buitenwijken van Parijs, waar zelfs de grondbeginselen worden miskend"

- aldus het door Sanchez gehanteerde citaat van Bouchet.

Het feit dat in de Hollandse discussie deze stellingname zo expliciet ten tonele wordt gevoerd, doet vermoeden dat de situatie hier te lande niet veel anders zal zijn geweest.

Sanchez zélf deelde Bouchet's mening over beroepsbescherming overigens allermínst. Uit zijn kommentaar blijkt dat er in die tijd twee "typen" architecten opereerden; n.l. de "Akademisten" (de Akademie in Delft was toen net polytechnische school geworden) en de "practici", waarbij, de eersten "van de praktijk niets weten; die een plan wel kunnen ontwerpen, maar niet uitvoeren". We zullen later zien dat deze stelling veel waars bevatte gezien de stand van het toenmalig bouwkundig onderwijs. Maar Sanchez bezwaren hadden toch meer een politiek-maatschappelijke achtergrond:

"men maakt een gilde van haar, (het vak van architect -F) iets dat geheel en al tegenstrijdig is met onze eeuw van vrijheid, stoom (!) en vooruitgang. Slechts het publiek is regter en zijn oordeel is regtvaardiger en onpartijdiger dan dat van een akademie".

Dit standpunt draagt kenmerken van het opkomend liberalisme, van afkeer van kartelvorming (het gildewezen was pas 60 jaar daarvoor afgeschaft) alsook van de controverse tussen de theoreticus en de praktische ambachtsman.

Menig groot projekt van rond de eeuwwisseling draagt de sporen van dit verschil in typen architect. Het geringe konstruktief besef bij de "grote" vormgevers van toen heeft onder andere tot de huidige afbraak van de Cuypers kerken geleid.

Dat de regering niet helemaal ongeïnteresseerd was in een bescherming van de architectentitel blijkt uit het feit dat zij dr. P.J.H. Cuijpers als gedelegeerde zond naar het internationale architectencongres in Parijs dat in 1900 werd gehouden. Cuijpers rapporteerde de algemene instemming van het congres met het beginsel van titelbescherming. Zijn verslag werd opgenomen in de Staatscourant van 28-12-1900 nr. 303. Met de langzame groei van het maatschappelijk belang van de architect neemt echter ook de belangstelling van die zijde voor titel- en beroepsbescherming toe, waarbij ook naar de ontwikkelingen over de grenzen werd gekeken.

De "Opmerker" van 1905 bevat een opgave van de situatie in Europa en de Verenigde Staten die is weergegeven op blz.37 Rond 1910 werd ook in de Verenigde Staten de scheiding tussen bouwondernemer en architect door middel van beroepsbescherming een feit. Aanleiding daartoe waren de misstanden en troebele verhoudingen tussen deze beiden die aan de dag traden bij de explosieve groei van de stad Chicago. Duits kommentaar op dit gebeuren meldde verheugd dat daarmee de architectenstand werd verheven tot die van advocaat of geneesheer" (* 7).

Een climax in de ontwikkeling van de titel-/beroepsbescherming werd bereikt rond 1925. Op 18 april van dat jaar werd op de ledenvergadering van de BNA het rapport behandeld dat was uitgebracht door "de Commissie Wettelijke

Bescherming van den Architectentitel". Over de wenselijkheid was vrijwel iedereen het toen eens: 40 stemmen vóór en 5 tegen.

Er waren twee bezwaren:

- 1 het examen als beoordeling van de vakbekwaamheid;
- 2 het ontbreken "eener voortreffelijke opleiding".

De bezwaren tegen het examen lagen voor de hand: te fragmentarisch en ook te theoretisch. Over de opleiding bestond geen duidelijk beeld. De gewestelijke kringen werden uitgedaagd om met voorstellen te komen, hetgeen geen enkel gevolg had. Het Bestuur was niettemin van mening dat de opleiding "zoo opvallend achterstond" dat een inhaalmanoeuvre diende te worden uitgevoerd.

Ir. G. Friedhoff schreef in 1925:

"ik voor mij beschouw bescherming van het architectenberoep in principe als de enig goede oplossing, doch wil dit punt verder laten rusten daar wij daar nog lang niet aan toe zijn en de bescherming van den titel een schrede in die richting is, welke verwerkelijking meer binnen het bereik zal liggen".

Als Wettelijke Bepalingen werden aanbevolen de instelling van een Wettelijke Raad ter opening van een register voor hen die als architect wensten te worden ingeschreven. Na een overgangstermijn van 6 maanden zou niemand de titel van architect (of bouwmeester) mogen voeren, tenzij hij in het Register was ingeschreven. In aanmerking zouden komen nauwkeurig gespecificeerde gediplomeerden of praktijkmensen. Ook het architectenexamen zou nauwkeurig geregeld worden, terwijl ook de titel "honoris causa" moest kunnen worden verleend.

Wat er met de voorstellen is gebeurd is onduidelijk. Vier jaar later, in 1929, wordt door de BNA een adres verzonden (16 december) aan de toenmalige minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, Terpstra. Bij de begrotingsbehandeling van 20 december 1929 in de Tweede Kamer heeft het kamerlid dr. Möller de aandacht op dit adres gevestigd. Een ernstige bestudering werd door de minister toegezegd. In de Kamerzitting van 20 december ondersteunde ook dr. Th.J. van der Waerden nog eens het BNA-streven, maar diens pleidooi voor het instellen van een staatskommissie ter bestudering van het BNA-voorstel werd door de minister terzijde gelegd. Hij stelde dat het interdepartementaal overleg nog gaande was over de vraag of de architectentitel wel integraal diende te worden ingevoerd (* 8).

Ook in kringen van raadgevende ingenieurs en civiel-ingenieurs trok het vraagstuk belangstelling. Uitvoerig ging jhr. A.H. Opten Noort in een pre-advies in op de problemen die het gevolg waren van het uitblijven van de bescherming (* 9). In het naschrift van dit artikel haast ir. A.J. van der Steur zich om duidelijk te maken

ARCHITECTENVERBODING IN EUROPA EN DE VERENIGDE STATEN
Bepalingen betreffende de bevoegdheid van Architect in
Europese landen en de Verenigde Staten.

DUITSCHLAND

Het beroep is vrij. Architecten, die geaccrediteerd
hebben, worden door de Staat aangesteld als
Inspecteurs van de Technische Scholen te Berlin.
(Regierungs-Bauinspector).
Deze titel is verplichtend voor architecten van
openbare gebouwen.
Ook wordt het meestal vereischt voor de betrekking van
Gemeente-Architect.
Particuliere architecten, die dingen naar een
officiële architectenplaats, moeten een
aanbeveling van de drie technische Hogere Scholen te Berlin.
en Alen, vertonen geen diploma maar een getuigschrift bij
het verlaten van de school.

OOSTENRIJK

Het beroep is vrij, aangezien de Architect beschouwd
wordt als een artist.
door Er zijn bijna diploma's maar hiernaar wordt weinig
aangerekend. De Staat vergoet de kosten zij maar een
wetenschappelijke waarde hebben.

HONGARIJE

Het beroep is vrij, maar een architect, die een
officiële architectenplaats, moet een diploma van een
technische school, die door de Staat wordt gefinancierd,
en diploma verlaend door de Polytechnische school te Buda-
pest, na een vier-jarigen cursus.
De Justitie erkent alleen als officiële deskundigen
of bouwmeester de bezitters van het diploma.

NEERLAND

Het beroep is vrij. De Rijks Polytechnische school te
Delft verleent een diploma van architect (meestdijds van
bouwtechnische aard) na een vier-jarigen cursus.
Diploma's zijn niet verplichtend.
In Oost-Indië wordt aan daar diende hoogst in rang
zijde Opzichters van Waterstaat en Burgerlijke Openbare
werken na examen den titel van Architect verlaend.

GROOT-BRITANNIE, BELGIE, ZWITSCHLAND, ZWEDEN,
NOORWEGEN EN TURKIJE

Het beroep is vrij, geen diploma.

ITALIE

Versplicht diploma. De architect moet examen afleggen
na afloop zijner studiën en in het bezit zijn van het
diploma van de Staat.
De Staat vergoet de kosten van de cursus.
De Staat vergoet de kosten van de cursus.
De Staat vergoet de kosten van de cursus.
De Staat vergoet de kosten van de cursus.

SPANJE

Versplicht diploma. De architect moet examen afleggen
na afloop van zijn studiën en in het bezit zijn van het
diploma, dat door één van de twee in Spanje bestaande
technische scholen wordt verleend.
De Staat vergoet de kosten van de cursus.
De Staat vergoet de kosten van de cursus.
De Staat vergoet de kosten van de cursus.

PORTUGAL

Het beroep is vrij. Diploma's worden verlaend door
de Rijkscholen te Lissabon en Oporto maar zijn niet
verplichtend.

RUSLAND

Versplicht diploma of certificaat. Diploma's worden
verlaend door de Keizerlijke Academie van Schoone Kunsten
de Mascon-school voor Architectuur en de Rijks-
Polytechnische school.
Certificaten worden verlaend aan bekende opzichters en
uitvoerders, na het afleggen van een examen gehouden door
de Technische Commissie bevoegd door den Minister van
Oorlog en Marine.
De Staat vergoet de kosten van de cursus.
De Staat vergoet de kosten van de cursus.
De Staat vergoet de kosten van de cursus.

GRIEKENLAND

Het beroep is vrij. Het Rijk geeft geen diploma's,
maar een attest van de Staat.
De Staat vergoet de kosten van de cursus.
De Staat vergoet de kosten van de cursus.
De Staat vergoet de kosten van de cursus.

VERENIGDE STATEN VAN AMERIKA

Het beroep is vrij, afgezonderd in den staat
Illinois.
De Staat vergoet de kosten van de cursus.
De Staat vergoet de kosten van de cursus.
De Staat vergoet de kosten van de cursus.

FRANKRIJK

Het beroep is vrij. Het Rijk geeft diploma's aan de
voorzitters van de Academie van de Beaux Arts, en den
titel van Architecte diploma par le Gouvernement, maar
dat diploma is niet verplichtend.
De Staat vergoet de kosten van de cursus.
De Staat vergoet de kosten van de cursus.
De Staat vergoet de kosten van de cursus.

VEREIJDEBARE TABEL		Diploma wordt
Beroep geheel	Beroep geheel	verlaend in:
vrij in:	vrij in:	
Oostenrijk	Oostenrijk	Italië
Ned. Ind. Nieuw-Guinea	Ned. Ind. Nieuw-Guinea	Spanje
België	België	Rusland
Zwitserland	Zwitserland	Frankrijk
Denemarken	Denemarken	Marokko
Zeden en Noordwegen	Zeden en Noordwegen	Californië (V.S.A.)
Portugal	Portugal	
Polytechnische school	Polytechnische school	
Verenigde Staten	Verenigde Staten	
(afgezonderd in drie Staten)	(afgezonderd in drie Staten)	

Bron: "De Opmerker", 1905

"dat alleen aan den werkelijk deskundigen civiel-ingenieur (als architect) zeker de titel van architect niet ontzegd mag worden, maar de overigen....". Waarmee aangetoond is dat het aangeven van de grenzen van de bevoegdheid toen al even moeilijk was als nu.

Uiteindelijk neigde men ook toen, terwille van het voorkomen van onnodige vertraging als gevolg van hachelijke grensgevechten, allengs meer naar een titelbescherming in plaats van beroepsbescherming.

De opvolgers van minister Terpstra hadden schijnbaar belangrijker zaken aan het hoofd, en de beroeps- en titelbescherming van de architect bleef in de bureaula tot 1940. Het verslag van de begrotingsbehandeling voor het Departement van Kunsten en Wetenschappen van 1939 meldde dat de minister positief denkt over de titelbescherming van de architect.

In december 1939 worden hem daarover nog nadere vragen gesteld, waarop minister Bolkestein opnieuw het kulturele belang erkent van de beschermde architectentitel. Het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog verhinderde echter de verdere parlementaire ontwikkeling tot wet.

Na de Tweede Wereldoorlog laaide de discussie opnieuw op, zoals in hoofdstuk IV nader zal worden uiteengezet.

II.1.2

de opleiding voor het architectenberoep

De maatschappelijke waardering voor het architectenberoep is sterk gerelateerd aan de kwaliteit van zijn dienstverlening. Er is derhalve een duidelijke samenhang tussen de kwaliteit van de opleiding, de daarmee verbonden kwaliteit van de beroepsuitoefening en de maatschappelijke bereidheid om de bevoegdheid tot het uitoefenen van het beroep tot de goed opgeleiden te beperken.

Dat over een goede opleiding tot architect de wildste ideeën de ronde deden moge blijken uit de woorden van de architect Cluysenaer, een Belg die in 1868 (* 10) bewees "met cijfers, dat door een volledige cursus, van het begin tot het eind gevolgd door den akademische leerling een architect is voort te brengen in even zooveel uren tijds als gelijkstaan met 120 werkdagen". Een snelle ontwikkeling derhalve! De sleutel voor deze stelling zal wel gelegen zijn in Cluysenaers' definitie van een architect. Gelukkig waren er ook bezonkenere benaderingen. De kern van het vak wordt uitstekend geschetst door Louvet in zijn "l'Art de l'Architecture et la profession de l'Architecte" (* 11). "la profession des qualités artistiques indispensables à l'architecte, celle qui le distingue du simple constructeur, c'est à dire l'art de placer les différentes parties d'un ensemble d'une façon à la fois raisonné, à droite et agréable et d'une régler les proportions. Il y a sans doute bien des éléments de l'art de la composition: il y faut beaucoup de bon sens, de la mesure, de la logique, du goût, mais ces qualités ne suffisent pas et il est indispensable d'y ajouter un sens artistique développé par une longue étude et par un exercice constant".

De studie voor de architect bepaalde zich (rond 1850) nagenoeg geheel bij "het nateekenen en pijnlijk opmeten van de vijf bouworden" aldus Klinkhamer in zijn gedenkschrift van de Polytechnische School (* 12). Hij doelde daarmee op de eenzijdigheid van de studie die zich voornamelijk bepaalde tot een diepgaande oriëntatie op de klassieke en oude architectuur. De bouwkundigen Van Dam, Heyninx en Warnsinck, leden van de Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten richtten op 28 december 1841 een adres aan de Minister van Binnenlandse Zaken met het verzoek om oprichting van een "inrichting voor onderwijs voor Bouwkundigen" in relatie met de Koninklijke Akademie te Breda. In 1843 werd in Delft de Koninklijke Akademie opgericht (ingenieursschool) en "de Bouwkunst" werd opgenomen onder de te doceren vakken. Er kwam dus géén zelfstandige opleiding.

Bouw- en Beeldhouwkunst werd rond 1840 gegeven aan de Akademies te Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Den Bosch en van Rijkswege ("maar niet veel beter" aldus Klinkhamer) te Breda en Delft.

Vooraf het achterblijven van de ambachtelijke zijde van het vak werd door de goede vakgenoten als een manco gevoeld. Goed onderwijs in de bouwkonstruktie was er niet en zij die dat voor hun vorming essentieel achtten gingen naar Antwerpen, Hannover, Parijs, Berlijn of Rome. Het ontbreken van de synthese van kunst en techniek in de vakopleiding van de architect belemmerde een zelfstandige maatschappelijke positie van de architect naast de aannemer.

Eerst in 1861 werd er een leraar Burgerlijke Bouwkunde benoemd aan de Koninklijke Akademie te Delft, speciaal voor de bouwkonstruktie (G.J. Morre). Verzet van de studenten, voornamelijk tegen het straffe en eenzijdige studiesysteem, leidde tot de sluiting van de Koninklijke Akademie en de overgang naar de Polytechnische School in 1863, hetgeen als een degradatie werd beschouwd naar het middelbaar onderwijs. De hoogleraren die mee overgingen naar het nieuwe systeem bleven evenwel, wellicht als pleister op de wonde, de titel van professor behouden. De afdeling Bouwkunde werd één van de vijf studierichtingen waaraan, bij gebrek aan hollands docenten van formaat, verscheidene buitenlanders als hoogleraar hun bijdrage leverden. Het is Thorbecke geweest die de stoot gaf tot de benoeming van de toen 32-jarige Duitser Eugen H. Gugel tot leraar aan de Polytechnische School in 1864 en later hoogleraar aan de Technische Hogeschool Delft. Aan deze man heeft het bouwkundeonderwijs heel veel te danken, hij heeft 38 jaar aan het hoofd gestaan van de afdeling. Tot 1878 stond Gugel zelfs alléén voor het onderwijs in de architectuur. De bouwkunde-studie was gekoppeld aan Weg- en Waterbouwkunde zodat de meeste van Gugels talloze leerlingen niet bouwkundig, maar civiel ingenieur werden. Of het belang van de kunst óf de techniek in de vakopleiding moest prevaleren, was ook toen de belangrijkste vraag. Vandaar dat sommigen de Delftse opleiding afwezen en vonden dat de Akademiën deze taak moesten vervullen. Toch bleef de opleiding te Delft en bereikte in 1905 met de omschakeling naar het Hoger Onderwijs een universitair niveau.

Dat de Polytechnische School niet bepaald als een architectenfabriek fungeerde blijkt uit het feit dat er in 1899 één kandidaat was voor het eindexamen, in 1900 niet één en in 1905 zeven. De cursus 1904-1905 telde 30 studenten in totaal. Met de oprichting van de Technische Hogeschool in 1905 werd de basis gelegd voor een evenwichtige ontwikkeling van de opleiding met betrekking tot de synthese van kunst en techniek.

De inhoud van het studieprogramma bleek, ook toen al, een punt van discussie. Het rapport van de "Centrale Commissie voor de Studiebelangen der Studeerende aan de Technische

Hogeschool te Delft" van december 1907 (* 13) bevat een aantal wensen ten aanzien van het studieprogramma, te weten:

- aparte kolleges wis- en natuurkunde;
- meer kolleges architectuurgeschiedenis, kunstgeschiedenis, kunstnijverheid en ornament;
- meer kolleges in de geschiedenis der Bouwkonstruktie;
- instellen van kolleges Stedenbouw, Bouwtechnische Hygiëne en Bedrijfsleer.

Voorts:

- grotere onafhankelijkheid van de civiele vakken;
- uitbreiding van de studie met de moderne toepassingen der esthetica in de praktijk;
- een groter verband tussen de vakken onderling.

Door discussies van deze aard groeide de synthese tussen techniek en vorm in de opleiding verder uit als een academische opleiding na een theoretische vóóropleiding. Friedhoff pleit in 1925 (* 14) nog voor het Zweedse systeem dat liep van Ambachtsschool tot en met de Rijksakademie en dat er als volgt uitzag:

	A	B	C	D	E
ABS (Ambachtsschool)	3	3	-	-	-
HBS 3 jaar	-	-	3	3	-
HBS 5 jaar	-	-	-	-	5
Praktijk	-	-	1	1	1
MTS	3	3	3	3	-
Plaatselijke Akademie	-	2	-	1	-
TH afd. MTS	2	-	1	-	-
TH afd. HBS	-	-	-	-	2
TH 3e en 4e jaar	2	2	2	2	2
Praktijk	1	1	1	1	1
Rijksakademie	2	2	2	2	2
	13	13	13	13	13

In hoeverre dit voorstel heeft doorgewerkt naar de Akademie opleidingen is niet te traceren. Als integraal opleidings-idee, gekoppeld aan de praktijk, is het een interessant gegeven. Het betreft hier een vijftal opleidingstrajekten van elk 13 jaar totaal. Het einddoel kon op verschillende manieren worden bereikt. Via de praktijk (A en B - ABS, MTS, TH, Akademie) of via een theoretische onderbouw (C, D en E - HBS, MTS, TH, Akademie). Zorgvuldig waren in beide hoofdstystemen praktijkjaren ingevoegd waar zulks nodig was: in de theoretische opleiding meer dan in de andere. Beide hoofdstystemen kenden een tweejarige afsluiting aan de Akademie, die voornamelijk op de vormgevingsaspecten van de opleiding was gericht. Als curiositeit zij nog vermeld dat thans in de bouwkunde-onderwijsproblematiek van de jaren 1985-1990, voorstellen circuleren die eveneens voorzien in een technisch/theoretische 1e fase (MTS-HTS-TH) en een vormgevende 2e fase (Akademie van Bouwkunst) als synthese tussen Hoger Beroeps- en Wetenschappelijk

Onderwijs.

Vanaf de dertiger jaren kan worden gesproken van een evenwichtige opleiding tot architect aan de Technische Hogeschool te Delft, waarin dus recht werd gedaan aan de binding van de architectuur-als-kunst en aan de technische realisatie

II.1.3

de architect in organisatorisch verband

Na de oprichting in 1842 beijverde de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst zich, niet alleen voor de titel- en beroepsbescherming, maar vooral voor het architektonisch ontwerpen en het ambachtelijk onderwijs in de bouwkundige vakken. In een artikel van zijn hand meldt dr. M.P. van der Linden (* 15) dat ook sociaal-ekonomische onderwerpen in de belangstelling stonden. Een van de eerste rapporten van de Maatschappij handelde over het drank-misbruik onder de werklieden.

Het lidmaatschap was niet alleen aan architecten voorbehouden. Een staatje van de samenstelling van de leden in 1908 geeft daarvan een voorbeeld:

architekten	315
ingenieurs	61
studenten TH	19
leraren	10
sierkunstenaars en kunstnijveren	11
bouwkundigen, opzichters, tekenaars	111
aannemers	45
fabrikanten (bouwmaterialen etc.)	52
bouwkunstverenigingen, akademies	18
agenten in bouwartikelen	22
beoefenaars van de bouwvakken	31
diverse belangstellenden	78
	<u>773</u>

Er bestond een rangonderscheid onder de leden, de ene groep betaalde meer kontributie dan de andere. Zo waren er ereleden, gewone leden, buitengewone leden en "kunst-lievende" leden. Vooral de sociaal-ekonomische gerichtheid van de Maatschappij onderscheidde haar van een verwante organisatie: het Genootschap Architectura et Amicitia (opgericht in 1855). Datzelfde element bleek een splijtzwam binnen de gelederen. De behoefte aan een beroepsorganisatie onder de architecten leidde tot een breuk die de Bond van Nederlandse Architecten deed ontstaan. Deze organisatie werd opgericht op 29 februari 1908. De discussie die toen werd gevoerd door de leden van de nieuwe Bond, over de statuten had wel tot resultaat dat de organisatie niet slechts een vakbond van architecten werd: ook de bouwkunst werd als maatschappelijk en kultureel element een van de aandachtspunten.

Lang niet alle architect-leden van de Maatschappij waren overgegaan naar de BNA, sommigen waren van beide organisaties lid. De uittocht van dissidenten zorgde voor een omgekeerde discussie in de Maatschappij: de noodzaak om meer een beroepsorganisatie te zijn dan voorheen was duidelijk voelbaar. Die ommezwaai was heel wat lastiger: het ledenbestand van de Maatschappij was zeer veelkleurig. Uiteindelijk werd via een stemrecht-regeling voor "gewone" leden na het nodige geharrewar een kompromis bereikt.

De beide verenigingen bestonden, met bijna gelijke doelstellingen, naast elkaar voort. De Maatschappij deed nog een stapje in de richting van een beroepsorganisatie door de naamswijziging in 1915: Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst Vakvereniging van Architecten (M.B.V.A.). In 1919 besloten de beide verenigingen om weer samen te gaan, nadat er jarenlang was gediscussieerd. Er waren toch teveel bindende elementen om een scheiding te rechtvaardigen.

In de 10 jaren van zelfstandigheid heeft de BNA veel tot stand gebracht o.a.:

- de oprichting van de Vereeniging voor Voortgezet en Hooger Bouwkunst onderricht (in samenwerking met Arti et Amicitia) - 1915
- het adresseren aan overheden inzake monumentenbescherming
- aanbod tot assistentie bij de keuze van architecten voor Rijksgebouwen - 1913
- het bepleiten van opnemng van welstandstoezicht in de bouwverordening via een adres aan de Vereniging voor Nederlandse Gemeenten - 1913
- diverse akties tot bevordering van de keuze van partikuliere architecten door overheden - 1909, 1915
- het publiceren van de AAV - 1915
- het aangaan van een kollektief arbeidskontrakt met de Bond van Technici - 1910
- het vaststellen van "Algemeene Nederlandsche Prijsvraag-regelen" - 1910
- het herzien van de honorariumregeling (in samenwerking met de MtBB.) - 1915

II.2

De aannemer

II.2.1

de aannemersstand

In een maatschappelijke beschouwing over het architectenberoep kan een visie op de aannemerij in deze periode niet ontbreken. Zoals wij reeds zagen (I.2.4) heeft het funktioneren en de mate van maatschappelijke acceptatie van de aannemer grote invloed gehad op de status van de architect. Bovendien was de architect de belangrijkste tegenspeler van de aannemer, althans in de burgerbouw waar de opdrachtgever terzake onkundig werd geacht te zijn.

Was de architect rond de eeuwwisseling een omstreden instituut, de aannemerij was dat niet minder. Het verslag van de 9e Algemene Vergadering van de leden van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst in 1863, bevat een uitvoerige weergave van de discussie rond punt 4 van de agenda: "is de aannemersstand in het algemeen gunstig te achten voor de bouwkunst, de bouwheren, de architecten, ambachtsbazen en werklieden"? Ter verduidelijking moet hierbij worden vermeld dat náást de aannemerij-in-opkomst nog volop de zogenaamde "daghuur" in zwang was. Daarbij werden de onderscheiden beroepsgroepen voor de onderdelen van het werk ingehuurd en de koördinatie werd verzorgd door de meester-timmerman.

De tegenstellingen waren al bijna honderd jaar oud (* 16), zij het op iets andere schaal en kwamen erop neer dat de aannemer primair het gewin nastreefde en de ambachtsman in daghuur de kwaliteit van het werk bepaalde.

De schriftelijke bijdrage aan de discussie van de hand van zekere P. Quant werd integraal in het verslag opgenomen:

- voor bouwkunst : vóór, want er waren op die wijze reeds zeer vele fraaie bouwwerken tot stand gekomen (w.o. postkantoor Amsterdam);
tegen, kwaliteitsverlies.
- voor bouwheren : vóór, geen administratieve en financiële rompslomp, de laagste prijs, het beste werk en de kortste bouwtijd;
- voor architecten : vóór, want besteden maakt een goede planvoorbereiding noodzakelijk en dat betekent werk voor de architect (bij daghuur werd namelijk meestal zonder architect gewerkt)
tegen, lagere bouwsom, dus minder verdiensten; (er werd idealiter afgerekend tegen een vast percentage zonder verrekenbare eenheden);
- voor ambachtsbazen : verdeeld; vóór pleit het ontbreken van financieel risico en de integratie op het bouwwerk;
tegen, het verlies van werk aan de aannemerij en de toenemende onderlinge concurrentie;
- voor werklieden : vóór, toename van werk van de aannemer betekent toename van werkgelegenheid voor de werkmán. (Of dat ook resulteerde in meer welvaart was nog de vraag. Er werd blijkens het verslag nogal eens onderbetaald). Promotiekansen bij goede vakbekwaamheid.

De algemene vraag was of het aanbesteden zoals dat in zwang kwam, dus integraal verscheidene ambachten omvattende, wel

"redelijk" was te noemen. Die vraag was niet zo vreemd als het wellicht lijkt. De aannemer vergiste zich nogal eens, al dan niet veroorzaakt door:

"onvolledige bepalingen, bestekken of gemis aan detailtekeningen, ofwel door wat luchtige aanwijzingen door de architect, of door gemis aan genoegzame bekwaamheid bij de concurrenten".

De gewoonte van aanbesteden bij opbod kon in elk geval geen enkele genade vinden in de ogen van een andere referent, een zekere Smit, omdat daarbij ook nog op de "hartstogten" werd gewerkt. Aldus nog steeds het verslag van de 9e Alg. Vergadering van de Maatschappij.

II.2.2

eigenbouw en revolutiebouw

In de tweede helft van de negentiende eeuw is er nog een fundamentele verandering opgetreden aan het bouwfront voor wat betreft de aannemerij, namelijk de overgang van de bouwproductie op bestelling naar de productie voor de markt op het stuk van de woningbouw. Het is dan dus niet alleen de particuliere opdrachtgever die het initiatief neemt. Deze overgang, welke zich ook elders in de wereld voltrok, vindt volgens Van der Wal (* 17) zijn oorsprong in de plotselinge snelle bevolkingsuitbreiding van de grote steden en de industrie centra. Dit was weer het gevolg van de opbloei van handel en industrie die een grote vraag naar woningen deed ontstaan.

Hoe groot die vraag was blijkt uit het rapport dat uitgebracht is door de Commissie van Onderzoek van de Amsterdamse Gemeenteraad in 1897, over de toestand van de werklieden in de bouwbedrijven te Amsterdam. Zij rapporteerde over het inwonertal van de hoofdstad:

1750	-	217.024	inwoners
1800	-	200.430	"
1850	-	217.000	"
1870	-	235.000	"
1880	-	278.337	"
1890	-	349.591	"
1900	-	495.000	"

Amsterdam groeide ten opzichte van 1830 met 144%, Den Haag in diezelfde periode 241%, Rotterdam 296%, Arnhem 280%. Omdat er vóór 1850 een woningoverschot was is de grote woningbouwproductie pas rond 1870 op gang gekomen. Ook Engberts verwijst hiernaar in zijn proefschrift (* 18).

Het totaal aantal woningen in ons land vermeerderde van 1856 tot 1868 met ca. 15% en tot 1882 met ca. 36%. In de grote steden bedroeg die aanwas van woningen respectievelijk 32% en 70%. In de jaren 1920 - 1933 herhaalde deze situatie zich. De vermeerdering van de in ons land aanwezige woningvoorraad was veel groter dan de bevolkingstoename: 36% tegenover 28%, in de grote gemeenten

zelfs 70% tegen 64% (* 19).

Stimulering van de woningbouw van overheidswege kwam toen niet voor. Wél werd de werkingssfeer van de hypotheekbanken na 1850 uitgebreid waardoor de kredietfaciliteiten voor de aannemer werden verruimd. Bovendien ging door de stijgende volkswelvaart het gemiddeld aantal bewoners per woning van 7 in 1843 naar 4,76 in 1882 (* 19).

De hang van het publiek naar beleggen in onroerend goed gaf de bouwbedrijven de wind in de zeilen. De marktsituatie had evenwel ook een sterke aantrekkingskracht voor lieden met minder goede principes, de "revolutiebouwers". Interessant is in dit verband de visie van het al eerder aangehaalde gemeenteraadsrapport van 1897:

"Wat de kwaliteit hunner producten aangaat, moeten aan den eenen kant gerangschikt worden de aannemers en de goede eigenbouwers, aan de anderen kant de revolutiebouwers. De grenslijn tusschen goede eigenbouwers en revolutiebouwers is natuurlijk zeer moeilijk te trekken. De aannemer werkt met eigen of opgenomen kapitaal, maar draagt zelf in ieder geval het risico van den bouw. Zijn bestek dwingt hem tot het opleveren van een gebouw, dat aan bepaalde eischen moet voldoen; dit levert dus meestal eenigen waarborg ten opzichte van de kwaliteit van het gebouwde en daarenboven is hij aan zijn goeden naam verschuldigd zijne financieele verplichtingen tegenover zijn crediteuren en zijne arbeiders na te komen; gelukt hem dit niet, dan heeft hij zijne positie verloren. De goede eigenbouwer, meestal een timmermanspatroon, heeft voor een goed deel dezelfde belangen bij een vrij deugdelijken bouw als de aannemer. De koopers zijner huizen zullen wel degelijk letten op de kwaliteit van het gebouwde. Ook hij heeft eene reputatie op te houden én als aannemer én als burgerbaas.

Al deze waarborgen zijn bij den revolutiebouw afwezig. Hij bezit zelf in den regel geen middelen; hij heeft geen handelsreputatie op te houden. Wat de kwaliteit van den bouw betreft, is hij aan niemand verantwoording schuldig. En ook zijn financieel belang zet hem niet aan tot het bouwen van woningen van goede kwaliteit, daar de zeer kleine kapitalisten die zijne huizen koopen, het met die kwaliteit niet nauw nemen. De wijze, waarop het proces van den speculatiebouw verloopt, kan dit duidelijk maken. In de meeste gevallen is het niet de bouwer zelf, die het initiatief neemt tot den bouw. Hij wordt tot bouwen aangezet door grondspeculanten of door vertegenwoordigers van hypotheekbanken. De grondspeculant heeft van de gemeente of van een anderen grooten grondeigenaar een vrij uitgestrekt bouwterrein gekocht en wil dit in perceelen zoo voordeelig mogelijk van de hand doen. Van den

revolutiebouwer nu kan hij een prijs maken, die door een onafhankelijk persoon niet zou zijn betaald. De hypotheekmaatschappijen wenschen niets liever dan haar crediet te verleen tegen hooge belooningen. Risico bij dit verbond loopen noch grondspeculant noch hypotheekmaatschappij, noch de bouwer zelf. De credietmaatschappij toch verleent slechts zooveel crediet, als door de krap begroote waarde van het gebouwde wordt gedekt. Zij verbindt zich alleen tot het verstrekken van zooveel geld in termijnen als zij telkens na taxatie van het gebouwde zal goedvinden te geven. Bij executie derhalve van het gebouwde is de credietgever bijna altijd zeker zoveel terug te ontvangen, als hij aan crediet heeft uitbetaald en de grondeigenaar is de eerste, die door den bouwer uit de ontvangen sommen wordt betaald.

De bouwer zelf kan de bouwspeculatie uit den aard zijner positie zonder risico ontvangen, omdat hij meestal geen eigen kapitaal bezit en bij déconfiture dus de nadeelige saldo's op anderen afwentelt. Zijn doel was dan ook niet een huis te bouwen als financieele belegging maar alleen om gedurende den tijd van den bouw te kunnen leven en in het allergunstigste geval bij liquidatie iets over te houden. De personen echter, die bij de bouwspeculatie directe financieele schade lijden, zijn de leveranciers, de kleine werkbazen en de werklieden, de laatsten bij de hier geldende gewoonte meestal echter slechts voor een gering bedrag. De indirecte schade, die uit den revolutiebouw voor den werkmans voortspruit, blijve hier buiten beschouwing".

Er schijnt na het verschijnen van dit rapport nog wel een verbetering te zijn opgetreden in de situatie, o.a. door het instellen van de Dienst Bouw- en Woningtoezicht, maar geheel opgelost werd ze niet en tot 1940 schijnt het aantal déconfitures nog groot geweest te zijn. Van der Wal wijt deze maatschappelijke misstanden aan het systeem van de onbeperkte bedrijfsvrijheid.

II.2.3

de ontwikkeling van het bouwbedrijf rond 1930

De bedrijfsgrootte was uiteraard mede bepalend voor de maatschappelijke status van de bouwbedrijven. In 1930 werd een bedrijfstelling gehouden waarvan de cijfers een beeld gaven van de omvang en de soort bedrijven (* 20). 85% van alle bedrijven bestond uit 1-5 personen, 15,2% uit 6-50 personen en 0,5% uit meer dan 50 personen.

Het bouwbedrijf bleef in de industriële ontwikkeling duidelijk achter: de reden daarvan zocht men in het feit dat het grote aantal kleine en middelgrote bedrijven in de burgerbouw zich niet leende voor industrialisatie, de katalysator bij uitstek voor de ontwikkeling van andere

bedrijfstakingen.

De cijfers geven een beeld van de situatie tot eind 1931. De crisissituatie die zich voortsleepte tot de tweede wereldoorlog verhinderde een verder fundamentele wijziging in de situatie.

In de dertiger jaren had de aannemerij het moeilijk, gezien de economische situatie. De ambachtelijke kwaliteit van het uitvoerend bouwbedrijf en haar maatschappelijke status nam echter aanzienlijk toe. De mede door de architecten geïnitieerde verbetering van de ambachtelijke scholing, door de oprichting van ambachtsscholen, werpt in deze periode haar vruchten af.

II.3

De opdrachtgever

Van de bouwheren van de dagen rond 1900 is, althans buiten het juridisch krachtenspel, moeilijk een beeld te krijgen. De overheid als opdrachtgever bestond uit "Waterstaat", een oppermachtig instituut met een verpletterend overwicht in maatschappelijk opzicht. De opkomst van de spoorwegen met de bouw van stations en spoorwegwerken zorgde voor een sterke opleving in de bouw zij het eenzijdig gericht. "Waterstaatkerken" zijn en waren een begrip. De ontwerpen werden vervaardigd door civiel ingenieurs in dienst van het gouvernement.

Een zeer belangrijke opdrachtgever in architectonische zin was rond 1900 de Rooms-Katholieke kerk. Zeer veel kerken werden in die tijd aan het beeld van steden en dorpen toegevoegd. Deze hausse vond haar oorzaak in het zich in toenemende mate manifesteren van het Rooms-Katholieke volksdeel na een periode van achterstelling.

De burgerbouw, dus de particuliere opdrachtgever, stelde aanvankelijk nog niet veel voor, maar ontwikkelt zich vanaf 1870 snel. Soms klaagde men in de vakpers dat het snobisme van de particuliere opdrachtgever de kloof tussen architectenfantasie en ambachtelijk bouwen onaanvaardbaar groot maakte. Soms ook is uit de gegevens uit die tijd wel op te maken dat het de principaal in het algemeen toch in de eerste plaats te doen was om de laagste bouwsom. Ook toen speelden besparingen een grote rol. Dat er van opdrachtgeverszijde soms een al te grote druk op de architectenbegroting werd uitgeoefend staat wel vast (* 21).

Veel juridische perikelen waren daarvan het gevolg. De architecten zijn daarin, om den brode, niet altijd even karaktervast geweest, de goeden niet te na gesproken. Met andere woorden, zij gaven toe aan de financiële druk ten koste van de kwaliteit van het werk, terwijl zij bij strijdvragen over gebreken als gevolg daarvan, soms tegen beter weten in de zijde van de opdrachtgever kozen.

II.4

Samenvatting

Tussen 1850 en 1940 kwam de figuur van de zelfstandige architect steeds duidelijker naar voren vanuit een wat schimmige situatie, waarin enerzijds sprake was van een verstrengeling met het uitvoerend bouwbedrijf en anderzijds van in technische kennis tekortschietende vormgevende kunstenaars.

Een stimulans voor deze ontwikkeling ging uit van de slechte faam van de aannemerij in het begin van de 20e eeuw: er was behoefte aan een terzakekundige onpartijdige vertrouwensman van de opdrachtgever. Die ontstond echter slechts schoorvoetend omdat het maatschappelijk wantrouwen aanvankelijk nog groot was vanwege de vroegere bindingen met de aannemerij en vanwege het gebrek aan technische kennis van de ontwerpers van weleer.

Doordat de bonafide beroepsbeoefenaars zich organiseerden in de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en/of de Bond van Nederlandsche Architecten, kon worden bewerkstelligd dat er een goede beroepsopleiding kwam, die de basis vormde voor maatschappelijke acceptatie. Zo groeide geleidelijk naar het jaar 1940 een situatie waarin de architect een algemeen aanvaard en gerespecteerd fenomeen was. Sterker nog: vrijwel alom werd hij beschouwd als de spil van het bouwproces.

Mede dankzij de inspanning van sommige architecten herstelde de aannemerij zich van het slechte imago uit het begin van de 19e eeuw, ondanks de negatieve kanten van de spekulatieve revolutiebouw. Als gevolg van de verbeteringen in de scholing voor de onderscheidene bouwberoepen groeide ook hier langzaam de maatschappelijke waardering voor het uitvoerend bouwbedrijf. Hieraan hebben de architecten het hunne bijgedragen. Vooral in de laatste tien jaren voor de tweede wereldoorlog blijkt veel maatschappelijk vooroordeel te zijn overwonnen.

NOTENLIJST

- 1 Prof. E.H. Gugel
 - ontwierp o.a.
 - gebouw K en W 1875
 - Sociëteit Minerva Leiden 1876
 - Universiteitsgebouw Utrecht 1894
 - torenspits Nieuwe Kerk Delft 1873
 - Bulletin KNOB/jrg 1980 afl.3
 - De rechtspositie van de architect, diss. Leiden 1900
 - 1900 blz. 398
 - 13-5-1891
- 2 mr. W. de Vries Wzn
- 3 J.P. Bruynzeel
 - "de Betrekking van Architect" lezing voor - A et A, 17-2-1864
- 4 Bouwkundig Weekblad
 - De wettelijke bescherming van het architectenberoep in Amerika, Bouwkundig Weekblad 1911 nr. 49
- 5 WVHR
 - no. 14 - 05-4-1930
- 6 Dan. J. Sanchez
 - no. 15 - 11-4-1930
 - 1868
- 7 F. R. Vogel - Hannover
 - L'art de l'architecture et la profession de l'architecte Librairie de la Construction Moderne - Paris (ongedateerd)
- 8 Bouwkundig Weekblad
 - Gedenkschrift van de Kon. Akademie Polytechnische school te Delft 1842 - 1905
- 9 Bouwkundig Weekblad
 - De "Opmerker" 02-02-1907
- 10 Bouwkundige Bijdragen
 - nr. 21 23-5-1925 blz. 302
- 11 Albert Louvet
 - De BNA en haar fusie met de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst Bouwkundig Weekblad 1958 nr. 20
- 12 Jacob F. Klinkhamer b.i.
 - 1863 pag. 111 e.v.
- 13 J.H.A. Mialaret
 - De Economische Ontwikkeling van het Bouwbedrijf in Nederland Waltman, Delft 1940, blz. 41 e.v.
- 14 Bouwkundig Weekblad
 - De Nederlandse en Amsterdamse Bouwactiviteiten 1850-1914 diss. Kluwer 1977
- 15 Dr M.P. van der Linden
 - De Economische Ontwikkeling van het Bouwbedrijf in Nederland Waltman, Delft 1940, blz. 44 e.v.
- 16 Bouwkundige Bijdragen
 - idem, blz. 52 e.v.
- 17 ir. J.J. van der Wal
 - 1890 blz. 402 e.v.
- 18 prof. G.E. Engberts
- 19 ir. J.J. van der Wal
- 20 ir. J.J. van der Wal
- 21 De Opmerker

ONTWIKKELINGEN VAN DE RECHTSPOSITIE VAN DE ARCHITEKT TEN
OPZICHTE VAN AANNEMER EN OPDRACHTGEVER TUSSEN 1850 EN 1940

- III.1 Inleiding
- III.2 De rechtsverhouding architect - principaal
 - III.2.1 de ontwikkeling van de kontraktuele relatie
 - III.2.1.1 het rechtskarakter van de opdracht
 - III.2.1.2 de vertegenwoordigingsbevoegdheid van de architect
- III.3 De buitenkontraktuele rechtspositie van de architect
 - III.3.1 de architect en de onrechtmatige daad
 - III.3.2 het auteursrecht m.b.t. de bouwkunst
 - III.3.3 titel- en beroepsbescherming
- III.4 De rechtspositie van de aannemer en zijn relatie tot de architect
 - III.4.1 inleiding
 - III.4.2 de rechtsongelijkheid van opdrachtgever en aannemer rond 1900
 - III.4.3 architecten stellen de misstanden aan de kaak
 - III.4.4 de rechtsverhouding opdrachtgever - aannemer nader overwogen
 - III.4.5 de Raad van Arbitrage ingesteld
 - III.4.6 nieuwe bedreiging voor de aannemer; hulp aan derden
 - III.4.7 de besteksbepalingen van de architect en het boetebeding rond 1900
 - III.4.8 de concept-AAV 1911 van architecten, ingenieurs en aannemers
- III.5 De aannemer als opdrachtgever van de architect
- III.6 Samenvatting
- III.7 Notenlijst

III

ONTWIKKELINGEN VAN DE RECHTSPOSITIE VAN DE ARCHITEKT TEN OPZICHTE VAN AANNEMER EN OPDRACHTGEVER TUSSEN 1850 EN 1940

III.1

Inleiding

Hoewel in het bouwproces steeds sprake is van de hierboven genoemde partijen is er toch geen sprake van een drie-partijen-kontrakt. De onderlinge rechtspositie bestaat uit een samenstel van wederzijdse overeenkomsten van geheel verschillende aard zoals wij in hoofdstuk I hebben gezien. Los echter van de kwalifikatie van deze verbintenissen in juridische zin (verrichten van diensten, aanneming van werk) bestaat de rechtsverhouding architect-principaal in de tijd gezien uit twee afzonderlijke delen, dit zijn ontwerp en bouwvoorbereiding tot de aanbesteding en daarna bij de uitvoering, vertegenwoordiging van de principaal (aanbesteder) in diens kontraktuele verhouding tot de aannemer. Het is overigens niet zo dat "de" opdracht aan de architect per definitie beide onderdelen van de overeenkomst, dus van ontwerp tot en met de uitvoering, beslaat. Het was vroeger niet ongebruikelijk om voor deze onderscheiden fasen twee afzonderlijke architecten in te schakelen. Deze splitsing sproot voort uit het feit dat de ambachtelijke bekwaamheid, nodig voor het uitoefenen van toezicht op, ook niet altijd zeer bedreven aannemers, de meeste gerenommeerde architecten/ontwerpers rond 1900 veelal ontbrak (zie hoofdstuk II.2). Juist in die uitvoerende fase heeft de rechtspositie van de architect het meest ter discussie gestaan.

De uitvoerende architect trad, als de opdracht zich daarover uitstreckte, als juridische vertegenwoordiger op in de overeenkomst tussen aanbesteder en aannemer zoals deze bij de gunning ontstaat. Het ontbreken van deskundigheid bij de principaal-aanbesteder verschafte de architect bij de begeleiding van de uitvoering een comfortabele positie ten opzichte van de aannemer waar het om bouwtechnische zaken ging (zie hoofdstuk I.3.3). Zoals wij zullen zien is de rechtspositie van de aannemer ten opzichte van de principaal sinds 1850 geëvolueerd, van volstrekt ondergeschikt tot een systeem waarbij de rechten van de aannemer beter dan voorheen zijn gewaarborgd, al heeft dat ontwikkelingsproces wel een kleine honderd jaar gevergd.

Niet in alle gevallen is de vertegenwoordigende positie van de architect zo benijdenswaardig geweest. Vooral bij de erkenning door aanbesteder van door de architect goedgekeurd meerwerk en aanvaarde termijnen ontstaan veelvuldig problemen door onbegrip of neiging tot chicanes.

III.2

De rechtsverhouding architect-principaal

III.2.1

de ontwikkeling van de kontraktuele relatie

De behoefte aan regelen die de rechtsverhouding architect-principaal bepalen komt eerst rond de jaren 1920 tot een afgerond geheel. Dit nadat reeds in 1884 "de honorarium quaestie" in de vakpers aanleiding was voor een aantal publikaties over gelijkkluidende regelingen in Engeland (* 1), Zweden en Duitsland. Door het ontbreken van eigen regels werden deze regelingen vaak overgenomen door de gekwalificeerde architecten. Zij kwamen in grote lijnen met elkaar overeen. De engelse regels luiden aldus:

bouwsom tot f. 1200,--	15% van de bouwkosten
bouwsom van f. 1200,-- tot f 6000,--	10% van de bouwkosten
bouwsom boven f. 6000,--	5% van de bouwkosten

(bouwkosten zijn loon + materialen)

Verrekennd werden op basis van bestede tijd: alle nevenwerkzaamheden zoals bemoeienissen met kunstwerken, meubelen, decoraties enzovoorts. Ook terreinaankopen, onderzoek naar servituten, schaderegelingen in het kader van het burennrecht, wijzigingen in de bouw en wijzigingen in het door de principaal goedgekeurde ontwerp.

Tegenover het honorarium stond als verplichting het leveren of verrichten van:

- a schetsontwerpen;
- b een volledig plan met beschrijving, zodanig dat een aannemingskontraakt kon worden gesloten, en het maken van de begroting;
- c alle detailtekeningen;
- d het houden van toezicht op de bouw;
- e het kontroleren van de rekeningen (excl. bijwerk).

Albert Louvet gaat in zijn befaamde oeuvre "l'Art de l'Architecture et la profession d'Architecte" (* 2) diepgaand in op alle facetten het vak in Frankrijk voor 1900 betreffende. Naast de vermelding van de toen gangbare franse regelen komt hij tot een nauwkeurige specificatie van de architectentaak (livre I, pag. 93 e.v.), waarbij zelfs de te hanteren schaal voor de te produceren tekeningen staat aangegeven.

Het ontbreken van algemeen aanvaarde regelen voor de honorering van de architectenprestatie leverde veel architecten rond de eeuwwisseling over aan de willekeur van de opdrachtgever met name waar het het tijdstip van betalen voor zijn diensten betrof.

Op 8 juli 1884 riep het Amsterdamse Hof een groot aantal vakbeoefenaren als getuigen op teneinde ingelicht te worden "of het bij aanbestedingen die onder toezicht van eenen architect worden voorbereid en uitgevoerd, steeds

gebruikelijk is, tenzij het tegendeel bedongen zij, den architect een termijn van zijn loon te betalen (indien hij dit verlangt) zoo dikwijls er een termijn van de aanneemsom is verschuldigd, en zulks in gelijke verhoudingen" (* 3). Blijkens het commentaar van Bouwkundig Weekblad-redaktielid Weissman tornde de krisissituatie ook aan de eensgezindheid van de architecten omdat "velen behalve door laag tarief, ook door groote betalingsfaciliteiten klanten trachten te lokken, en daarom nimmer van betaling in termijnen spreken". Zijn pleidooi voor uniforme regelingen voor bonafide architecten ("met de beunhazen is toch nooit iets te beginnen" - aldus Weissman) in het kader van normstelling van de opdrachthonorering en wijze van betaling, wordt door architect en ere-voorzitter van het genootschap J.H. Leliman opgepakt met een spreekbeurt op de maartse jaarvergadering 1884 over "Ons vak, Ons loon, Ons lot" (* 4).

Het is goed om hier even nader bij stil te staan. Naast een zeer lezenswaardige inleiding over de negatieve kanten van de verhouding publiek-architect konkludeert hij dat er in de honorariumpositie van architecten sinds 50 jaar niets is veranderd. Toen bepaalde namelijk de Raad voor de Burgerlijke Gebouwen het honorarium op de 12e Pluvisose van het jaar VIII op 5% van de bouwkosten, samengesteld uit:

- 0,5% voor "plans en bestek"
- 1,5% voor "surveillance"
- 2 % voor de regeling van de eindafrekening.

Hij wees erop dat deze franse standaard uit de tijd van de totstandkoming van de Code Civil, welke op 10 oktober 1841 bij ministerieel decreet werd bevestigd, als onbillijk werd ervaren gezien de veranderingen van tijd, van landsaard en gewoonten. Samenvattend:

- omdat de bouwmeesters meer en beter produceren
- omdat zij meer onkosten hebben mede vanwege een groter aantal hoger gesalarieerden;
- omdat zij van hoger maatschappelijk niveau zijn dan aannemers, werkbazen en werklieden;
- omdat er een diskrepantie is tussen de stationnaire beloning en hogere onkosten;
- omdat voor hen "versleten toestanden geen waarde en gezag hebben".

Hoewel de genoemde argumenten niet alle steekhoudend en geen van alle onderbouwd zijn, is er niet veel fantasie voor nodig om te erkennen dat 5% voor kleinere en arbeidsintensieve werken (restauraties), het leeuwendeel van de opdracht in die tijd, een te magere honorering was.

Hij stelde vier stelsels van betaling voor:

a per uur arbeid

Hij stelde voor een honorarium (dus zonder toezicht, reis-,

bureau- en tekenkosten, en administratiekosten) dat per uur varieerde van f. 2,50 voor werken minder dan f. 1.000,- tot f. 8,- voor werken van meer dan f. 20.000,-. De helft te voldoen na voltooiing van het ontwerp, de andere helft bij oplevering. Overigens was die standaard in Frankrijk zélf, door de Société Académique d'Architecture de Lyon bij besluit van 3 juni 1880, al aangepast naar 10% voor zeer arbeidsintensieve onderdelen van decoratieve aard, meubelen, herstellingen en veranderingen. Voorts een verdere differentiatie voor niet uitgevoerd werk, reis- en verblijfkosten, opnemingen enzovoorts (* 5).

b per m2 of m3 verwerkt materiaal

Deze wijze had niet zijn sympathie, en derhalve ging hij er verder niet op in. Hij verwees naar het rapport Rose, Metzelaar, Gosschalk van 1867 voor de motivering.

c per honderd gulden bouwkosten

Deze beloningswijze had verre zijn voorkeur, zij het op andere leest geschoeid dan "den Napoleontischen standaard, vooral voor dezulken, die uitsluitend van hun bouwmeesterschap moeten leven, en geen bij-emolumenten hebben, of geen percenten van geleverde bouwmaterialen genieten".

Zijn voorstel:

- 10% over de begrote bouwsom inkl. meerwerk
voor bouwsommen tot f. 10.000
- 8% voor bouwsommen van f. 10.000 tot f. 20.000
- 6% voor bouwsommen van f. 20.000 tot f. 100.000
- 5% voor bouwsommen boven f. 100.000

(alles zonder "onkosten")

Hij deed de suggestie om de helft van het honorarium te voldoen na levering van ontwerp met bestek en begroting, doch zonder details. Maandelijkse onkostenverrekening.

Voorts bepleitte Leliman, een geregeld kontrakt voor de voorwaarden "te stellen" door beide partijen en een vaste formulering als standaard voor architectendeklaraties.

Een parallel voor betaling van het honorarium met de aannemersdeklaraties achtte hij ongewenst vanwege "de zee van onaangenaamheden" die daar het gevolg van is.

Hij pleitte voor een benoeming van een speciale commissie door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en Arti & Amicitia om de honorariumkwestie te bestuderen en zijn voorstellen te overwegen.

Leliman kaartte de problematiek aan in 1884. Eerst in 1888 werd in de Algemene Vergadering van de Maatschappij tot

Bevordering der Bouwkunst (31 mei 1888) de eerste zogenaamde "tabel" vastgelegd met de relatie bouwkosten en honorarium. Dat was voorlopig het enige, late, succes.

In 1903 zag het hoofdbestuur van de Maatschappij aanleiding tot het benoemen van een kommissie ter bestudering van het honoreringsvraagstuk ("de tabel"). De bemanning bestond uit louter vakgenoten te weten: Cuypers (Ed), Cuypers (Jos.Th.J.), Freem, Huurman, Mutters en Verheul Dzn. (* 6). In het door de kommissie gedane voorstel stond eenvoud voorop. Het luidde:

- invoering van drie klassen
 - I gewone bouwwerken (ook verbouwingen)
 - II monumentale gebouwen
 - III bijzondere opdrachten als decoratieve werken, gedenktekenen en stoffering;
- invoering van een apart honorarium bestanddeel "begroting" (na het bestek) omdat hierover veel geschillen waren gerezen bij afrekening ná het ontwerp;
- "detailtekeningen" te wijzigen in "algemene details";
- "toezicht" te wijzigen in "hoofdleiding" om verwarring met het dagelijks toezicht uit te sluiten;
- verdeling van het totaalhonorarium naar gelang de onderdelen van de opdracht; hiermee werden de steeds terugkerende geschillen over het tijdstip van betalen voorkomen;
- een betalingsregeling voor de betaling van het honorariumdeel "hoofdleiding en uitvoering" bij de uitvoering bestaande uit 50% bij de aanvang, 40% bij de oplevering en 10% na de onderhoudstermijn;
- een differentiatie van het uurloon van de architect voor kleine werkzaamheden ad hoc.

Voorts werd tot een bijstelling van de "toelichting" aanbevolen, een summiere artikelsgewijze toevoeging van de tabel, zodat de rechtspositie van de architect duidelijker werd gedefinieerd:

- art. 1 - definitie honorarium
- art. 2 - definitie wederpartij
- art. 3 - honorariumstaffeling bij werken in uitvoering
- art. 4 - wijzigingen ná het goedgekeurde ontwerp
- art. 5 - klasseregeling voor opdrachten uit meerdere componenten samengesteld
- art. 6 - toerekening van meerwerk en de kosten van installaties aan de bouwsom (100%)
- art. 7 - betalingstermijn - verplichting voor de opdrachtgever bij niet-uitgevoerd werk (binnen 6 maanden) voor geleverde prestatie
- art. 8 - regeling bij overlijden van de architect
- art. 9 - eigendomsrechten op tekeningen van de architect

art. 10 - geschillenregeling - deze was erg eenvoudig:
"door elk der partijen zal een arbiter worden
benoemd welke beide een derde benoemen.
Partijen zullen zich volgens de uitspraak van
arbiters gedragen".

In feite werd met dit advies de grondslag gelegd voor wat
later Algemene Regelen zou gaan heten. Een grote stap
voorwaarts in de rechtsbescherming van de architect.

Het voorstel werd voor commentaar voorgelegd aan de leden
van de Maatschappij. De reacties waren niet veelomvattend
(* 7). Curieus in verband met de huidige aktualiteit is het
voorstel van ene W.C. van Goor over de bepaling van de
bouwsom door middel van een middeling van de inschrijf-
bedragen. Een suggestie die niet is gevolgd, waarschijnlijk
om dezelfde redenen als waarom gelijke voorstellen anno
1984 terzijde zijn gelegd, namelijk het probleem van het
eliminieren van extreem hoge en extreem lage
inschrijfbetragen.

In de definitieve versie van het voorstel van de Commissie
d.d. 18 mei 1904 (* 8) is de geschillenregeling aanzienlijk
uitgebreid. Zij ziet er, kort samengevat als volgt uit:

- art. 9 - uitsluiting gewone rechter; verwijzing naar de
Permanente Commissie (PC)
- art. 10 - samenstelling PC - drie personen benoemd door het
Hoofdbestuur van de Maatschappij. Zetelvestiging.
- art. 11 - kostenregeling voor partijen voor wat betreft de
PC bij oplossing of verwijzing van het geschil
- art. 12 - vormaanwijzing voor de PC
- art. 13 - doorverwijzing naar "Commissie van Advies" (CVA)
- art. 14 - samenstelling CVA - 3 leden, één van elke partij,
derde in overleg; bij gebrek aan overeenstemming
mogelijkheid tot inroepen van de kantonrechter
- art. 15 - vorm- en procedurevoorschriften
- art. 16 - uitspraaktermijn - rechtskracht
- art. 17 - ontheffing wettelijke vorm voorschriften;
vertegenwoordiging van partijen.

De invloed van de gewone rechter bleef krachtens de
overeenkomst beperkt tot zijn tussenkomst bij het benoemen
van de derde partij in de CVA.

Het is opmerkelijk dat in de PC per definitie geen
rechtskundige zitting heeft, en dat dat ook in de CVA niet
vereist was. Tegen de éénzijdige bemanning van de PC rees
ook in vakkringen verzet, met name van de architecten
Weissmann en Leliman, zonder resultaat overigens (* 9).

Met enige triomf werd in de vakpers van 1908 een vonnis van
de Rechtbank Den Haag (niet gepubliceerd) gereleveerd
waarbij op grond van "de tabel" van de Maatschappij in het
voordeel van de eisende architect werd beslist. Dat
partijen toch bij de rechter terechtkwamen ondanks artikel
9 van de toelichting doet vermoeden dat de binding van

partijen aan het arbitraal beding hiervan toch te wensen overliet, of liever, door sommigen niet werd geaccepteerd.

Hoewel van de totstandkoming van regels stellig een positieve werking uitging, waren de misstanden nog bijlange na de wereld niet uit. Zulks blijkt uit een redactioneel artikel in Bouwkundig Weekblad 1910 nr. 1 blz. 3 waarin verzucht wordt dat de architecten zélf schuld hebben aan het ontstaan van geschillen door het "werken onder de markt" van kollega's. Daarmee werd de binding van de regeling ontkracht. Men benadrukte nogmaals de noodzaak tot het sluiten van een schriftelijke overeenkomst tussen bouwheer en architect.

Een redactioneel artikel in het Bouwkundig Weekblad 1913 (* 10) van de hand van "mr. G"(oseling) gaat uitvoerig in op de eenheid van de Tabel en de Toelichtingen. Zoals ook thans nog gebeurt werden deze door sommigen apart gehanteerd, daarmee een bron van geschillen vormend. Ook rechtscollages bleken die ondeelbaarheid niet altijd te aanvaarden. De Rechtbank te Haarlem besliste (* 11) dat waar partijen slechts de tabel waren overeengekomen en niet uitdrukkelijk de daarbij behorende toelichting, er niet van mocht worden uitgegaan dat de geschillenregeling, die in de toelichting was opgenomen, van kracht was en dus de gewone rechter mocht worden gepasseerd. In hoger beroep bevestigde het Hof te Amsterdam deze uitspraak. Blijkbaar was onduidelijk wat partijen precies waren overeengekomen, ofwel er bestond twijfel bij de opdrachtgever inzake de onpartijdigheid van de PC. Het betreft hier waarschijnlijk toch een incidenteel geval waarbij de rechter zich bepaalde tot het al dan niet duidelijk overeengekomene. Evenwel had een eerder arrest het Hof te Amsterdam het gebruik van de Tabel-sec op grond van "bestendig gebruik" gesanctionneerd. Het beroep van Mr. Goseling op de vermeende inconsistentie van het Hof lijkt echter misplaatst. Weliswaar voert hij aan dat art. 1383 BW en art. 1384 BW bepalen dat alle bedingen in een overeenkomst gemaakt in "derzelver verband" moeten worden genomen, maar toont daarbij niet aan dat de binding hieraan de bedoeling van partijen was of niet, en evenmin dat de bestendigheid van het gebruikelijk beding dan wel aan verweerster bekend moet zijn geweest. Mr. Goseling stelt daarop enige wijzigingen voor in de Toelichting, namelijk uitbreiding van de titel met een verwijzing naar de geschillenregeling en opneming van een art. 20 waarin de ondeelbaarheid wordt bevestigd waarmee de kans op exceptief verweer zou worden verkleind.

Architect C.N. van Goor merkte in zijn commentaar op de nieuwe voorstellen van de Commissie voor de honorarium-regeling ca. 1915 op, (* 12) dat de architecten verzuimen hun verplichtingen te formuleren tegenover de rechten die zij vorderen. Hij deed daarvoor een voorstel waarbij de

goede trouw van de architect centraal stond bij het koncipiëren van het projekt, samen met de doelstelling en het erbij behorende budget. Hij deed voorts de suggestie om de opdrachtgever te ontheffen van zijn (morele) plicht om projekten ook uit te voeren met de aanvankelijk geëngageerde architect, zij het dat wel honorering voor bewezen diensten diende plaats te vinden. Hij keerde zich tegen het opnemen van de kosten van werktekeningen onder de bouwsom, vanwege de inkonsekventie ten opzichte van de opzichterssalariëring.

Deze bemerking doet heel merkwaardig aan. Immers, zoals Van Goor ook konstateerde, berekende de architect in dat geval over de tekenlonen ook nog eens zijn honorarium-percentage. De tekenaars zouden daarmee in feite behoren tot het aangenomen werk. Wellicht komt dit voort uit het feit dat de aannemer was belast met het maken van de uitvoeringstekeningen?

Als verrekenmogelijkheid geeft hij aan:

- het aannemen van tekenaars per werk, de salarissen direkt te betalen door de opdrachtgever;
- het overeenkomen van een prix fixe voor dit onderdeel van het werk.

De werktekeningen werden in die tijd inderdaad veelal op het werk vervaardigd.

Voorts merkte Van Goor op dat bij de geschillenregeling de opdrachtgever geen invloed had op de samenstelling van het scheidsgerecht en dat daarmee de schijn van "eigen gerechtigheid" werd gewekt. Hij pleitte voor een mogelijke gang naar de rechter, mits tevoren overeengekomen. Een dergelijke suggestie kan slechts zijn voortgekomen uit het streven om een eventuele veronderstelde partijdigheid bij arbitrage bij voorbaat uit te sluiten.

In 1919 werd de aanvankelijke "Toelichting" door toedoen van de BNA-Commissie, waarin zitting hadden: Dwars, Van Goor, Van Creveld (jurist), Cuypers en Rosenboom (jurist), veranderd in een compleet le concept-voorstel voor de Algemene Regelen (* 13). Dit bevat:

- art. 1 - definitie architect
- art. 2 - definitie opdrachtgever
- art. 3 - totstandkoming opdracht (niet schriftelijk)
- art. 4 - wederzijdse verplichtingen, koppelen van regelen en tabel
- art. 5 - inhoud van de opdracht, voorlopig ontwerp, globale kosten, omschrijving van norm
- art. 6 - varianten verrekening
- art. 7 - definitief ontwerp
- art. 8 - varianten definitief ontwerp
- art. 9 - vereisten van het ontwerp
- art. 10 - recht op honorarium bij overschrijding bouwsom
- art. 11 - besteding
- art. 12 - verrekening van bestedingskosten, onderzoek servituten enzovoorts
- art. 13 - uitvoering, omschrijving werkzaamheden
- art. 14 - dienstbetrekking toezicht, verrekening

- kosten en kosten werktekeningen (verrekenbaar)
- art. 15 - eigendomsrecht tekeningen
- art. 16 - auteursrecht architect in relatie met
Auteurswet 1912
- art. 17 - verbod tot hergebruik ontwerp door architect
- art. 18 - bevoegdheid architect tot wijzigen van het bestek
- art. 19 - definitie "bijwerk" en "bijgekomen werk"
- art. 20 - beperking bevoegdheid van de architect tot de
opdracht van bijwerk. (post onvoorzien of 1% van
de bouwsom)
- art. 21 - voor "bijgekomen" werk goedkeuring van de
opdrachtgever vereist
- art. 22 - aansprakelijkheid van de architect jegens
aannemer bij overschrijden bevoegdheid ex art. 20
en 21
- art. 23 - exclusief recht van de architect tot het
beoordelen van de aannemersprestatie
- art. 24 - verwijzing naar tabel, ondeelbaarheid tabel en
regelen, uitsluiting esthetische waarde
- art. 25 - idem
- art. 26 - samenstelling bouwsom; installaties: géén
adviseurs 100% toerekenbaar, anders 50%
- art. 27 - klassering complexe opdrachten
- art. 28 - toeslag verbouwingen
- art. 29 - uurtarieven
- art. 30 - 30% verhoging bij engageren van 2 architecten
- art. 31 - honorariumverdeling: 45% bij gunning, verder
overeenkomstig aannemerstermijnen; laatste 5% na
onderhoudstermijn; verschottenregeling
- art. 32 - verrekening voortijdig geëindigde opdracht
- art. 33 - herroepen opdracht door de opdrachtgever
- art. 34 - vererven rechten/verplichtingen opdrachtgever -
architect
- art. 35 - beëindiging opdracht door architect
- art. 36 - overlijden architect
- art. 37 - aansprakelijkheid architect met betrekking tot
fouten in het ontwerp
- art. 38 - beperking aansprakelijkheid architect naar de
aard van de opdracht
- art. 39 - idem ten aanzien van personeelsfouten
- art. 40 - aansprakelijkheid van de architect bij
uitvoering en ontwerp
- art. 41 - aansprakelijkheid van de architect bij
ontwerp-opdracht
- art. 42 - aansprakelijkheid van de architect bij
uitvoeringsopdracht
(van belang is hierbij de scheidingsmogelijkheid
tussen ontwerp en uitvoering. Waarschijnlijk
liggen hieraan de verschillende juridische
kwalificaties ten grondslag)
- art. 43 - bepaling schadevergoeding
- art. 44 - aansprakelijkheid van de architect voor
vertragingsschade
- art. 45 - aansprakelijkheid van de architect met
betrekking tot publiekrechtelijke bepalingen

- art. 46 - aansprakelijkheid van de architect voor adviezen adviseurs
- art. 47 - aansprakelijkheid van de architect voor gegevensverstrekking aan adviseurs
- art. 48 - duur van de aansprakelijkheid (3 jaar na eindoplevering)
- art. 49 - geschillenregeling; uitsluiting gewone rechter; scheidsgerecht (één of 1+1=3) uit de zogenaamde "Commissie van Geschillen (CVG), ingesteld door de Maatschappij; het derde lid van het scheidsgerecht werd benoemd door de voorzitter van CVG; termijnstelling benoeming scheidsman tegenpartij, benoeming door voorzitter CVG
- art. 50 - verkiezing van de 12 leden van de CVG
- art. 51 - voorschotstorting partijen
- art. 52 - procedureregels bij geschil
- art. 53 - vertegenwoordiging van partijen
- art. 54 - kwalifikatie uitspraak
- art. 55 - status van de uitspraak, uitspraaktermijn

Het definitieve voorstel (* 14) van het BNA-Bestuur werd op de Algemene Vergadering van 8 juli 1922 aangenomen en bevatte in hoofdzaak de elementen welke in vorige voorstellen waren vervat, t.w. hoofdstukken:

1 - algemene bepalingen	art. 1 t/m 4
2 - omvang opdracht	art. 5 t/m 6
3 - eisen architect bij uitvoering	art. 7 t/m 9
4 - aansprakelijkheid architect	art. 10 t/m 15
5 - bevoegdheden architect	art. 16 t/m 19
6 - verplichtingen opdrachtgever honorariumtabel	art. 20 t/m 35
7 - beëindiging opdracht	art. 36 t/m 39
8 - eigendoms- en auteursrecht	art. 40 t/m 42
9 - geschillen	art. 43 t/m 49

De geschillenregeling is conform het eerdere voorstel van 1919.

Met de vaststelling van de AR 1922 was een onderbouwing verkregen van de rechtspositie van de architect in het bouwproces. Uiteraard was deze niet volkomen, maar afgezien daarvan viel er ook over de randvoorwaarden nog genoeg te strijden. Zo ontstond er in 1923 een vinnige discussie tussen het BNA-Bestuur en de toenmalige Minister van Arbeid, Handel en Nijverheid over de verrekening van reiskosten van de architect en over het toekennen van een duurtetoeslag op de tabellen van de AR-Woningbouw van 25% ter compensatie van de gestegen kosten sinds de vaststelling in 1916.

Na 1922 is er in de vakliteratuur weinig meer over de AR te vinden. De regeling was kennelijk grondig en voldeed goed.

Dat de aanvaarding van de AR in 1927, toch klaarblijkelijk nog geen gemeengoed was, blijkt uit de triomfantelijke

melding in het Bouwkundig Weekblad van dat jaar dat het Hof Amsterdam op 19-01-1927 een uitspraak van de Rechtbank Amsterdam had ontkracht. Dit geschiedde door de eis te honoreren van een architect die in zijn honorarium werd te kort gedaan als gevolg van het feit dat verweerster in eerste aanleg voor een voorlopig ontwerp geen honorarium verschuldigd zou zijn. Deze procedure leverde twee belangrijke zaken op namelijk:

- 1 de erkenning van recht op loon na gegeven opdracht
- 2 de erkenning van "de" honorariumregeling, ook al was deze bij de opdrachtaanvaarding niet overhandigd.

Dat was in 1927 nog wel voorgeschreven. Het Hof oordeelde echter dat strafsancties d.m.v. het niet-betalen van het honorarium niet voortvloeden uit de AR 1922.

Het duurt tot 1938 voordat opnieuw officiële kritiek opduikt op de AR voor wat betreft de geschillenregeling. Mr. Hartzfeld (* 15) stelt het scheidsgerecht aan de orde zoals dat door de BNA is ingesteld krachtens het Reglement en de AR 1932. Alle geschillen worden beslecht door een college bestaande uit twee architecten en één niet-architect, die zich door een architect kan laten vervangen, waardoor geen gelijkwaardige vertegenwoordiger van de opdrachtgever gegarandeerd is. Bovendien is de, vaste, jurist-secretaris ook advokaat waardoor belangenverstrengeling kan plaats vinden. Riep de opdrachtgever onbevoegdheid van de scheidslieden in dan moest hij hierover nog eens procederen voor de gewone rechter. Hartzfeld ried de opdrachtgevers aan om bij het verstrekken van de opdracht aan de architect, de bevoegdheid van het scheidsgerecht uitdrukkelijk uit te sluiten.

Het BNA-Bestuur stelde hier tegenover dat er geen goede opdrachtgeversvertegenwoordigers te vinden zouden zijn die verstand van deze zaken hadden. Voorts dat de voorzitter van het College, niet-architect, als een hoogstaand man kan worden beschouwd en voldoende waarborg is voor onpartijdigheid, dat weliswaar de jurist-secretaris praktiserend advokaat was en ook wel voor architecten optrad, maar nooit in één zaak in beide kwaliteiten. Op het briefpapier van de architect diende voorts een verwijzing naar de AR te staan. Was dat niet het geval, dan stond de gang naar de gewone rechter ten allen tijde open, aldus het Bestuur.

III.2.1.1

het rechtskarakter van de opdracht

In het inleidende hoofdstuk I is onder I.3.2 ingegaan op het rechtskarakter van de ontwerp-opdracht. De opdracht tot direktievoeren neemt echter ten opzichte hiervan een aparte plaats in. Hier speelt méér nog dan in de ontwerp-opdracht de vertegenwoordigingsbevoegdheid een rol. Na de hem al dan niet verleende ontwerp-opdracht kon de architect de leiding van de uitvoering worden opgedragen. Daarmee werd hij "derde", of liever gezegd mede-partij in de overeenkomst aanbestede-aannemer door verkregen vertegenwoordigingsbevoegdheid. Geen omstandigheid heeft meer aanleiding gegeven tot een eindeloze stroom procedures dan deze positie, die juridisch niet duidelijk geformuleerd was. Zijn bevoegdheid tot het vertegenwoordigen van de aanbestede was immers in het geding.

Reeds in 1897 wijdt mr. J. Limburg (* 16) een uitvoerig betoog aan de rechtspositionele aspecten bij uitvoering van het werk en direktievoering. Hij komt tot de kwalifikatie "huur van diensten" (met een verontschuldiging!) omdat slechts kwantitatieve arbeid in het geding is. Eerder kwam Van Lennep (* 17) tot lastgeving.

Hij schrijft dat de discussie bouwmeester-architect of aannemer nog volop aan de gang is, met verwijzing naar van Lennep's proefschrift ten aanzien van 1645 BW, waarbij hij bovendien aantekende dat art. 1185 lid 8 BW wél "metselaars, timmerlieden en andere werkbazen" als preferente schuldeisers erkent, maar dat architecten in die opsomming ontbreken, volgens zijn visie als gevolg van de personele unie architect/aannemer anno 1838, het jaar waarin het Burgerlijk Wetboek van kracht werd. Hij attendeerde voorts op een lacune in 1647 BW terzake van opzegging door de aanbestede. Het artikel noemt namelijk met name de "aannemer", niet de "bouwmeester" van 1645 BW. Dat zou betekenen dat het specifiek aspect van de aanneming, namelijk de éézijdige opzeggingsmogelijkheid van de aanbestede niet voor de architect zou gelden; de architect zou bij opzegging door de opdrachtgever deze dus alleen kunnen dagvaarden tot schadevergoeding. Echter: wanneer de overeenkomst als huur van diensten zou worden gekwalificeerd zou ontbinding met schadevergoeding mogelijk zijn. Een terugkeer naar de oude toestand houdt dan terugkeer naar de situatie van vóór de totstandkoming van de overkomst in, terwijl de architect zijn tekeningen en plannen bovendien kan terugeisen.

Hendrix (* 18) rangschikt de vertegenwoordigingsbevoegdheid resoluut onder de lastgeving (1829-1856 BW). Hij verwijst naar het arrest Hof Den Haag 26-11-1915 NJ 1916/744. Het ging hierbij om de vraag of de overeenkomst behalve als ontwerp-opdracht, ook voor direktievoering door de principaal éézijdig kon worden beëindigd, zoals bij lastgeving is toegestaan (1851 BW). Het Hof konkludeerde

inderdaad in die zin, als ook Rb Den Haag 28-12-1914 NJ 1915/1197, als ook art. 35 van de toenmalige Algemene Regelen 1913, overeenkomend met het huidige art. 40 lid 1 AR 1971.

Dr. W.A.M. Cremers (* 19) rangschikt de bouwleiding eveneens onder "lastgeving". Hij meldt echter ook afwijkende beslissingen (* 20). Hij voert ten aanzien van dit laatste tegen andersdenkenden aan dat zij de tweeledigheid van de rechtsverhouding uit het oog verliezen, van lastgeving is pas sprake ná opdrachtaanvaarding voor wat betreft de uitvoering. Cremers' kenschets (1926) van de rol van de architect bij de uitvoering is er één van leidinggevende aard, dus actief, en niet passief als toezichthouder. Hij grondt dit op het feit dat wijzigingen en nadere detaillering tijdens de uitvoering onvermijdelijk zouden zijn.

Cremers ging ver in zijn verdediging van de autonomie van de architect in het uitvoerend bouwproces ten aanzien van de goedkeuring van meer- en minderwerk. Tezamen met het afgeven van betalingscertifikaten en goedkeuring van het werk was die autonome positie een bron van wrijving en processen, waarop hierna nog wordt teruggekomen.

Cremers baseerde zich daarbij hoofdzakelijk op het ontbreken van kennis bij de principaal, op artikel 1375 waarin wordt gesteld dat overeenkomsten niet slechts verbinden tot hetgeen uitdrukkelijk bepaald is, maar ook tot datgene wat door billijkheid, het gebruik en de wet wordt gevorderd en art. 1379 BW waarbij is bepaald, dat bij tweemaal uitleg van de bewoordingen van een overeenkomst de bedoeling van partijen doorslaggevend is. Dat goedkeuring van meer- en minderwerk en het goedkeuren van het werk mede de bedoeling van partijen zou zijn lijkt boud gekonkludeerd, al lijken enkele vonnissen hem in het gelijk te stellen (* 21). Tot het sluiten van overeenkomsten met sommige derden acht hij de architect echter niet bevoegd. De bedoeling van partijen sluit zijns inziens slechts in dat de architect niet alleen wederpartij is tegenover de aannemer, maar soms ook tegenover leveranciers en onder bepaalde omstandigheden tegenover de bouwpolitie en de overheid. Nooit echter tegenover derden-buitenstaanders, wanneer het bestek hem daartoe niet machtigt.

De "ondeskundigheid" van de principaal is inderdaad zeer lang bepalend geweest voor de status van de architect in juridische zin. Ook Zonderland (* 22) baseert zich bij zijn definitie van de architectenovereenkomst op deze onwetendheid:

"de architectenovereenkomst is die overeenkomst, waarbij de ene partij (de architect) zich tegenover de andere partij (principaal) tegen betaling verplicht om als deskundige op het gebied van de bouw van onroerend goed ten behoeve van de principaal al datgene te verrichten wat deze laatste zelf niet verrichten kan om een

volwaardige tegenpartij te zijn van de derde (de aannemer) die de bouw tot stand brengt in diens relatie tot de bouwheer".

Het zal duidelijk zijn dat deze negatieve benadering thans in zijn algemeenheid, als criterium in een sluitende definitie van de architecten-overeenkomst niet meer kan gelden. Een belangrijk deel van de professionele opdrachtgevers is thans vaak even deskundig als de architect, de vormgevende aspecten uitgezonderd. Veeleer zal dat deel van de overeenkomst architect-principaal (i.c. voor wat betreft de uitvoering) worden beheerst door de koppeling van de technische aspecten van de uitvoering aan de aard van het ontwerp van de architect, derhalve als logisch uitvloeisel van de ontwerpopdracht en niet vanwege de onkunde van de opdrachtgever. De architect wordt uit hoofde van zijn opdracht verplicht vanwege de aard en uitvoerbaarheid van het ontwerp en de daárvóór met de aannemer overeengekomen prijs.

III.2.1.2

de vertegenwoordigingsbevoegdheid van de architect

De vertegenwoordigende rol van de architect bij de uitvoering was redelijk evident voor wat betreft de uitvoerende taak, niet echter als het op betalen aankwam. Talloos zijn de procedures over opgedragen meer- en minderwerk en afgegeven certificaten van betaling, kortom, de financiële kant van de aannemingsovereenkomst.

De vraag of vorderingen uit hoofde van meerwerk werden erkend scharnierde om de interpretatie van 1646 BW, welke schriftelijke meerwerkovereenkomsten eiste. Uitzonderingen op dit wetsartikel werden niet gedoogd, ook niet door middel van getuigenverklaringen onder ede. Zulke verklaringen werden principieel geweigerd omdat zij terzijdestelling zouden inhouden van de nadrukkelijke wettekst van 1646 BW (* 23). Ook het opmaken van de verrekenstaten door een architect impliceerde nog geen betalingsplicht voor de opdrachtgever. Mr. J. Limburg bepleit daarom een wijziging van de desbetreffende wettekst in "door den aanbesteder of architect". In dit verband zij nog eens gewezen op de bijzondere rechtspositie van de architect na besteding, dus als directievoerder op het werk. Hij treedt dan immers als gemachtigde, als lasthebber en vertegenwoordiger van de aanbesteder op ten opzichte van de aannemer. Een dergelijke lastgeving geschiedde destijds zelden uitdrukkelijk terwijl deze vrijwel nooit tevoren aan de aannemer werd kenbaar gemaakt. Bovendien zag de aanbesteder hier ook vaak een reden tot chicanes en ontkende hij de bevoegdheid van de architect sowieso. Dat gold nog sterker voor goedgekeurde betalingscertificaten.

Deze onduidelijke rechtspositie van de architect rond 1910 tussen aanbesteder en aannemer in, heeft vele juristen hoofdbrekens bezorgd. Geen wonder dat deze positie de konsistentie van de jurisprudentie zelfs aan het wankelen bracht. Een vonnis van het Hof Den Haag in 1908 wees een aannemersvordering tot betaling van termijnen af. Dit op grond van het feit dat een algemene aanstelling van de architect slechts kon strekken tot zijn benoeming als raadsman van de opdrachtgever met voorlichtende functie en dat de verklaring van zo een "raadsman", de opdrachtgever dus niet bond. Bij vonnis van de Rechtbank Amsterdam in april 1910 werd ondermeer overwogen dat de architect weliswaar niet als bevoegd "in alle opzichten" kon worden gezien, maar dat de eis aan de aannemer moest worden toegewezen op grond van par. 494 AV, 466 AV, 468 AV, 476 AV. Beide rechterlijke beslissingen leggen echter de beoordeling van het geleverde werk in handen van de aanbesteder, i.c. een leek.

Mr. E.J.C. Goseling wijdt aan deze kwestie een uitgebreid artikel in het Bouwkundig Weekblad (* 24) en grijpt daarin terug naar de definitie van de architect door l'Academie Française van 1835 waarin de woorden "il fait executer sous ses ordres" in zijn ogen een duidelijke markering bood van de allesoverheersende positie van de architect. Gezien de maatschappelijke ontwikkelingen rond de architect sinds die tijd is dit teruggrijpen naar 1835 niet sterk. Juist de discussie rond 1645 BW heeft voor deze "architecte" meer een aannemer laten zien dan wat men ook rond 1910 onder architect verstond in Goselings zienswijze. Hij voerde de vraag rond de bevoegdheid van de aanbesteder tot het finale oordeel over de aannemersprestatie terug op het rechtskarakter van de overeenkomst tussen architect en aanbesteder enerzijds en aanbesteder en aannemer anderzijds. Weliswaar bouwde hij zijn betoog op rond de "huur en verhuur van diensten" doch stelt daarbij de ondeskundigheid van de aanbesteder centraal. Daarnaast echter haakte hij meer in op de kunstzinnige kant van de zaak. Dát ontwerp is door de opdrachtgever gewild en dus moet de architect de vrije hand hebben om dát ontwerp tot in de details uit te voeren. Een visie vanuit de centrale rol van de architect.

Het Hof eiste echter een volmacht van de aanbesteder tot goedkeuring en vond de termen van de wederzijdse overeenkomst architect-bouwheer daarop te weinig toegespitst. Goseling zag vooral in het intellectueel karakter van het werk van de architect een reden tot "vrijheid van handelen", een onbegrensd werkgebied, maar verloor uit het oog dat uitvoeren van werk een materieel karakter draagt. Waar hij ingaat op de rechtsverhouding aanbesteder-aannemer konstateerde hij dat, omdat de aannemingsovereenkomst bij bestek vermeldt "naar het plan van architect X en onder diens leiding en toezicht", de aannemer zich daardoor ook verbond jegens de architect.

Hij duidde op het belang van de architect en keuze vanwege de invloed die een bepaalde architect op de inschrijving van een aannemer kon hebben. Wellicht is dit onderscheid eerder terug te voeren tot de rechteloosheid van de aannemer in die tijd. De architect was voor hem immers een primaire risikofactor, de aanbesteder een sekundaire. Het schijnt overigens voorgekomen te zijn dat architecten tijdens de uitvoering werden afgedankt vanwege een veronderstelde coulante houding ten opzichte van de aannemer en dat de aannemer daarop de uitvoering staakte. De besteksinterpretatie door de architect was immers doorslaggevend. De aannemer die de architect "kende" wist welke risico's hij liep. Een wijziging in de direktievoering, en dat zal zelden zijn gebeurd omdat de architect teveél oog had voor het opdrachtgeversvoordeel, verhoogde de financiële risico's voor de aannemer dus zeer aanzienlijk.

In een vonnis van de Rechtbank te Amsterdam (niet gepubliceerd) werd de afkeuringsbevoegdheid wél aan de architect geacht te zijn gegeven, wanneer de AV van Waterstaat tenminste van kracht was verklaard (par. 468, 476, 494). In deze paragrafen staat dit overigens nergens uitdrukkelijk vermeld. Sommigen zagen in het ontbreken van opneming en goedkeuring in de opsomming van de werkzaamheden van de architect (* 25) de motivering van 's rechters twijfel aan de architectenbevoegdheid tot goedkeuring van de aannemersprestatie.

Op de jaarvergadering van de NAB (* 26) van 12-07-1911 stelde de voorzitter J.N. Hendrix dat de architect in het aannemingskontraat, juridisch gezien, in een buitenspel-situatie verkeerde. Ten aanzien van de goedkeuring van betalingscertifikaten door de architect is het kommentaar uit 1918 (* 27) van mr. E.J.C. Goseling op een publikatie van mr. I. van Creveld nog interessant. Van Creveld stelde n.l. in zijn gebundelde opstellen "de overeenkomst tussen Bouwheer en den Architect de bevoegdheid van de architect in deze "als regel" aanvaardbaar, maar niet altijd. Goseling verwees naar het dagelijks toezicht en zag alleen in het ontbreken van goede trouw bij de architect reden om de betaling te weigeren. Volgens hem stelt art. 1374, lid 3 BW de goede trouw verbindend en vormt dus het criterium, Van Creveld verschilde daarin met hem van mening omdat de bevoegdheid zelve ter discussie staat, los van de goede trouw.

Hij, Van Creveld, konstateerde dat vooral de technische kant van het architectenvak steeds gekompliceerder werd waardoor zijn dienst aan de aanbesteder steeds verder uitsteeg boven de raadsman-status en dat derhalve meer van een gemachtigde moest worden gesproken. Dat deze gemachtigde de bevoegdheid ontbrak om wijzigingen in het oorspronkelijk kontraat van aanneming aan te brengen, of zelfstandig opdrachten te verstrekken, werd als een ernstig

manko ervaren, ook door de aannemerij. Merkwaardigerwijs blijkt uit Hendrix' betoog dat veelal bij bestek werd bepaald dat de aannemer én de architect als "directie" dienden te worden beschouwd. In deze tijd was de aanbesteder nog een volslagen leek op bouwkundig gebied, die enerzijds de architect als directie aanwees wiens orders moesten worden opgevolgd, doch anderzijds als het op betalen aankwam zélf besliste omtrent het al of niet rechtmatig zijn van de vordering. Met het voorstel van de nieuwe ontwerp-AAV (zie hoofdstuk III.4.3) van de Commissie (VDI, Maatschappij, NAB) werd weliswaar een belangrijke stap gezet in de gelijkberechtiging van aannemer en aanbesteder, de positie van de architect veranderde daardoor niet wezenlijk.

Een speciaal aspekt van aansprakelijkheid van de architect deed zich voor bij de opkomst van de gewapend-betonbouw. Omdat deze technische ontwikkeling toen nog geen deel uitmaakte van het opleidingspakket van de architect was de berekening een aannemersaffaire die daarvoor een konstrukteur inhuurde. Deze werkte als onderaannemer en was bij ondeugdelijke uitvoering ongrijpbaar voor de besteder. Mr. K.H. van Nieuwkerken wijdde in 1912 aan dit probleem een beschouwing (* 28) waarop de architect Jos Cuypers repliceert (* 29) dat noch de architect, noch bouw- en woningtoezicht aansprakelijk kunnen worden gesteld voor het konstruktieve werk. Wat de gemeentelijke instanties betreft konstateerde van Nieuwkerken dat een administratieve rechtspraak ontbrak om deze aansprakelijkheid vast te stellen. De aansprakelijkheid van de architect bleef dus steken in de diskussie van vakgenoten. Terecht stelde Van Nieuwkerken de dualistische positie van de architect te kijk: enerzijds toezien, anderzijds leiden. Immers zowel het één als het ander berust bij "de directie".

Ter verduidelijking voerde hij aan dat er bij overlijden van de architect in de rechtsverhouding aanbesteder-aannemer in wezen niets veranderde. De aannemer kon bovendien geen rechten doen gelden ten aanzien van leiding en toezicht, waardoor de aansprakelijkheid van de architect sekundair is ten opzichte van de aannemer, althans voor zaken buiten de feitelijke ontwerp-opdracht. Voorts kritiseerde van Nieuwkerken het in het ontwerp gehanteerde beginsel dat de aannemer niet aansprakelijk kon worden gesteld voor de gevolgen van het voldoen aan de bevelen van de direktie. Naar zijn mening werd daarmee het technisch kunnen van de aannemer in twijfel getrokken. De konklusie luidt dat het passeren van het advies van de architect in zaken de bouw betreffende in de eerste plaats leidt tot de bewijslast bij principaal/aanbesteder, dat door de architect onzorgvuldig is gehandeld bij het opstellen van zijn advies.

Van Nieuwkerken konstrueerde ten aanzien van ontwerpfouten via de eliminatie-theorie (niet opdragen van bouwleiding en toezicht) een volstrekte niet-aansprakelijkheid hiervoor

van de architect. Hij verwees daarbij tevens naar de duitse praktijk van die dagen. De aannemer blijve aansprakelijk voor vergissingen die vóór de uitvoering door hemzelf "makkelijk" hadden kunnen worden onderkend. Vermeden moest worden dat de directie verwerd tot een soort intellectuele uitvoerder al werd door hem wél een ontwikkeling in die richting signaleerd.

Het al of niet gemachtigd zijn van de architect om meerwerken op te dragen zonder schriftelijke toestemming van de aanbesteder dacht Van Nieuwkerken op te lossen door middel van de "zaakwaarneming" (1390 BW e.v.). Dit houdt in dat in bijzondere gevallen zonder machtiging verplichtingen kunnen worden aangegaan voor derden.

Wel was zijn opmerking terecht dat een toevoeging wenselijk was in die zin dat de directie opdrachtbevoegdheid heeft wanneer de deugdelijkheid in het geding is, óf wanneer hij daartoe door aanbesteder werd gemachtigd. Die last diende schriftelijk te geschieden, behoudens in geval van schade bij langer uitstel. Een merkwaardige regel in de nieuwe ontwerp-AAV was de ontbindende kracht van gebleken "onuitvoerbaarheid" van de plannen. Kennelijk kwam dat wel voor hetgeen een eigenaardig licht werpt op de plannemakers. Overigens stelde Van Nieuwkerken dat de aannemer zich van die onuitvoerbaarheid had kunnen overtuigen vóór de besteding. Hij zag daarbij over het hoofd dat de juistheid van die stelling staat of valt met de kwaliteit van de bestedingsstukken. De mogelijkheid van ontbinding opende voorts al de mogelijkheid van schadevergoeding door de aannemer hetgeen ongewenst werd geacht, omdat architect en aannemer in dit geval immers tezamen schadevergoedingsplichtig zouden zijn. Zelfs een verkeerde architectenkeus kon de opdrachtgever, als volslagen leek, niet worden tegengeworpen.

De bevoegdheid tot opneming en goedkeuring was, zoals al gesteld, een omstreden architectenbevoegdheid. De bevoegdheid werd door de rechtbank Amsterdam in 1901 (* 30) erkend, maar bracht toch geen betalingsplicht met zich mee, daarvoor was "een termijn van vier weken" gebruikelijk. De Rechtbank in Rotterdam in 1846 (* 31) huldigde het standpunt dat het ontbreken van afkeuring nog geen goedkeuring inhoudt, een standpunt dat decennia is gevolgd. Het Hof te Den Haag 02-11-1908 W 8789 oordeelde in 1908 (* 32) de architect niet bevoegd vanwege het ontbreken van een uitdrukkelijke machtiging. Het nieuwe ontwerp AV 1911 versterkte de positie van de architect door te stellen dat de architect de gemachtigde is van de aanbesteder. Kritiek was er wel, omdat hiermee meer problemen werden geschapen dan opgelost.

Afkeuren van gemaakt werk door de architect lag simpeler en gaf minder problemen (* 33). De rol bij het afgeven van betalingscertifikaten op zichzelf werd niet essentieel

geacht door de rechtbank Zierikzee in 1911 (* 34), slechts het volbrengen van de bedongen prestatie is van belang, niet wie dat beoordeelt.

Van Nieuwkerken stelde dat de architect aansprakelijk diende te zijn voor vergoeding van door de besteder geleden of te lijden schade als gevolg van een verloren gegaan verhaalsrecht op de aannemer. Tenminste als het niet-effektief zijn van dat recht door des architect's onvermogen tot een juist oordeel over de prestatie van de aannemer werd veroorzaakt.

In de ontwerp-AAV 1911 werd de "zorg voor wettelijke belemmeringen bij de directie" en dus de architect, gelegd. Dus ook de aansprakelijkheid voor het ontbreken van de vereiste vergunningen. Die verantwoordelijkheid schijnt vaak doorgeschoven te zijn naar de aannemer via de machtiging door de aanbesteder aan de architect verleend. Bij tijdens de uitvoering optredende problemen was de enige uitweg voor de aannemer, de "onuitvoerbaarheid" als ontbindende voorwaarde in het kontrakt.

"Gemeente- of andere verordeningen en wetsbepalingen moeten stipt door den Aannemer in acht worden genomen, komende alle kosten of schade wegens niet naleving daarvan voor zijne rekening. Verder zal hij eigenaars van belendende percelen bij Deurwaardersexploit op gebruikelijke wijze kennis geven van den voorgenomen bouw."

(Uit het bestek van een architect voor de bouw van een kantoorpand te Amsterdam in 1914).

In zijn inaugurele rede bij zijn ambtsaanvaarding bij de Technische Hogeschool te Delft van 08-10-1915 merkte prof. ir. Chr. K. Visser c.i. op dat op dat ogenblik zeer slordig werd omgesprongen met bestekteksten, terwijl de tijd voor de prijsvorming tot een minimum werd teruggebracht. Hij duidde op het verschil in betekenis van architecten- en aannemersbegroting. De eerste is indikatief, de laatste bindend met grote risico's in de bedrijfssfeer. Hij verweet de architecten gebrek aan zelfstandigheid en vrees voor het aanvaarden van verantwoordelijkheden. Men distantieerde zich o.a. bij het opnemen van bestekshoeveelheden voor de juistheid van de opgave. Visser laakte de tijd- en geldverspilling door het ontbreken van uniforme hoeveelhedenstaten en tevens het gebrek aan detailtekeningen bij het bestek en laakte het verwijzen naar "later" nog te vervaardigen exemplaren. Vele architecten bleken de ware inspiratie pas ná gunning te vinden en zich dan uit te leven in bewerkelijke details. Visser bepleitte de vaststelling van vaste verrekenprijzen. Ook bij geheide fundaties deden zich vreemde zaken voor zoals het korten van de aanneemsom voor niet ingeheid paallengten. Het voorkomen van deze misstanden kan worden afgeleid uit de triomfantelijke melding van de verrekening

in goed overleg van de over lengte van 23000 palen (14-17 meter) voor de Zuidergasfabriek te Amsterdam.

Een lijst van eenheidsprijzen werd door de architect opgesteld bij aanneming, éézijdig, en konflikten daarover waren aan de orde van de dag. Visser's pleidooi voor het inleveren van die specifikaie door de aannemer bij de besteding, is dan ook voor huidige begrippen niet meer dan logisch.

De rechtspositie van architect en aannemer bij de uitvoering van bouwwerken is ook in 1921 nog volop in diskussie bij de architecten zelf, getuige het betoog van de destijds zeer bekende architect Jan Gratema (* 35). Volgens zijn visie berustte in geval van onvoorwaardelijke aanvaarding van de bestedingsstukken door de aannemer de volle verantwoordelijkheid voor de bouw op deze laatste. Hij beschouwde de toezichhoudende rol van de architect als een analogon van de "bouwpolitie" en direktie. Derhalve heeft z.i. de aannemer de leiding van de uitvoering en niet de architect of de opzichter; daar hoorde dan ook de verantwoordelijkheid thuis. Hij beschouwde het geestelijk werk als hoofdtaak van de architect en komt daarmee weer in het spanningsveld terecht van vorm en techniek. Daarmee werd echter door hem voorbijgegaan aan de kwintessens van het vraagstuk, namelijk het al of niet uitvoerbaar zijn van de bestedingsstukken.

Hij pleitte voor een stringente normering van de architectentaak. Konsekwent redenerend stelde hij dat óf aan de architect een risikodeel in de honorering wordt toegekend óf dat hij gevrijwaard dient te worden tegen schadevergoeding en alleen kan worden beboet bij wanprestatie.

Interessant is een arbitrale beslissing in 1916 voor wat betreft de aansprakelijkheidsfilosofie (* 36). De aannemer kreeg de bouw van een kerk met pastorie opgedragen onder leiding en toezicht van de architect. Na voltooiing vertoonde het bouwwerk ernstige tekortkomingen, de schade bedroeg 40% van de aanneemsom. Het oordeel van de arbiters ging over een viertal soorten tekortkomingen:

- 1 niet voltooiën van de bouw
 - aannemer aansprakelijk;
- 2 gebreken van gebruikte materialen
 - primaire aansprakelijkheid van de aannemer,
 - sekundair architect vanwege onvoldoende toezicht;
- 3 foutieve konstrukties
 - aansprakelijkheid architect
- 4 fouten als gevolg van het niet volgen van de voorgeschreven konstrukties of aanwijzingen van de direktie
 - beiden aansprakelijk voor gelijke delen

Over punt 3 kan nog worden opgemerkt dat de architect bij bestek alle aansprakelijkheid had afgewenteld op de aannemer. Arbiters oordeelden dit in strijd met de goede zeden en dus nietig. Rosenboom vocht deze stelling aan op grond van de waarschuwingsplicht.

III.3

De buitenkontraktuele rechtspositie van de architect

III.3.1

de architect en de onrechtmatige daad

In hoeverre kan een architect aansprakelijk zijn tegenover derden op grond van onrechtmatige daad bij de uitvoering van werken? Mr. E.H.P. Rosenboom licht in 1925 in een artikel (* 37) de strekking toe van 1401 BW e.v. terzake van onrechtmatige daad en de uitbreiding daarvan als gevolg van het arrest Lindenbaum/Cohen in 1919 (* 38). Deze uitbreiding hield in dat, niet alleen handelen in strijd met de wet onrechtmatig werd geacht, maar ook het handelen in strijd met ieders rechtsplicht tegenover derden. Dat maakte vorderingen inzake onzorgvuldig handelen waardoor schade aan belendingen ontstond tot een haalbare zaak. Natuurlijk trachtte men ook misbruik te maken, maar de regel werd niet à tort et à travers gevolgd, getuige het feit dat een eiser wiens uiterst bouwvallig belendend pand instortte, in het ongelijk gesteld werd (* 39). Een analoog geval diende in 1922 te Rotterdam en werd op gelijke wijze afgehandeld.

Daarentegen deed zich in de procedure voor de Rechtbank te Amsterdam in september 1924 het tegenovergestelde voor. De bouwende partij kreeg geen vergunning vanwege de bouwvallige staat van de belending. Gedaagde (belending) stelde geen noodzaak te zien de stutwerkzaamheden uit te voeren ook niet op kosten van de eisende partij, omdat zijn eigendomsrecht daardoor ernstig zou worden geschaad. Het vonnis luidde anders. Ook hij had rekening te houden met de redelijke belangen van de buurman en werd tot schadevergoeding (vertraging in de bouw) veroordeeld.

Uit één en ander blijkt dat niet alleen het niet ontzien van rechten tot veroordeling leidt, doch ook de verwaarlozing van rechtsplichten en het voorbij gaan aan de redelijke belangen van medeburgers.

In hoeverre was de architect bij dit alles betrokken? In het vonnis van de Rechtbank te Zwolle in 1913 (niet gepubliceerd), wordt verwezen naar de grondslag van de rechtsbetrekking tussen architect en aannemer, namelijk het bestek en voorwaarden. In de daarbij toepasselijk verklaarde AV van Van der Kloes, werd in verschillende artikelen de aannemer gelast zich stipt naar de aanwijzingen van de direktie te gedragen. De rechtbank konkludeerde hieruit dat de aannemer in deze dus niet

zelfstandig handelde en dus als "ondergeschikte" van de Directie in de zin van 1403 BW was te beschouwen. Niettemin oordeelde de Rechtbank dat dit de eigen verantwoordelijkheid van de aannemer niet integraal opheft, omdat zijn zelfstandigheid groot genoeg was om krachtens 1402 en 1403 BW ook zelf aansprakelijk te kunnen worden gesteld. Aldus werden zowel architect als aannemer aansprakelijk geacht, zij het op verschillende rechtsgronden.

In tegenspraak hiermee is het arrest van het Hof te Amsterdam in 1921 dat de verantwoordelijkheid van de aanbesteder ingevolge 1403 BW bevestigde op grond van eigen verantwoordelijkheid voor eigen handelen. Ook de Hoge Raad besliste in 1917 (* 40) dat de aannemer niet als ondergeschikte kon worden gezien. De Hoge Raad overwoog in dit arrest voorts dat het simpele feit van aanbesteding de besteder niet ontheft van alle verantwoordelijkheden, zeker niet als deze als een logisch uitvloeisel van het uitvoeren van het bestek kan worden gezien. Het betreft dan niet zozeer de uitvoering zelf maar de aard van het werk, waardoor aanbesteder mee-aansprakelijk wordt. Rosenboom echter zag niets onbehoorlijks in een besteksclausule waarbij aanbesteder zich vrijwaarde tegen aanspraken van derden. In het vonnis van Rechtbank Amsterdam in 1915 (* 41) deed zich inderdaad een geval van vrijwaring voor ingevolge een dergelijke besteksbepaling, omdat een dergelijke vrijwaring ook duidelijk was gewild, en bij het aangaan van de overeenkomst door de wederpartij was aanvaard. Een nevenrol speelde de omstandigheid dat de Rechtbank hier geen onderscheid wilde maken tussen schade als gevolg van de uitvoering en die naar de aard van het werk. De schade was namelijk opgetreden bij de uitvoering en hield daarmee ten nauwste verband. Geen uitvoering zou ook geen schade hebben betekend.

Primair zou bij schade aan belendingen van derden de aannemer worden aangesproken en eventueel de besteder. En wat was de positie van de architect? Van een directe aansprakelijkheid bij belendingsschade door derden zal niet gauw sprake zijn. Dat zou o.a. wel mogelijk zijn als de schade was opgetreden als gevolg van bevelen tot handelen of zulks nalaten van de directie aangaande de uitvoering, met daaraan gekoppelde besteksverplichtingen om dergelijke bevelen op te volgen (AV Van der Kloes). Maar zelfs dan zal, wanneer de rechtsverhouding architect-aanbesteder er een is als lasthebber en -gever de laatste aansprakelijk blijven.

Wel mogelijk is een verhalen van de schade door de besteder op de architect in tweede instantie, maar dat is theorie, oordeelde de Rechtbank Den Haag in 1914 (* 43). Niet onvermeld mag blijven de cause-célèbre *Salters/Vas Dias* HR 6/526, NJ 1926/721, van 1926 waarbij de architect herstel toezegde aan de eigenaar van een belendend perceel dat door bouwwerkzaamheden was beschadigd, waarbij de HR

oordeelde dat de aanbesteder hierdoor niet gebonden was omdat deze zijn wil daartoe niet zélf kenbaar had gemaakt.

In 1932 haalde nog een belendingenprocedure de pers (* 44). Ook hier een eis tot schadevergoeding voor de beschadigde belending, waarna verweerster (besteder) zich beriep op de zelfstandigheid van zijn aannemer (krachtens art. 1403 BW). Tevergeefs, de rechtbank wees de vordering toe omdat gewerkt werd volgens bestek en aanwijzingen van verweerster, en de schade daar noodzakelijkerwijs uit voortvloeide. Eiser werd echter niet-ontvankelijk verklaard omdat het voldoen van zijn vordering niet was geëist. Het Hof bekrachtigde dit vonnis in beroep omdat juist de strikte aanwijzing van besteder aan aannemer het scharnierpunt vormde en daarvan in de dagvaarding niets bleek. De kommentator zag in dit geval van juridische haarkloverij een aanleiding voor een pleidooi voor arbitrage.

III.3.2

het auteursrecht met betrekking tot de bouwkunst

Voor de integrale behandeling van dit onderwerp zij verwezen naar hoofdstuk VI.

III.3.3

titel- en beroepsbescherming

Zoals reeds in hoofdstuk II.1.1 is uiteengezet leidt de ontwikkeling van de wettelijke bescherming van het architectenberoep niet tot voor de rechtspositie van de architect bepalende elementen. Het daartoe strekkend wetsontwerp bleef tengevolge van het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in de Kamerbehandeling steken.

III.4

De rechtspositie van de aannemer en zijn relatie met de architect

III.4.1

inleiding

Wanneer de rechtspositie van de architect wordt gezien kan die van de aannemer niet buiten beschouwing blijven. Zoals wij in voorgaande paragrafen reeds zagen is immers de kontraktuele relatie van de aannemer met de opdrachtgever er in feite een met diens vertegenwoordiger - de architect. De architecten hebben in die hoedanigheid een vaak ambivalente rol gespeeld, niet als persoon, maar wel als beroepsgroep. Immers, als deskundig raadsman van ondeskundige opdrachtgevers waren zij het die de besteksvoorwaarden formuleerden die kwetsend waren voor het rechtsgevoel. Anderzijds waren er die zich uit gevoel voor sociale rechtvaardigheid geroepen voelden om aan die omstandigheden iets te doen.

Hun inzet heeft geleid tot een betere rechtspositie van het uitvoerend bouwbedrijf.

Ook hebben BNA-architecten zich bezig gehouden met het totstandbrengen van een verbeterde geschillenbeslechting, terwijl ook een bijdrage werd geleverd aan de verbetering van de formulering van de ontwerp- AAV 1911, die van groot belang was voor de bepaling van de rechtspositie van de aannemer.

Tenslotte ontstaat een situatie rond de jaren dertig, waarin de aannemer zich ontwikkelt tot opdrachtgever van de architect.

III.4.2

de rechtsongelijkheid van opdrachtgever- en aannemer rond 1900

Deze rechtsongelijkheid werd in feite veroorzaakt door het in Hoofdstuk I.2.2 reeds gesignaleerde kwaliteitsverval in de ambachtelijke sfeer na het afschaffen van de gilden. Te velen waren immers bereid het met de kwaliteit van hun werk op een akkoord te gooien terwille van de omzet, de tijden waren slecht. Knoeierij en bedrog kwamen veelvuldig voor. Dat de opdrachtgevers zich daartegen wapenden ligt voor de hand. Bestekken en toezicht werden zodanig ingericht dat het risico ervan tot een minimum werd beperkt. Reeds in 1815 worden door de dienst van het Corps Ingenieurs der Genie bij Koninklijk Besluit de "Algemene Voorwaarden" vastgesteld "voor alle bestedingen of contracten, gedaan of aangegaan wordende tot de uitvoering van werken of het doen van leveranties voor den dienst der fortificatiën, van kracht zijnde, alsof zij woordelijk waren vervat in de bestekken of conditiën tot dezen dienst betrekkelijk".

Voor Binnenlandse Zaken, en wel in het bijzonder voor de derde afdeling van dit departement, de Waterstaat, werden soortgelijke regelen per ministeriële beschikking van 14 februari 1839 van kracht verklaard. Deze voorwaarden zijn in de periode tot 1930 vele malen gewijzigd en aangepast (zie hoofdstuk I.2.4). Omdat al spoedig ook partikulieren de derde afdeling der AAV, namelijk de Administratieve Bepalingen, gingen hanteren ontstonden kontraktuele relaties tussen aannemer en principaal die vaak strijdig waren met het rechtsgevoel. Konflikten bleven dan ook niet uit.

III.4.3

architecten stellen de misstanden aan de kaak

De architecten voelden zich geroepen om tussenbeide te komen. De lezing van de architect F.J. Nieuwenhuis voor de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst afdeling Rotterdam in januari 1884, leidde de discussie in, die het jaar daarop ook door de aannemerssociëteit "De Nijverheid"

in Den Haag werd opgepakt. Om duidelijk te doen overkomen wat de kwintessens was van Nieuwenhuis' betoog en de relevantie ervan, is het noodzakelijk enige aanhalingen te doen uit de bepalingen van die tijd. Het is vooral de combinatie van artikelen in de AAV 1882 die de rechtsongelijkheid deed ontstaan.

Tekening van Jan Rot, vermoedelijk betrekking hebbend op de vroegere underdogpositie van de aannemer, samengevat in de twee artikelen.

1. De aannemer wordt opgehangen.
2. De aannemer betaalt zijn eigen strop.

De tekening komt voor in een gedenkboek over de geschiedenis van de Ned. Aannemers- en Patroonsbond NAPB en is ook opgenomen in het jubileumboek van de Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland.

- par. 453: de aannemer is verplicht het werk uit te
 lid 1 "voeren naar de bepalingen van het bestek en
 volgens de bevelen en aanwijzingen, die hem door
 de directie gegeven worden, en te zorgen dat
 daaraan ook door zijne onderhorigenenz."
 AAV 1882
- par. 442: "het gehele werk voor rekening en risico van de
 aannemer is".
- par. 443: "indien door storm, vorst, ijsgang, buitengewoon
 hoog- of laagwater, dijkvallen, brand, regen,
 onteigening of andere omstandigheden
 onafhankelijk van de wil des aannemers, zoodanige
 vertragingen worden veroorzaakt dat hij buiten
 staat is het aangenomene op den bepaalde plaats
 te leveren en te voltooien, wordt het aantal
 dagen dat de aannemer niet heeft kunnen werken
 bij de toepassing van de korting (par. 451) niet
 in aanmerking gebracht en dat voorzoverre de
 directie overtuigd is dat het oponthoud werkelijk
 buiten de schuld van den aannemer en zijne
 ondergeschikten heeft plaatsgehad. Terzake van
 zoodanig oponthoud wordt den aannemer geen
 schadevergoeding hoegenaamd verleend" (AAV 1882).
- par. 446: bij nieuwe werken of gedeeltelijke
 lid 2 "herstelling van bestaande werken komen al die
 schaden daaraan tijdens de uitvoering ten laste
 van den aannemer, met uitzondering van dijk-
 vallen" (AAV 1882).
- par. 447: "alle afschuivingen, verzakkingen of verzinkingen
 bij de uitvoering van aarde- of hijswerken
 ontstaan, komen ten laste van den aannemer en
 worden voor zijn rekening hersteld" (AAV 1882).
- par. 445: "evenmin ontvangt de aannemer vergoeding voor
 onvoorziene uitgaven of uitvoeringen, die te
 beschouwen zijn als een noodzakelijk gevolg van
 de uitvoering der werken zelve en van het
 behoorlijk gebruik der bouwstoffen". (AAV 1882).
- par. 453: "hij (aannemer), is persoonlijk verantwoordelijk
 voor alle bedrog, beschadigingen, verkeerde
 handelingen enzovoorts, betreffende de werken
 gepleegd door zijn gemachtigden, onderbazen,
 verdere beambten en arbeiders. Alle daaruit
 voortvloeiende kosten komen voor zijn rekening.
 Alle schade van welken aard ook, door de
 uitvoering van de vernieuwingen, herstellingen en
 onderhoudswerken, door de schuld van de aannemer
 aan gebouwen of andere werken toegebracht, wordt
 door hem, ten genoegen van de directie, hersteld
 en in orde gebracht". (AAV 1882).
- par. 468: ongelukken worden op des aannemers schouders
 afgewenteld
- par. 461: "eveneens alle onkosten, voortvloeiende uit
 lokale politieverordeningen".

Voor al dit artikel was aanleiding tot veel geschillen die

door de rechter werden beslist.
Lokale verordeningen luiden overal anders.

Het was Nieuwenhuis' vaste overtuiging dat, zo er van schuld van partijen in het algemeen sprake was, deze voornamelijk moest worden gezocht bij de makers van de bestekken (* 18). Hij bepleitte de volgende hervormingen:

- dat de aannemer gewaarborgd werd voor al zijn bij de wet toegekende rechten;
- dat de aannemer niet aansprakelijk gesteld kon worden voor schade, ontstaan uit fouten of onvolledigheden in de plannen, voorgeschreven materialen of het gebruik daarvan, indien deze niet door hemzelf waren geleverd;
- de aannemer ontheven werd van verantwoordelijkheid voor schade, toegebracht door oorzaken die menselijkerwijs niet in zijn handen lagen;
- de eindbeslissing bij geschillen niet gelegd worde in de hand van één der partijen alléén, zoals feitelijk bij het beroep op de Minister van Waterstaat (het enig toegestane bij geschillen) het geval was;
- dat meer rekening worde gehouden met de gebreken van natuurlijke materialen in die zin, dat geen overdreven eisen worden gesteld voor het gebruik van die materialen en alleen schadelijke of gebrekkige materialen worden geweerd en dat, waar materiaal zonder gebreken absoluut verlangd wordt, zulks zeer bepaald in een bestek wordt aangewezen zodat daarop kan worden gerekend;
- verlaten van het de facto bestaande recht van de laagste inschrijver om deswege het werk te verkrijgen, maar om evenals bij partikuliere koop het aanbod en de aanbieder in direkt verband met elkaar te beschouwen;
- betere besteksomschrijvingen, waarbij de bedoeling van de ontwerper duidelijker naar voren komt door toevoeging van details, modellen etc. en waar zo weinig mogelijk aan schattingen behoeft te worden overgelaten.

Men bedenke hierbij dat het hier primair ging om rechtsongelijkheid tengevolge van de AAV van Waterstaat, dus in feite de Nederlandse Staat. Zo schreven deze o.a. voor dat na het overlijden van de aannemer diens nabestaanden verantwoordelijk bleven, ondanks borgstelling, en van het voorrecht van schuldsplitsing afstand moest worden gedaan alsook uitwinning, gerechtelijke in-gebreke-stelling en verzuim.

Hoewel dat aanvankelijk in de dagelijkse praktijk waarschijnlijk niet zoveel problemen opleverde werd, door de zich wijzigende maatschappelijke verhoudingen het artikel 442 AAV, waarbij "het geheele werk voor rekening en risico van den aannemer is", tot een oorzaak van

rechtsonzekerheid van de aannemer. Blijkens Nieuwenhuis' betoog werd van dit artikel zeer veel misbruik gemaakt om de gevolgen van slechte en onvolledige plannen naar de uitvoerenden door te schuiven.

Kwam het eenmaal tot een geschil dan werd dit door de directie beslist behoudens appèl op de Minister van Waterstaat (* 45) wiens onpartijdigheid per definitie ontbrak, vooral bij Rijkswerken.

Lang niet altijd kwam het echter tot geschillen in juridische zin. Veel erger was het misbruik dat door het toezicht of opdrachtgever op het werk werd gemaakt van deze rechtsongelijkheid. Tyrannieke situaties waren aan de orde van de dag.

Ten aanzien van Nieuwenhuis' pleidooi voor een genuanceerde gunningsmethodiek door het voorbijgaan aan de laagste inschrijver, kan worden opgemerkt dat par. 437 der toenmalige AAV dat zeker toestond omdat daarin gesproken werd van "geschikte" personen. Dit pleidooi had iets paradoxaals, aan de ene kant een verstrakking van de interpretatie en aan de andere kant een verruiming. De aannemers zélf waren niet enthousiast over dit laatste punt, immers, eenmaal gepasseerd zijnde ("niet geschikt") hield dit een negatieve kwalifikatie in die buitengewoon schadelijk was. Men ervoer dat als een veroordeling. Ook architecten hadden hun bezwaren: het passeren van de laagste inschrijver zou immers kunnen berusten op "afspraken" met de betrokken architect, waarmee de vertrouwenspositie van deze in het geding kwam. Nieuwenhuis was in de verdediging van zijn voorstel niet erg konsekvent. Immers, hij betoogde dat de, ook in het begin van de 19e eeuw bestaande rechtsongelijkheid (zie hoofdstuk I.2.4) gekompenseerd werd door morele overwegingen, maar dat het latere verval van moraliteit die compensatie teniet deed, waardoor de formele rechtsongelijkheid in een materiële verkeerde. Toen ontstond er kritiek vanuit een gebrek aan moraliteit ("afspraken" aannemer - architect) trachtte hij die te pareren met morele principes (een goed architect deed zoiets niet). Hij, Nieuwenhuis, bepleitte voorts het installeren van een register van goede aannemers (met conduite staat), met daaraan verbonden een recht van beroep bij onjuist waardeoordeel. Hij was tegen de instelling van een aannemersvakdiploma.

Een teer punt was voorts de feitelijke levering van bouwmaterialen. Par. 463 legde de verplichting op de aannemer om "bestek en tekeningen te vergelijken, maten te kontrôleren, het ontbrekende bij te leveren en bij onvoldoende beschrijving zoodanig te verrichten, als de aard van het werk zulks vereischt". Een afschuifstelsel in optima forma:

Zelfs vond men de zinsnede dat de directie slechts over "theoretische" kundigheden beschikt (* 45). Deze stelling werd nog versterkt door uitweidingen over de praktische kundigheden van de aannemer en de theoretische van "de directie" als bereider van de bestedingsstukken. Met de praktische kennis van de directie was het kennelijk niet best gesteld. Zo signaleert Nieuwenhuis een totaal ontbreken van "de berekenaar van de financiële zijde van een plan, de bestekmaker en uitbesteder" als zelfstandige functie, terwijl deze juist de brug moest slaan tussen ontwerper en uitvoerder.

De kwintessens van het geheel is duidelijk: de architect ziet zich primair als ontwerper zonder veel technische en administratieve kennis, en de daaruit voortvloeiende problemen worden afgeschoven op een rechteloze aannemer. Dat Nieuwenhuis de moed opbracht als koploper voor zijn vakgenoten te fungeren siert hem bovenmate. Dat zijn indringend betoog vrijwel geen weerstand ondervond bij zijn kollega's bewijst zijn gelijk, al hebben zij de gewraakte overheidsbepalingen veelal onverkort in hun bestekken opgenomen.

III.4.4

de rechtsverhouding opdrachtgever - aannemer nader overwogen

De lezing van Nieuwenhuis bleef niet zonder gevolgen. Het bestuur van de sociëteit "De Nijverheid" gaf haar in 1885 in druk uit en verspreidde haar als brochure (* 46).

De Amsterdamse Aannemersvereniging voegde deze brochure toe aan een adres aan de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Amsterdam dd. 01-02-1886. Tevens werd een wijziging bepleit van 1933 BW en 1938 BW (vervallen bij wet van 22-06-1923) in relatie met 1645 BW en 1646 BW in verband met de aansprakelijkheid voor schade van de aannemer.

"Voor fouten en onvolledigheden in plannen voorgeschreven materialen of gebruik daarvan, wanneer deze plannen niet door hemzelf zijn ingeleverd" (punt A2 van het adres)

Niet alleen de AAV zorgde voor rechtsongelijkheid. Ook in vele partikuliere bestekken van die tijd komt men bepalingen tegen die de directie rechten verschaffen van een bijna ongeloofwaardige onbeschaamdheid (* 47).

Maar de roep om rechtvaardigheid kreeg gehoor, zij het eerst zes jaar later. In 1890 wordt namelijk van regeringswege een commissie ingesteld tot herziening van de AAV 1882. Ook een jurist mengde zich in het koor van protesterenden, mr. E.J.C. Goseling advocaat en procureur te Amsterdam. Zijn beschouwing (* 48) sluit in hoofdlijnen aan bij Nieuwenhuis' betoog.

Hij bepleit:

- 1 een geschillenbeslechting door drie scheidsmannen, samengesteld volgens de $1 + 1 = 3$ methode, die een bindende uitspraak doen
- 2 een verbetering van de beschrijving van het werk in het bestek, zodat de architect niet langer "kan maken wat hij wil", op grond van vage omschrijvingen

In een redactioneel artikel neemt H.G. Jansen (* 49) stelling tegenover Goseling voor wat betreft het eerste punt op grond van de grotere kennis van de directie met betrekking tot de "technische voorschriften" van deze ten opzichte van de aannemer. Waarschijnlijk bedoelt hij daarmee dat, "de direktie" voldoende know-how bezit om een geschil te beoordelen. Hij gaat daarbij voorbij aan het feit dat "de direktie" altijd partij is in een geschil met de aannemer: of vreesde hij een afbraak van zijn autoriteit? Met Goseling's tweede punt kon hij zich echter geheel verenigen. De onwetendheid van de opdrachtgever als kontraktpartij bepaalde de positie van de architect als direktievoerder immers tot die van rechter in plaats van die van tot partij.

De regeringskommissie kweet zich van haar taak hetgeen in 1892 tot een wijziging van de AAV 1882 leidde.

III.4.5

de Raad van Arbitrage ingesteld

Een flinke stap in de goede richting werd gezet in 1907 met de instelling van de Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland (* 26). Deze was samengesteld uit een voorzitter, een jurist/secretaris en 24 leden, gelijkelijk verdeeld over ingenieurs/architekten, de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en de Nederlandsche Aannemersbond te Amsterdam.

Bij geschillen benoemden partijen drie scheidslieden uit de leden van de Raad. Bij ontbreken van konsensus over een of meer scheidslieden werd geloot ten overstaan van de voorzitter, desgewenst in het bijzijn van partijen. Toch is deze stap voorwaarts nog een wankelende. Het kwam in feite neer op een aanbeveling om de navolgende bepaling in de bestekken op te nemen:

"Alle geschillen, (ook die welke slechts door eene der partijen als zoodanig worden beschouwd), welke naar aanleiding van de onderwerpelijke overeenkomst van aanbesteding en aanneming of van die, welke daarvan

het uitvloeisel mochten zijn, tusschen den aanbesteder of de namens hem met de leiding en het toezicht belaste personen (Directie) en den aannemer mochten ontstaan, zullen alleen en uitsluitend worden onderworpen aan het oordeel van een scheidsgerecht, gekozen uit den Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland, overeenkomstig de bepalingen der Statuten van genoemden Raad. Aanbesteder en aannemer doen mitsdien afstand van hun recht tot het invoeren der tusschenkomst van den gewonen rechter, die bij gebreke van deze overeenkomst geroepen zoude zijn over een tusschen hen gerezen geschil uitspraak te doen en beperken die tusschenkomst alleen tot die gevallen, welke de Raad niet voor behandeling vatbaar acht. Gedurende de voorbereidende maatregelen tot benoeming van het scheidsgerecht van den Raad en verder gedurende de behandeling van het geschil, zullen de werkzaamheden inmiddels door den aannemer worden voortgezet, bij gebreke waarvan daarin door of vanwege den aanbesteder voor rekening van den aannemer wordt voorzien, behoudens de verrekening welke eventueel het gevolg zal zijn van de beslissing van het scheidsgerecht.

Alle kosten ontstaan uit de arbitrage komen ten laste van de partij of van de partijen welke daarvoor door het scheidsgerecht wordt of worden aangewezen. Partijen verklaren zich aan de beslissing van het scheidsgerecht te onderwerpen als aan een gerechtelijk gewijsde, uitdrukkelijk afstand doende van elk rechtsmiddel, hetwelk anders tegen die beslissing zoude kunnen worden aangewend.

Alle kosten zullen, wanneer deze niet binnen 4 weken na de uitspraak van het scheidsgerecht zijn voldaan, direct in rechten opvorderbaar zijn, als eene schuld welke bij onderteekening van het bestek wettelijk wordt erkend te bestaan."

Naast de vrijblijvendheid omtrent het al of niet opnemen in het bestek van de geschillenclausule, heeft deze in zichzelf ook nog ontsnappingsmogelijkheden. De aanbesteder kon niet in aanmerking komende geschillen uitdrukkelijk vermelden, terwijl de Raad zelf geschillen niet voor behandeling vatbaar kon achten, zonder dat daaromtrent duidelijk omschreven richtlijnen waren gegeven.

Met de instelling van de Raad van Arbitrage kwam in principe een einde aan de personele unie van kontraktpartij en scheidsman in de figuur van "de Direktie". Sommigen zagen daarin een degradatie van de positie van de architect als boven de partijen staande deskundige. Aan de andere kant werd de architectenstand ontlast van het dilemma van 1646 BW terzake van het slechts schriftelijk mogen opdragen van meerwerk en de daarmee gepaard gaande betalingsperikelen, vooral in die gevallen waarin meerwerk moest worden opgedragen (spoedeisende gevallen).

Bovendien was er eindelijk een instantie van beroep voor de aannemer tegenover de chicanerende opdrachtgever bij goedgekeurde maar niet-betaalde betalingscertifikaten (zie ook hoofdstuk III.3). Arbitrage werd echter pas met de ontwerp-AAV 1911 bindend voorgeschreven (zie hoofdstuk III.4)

Prof. ir. Chr.K. Visser stelde in zijn al eerder aangehaalde inaugurale rede op 08-10-1915 dat de geschillenbeslechting teveel in besteders handen was geraakt, zoals bekend vaak met uitsluiting van de rechter. In 1907 nog werd de eindbeslissing voor een gemeentelijke besteding nog steeds bij B & W gelegd, zonder recht van beroep. In de AAV van 1892 voorzag men in slechts vier gevallen waarin arbitrage was toegestaan, in 1898 werden het er zes (a t/m f par. 495 AAV 1901). Of er sprake was van de gekwalificeerde 6 gevallen werd op zich een punt van strijd, waarbij het laatste woord vaak aan de rechter werd gelaten.

Na de totstandkoming van de ontwerp-AAV 1911 werd voorzien in integrale arbitrage zodra een geschil door één der partijen als zodanig werd gezien. Vaak echter werd deze clausule bij bestek ontkracht. Uiteindelijk verbood de Nederlandsche Aannemers Bond de inschrijving van haar leden bij aanbestedingen onder andere voorwaarden dan de genoemde.

Visser vermeldt nog een één-partijen-bepaling (Bestuur van een Coöperatie) bij een besteding op 3 augustus 1915 te Hoogland maar dan behoort dit reeds tot de uitzonderingen. "Richt zoals gij zelf gericht, handelt zoals gij zelf behandeld zoudt willen worden", was zijn devies.

De rol die de partikuliere architect als man-tussen-tweevuren in deze ontwikkeling heeft gespeeld is niet te achterhalen. Hij kon immers een moeizaam bevochten verbeterde rechtspositie van de aannemer geheel teniet doen via het bestek. Hoewel het ongetwijfeld zo geweest zal zijn dat uit puur kommerciële motieven sommige architecten hiervoor niet zullen zijn teruggeschrokken, is het heel onaannemelijk dat de bonafiden zich daartoe zouden hebben geleend, gezien de baanbrekende rol die hun vakorganisatie, de BNA/Mij. TBB, in de totstandkoming van zuiverder verhoudingen heeft gespeeld.

Dat de arbitrage geen onbesproken instelling was blijkt uit de discussie in 1929. Aanleiding was de beslissing van de aannemersbonden om met ingang van 10-01-1929 niet meer in te schrijven op werken met een bestek zonder arbitraal beding. De verontwaardiging was groot. Het Rijk, negen provincies, en vele gemeenten w.o. Rotterdam, Den Haag en Utrecht aanvaardden dit niet. Niet, zoals Rosenboom stelt, uit liefde voor de overheidsrechter maar uit wantrouwen jegens het arbitrage-instituut.

Hij bepleitte dan ook een heroriëntatie (* 50), nodig vanwege veronderstelde subjectiviteit van de voorzitter bij de mondelinge behandeling en vermoede inkompententie in het onderscheid van hoofd- en bijzaken. Ook de kwalifikatie "goede mannen naar billijkheid" wordt meer als "goedig" opgevat ten nadele van de aanbesteder.

Het voorbijgaan aan nadrukkelijk overeengekomen bepalingen wekte bevreemding omdat hiermee niet de interpretatie van de overeenkomst in het geding is, maar de overeenkomst zelf. De onpartijdigheid scheen inderdaad ver te zoeken. Rosenboom bepleitte derhalve elke relatie van de arbiters met "partijen" qua professie, te vermijden door samenstelling van de colleges uit twee vakmensen en één jurist als voorzitter en ook het instellen van een hoger beroepsmogelijkheid. Hij vroeg de BNA om toetsing van het instituut. Prof. Diehl is het hiermee niet eens (* 51). De afkeer van deze vorm van arbitrage kan bij de overheid niet zo groot zijn, omdat gelijksoortige wijze van beslechting van andersoortige geschillen wél werd erkend. Hij verweet Rosenboom een slordige redeneertrant door alle arbitrages over één kam te scheren, zonder deze juist te definiëren. Slechts via een omweg viel te ontdekken dat de Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland werd bedoeld. Diehl achtte het voldoende als er een grotere plaats werd ingeruimd voor de juristen, en achtte een aanval op de integriteit van de voorzitter overtrokken.

Bovendien waren er genoeg juristen ter zitting aanwezig om een afdwalende discussie terug te brengen op het goede pad. Objektiviteit was niet per definitie voorbehouden aan juristen. Voor hoger beroepsmogelijkheid voelde Diehl wel, maar verlangde wel een duidelijker motivering, wijzend op het feit dat hoger beroepprocedures in het algemeen termijn-verlengend werken. Het BNA-Bestuur onderschreef Diehl's betoog.

Ook mr. Ph.J. van Vliet keerde zich tegen Rosenboom's aanval op het instituut: dat vele gemeenten en provincies hun standpunt nog niet hadden bepaald kwam zijns insziens door de afwachtende houding ten opzichte van "Waterstaat". Bovendien had de Vereniging Nederlandsche Gemeenten reeds maanden geleden aan de aannemersbonden een concept-arbitrageregeling toegezonden ter beoordeling. Ook 's ministers aarzeling bleef niet gestoeld op wantrouwen jegens arbitrage. Slechts een "algemeene toepassing" ontmoette bij hem "eenig bezwaar". Voorliefde voor de overheidsrechter kan dat niet zijn, want de AV Waterstaat sloot die uit en legde de eindbeslissing bij de Minister neer. Bovendien had ook de in 1920 ingestelde Staatcommissie arbitrage zonder ontbindende voorwaarden aanbevolen in haar rapport.

Van Vliet duidde erop dat scheidslieden zelf hun werkwijze konden bepalen in tegenstelling tot de beroepsrechter. Daardoor zou hun werkwijze in de ogen van juristen vaak bemoeizuchtig, ongeduldig en voorbarig overkomen, zeker in

vergelijking met de strikt gereglementeerde gang van zaken in de rechtszaal. Een tekort schieten in bouwkundige kennis van een jurist-voorzitter behoorde voorts tot de waarschijnlijkheden. Hij ondersteunde Rosenboom's pleidooi echter voor benoeming van een heel scheidsgerecht door een autoriteit buiten partijen om.

Het hoger beroep zou in zijn ogen Rosenbooms bezwaren niet wegnemen, zeker niet waar de op te lossen geschillen meestal geen rechtskwesties betreffen die voor tweeërlei uitleg vatbaar zijn. Mede door de langere procesduur zouden de nadelen van dit hoger beroep groter zijn dan de voordelen.

Op 17 september 1930 werd door de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs, de Maatschappij BNA en NAB een studiekommissie ingesteld ter beantwoording van een aantal gerezen vragen (* 52):

- 1 de wenselijkheid van hoger beroep bij arbitrage voor
 - herstel van fouten bij eerste uitspraak
 - meerdere bevrediging van het rechtsgevoel
 - bevordering van de eenheid in de rechtspraak
 - sneller herstel van onjuiste uitspraak, dan door tussenkomst van de rechter
 - nieuwe argumentatie mogelijk
 - zorgvuldiger behandeling in eerste aanlegtegen
 - de langere duur van de geschillen
 - hogere kosten procedures
 - voortduren van verstoorde verhoudingen tussen partijen
 - de tweede instantie is moeilijk goed te regelen
 - bevordering van inhouden van betalingen, aldus een dwangmiddel vormend voor de zwakste partij
 - er ontstaan teveel instanties, immers ná hoger beroep blijft beroep op de rechter open tot aan de Hoge Raad
- 2 is het wenselijk een bijzondere regeling te maken voor spoedarbitrages?
Er bestonden bij de nieuwe AV Waterstaat 1930 nader gedefinieerde mogelijkheden van spoedarbitrages voor bijzondere gevallen als: afkeuring van bouwstoffen of werk, voor directie-uitspraken op grond van clause "ten genoegen van de directie..", wijze van uitvoering etc. De Commissie is niet geporteerd voor bijzondere regelingen anders dan de huidige gezien de procedureverlengende factoren maar bepleit stroomlijning van het huidige systeem.
- 3 is het mogelijk en wenselijk om de 3e afdeling van de AV Waterstaat 1930 ook van toepassing te verklaren voor provincies, gemeenten en waterschappen?
De Commissie zag zich door tijdgebrek genoopt om zich te beperken tot artikel 10 van deze afdeling

handelende over "beslechting van geschillen".

In de nieuwe AV Waterstaat 1930 werd de mogelijkheid geopend om door middel van een procesverbaal de toestand, welke tot het geschil aanleiding gaf, vast te leggen. Die bevoegdheid ontbrak partijen tot dusver ten ongerieve van de Commissie van Advies welke in eerste aanleg over het geschil had te oordelen. Onduidelijkheid bleef wat er gebeurde als één der partijen medewerking weigerde. In de nieuwe AV Waterstaat 1930 werd een "hoofd van dienst" geïntroduceerd ter beslechting van geschillen zowel voorlopig als definitief. Een dergelijk, hoger, ambtelijk echelon zou naar de mening van de Commissie bij andere publiekrechtelijke lichamen niet gerealiseerd kunnen worden.

Met de invoering van de nieuwe AV Waterstaat 1930 zou de samenstelling van de Commissie van Advies bestaan uit drie leden: één aangewezen door de Minister, één door de aannemer in overleg, een derde en liefst een jurist als voorzitter, partij-arbitrage dus. De Studiecommissie wees voor haar kritiek op dit systeem naar het maandblad "Arbitrale Rechtspraak" (* 53), de kritiek van mr. W. Nolen (* 54) die het principieel fout achtte een arbitraal college aldus samen te stellen, terwijl ook de Algemene Rekenkamer (* 55) zich in krachtige termen tegen partij-arbitrage keerde. De Studiecommissie had voorts bezwaren tegen de verplichting om de jurist tot voorzitter te benoemen, omdat deze de usances van het vak niet kende en de vakkennis niet bezat om het geschil technisch te kunnen beoordelen. Een rechtsgeleerd secretaris, zoals de meeste arbitragecommissies die kennen, achtte men een betere oplossing.

- 4 is het wenselijk de herkiesbaarheid van de leden van de Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland aan bepaalde voorwaarden of aan tijdsduur te binden?

De enige voorwaarde voor verlenging van het lidmaatschap van het college, dat statutair 4 jaar duurde, was het niet-effektueren van het vetorecht van de andere constituerende verenigingen. De Studiecommissie zag geen noodzaak voor verandering hoewel ter vermijding van pijnlijke situaties de zittingsduur zou moeten worden beperkt tot 2 x 4 jaar. De Studiecommissie achtte voorts een geschikte arbiter hoofdzak en dus voorwaarden en tijdsduurbepalingen ten aanzien van het lidmaatschap van het College onnodig in het huidige systeem. Het stellen van een leeftijdsgrens kon, bij niet-adekwaat funktioneren, een ongewenste verlenging uit humanitaire overwegingen voorkomen. De Studiecommissie beantwoordde de haar gestelde vraag dan ook ontkennend.

- 5 is het gewenst de mogelijkheid te scheppen voor
"vastlegging bestaande toestand (* 62)?
(Analoog aan art. 219 Rv jo art. 876 Rv)
In de AV Waterstaat 1930 werd geen oplossing gegeven
voor niet-medewerken aan de vastlegging door één der
partijen. Mogelijk zou zijn daarvoor een remplaceant te
kiezen uit de leden van de RVA via de voorzitter. Voor
het oplossen van kleine geschillen zou de voorzitter
drie leden kunnen aanwijzen.

In 1932 beval het bestuur van de RAB bestekteksten aan
terzake van geschillen overeenkomend met AV Waterstaat 1930
(* 56) t.w.:

- 1 definitie geschil
- 2 oordeelsgrond (als goede mannen naar billijkheid)
- 3 kostenverdeling over partijen inzake het geschil
- 4 géén stillegging van werkzaamheden gedurende het geschil
- 5 onkosten tengevolge van oponthoud in de scheidsrechter-
lijke uitspraak zijn voor de in 't ongelijk gestelde
partij
- 6 uitspraak is bindend, ook voor wat betreft de kosten
- 7 eiser kan ten alle tijde de tussenkomst van de Raad
inroepen ter verkrijging van een executoriale titel
- 8 drie maanden na beslissing aanbesteder omtrent
eindafrekening, volgt niet-ontvankelijk verklaring
- 9 bij nietigheid of niet-bindend zijn, bij rechterlijk
gewijsde, van het gehele of gedeeltelijke vonnis heeft
elke partij het recht het geschil, voorzover niet
beslist, opnieuw aan het oordeel van de Raad te
onderwerpen, mits binnen drie maanden na het in kracht
van gewijsde gaan van de scheidsrechterlijke uitspraak.

III.4.6

nieuwe bedreiging voor de aannemer; hulp aan derden

Bedreiging voor het aannemersbedrijf kwam ook nog uit een
andere hoek: de technische ontwikkelingen op het gebied van
de installaties. Men hanteerde zoals gezegd het systeem van
"entreprise générale", hetgeen inhield dat de aannemer het
werk voor het bouwkundig deel totaal aannam, dus inclusief
"hulp aan derden". Maar steeds meer installaties kwamen
uit Duitsland van waaruit ingenieurs-
bureaus de nederlandse architecten "bewerkten" met
geavanceerde systemen. Naar blijkt (* 57) schortte er aan
de tekeningenverstrekking alles als de opdracht eenmaal
binnen was, zodat de financiële risico's voor de aannemer
onaanvaardbaar hoog opliepen. Omdat een 100-jarige praktijk
zich niet zo snel liet aanpassen, namen de aannemers zelf
het initiatief in handen. In een circulaire gericht aan de
architecten gaf het hoofdbestuur van De Nederlandsche
Aannemersbond (NAB) te kennen dat

"na 1 juli 1908 geen hulp van welken aard ook zal worden verleend bij het aanleggen van verlichting, verwarming en dergelijke, en dat ook niet meer voor rekening van den aannemer zal worden genomen de herstellingen van beschadigingen welke bij het aanleggen ontstaan, dan tegen terugbetaling van de daarop vallende kosten".

Niet alle architecten hanteerden overigens deze door de NAB voorgestelde besteksbepaling, in zijn geheel, maar de meeste wel.

Of de "boycot" veel heeft uitgehaald valt te betwijfelen; niet alle aannemers waren lid van de Bond.

Deze bundeling van krachten van beroepsgroepen was nieuw, en maakte snel furore.

In architectenkringen begon men zelfs te klagen over het verschijnsel van trust- en kartelvorming bij de aannemerij. Ook de aannemers zélf kregen daar op hun beurt mee te maken: Bonden van fabrikanten en leveranciers dikteerden hun voorwaarden voor levering en prijsvorming. Het "verenigt u" is de leus des tijds. Sommigen zagen de situatie somber in en waren bevreesd dat de strijd tussen de machtsblokken uiteindelijk alle partijen zou kunnen schaden. De aanhaling van Potgieters dichtregels in de vakliteratuur is veelzeggend:

"Worstling kenmerkt onze tijd,
Heb er oog voor, allerwege
Slechts wie deel nam aan de strijd
Smaakt de vruchten van de zege."

III.4.7

de besteksbepalingen van de architect en het boetebeding rond 1900

Mr. J.P. Bruynzeel neemt in 1911 het boetebeding onder de loep (* 58). In relatie met 1340 BW gaat hij na of bij overschrijding van de opleveringsdatum in-gebreke-stelling verplicht is. Kernpunt daarbij is of boetebepalingen van poenale aard zijn of een korting als zakelijke transactie bij voorbaat; dus als strafsanctie (waartoe aanbesteder niet bevoegd was) of als uitoefening van het retentierecht, hetgeen wettelijk was toegestaan.

Vonnissen van de Rechtbank Amsterdam en Rotterdam achtten in-gebreke-stelling niet nodig. Rechtbank Tiel konkludeerde evenzo omdat de bedoeling van het beding zou zijn dat "met het verloop van den dag de schuldenaar in gebreke zal zijn".

Het Hof Amsterdam (* 59) achtte in-gebreke-stelling wél vereist en vernietigde het vonnis van de Rechtbank Amsterdam. Het Hof ziet het beding als van poenale aard als

plaatsvervangings voor de opgetreden schade. Daarom kan straf eerst worden gevorderd ná voorafgaande in-gebrekestelling. Ook de Rechtbank Rotterdam heeft dit standpunt toentertijd enkele malen gehuldigd. Het verstrijken van de overeengekomen termijn-op-zich was derhalve geen motief voor het hanteren van de boeteclausule.

Als essentiële voorwaarden voor de uitvoering van boetebedingen stelt Bruynzeel twee zaken:

- schade bij de aanbestedder
- toerekenbaarheid bij de aannemer

Rond 1850 verwekte reeds de bestekterm "dagen" in plaats van werkdagen discussie met betrekking tot het boetebeding en overschrijding van de kontrakttermijn. Ook daarbij ging het om óf schadevergoeding óf strafsanctie. In het laatste geval oordeelt de Hoge Raad in 1851 dat "bedingen van een aard nimmer door uitlegging worden geëxtendeerd" (* 60). De Arrondissementsrechtbank Breda ging hier een jaar later aan voorbij en liet de letterlijke bestektekst prevaleren (* 61). De laatste mening was ook de Rechtbank Rotterdam (* 62) toegedaan en wel op grond van par. 478 AAV. Men konkludeerde echter dat niet-toerekenbaarheid de aannemer vrijwaarde. Men bedenke hierbij steeds dat het begrip "werkbare dagen" als kontrakttermijn volstrekt éézijdig kon worden geïnterpreteerd. Als voorbeeld diene het volgende:

"par. 28.

Oplevering, onderhoud, korting en ingebruikneming van het gebouw.

Onmiddellijk na de gunning van het werk zal de aannemer met de uitvoering van de in het bestek omschreven werkzaamheden moeten aanvangen en met zoodanigen spoed voortzetten, dat op 1 april 1915 het werk geheel gereed is en het gebouw in gebruik kan genomen worden.

Na deze oplevering behoudt de Aannemer alle voorgeschreven werken, niets uitgezonderd, nog zes maanden in onderhoud. Algemeene werkstakingen, georganiseerd door vakverenigingen zullen worden beschouwd als force-majeure.

Vertraging tengevolge van orders vanwege den Aanbesteder, strenge vorst volgens getuigenis van de Directie, doen de opleveringsdata opschuiven met een zelfde aantal dagen als een zoodanig oponthoud heeft geduurd: regen- en vorstdagen worden niet in mindering gebracht.

Overigens verbeurt de Aannemer voor elken dag te late oplevering van den hier gestelden termijn van oplevering, eene som van twintig gulden van den eerstvolgenden betalingstermijn in te houden; dezelfde som verbeurt ook de Aannemer, wanneer hij nalatig is in het nakomen van de in dit bestek vervatte bepalingen of naar aanleiding daarvan door de Directie gegeven bevelen; na driemaal op zijn verzuim te zijn gewezen, in welk geval de korting op den

eerstvolgenden termijn van betaling zal plaats hebben, welke korting opnieuw zal worden ingehouden, indien hij drie dagen na de laatste aanmaning nog geen gevolg heeft gegeven aan de hem gegeven opdracht. Voorts wordt er nog op gewezen, dat om verzuim of overtreding van de besteksbepalingen, dit werk betreffende, te constateeren, of om den Aannemer in tijd van verzuim te stellen, geen rechtsvordering of sommatie hoegenaamd noodig is, maar eene eenvoudige verklaring van den opzichter bij afwezigheid van den Architect voldoende zal zijn."

(Uit de besteksbepalingen voor de bouw van het kantoor van de Levensverz. Mij. "De Nederlanden" te Amsterdam 1914).

Een strijdpunt is vaak geweest de vraag of een werk als opgeleverd en aanvaard beschouwd moest worden. Of de architect het werk had goedgekeurd was daarbij vaak van geen enkel belang. Niet alleen bij kwesties rond oplevering maar ook ten aanzien van de verrekening van meerwerk werd met de rol van de architect als directievoerder vaak weinig rekening gehouden. Maar al te vaak kwam het voor dat de architect meerwerkrekeningen van de aannemer goedkeurde, maar dat de betaling daarvan door de opdrachtgever uitbleef, omdat deze zich beriep op 1646 BW. Het ging daarbij dus om de bevoegdheid van de architect om op te treden als vertegenwoordiger van de principaal.

Bruynzeel signaleert in 1910 dat de discussie over het al of niet van openbare orde zijn van 1646 BW, de essentiële vraag, nog volop aan de gang is, maar dat het ontbreken van een schriftelijke opdracht betaling van meerwerk niet in de weg stond, mits de opdracht daartoe op enigerlei wijze door de tegenpartij was erkend. Het oordeel van de rechter was niet eensluidend. Hof Amsterdam (* 63) niet van openbare orde, Rechtbank Rotterdam (* 64) wél.

III.4.8

de concept-AAV 1911 van architecten, ingenieurs en aannemers

In 1911 komt een concept tot stand tot wijziging van de AAV door een "Commissie van Afgevaardigden" van de Vereniging van Delftsche Ingenieurs, de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en Nederlandsche Aannemersbond (* 65). Naast verbeteringen, ook in de rechtspositie van de aannemer (aansprakelijkheid) blijft echter de borgtocht bestaan, ondanks alle kritiek, zij het dat zij beperkt wordt tot een zakelijke. Het argument daartoe is de startpositie van de jonge aannemer te vergemakkelijken.

De opkomst van het socialisme werkte de werkstaking in de hand, wat daarmee tot een groot financieel risico van de aannemer werd. Deze calamiteit is in het concept AAV als overmacht gekarakteriseerd (* 66). Het Bestuur der Sociaal-Technische Vereniging van Ingenieurs en Architecten

protesteerde hiertegen.

Het als overmacht aanmerken zagen zij als een verzwaring van de positie der werknemers op het bouwwerk, vanwege het daarmee verbonden recht op termijnverlenging, zodat de geldelijke nadelen vrijwel geheel ten laste kwamen van het werkvolk. Zij vonden dat arbitrage moest uitwijzen of de aannemer aan het konflikt schuldig was, of niet. In het eerste geval kon geen sprake zijn van overmacht.

Voor de beoordeling van het genoemde Commissie-voorstel (* 67) liet de Maatschappij een pre-advies opstellen door de Commissie ter Behartiging van de Belangen van de Architect" onder voorzitterschap van C.B. Posthumus Meyes (* 68).

III.5

De aannemer als opdrachtgever van de architect

De stormachtige stedenbouwkundige ontwikkeling in de jaren 20 en het bestaan van een vooruitstrevende dienst stadsontwikkeling in de gemeente Amsterdam deed merkwaardige verhoudingen ontstaan tussen architecten en aannemerij. De stedenbouwkundige schema's dienden, naar gemeentelijk inzicht, ingevuld te worden door architecten terwijl de realisering van de woningbouwprojecten een eigenbouwers aangelegenheid was. Hieruit onstond de veel gewraakte "schortjesarchitectuur". De afgedwongen samenwerking zorgde wel voor een synthese tussen stedenbouwkundig plan en straatwanden zoals die in de uitbreidingsplannen waren vastgelegd, maar veroorzaakte tevens een breukvlak tussen architect en aannemer door de "overbemeting" van de architectenrol. Voor de "invulling" van de straatwanden door de eigen bouwer was deze verplicht gebruik te maken van de diensten van een architect. Het politieke klimaat stond niet toe dat de gemeente de eigenbouwers kon dwingen tot het inschakelen van de architect voor de gehele planfase, en anderzijds wilden de aannemers zo gauw mogelijk van de architecten af. Deze gang van zaken werd nog versterkt door het gaandeweg inkrimpen van de gesubsidieerde woningbouw door de gemeente. De eigenbouw vertegenwoordigde 85% van alle bouw in de nieuwe stadsdelen. Er schijnt zelfs sprake geweest te zijn van een architectenstaking (* 69). De meest dwaze situaties deden zich inderdaad voor omdat soms elke relatie tussen plattegrond en gevel ontbrak. De architecten waren inventief in het bedenken van oplossingen. Eén van de voorstellen betrof de oprichting van een bouwmaatschappij als synthese van financiën, architectuur en uitvoering. De architect als mede-ondernehmer, architect-bouwer. De architect Gratama werkte mee aan de Bouwmaatschappij HAGA maar de zaak liep binnen de BNA zó hoog op dat Gratama, om lid te kunnen blijven, zich moest "verlagen" tot adviseur/architect.

Toch waren zijn bedoelingen onverdacht. Zijn idealisme om de eigenbouw uit de kwade reuk te halen deed hem pleiten voor participatie van de architect als gelijke van financier en bouwer. De off-side opstelling van de architect, voortvloeiend uit diens onafhankelijke positie, berokkende naar zijn inzicht grote schade aan de (eigen) bouwkunst. Toch attendeert architect Blaauw, ter verdediging van het BNA-standpunt, erop dat de vertrouwenspositie een geheel andere doelstelling is dan het bouwen van de ondernemer, die immers op winst uit is. Hij acht deze belangentegenstelling onoverbrugbaar, en bovendien de faam van de woningbouw te twijfelachtig ("een sterken stroom van ongerechtigheden") om daaraan de goede naam van het architectenberoep te verbinden. Bovendien beschikt de architect niet over risikodragend kapitaal naar zijn mening. Bezwerend wezen velen op een zekere vooruitgang: een achttal jaren terug kwam er toch immers aan de woningbouw helemaal geen architect te pas (Hulshoff)!

Architect Van der Schaar (* 70) signaleerde (1930) dat door de te overheersende rol van de architect in de woningbouw de aannemer tot kind van de rekening werd. Hij pleitte voor een terugdringen van de architect en plaatst zich daarmee tegenover Gratama, die immers zakelijk belang in de aannemer voorstond om integratie te bewerkstelligen. De bevoordeling van de architectenpositie achtte ook Van der Schaar onjuist.

Voor de honorering waren er twee "Tabellen" in omloop, die van de BNA en van "architect Lammers d.d. 06-11-1929" die op deze specifieke situatie waren ingesteld. Uitgaande van het feit dat de architect uitsluitend de gevels met bijbehorende details ontwerpt trachtte Van der Schaar tot een honorariumregeling te komen als synthese tussen de genoemde twee. Tevens bepleitte hij de totstandkoming van regels betreffende de rechtsverhouding tussen architect en aannemer, omdat de opdrachtverlening óf berustte op de wankelende aanneming van goede trouw bij de architect óf op een op te stellen kontrakt dat de verhoudingen regelt. Van der Schaar dacht daarbij een rechtsverhouding te kunnen regelen via een honoreringsafspraken "per strekkende meter gevel of oppervlak per woning"; een al te simpele veronderstelling.

Architect Blaauw (* 71) gaat wél in op het "bijzondere" van de situatie waarbij de bouwondernemer én opdrachtgever én uitvoerder is, zij het meer in maatschappelijke zin. Hij signaleert fouten als gevolg van de breuklijn tussen architectuur en techniek zowel architectonisch (vormwil) als technisch (slechte detaillering van goede architectuur). De schuldvraag is onoplosbaar vanwege het ontbreken van de definitie van juridische grenzen in het kontrakt, zo dat al aanwezig was. Dat er überhaupt bij een schuldvraag werd stilgestaan is interessant. Blaauw konkludeerde dat deze in elk geval niet bij de architect lag, enerzijds omdat de detaillering niet des architect's

was, anderzijds omdat de aannemer ondetailleerbare architectuur immers bij aanneming had aanvaard. Blaauw wees erop dat de "halvering" van het beroep tot problemen móet leiden en zag dit dan ook als een ernstige tekortkoming. Hij betwijfelde de juistheid van het geuite verwijt van gebrek aan economisch inzicht bij de architect, omdat er volgens hem geen definitie van dit begrip te geven zou zijn. De esthetiek maakt immers een afbakening onmogelijk. Esthetiek en economie waar ligt de grens?

SAMENVATTING

De periode van 1850-1940 is van groot belang voor de rechtspositionele aspecten van de drie hoofdrolspelers in het bouwproces. Het minst duidelijk is de positie van de opdrachtgever. Hoewel eigenlijk hoofdpersoon treedt deze, althans wat de "burgerbouw" betreft, slechts zelden op de voorgrond, en dan nog in negatieve zin; chicanerend en onmaatschappelijk. Mede debet daaraan zal zijn het feit dat slechts konflinkerende situaties via de jurisprudentie de literatuur bereiken. Voor Waterstaatswerken ligt de situatie anders. Het hechte bolwerk van de minister van Waterstaat is als opdrachtgever niet gespeend van paternalisme en konservatief denken. In haar houding vindt men een stuk zelfbescherming terug tegen het ambachtelijk verval in het uitvoerend bouwbedrijf. Dit wantrouwen blijkt slechts met moeite in positieve zin te beïnvloeden, hetgeen resulteert in een moeizaam bevochten reeks aanpassingen van de Algemene Administratieve Voorwaarden waardoor tegen het eind van de periode gesproken kan worden van een redelijk evenwichtige situatie.

Het uitvoerend bouwbedrijf heeft zich, mede door de hulp van architecten en ingenieurs, in diezelfde tijd een redelijke rechtspositie kunnen verwerven. De toenemende organisatiegraad van de bouwbedrijven heeft daar veel toe bijgedragen al bleken machtsmiddelen als boycot en staking niet altijd even effectief. Belangrijk is de totstandkoming van het arbitrage-instituut dat zich al vrij snel, ook bij aanvankelijk weigerachtige overheden, een positie verwierf die het niet meer zou behoeven af te staan.

Tot slot de rechtspositie van de architect. In het tijdvak van plm. 1880 tot 1932 ontwikkelen zich de standaardregelen die uiteindelijk tot ver in 1980 dienst zouden blijven doen. Vanuit een aanvankelijk aarzeland aanvaarde honorariumtabel via de daarbij behorende "toelichting" naar de Algemene Regelen voor de honorering van de Architect.

Vooraf rond de eeuwwisseling is de relatie opdrachtgever-architect nogal tweeslachtig. Enerzijds deskundig raadsman en verdediger à tort et à travers van niet altijd even acceptabele opdrachtgeversbelangen, anderzijds voorvechter voor een rechtvaardiger behandeling van de aannemer. Daarnaast figureert nog de architect die boven alle materiële belemmeringen uitstijgt. De pluriformiteit van het verschijnsel architect vindt uiteindelijk toch zijn weerslag in de rechtsverhouding die voor allen geldt.

Buitenkontraaktueel gebeurt er in deze periode niet bijzonder veel met de architect; al is de uitbreiding van de Auteurswet tot de Bouwkunst (zie hoofdstuk VI) een feit van belang. Titel- en beroepsbescherming van de architect

komen mede door de aktiviteiten van de jurist Bruynzeel en de architekt Friedhoff, langzaam in de belangstelling. Tot wettelijke regelen komt het echter nog niet.

NOTENLIJST

1	De Opmerker	- 1884 no. 12 blz. 101
2	Albert Louvet	- L'art d'architecture et la profession d'architecte Paris (ongedateerd; vermoedelijk + 1900)
3	De Opmerker	- 16-02-1884 blz. 58
4	De Opmerker	- 08-03-1884 blz. 85
5	Bouwkundig Weekblad	- 1881/82 blz. 125
6	Bouwkundig Weekblad	- 09-05-1903 no. 19 blz. 193
7	Bouwkundig Weekblad	- 14-05-1904 blz. 231
8	Bouwkundig Weekblad	- 21-05-1904
9	Bouwkundig Weekblad	- 14-05-1904 blz. 231
10	Bouwkundig Weekblad	- 15-11-1913 blz. 559-662
11	Rb Haarlem	- 1913 niet gepubliceerd
12	Bouwkundig Weekblad	- 1915 no. 6
13	Bouwkundig Weekblad	- 1919 blz. 303-308
14	Bouwkundig Weekblad	- 1922 blz. 282-289
15	Bouwkundig Weekblad	- 1938 blz. 130
16	Bouwkundig Weekblad	- 06-02-1897 no. 6
17	mr. D.E. van Lennep	- Civiel Rechtelijke Verantwoordelijkheid van Architecten en Ingenieurs 1889
18	mr. A.J.M. Hendrix	- Het Recht en de Architect Tjeenk Willink 1927
19	dr. W.A.M. Cremers	- Architecten en Aannemersrecht v. Mantgen en de Does Amsterdam 1926
20	Hof Den Haag	- 26-11-1915 NJ 1916/745
21	Rb Almelo	- 25-02-1925 W11557 en Rb Groningen 09-05-1924 W11263
22	Cremers/Zonderland	- Bouwrecht III (suppl. 78) blz. 23
23	Bouwkundig Weekblad	- 1897 blz. 244
24	Bouwkundig Weekblad	- 1910 blz. 423
25	Bouwkundig Weekblad	- 1904 art. 5 honorariumregeling 18-05-1904
26	Bouwkundig Weekblad	- 1911 blz. 396
27	Bouwkundig Weekblad	- 1918 blz. 11
28	Bouwkundig Weekblad	- 1912 blz. 346
29	Bouwkundig Weekblad	- 1912 blz. 387
30	Rb Amsterdam	- 19-04-1901 W9185
31	Rb Rotterdam	- 16-12-1846 RBIX/103
32	Hof Den Haag	- 02-11-1908 W8789
33	Rb Zierikzee	- 28-04-1908 W8950
34	Rb Zierikzee	- 06-12-1911 W9307
35	Bouwkundig Weekblad	- 1921 blz. 143
36	Arbitrale Rechtspraak	- no. 56 (RAB)
37	Bouwkundig Weekblad	- 1925, blz. 159 e.v.
38	HR	- 31-01-1919 NJ 1919/161.
39	Arr. Rb Den Haag	- 31-05-1921 (niet gepubliceerd)
40	HR	- 23-11-1917

III.7

VERVOLG NOTENLIJST

41	Rb Amsterdam	- 20-12-1915 (niet gepubliceerd)
42	Rb Den Haag	- 08-12-1914 (niet gepubliceerd)
43	Bouwkundig Weekblad	- 1932 blz. 356 e.v.
44	AAV 1882	- par. 444 t/m 446, 453, 457, 467, 473, 475
45	Bouwkundig Weekblad	- 1884 blz. 222
46	Bouwkundig Weekblad	- 1886 blz. 34
47	De Opmerker	- 1888 blz. 89
48	De Opmerker	- 1890 blz. 385 e.v./401 e.v.
49	De Opmerker	- 1890 blz. 402 e.v.
50	Bouwkundig Weekblad	- 1929 blz. 18 e.v.
51	Bouwkundig Weekblad	- 1929 blz. 42 e.v.
52	Bouwkundig Weekblad	- 1931 blz. 231 e.v.
53	WVHR	- 1931 nrs. 22 en 23
54	mr. W. Nolen	- Handleiding voor Arbiters 2e druk blz. 36 e.v.
55	Verslag alg. rekenkamer	- 1924-25 blz. 34
56	Bouwkundig Weekblad	- 1932 blz. 44
57	De Opmerker	- 1908 blz. 28 e.v.
58	Bouwkundig Weekblad	- 28-01-1911 blz. 42
59	Hof Amsterdam	- 18-06-1907 (niet gepubliceerd)
60	HR	- 18-04-1851 W1251/1
61	Arr. Rb Breda	- 13-07-1852 W1359/3
62	Rb Rotterdam	- 08-06-1906 (niet gepubliceerd)
63	Hof Amsterdam	- 18-01-1907
64	Rb Rotterdam	- 09-04-1909
65	Bouwkundig Weekblad	- 1911 blz. 437
66	AAV	- 1911 (koncept) blz. 23 pt. 6
67	Bouwkundig Weekblad	- 1911 blz. 111 e.v.
68	Bouwkundig Weekblad	- 1912 blz. 26 e.v.
69	Bouwkundig Weekblad	- 1927 blz. 221 e.v.
70	Bouwkundig Weekblad	- 1930 blz. 177 e.v.
71	Bouwkundig Weekblad	- 1930 blz. 182 e.v.

H O O F D S T U K I V

DE ARCHITEKT IN HET MAATSCHAPPELIJK KRACHTENSPEL 1945-1985

IV.1	Het bouweconomisch beeld tussen 1945 en 1985	
IV.1.1	1945-1955	het algemeen economisch herstel
IV.1.2	1955-1972	de groei
IV.1.3	1972-1985	de kentering
IV.2	De maatschappelijke plaatsbepaling van de architect in zijn verhouding tot de opdrachtgever	
IV.2.1	1945-1955	de wederopbouw
IV.2.1.1		de architect nog een maatschappelijk middelpunt?
IV.2.1.2		de discussie rond de ontwerp-architektenwet van 1949
IV.2.2	1955-1972	de hoogkonjunctuur
IV.2.3	1972-1985	de architect in een krisissituatie
IV.2.4		het verschijnsel deel-opdrachten
IV.2.5	na 1985	
IV.3	De opleiding tot architect	
IV.4	Samenvatting	
IV.5	Notenlijst	

IV

DE ARCHITEKT IN HET MAATSCHAPPELIJK KRACHTENSPEL 1945 - 1985

IV.1

Het bouweconomisch beeld tussen 1945 en 1985

IV.1.1

1945 - 1955 het algemeen economisch herstel

Het algemeen economisch herstel van Nederland na 1945 heeft zich in vrij snel tempo voltrokken, in aanmerking genomen dat er toch grote schade was aangericht. Het totale vermogensverlies bedroeg 31%. De kultuurgrond was voor 12,5% onbruikbaar, het scheepsbezit was nog maar voor 48% intact en de totale spoorweglengte voor 62% vernield (* 1). De start van dit herstel verliep echter vrij traag; pas nadat de infrastructuur en de energievoorziening waren hersteld kon er van een redelijk ontwikkelingstempo sprake zijn.

De werkgelegenheid werd hierdoor gunstig beïnvloed, zeker ten opzichte van de vooroorlogse periode.

Tussen 1921 en 1939 was 1936 een dieptepunt met 14,8% van de beroepsbevolking als werkloos. Tussen 1945 en 1955 scoort 1952 het hoogst met slechts 3,4%.

In deze tien jaren zet zich een verschuiving in in de samenstelling van de beroepsbevolking. De ontwikkeling van de industriële activiteit neemt een deel van de werkenden in de landbouw op, die vrijkomen als gevolg van de mechanisatie. Bovendien ontketent de industriële expansie een explosieve groei van de dienstensektor.

Hoewel een zodanige ontwikkeling een positieve invloed zou moeten hebben op het bouwen was dat maar zeer ten dele het geval, gezien de vrees voor een overspanning van het economisch evenwicht enerzijds en een herhaling van de grote bouwwerkloosheid van voor de oorlog anderzijds. Immers, in 1936 bedroeg die werkloosheid 47,7%. De bouwmarkt werd daarom door de regering streng gekontroleerd. Een te snelle groei van de bouwnijverheid zou vanuit het werkgelegenheids-oogpunt een gevaar opleveren van arbeidsoverschotten na de inhaalmanoeuvre. Een stelsel van rijksgoedkeuringen remde daarom een te snelle ontwikkeling in de bouw. Juist omdat de volkshuisvesting meer politiek bepaald was dan de utiliteitsbouw, althans waar het gesubsidieerde woningbouw betreft, maakte dat de definitie van de kwantitatieve woningbehoefte per jaar niet gemakkelijker. Daaraan gekoppeld is uiteraard de onzekerheid over de ontwikkeling van die woningbehoefte. Rond 1950 werd deze gesteld op 42000 woningen (* 2). In 1958 stelt de Telders stichting (* 3) dat de inhaalmanoeuvre, op enkele regionale tekorten na, reeds is voltooid.

	totaal gebouwen	waarvan woningen	andere gebouwen	herstel en verbouw
1946				
1947				
1948			+	
1949				
1950	1071	560	424	87
1951	1264	579	601	84
1952	1361	663	617	81
1953	1461	740	626	95
1954	1571	801	660	110
1955	1720	813	804	103

Productie van gebouwen in mln. guldens

Bron: CBS

Het Economisch Instituut Bouwnijverheid in de Bouwnota meldt daarentegen in de huurnota 1962 dat dit punt in 1970 hopelijk bereikt zal worden. Goede lange termijnplannen waren voor de bouwnijverheid van het grootste belang, maar door de verschillen in opvattingen kwam het daar niet van, terwijl de kontrôle op het verloop van het inhaalproces volgens Hendriks ook niet goed funktioneerde. Zo kan het gebeuren, dat ondanks de schaarste aan woningen en andere gebouwen in 1952 de werkloosheid in de bouw steeg tot 11,3% tegenover 3,4% van de overige beroepsbevolking (* 5). Ook uit de cijfers, betreffende het produktievolume van de bouwnijverheid, blijkt een aarzelende toename tot 1955.

IV.1.2

1955 - 1972 de groei

In de periode 1955-1972 zette de verschuiving van de werkgelegenheid van landbouw naar industrie en dienstensektor zich voort (zie grafiek blz. 103)

De uitbouw van de industriële activiteiten vroeg niet alleen om personeel, ook de akkomodatie diende te worden uitgebreid. Het gevolg was een sterke stijging van de netto investeringen van het bedrijfsleven.

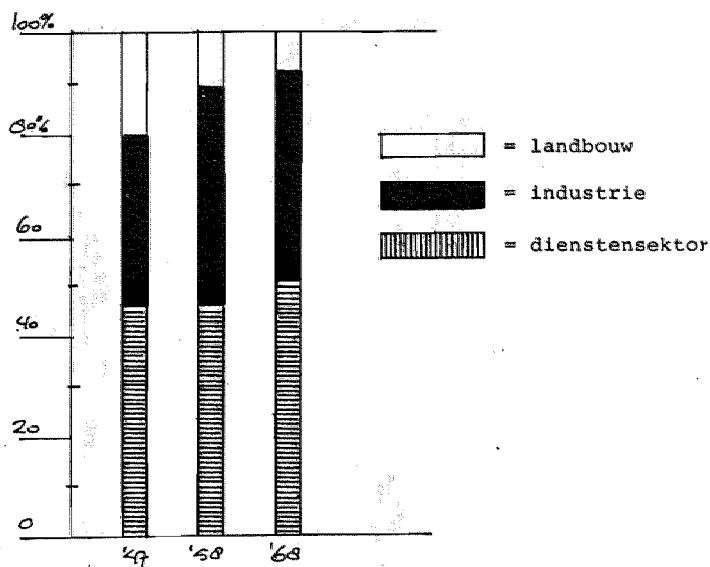
Weliswaar beeldt de grafiek op blz. 103 in investering in totalen vaste activa uit, dus met inbegrip van produktiemiddelen, maar toch geeft het een goed beeld van de groei juist op het gebied van de utiliteitsbouw; zeker als men in aanmerking neemt dat in deze cijfers mede zijn begrepen de investeringen t.b.v. de administratieve sektor van het bedrijfsleven. Tussen 1958 en 1968 stijgt de industriële produktie met 7,2% per jaar. Teruggerekend naar het peil van 1938 betekent dat een groei van 4,3% in 1968. Deze groei komt mede ten goede aan de utiliteitsbouw (* 7).

Een katalyserende faktor voor de utiliteitsbouw is de fusiegolf in het bedrijfsleven, veelal dwingt het samengaan en de daarmee gepaard gaande schaalvergroting tot bouwkundige activiteit. Het aantal bij fusies betrokken N.V.'s loopt na 1958 snel op:

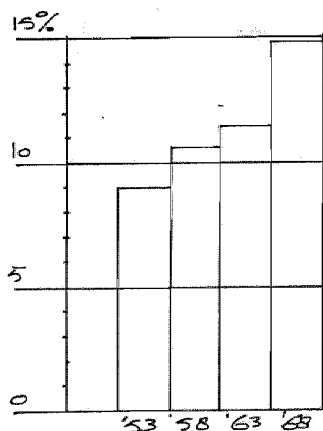
1958 - 96
1963 - 254
1964 - 374
1965 - 508
1966 - 349

De teruggang in de fusiegolf in 1966 valt samen met een optredende werkloosheidspiek (zie grafiek op blz. 104)

Ook van buitenaf kwamen impulsen. Tot 1 juli 1969 werden in Nederland 555 dochterondernemingen van buitenlandse firma's gevestigd (* 5).

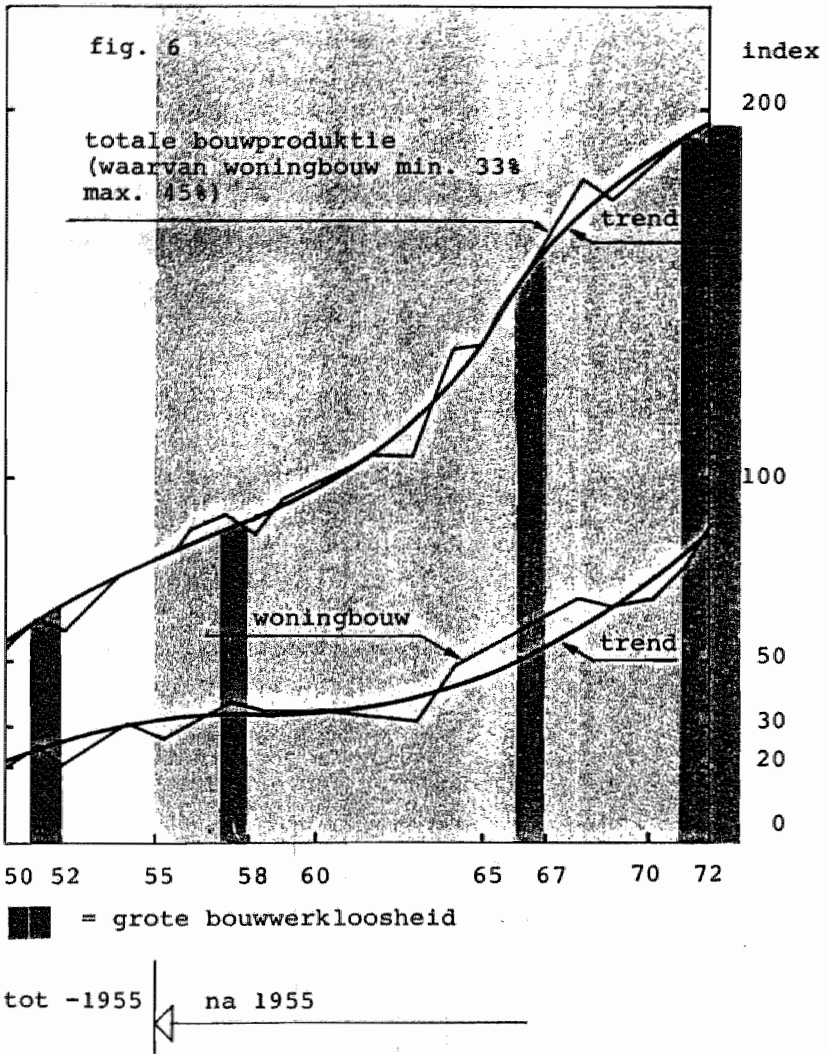
Werkgelegenheidsontwikkeling 1947-1968

Netto-investeringen vaste activa van Bedrijven in % van het nationaal inkomen 1953-1968

Bron: "Bouw" nr. 17, 1970

volume produktie

Bron: Hendriks - De veranderende bouwopgave

Voor de woningbouw was van belang dat de bevolkingsgroei tot 1970 toenam tot 50% boven die van 1945 hetgeen ook in het jaarlijkse kwantum gesubsidieerde woningen tot uitdrukking kwam.

Toch bleef er een niet evenwichtige relatie bestaan tussen de trendmatige groei van het bouwvolume en de beschikbare bouwkapaciteit (zie grafiek op blz. 104)

Hendriks vat de problematiek van deze periode als volgt samen: "overzien wij de periode 1949 - 1972, dan kan in het algemeen worden vastgesteld dat zij die de bouwwereld vormen ieder voor zich en op eigen wijze zo slagvaardig mogelijk hebben gereageerd op de ontwikkeling van de bouwopgave onder invloed van de economische groei die zich in genoemde periode voltrok". Het probleem was evenwel de vaststelling en de formulering van de bouwopgave, mede in relatie tot die groei. Dit probleem is steeds moeizaam onderkend.

Tot de opvallende verschijnselen van vóór 1972, die ook de bouwwereld betreffen, behoren volgens Hendriks naast de economische groei onder meer:

- de ontwikkeling van wederopbouw naar ruimtelijke ordening
- omvang van de bouwproductie bijna volledig bepaald door de op uitbreiding van de voorraad gerichte productie
- relatief stijgende bouwkosten
- bevordering van grootschaligheid
- bevordering van het bouwen zonder bouwvakarbeiders
- ontwikkeling van specifieke technieken naast de bestaande generieke technieken
- drang tot integratie en specialisatie
- aanwezigheid van alternatieven (* 6)

De onmacht tot het beheersen van de feitelijke bouwopgave klinkt ook door in de inleiding van minister Bogaers' nota betreffende een pluriform en expansief bouwbeleid (1963) waarin hij zich afvraagt: "waarom het zover moest komen, was eerder ingrijpen niet mogelijk geweest?"

De teruggang in de bouwnijverheid in 1952 en 1958 waren volgens Hendriks het gevolg van ontwikkelingen die voortsporen uit situaties die niets met bouwen van doen hadden, nl. de Korea-krisis respectievelijk de bestedingsbeperking die het gevolg was van een groot tekort op de betalingsbalans. De terugslag van 1967 was structureel, in dat jaar overtrof de bouwkapaciteit, in 't bijzonder de arbeidskapaciteit de toen actuele en te verwachten vraag naar bouwproductie. De werkloosheid van 1972 betekent het feitelijke keerpunt in de groei van de bouwproductie.

IV.1.3

1972 - 1985 de kentering

Volgens Hendriks (* 7) verliest de stuwende kracht voor de bouwproductie, nl. de noodzakelijke uitbreiding van de voorraad na 1972, voortdurend aan betekenis. Daarbij zij aangetekend dat de kromme uit de grafiek op blz.104, die de voorraad registreert, afhankelijk is van andere grootheden die de bouwproductie bepalen, nl. uitbreiding, vervanging en rehabilitatie; omvang en samenstelling van de bevolking, van de werkgelegenheid, eisen aan de infrastructuur te stellen enz. Hij stelt dat ook het laatste kwart van deze eeuw daarin geen verandering zal brengen. Er vindt een geleidelijke verandering van de bouwopgave plaats. Van produktievraagstuk naar inrichtingsvraagstuk. Dat laatste impliceert een veel grotere betrokkenheid van andere leden van de maatschappij, dan de traditionele bouwpartners in het bouwproces bij deze bepaling van de kwaliteit van de gebouwde omgeving. Het gaat om de positie van het bouwvak in zijn volle, gedifferentieerde, omvang ten opzichte van de rest van de maatschappij. Daarmee wordt de bouwwereld opengemaakt, vooral in de planfase van de bouwopgave.

Een volstrekte eenstemmigheid in het cijfermateriaal aan bouw-ekonomische zijde voor wat betreft de analyse van de teruggang en de toekomstvisie is uiterst moeilijk te ontdekken. Het kommentaar van drs. G.E. Engberts op het tweede rapport van de Commissie Bouwplanning (* 8) in 1973 is daaromtrent duidelijk. Wanneer wij ons baseren op de gebouwenproductie als geheel, dan zien wij dat eigenlijk pas in 1980 een scherpe daling wordt ingezet. Sommige cijfers laten zelfs een duidelijke doorgroei van de bruto bouwproductie zien tot 1980, zoals blijkt uit de cijfers van het AVBB op blz. 107. Wellicht ten overvloede zij opgemerkt dat de uit verschillende bronnen gehanteerde cijfers niet onderling op elkaar zijn afgestemd, en dus niet absoluut moeten worden beschouwd. Het gaat hier immers *slechts* om het signaleren van een algemene trend. Terwille van de duidelijkheid zijn hierin de hoofdkomponenten utiliteitsbouw en woningbouw samengetrokken, hoewel ze op zichzelf onderworpen zijn aan verschillend gestuurde mechanismen. De woningbouw immers is sterk bepaald door politieke factoren, vanwege de verwevenheid met de sociaal-politieke componenten van de volkshuisvesting.

De utiliteitsbouw daarentegen is voor een overgroot deel afhankelijk van de groei van het bedrijfsleven. De geschetste trend is gerelateerd aan het geproduceerde bouwvolume.

In de behandeling van de specifieke situatie van de architectenbureaus zal duidelijk worden dat tussen deze productie en de algemeen ekonomische situatie een slipverlies zit van vele jaren in de vorm van

PRODUKTIE IN DE BOUWNIJVERHEID (NAT. REK.)

in mln. guldens, exkl. BTW, lopende prijzen

1954	4.000	1969	16.450	
1955	4.396	1970	18.553	
1956	5.107	1971	21.000	
1957	5.742	1972	23.170	
1958	5.583	1973	25.300	
1959	6.010	1974	26.900	
1960	6.443	1975	29.210	
1961	7.038	1976	32.350	
1962	7.484	1977	36.980	
		-----		revisie
1963	8.037	1977	42.460	
1964	10.370	1978	47.020	
1965	11.571	1979	49.070	
1966	13.096	1980	55.240	
1967	14.817	1981	52.470	
1968	16.750			

In 1977 heeft een statistische revisie plaatsgevonden een en ander houdt in dat de cijfers vóór en ná 1977 niet te vergelijken zijn.

Bron: AVBB

planprocedures en bouwtijd.

Voor de teruggang van de utiliteitsbouw na 1980 moet de oorzaak worden gezocht rond 1973 (oliecrisis, begin van een algemeen economische teruggang). Bij de woningbouw liggen daaraan nog andere oorzaken ten grondslag, voornamelijk op planologisch gebied (verlaten van de groeikerngedachte, opkomst stadsvernieuwing), waarbij het beeld nog verder wordt vertroebeld door de kunstmatige stimulering van de vraag d.m.v. de subsidie-politiek in positieve zin en in negatieve zin door de hoge rentestand en het rijpend inzicht dat de economie stagneert waardoor de burger aarzelt al te grote financiële verplichtingen aan te gaan.

IV.2

De maatschappelijke plaatsbepaling van de architect in zijn verhouding tot de opdrachtgever

IV.2.1

1945 -1955 de wederopbouw

IV.2.1.1

de architect nog een maatschappelijk middelpunt?

Het is wellicht goed om de reactie van de BNA op het voorontwerp voor een Bedrijfsschap voor het Bouwwezen als uitgangspunt te nemen (* 9). Dit voorontwerp had ten doel om in het kader van de Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie een overzichtelijke structuur te scheppen in bepaalde sectoren van het bedrijfsleven, zowel in economisch als sociaal opzicht. Uit dit kommentaar van de BNA blijkt dat deze organisatievorm daardoor was gestoeld op werkgevers- en werknemersbelangen, en niet op een organische structuur van alle krachten die het bouwvak toen bepaalden. Men eiste als architecten, omdat deze in de leiding van de produktie een beslissend aandeel zouden hebben, een plaats op zowel in de Economische Kamer als in de Sociale Kamer van deze organisatievorm. Men refereerde daarbij aan reeds vóór de oorlog (1940 - 1945) begonnen pogingen tot een ordening in de participanten van het bouwgebeuren op initiatief van BNA, ONRI, VDI en Rijkswaterstaat, zijnde "directies". Die referte was echter niet juist.

Het ging daarbij toen om de definitie en de afbakening van scheidslijnen tussen de beroepsvelden architect, ingenieur en aannemer. Nu echter om problemen van financiering en werkgelegenheid. Deze factoren hadden de grootste aandacht bij het herstel en het inlopen van de achterstand. Vrije beroepen horen trouwens in de PBO niet thuis. Zij lagen meer in de bedrijfssfeer van de aannemer dan van de architect.

De claim zal dan ook meer zijn voortgekomen uit de vooroorlogse gedachte dat de architect sowieso een centrale rol in het bouwgebeuren innam, dan uit inzicht in de

feitelijke problematiek van dat moment. Meeuwese konstateert (* 10) dat in de periode na de oorlog, vooral in de woningbouw, het hoofdaccent op de aannemer lag. Dat sproot mede voort uit de belangstelling voor systeembouw vanwege arbeidsbesparing en verkorting van de bouwtijd. De Stichting Ratiobouw stimuleerde dan ook in die richting. Volgens Meeuwese is daarom in die periode de architectenrol meer van ondersteunende aard, althans waar het de woningbouw betrof, en dat was het grootste deel van de bouwactiviteit in die eerste na-oorlogse jaren.

Druk hadden de architecten het kort na de oorlog al wel. Om in aanmerking te komen voor een rijksbijdrage in de kosten van wederopbouw, was men verplicht een architect met een herbouwopdracht te belasten. De betaling van de honoraria daarvoor leverde echter nogal eens problemen op. Architect Wesselo (* 11) signaleerde tenminste dat tientallen architecten met de financiële ondergang werden bedreigd. De rijksbijdrage werd kennelijk nogal eens pas na verloop van veel tijd verleend, en dan nog voelden veel opdrachtgevers er niet voor daaruit de vorderingen van de architect te voldoen.

Niet alleen de architecten kenden zo hun problemen, ook het uitvoerend bouwbedrijf ondervond moeilijkheden. Het Rijksgoedkeuringenbeleid trachtte de bouwmarkt te reguleren, maar het daardoor ontstane tekort aan werk deed, in combinatie met de openbare aanbesteding, situaties ontstaan die een kwalitatief goed gebouwde produkt in de weg stonden (* 12). Slechte bouwbedrijven grepen hun kans terwijl prijskorrektes, uit zelfverdediging door de aannemerij, felle kritiek uitlokten van opdrachtgeverszijde. Hoewel men anders zou verwachten is in de bouwliteratuur uit deze dagen geen protest of commentaar te vinden van de zijde van de architecten.

Betekent dat dan dat de architectenstand het kwaliteitsverval beschouwde als een zaak tussen opdrachtgever en aannemer?

De architecten hadden in de bedrijfsvoering wel te maken met grote diskontinuiteiten in de uitvoering van opdrachten als gevolg van het vergunningenstelsel. Zakelijk gezien had dat weinig invloed, het kostencijfer van het bureau lag laag, men had weinig personeel.

Dat niet alleen techniek, prijs en ekonomie bepalend zijn voor het werkgebied van de architect, maar ook architectuur-opvattingen, blijkt uit het betoog van ir. G. Friedhoff op de negentiende Monumentendag (* 13). Daar werd de "aesthetisch-culturele" zijde van de wederopbouw in het licht gezet. Het doet merkwaardig aan dat enerzijds wordt opgemerkt, "dat wij pas gaan spreken van cultuur wanneer er een gemeenschap is, die een eigen levensvorm gevonden heeft", terwijl anderzijds blijkt dat er sprake is van een diepgaande kontroverse tussen de

architectuurstromingen nieuw-zakelijk en traditioneel. Deze kontroverse mondt uit in een puur zakelijke concurrentie wie, behorend tot een der beide groepen, de meeste opdrachten in het kader van de wederopbouw krijgt toegeschoven. De "eigen levensvorm" heeft kennelijk verschillende gedaanten.

Deze ambivalentie, kultuurdrager én ondernemer te zijn, wordt in deze periode kenmerkend voor het architectenvak. Ook de vóóroorlogse periode heeft daarvan de sporen gedragen, Mieras konstateerde dat reeds (* 14). Het is toch op z'n minst merkwaardig dat in de benarde na-oorlogse jaren dergelijke twistappels over stijlopvattingen groeiden, alsof de vorm in het samenspel van vorm en functie een eigen autonomie zou bezitten.

Overigens zorgde de zakelijke kant van het vak wel voor kollegiale diskussies, of het moreel oirbaar was dat de ene architect kennelijk veel werk had en de ander niet. De samenhang van kwaliteit en kwantiteit!

Over de zakelijke ongewisheid van het architectenberoep schreef Mieras in zijn eerder aangehaalde artikel "Het avontuurlijke element in het architectenberoep is groter dan het redelijkerwijze mag zijn, het maakt de uitoefening van het beroep onnodig riskant"(*15). Deze ongewisheid is bijna kenmerkend voor het architectenberoep alléén. Noch het medische, noch dat der advocaten, noch de andere beroepen, die als vrije beroepen in grondtrekken met dat der architecten vergelijkbaar zijn, kennen dit element van onzekerheid op een zo drukkende wijze als het architectenberoep.

Naast de visie die anderen op de architectenpositie hadden dachten de bouwmeesters zelf ook na over de situatie. In de ontwikkelde toekomstbeelden is uiteraard een belangrijke plaats voor hen zelf ingeruimd. Furneaux Jordan (* 17) meent zelfs een sleutelpositie, in een maatschappij waarin een samenwerking zou ontstaan tussen het administratieve instrument, de socialistische staat en het technische instrument en de industrie, met als gevolg dat "de architectuur opnieuw de hoogste plaats onder de kunsten kan gaan innemen". De architectenrol verandert dan wel van een kleinere in een groter geheel in plaats van allesoverheersend te zijn in kleine zaken. Furneaux Jordan ziet dat als een middel tot verheffing van de architectuur, omdat een zich technisch razendsnel ontwikkelende maatschappij in zijn ogen zónder de architect, tot een nachtmerrie verwordt. Hij verbindt evenwel stringente eisen aan het fundament van elke maatschappelijke positie, dus ook van die van de architect: de opleiding. Deze kan niet veelzijdig genoeg zijn.

IV.2.1.2

de discussie rond de ontwerp-architektenwet van 1949

Een goede graadmeter voor het maatschappelijk spanningsveld rond de architect vormen de discussies over de ontwerp-architektenwet van 1949. Zij behelsde een beroepsbescherming voor de architect tot aan de uitvoering. Men dacht hiermee de planontwikkeling van voorlopig ontwerp tot de uitvoering te "zuiveren" van ontwerpende aannemers. Omdat de wet nooit is aangenomen is ze formeel van geen belang voor de ontwikkeling van de rechtspositie van de architecten en is dus niet juridisch, maar wel maatschappelijk van betekenis. Ze kan worden gezien als een poging tot structurering van de rechtspositie van de architect. De knuppel werd in het hoenderhok geworpen door de Stichting van de Landbouw in haar aanval op: "de 34 miljoen gulden aan architectenhonoraria die in de komende 10 jaar aan de agrarische sektor zullen worden onttrokken". Vooral de laatste term ontlokte een groot protest aan de architectenstand (* 16) die de Stichting demagogie verweet. De eerlijkheid gebiedt te zeggen, dat de Stichting tot de uitspraak zal zijn verleid door de stijgende ergernis over de "architectuurplicht" voor agrarische bouw, welke haar grondslag had in de Wederopbouwwet.

De ontwerp-architektenwet (* 18) dwong de aannemerij tot een duidelijke uitspraak over haar positie in relatie tot die van de architecten. Er ontstond dan ook een brief- en notawisseling tussen de Raad van Bestuur Bouwbedrijf en de Minister, waarin de bepaling dat slechts een bouwvergunning mocht worden afgegeven wanneer de plannen waren opgemaakt door een bevoegd (ingeschreven in het Register) architect, een steen des aanstoots bleek (* 19). Vooral omdat blijkens de Memorie van Toelichting de scheiding van het beroep van de architect met andere, w.o. dat van aannemer, voorop stond, als zijnde onverenigbaar. De aannemers stelden dat hiermee inbreuk werd gemaakt op een reeds lang gevestigde situatie, die door de jaren bewezen heeft in een maatschappelijke behoefte te voorzien. Voor het overige bestaat het commentaar uit een terugwijzen naar de honderden jaren oude traditie van de bouwvakpatroon-architect.

Prof. dr. J.M. Bakhuizen van den Brink, voorzitter van de landelijke Architecten Commissie verwijst in zijn repliek naar de Memorie van Toelichting waarin op een drietal zaken wordt gewezen:

- dat op sociaal-economisch terrein de band tussen gebruiker en bouwmeester losser is geworden, doordat zich tussen hen in vele gevallen ondernemingen hebben geplaatst, welke streven uitsluitend is gericht op het maken van winst;
- dat een sterkere differentiatie is opgetreden in de aesthetische begaafdheden van hen die zich architect noemen;
- dat de door gemeenten, provincies en partikulieren

toegepaste bemoeienissen uit hoofde van de Woningwet 1901, inzake de schoonheid verre van toereikend zijn.

De scheiding tussen het "meer ideële architectenberoep" en de "aannemersonderneming" leek Bakhuizen van den Brink alleen maar gelukkig om met de architectuur op werkelijk hoog peil te blijven en om misverstanden te voorkomen, tot heil van beide partijen.

Hij betreurde het, samen met de BNA, dat de direktie over de uitvoering niet tot het architectenberoep werd gerekend, omdat "uitvoering veelal wel kan geschieden zonder dat een architect over die uitvoering de direktie voert".

De architectenwet ontlokte aan ir. J.H. Alberda b.i. een ontboezeming omtrent de betutteling van de architect door middel van beperking bouwkosten, materialen, volumens, supervisor, schoonheidskommissies (schoonheidsregelaars) en bouwverordening (* 20).

De redaktie wees in haar kommentaar op het feit dat de architectenwet pas op zeer lange termijn de architect een zodanige status kan geven dat aan deze betutteling een einde komt, gezien de lange overloop-termijn, zodat de kwaliteit niet op slag verbetert na aanneming door de Kamer van het Ontwerp. Zij wees er voorts op dat de BNA de opleiding van de architect als het meest dringende punt in haar programma heeft, omdat slechts dát een waarborg voor kwaliteit kan zijn.

Ook de professionele opdrachtgever mengde zich in de discussie ten faveure van de architecten: "De verhoudingen in het bouwvak zijn ook zo gegroeid, dat ontwerpen niet meer tot de taak van de aannemer behoort. De aannemer is de uitvoerder van de gedachten van de architect geworden. Deze laatste konstrueert op papier en de aannemer voert deze konstrukties uit, onder toezicht van de architect.

Koopmanschap en organisatievermogen zijn eigenschappen waarop in de aannemerswereld méér de klemtoon valt dan op technische kennis, al wil hiermee niet gezegd zijn, dat deze laatste geheel gemist kan worden. Het gaat hierbij echter meer om technisch inzicht dan om technische kennis - aldus A.D. van Eck, hoofd van de Bouwkundige Afdeling van de Directie Wieringermeer.

Maar ook de architecten onderling waren verdeeld over het wetsontwerp naar bleek uit de polemiek van ir. G. Friedhoff en ir. A.J. van der Steur (* 22). De eerste wijt de toenemende regelgeving in het vak aan het eveneens toenemende gebrek aan vakkennis van de architect. De vorige poging om de status van de architect via de wet te regelen strandde op het gebrek aan eensluidende visie in de gelederen. Daarom stichtte men het Register met ruime toelatingsmogelijkheden. Te ruim vond Friedhoff. Hij stelde: eerst een perfecte opleiding, en dan de plaats bepalen van die opgeleiden. Van der Steur stelt daarentegen dat deze wet het begin is van een tijd waarin een nieuwe generatie architecten kan ontstaan, uitgaande van het

Stand van zaken titelbescherming in Europa
(Mededelingenblad BNA nr. 2, 02-02-1985)

Beroeps- regelen	Wettelijke bescherming van:		Publiekrechtelijke Gedrags- regels	Voor buitenlands architect noodzakelijk: Opname in het werkver- gunning Architektenregister van het gastland	
	architecten- titel	architecten beroep		architecten- gunning	Architektenregister van het gastland
E.E.G.-					
België	ja, sinds 1939	ja, sinds 1939	ja	neen	ja
Denemarken	neen, titel architect: ja, titel registerarchi- tekt sinds 1975	neen	neen	ja	—
Frankrijk	ja, sinds 1940	ja, sinds 1974	ja	neen	ja
Griekenland	ja, sinds 1930	ja, sinds 1930	ja	ja	ja
Ierland	neen	neen	neen	neen	—
Italië	ja, sinds 1923/1925	ja, sinds 1923/1925	ja	ja	ja
Luxemburg	ja, sinds 1963	neen	neen	ja	ja
Nederland	neen	neen	neen	neen	neen
W.-Duitsland	ja, oudste rege- ling uit 1947	neen	ja	neen	ja
Groot-Brittannië	ja, sinds 1931	neen	ja	neen	ja

huidige corps van misschien minder hoog gekwalificeerden. Hij gaat ook in op het bezwaar van architect Boeken tegen de uitsluiting bij deze beroepsbescherming van de directievoering. Hij verdedigt dit met de opmerking dat anders onoverkomelijk moeilijkheden zouden ontstaan met de partikuliere woningbouw "die altijd principieel de uitvoering in eigen hand houdt", alsook de situatie rond de geprefabriceerde woningbouw waarin het hoofdaccent door de uitvoerende partijen werd gelegd. Dat het commentaar het rumoer inleidde dat om de behandeling van het wetsontwerp zou ontstaan, verzag de redactie van het BW in haar naschrift al.

De architect Mieras wijdt nog een artikel aan de ongewenstheid om architecten-aannemers of architectbouwvakpatroons tot de beschermde kring toe te laten (* 22). De kern van de zaak lag volgens hem in de vertrouwenspositie, immers voorbehouden aan de architect in zijn unieke onafhankelijke positie. Het wetsontwerp streeft overigens geen bevoordeling van een beroepsgroep na, maar de bevordering van "bouwkunstig" bouwen als algemeen belang. Het beginsel van scheiden van ontwerp en uitvoering ziet hij als een "ideale ondergrond" voor de architect. Bovendien beroept hij zich op een al 150 jaar bestaand stelsel.

In 1950 hield dr. A. Henkemans, directeur van het Nationaal Grondbezit NV, een voordracht welke van belang is voor een inzicht in de positie van de architect temidden van de uitvoerende disciplines (* 23), door de inleider aangeduid als "wij ondernemers". Allereerst duidt hij op de dualiteit in het architectenberoep; enerzijds vrij kunstenaar, anderzijds gebonden in zelf bedachte juridische en economische regels in de vorm van tarieven, ertecodes en algemene regelen. Zijn betoog maakt duidelijk dat de architect als kunstenaar wordt gezien en dat de aspecten van efficiency, konstruktie en uitvoering beter aan anderen kunnen worden gelaten. Hij trekt daarbij de in de architectenwet voorziene uitsluiting van de rechtsbescherming van de architect bij de uitvoering naar voren; tot vóór de aanbesteding. Hij signaleert twee visies:

- enerzijds het standpunt dat - hoe waardevol de medewerking van andere bouwdeskundigen (hetzij ambtenaar, hetzij ondernemer) in de opeenvolgende fasen van het bouwproces ook moge zijn, de verwezenlijking van schetsplan tot definitief ontwerp en daarna tot bouwwerk van begin tot einde moet blijven berusten bij de architect, die het te verwezenlijken objekt reeds voor zijn totstandkoming met zijn geestesoog heeft ontwaard. (De architect dus als kunstenaar die het hele bouwproces beheerst);
- anderzijds van het standpunt dat - de vorm van het te creëren bouwwerk eenmaal gegeven zijnde, de kunstenaar

moet terugwijken voor de opleiding en/of de praktische ervaring van de bekwame bouwdeskundige, waarbij een zuivere afweging van de belangen van bij de bouw betrokkenen zal uitmaken, of en in hoeverre deze plaats door de architect, dan wel door een ander zal worden ingenomen.

Zijn voorkeur voor het laatste was evident. Weliswaar erkende hij dat de esthetische rol van de architect tijdens de latere fasen van het wordingsproces, afhankelijk van de aard van het projekt (soms) niet gemist kon worden, doch dat was op te lossen door wat esthetische details op grotere schaal bij het voorlopig of hoogstens definitief ontwerp te voegen.

In feite is dit de eerste keer dat van gezaghebbende zijde de architectenpositie in de konceptie-fase ter discussie wordt gesteld, op grond van zijn gebrek aan inzicht in economische en technische implicaties van zijn eigen ontwerp. Vooral het kostenbesef zag Henkemans als een sociale plicht, en daarom vond hij een herziening van de historische tegenstelling architect-aannemer ten gunste van de laatste gewenst (* 24).

Kennelijk is de inleider zich, gezien zijn positie, niet bewust is geweest van de essentie van het architectenberoep nl. het zoeken van een synthese tussen de vele concept-bepalende elementen op grond van de vertrouwensrelatie met de opdrachtgever. Wellicht was voor zijn stellingname, maatschappelijk gezien wel enige aanleiding. De heersende schaarste (nationale armoede) zal daar wellicht ook debet aan zijn geweest, omdat de "speelruimte" van de architect extra beperkingen oplegde aan de uitvoerenden. Ook de architectenfantasie kost geld, dure ontwerpen laten weinig financiële ruimte voor de uitvoering.

De in de ontwerp-architectenwet 1949 uitgesloten bescherming v.w.b. de uitvoeringsfase, verleidde sommigen tot het voorstellen van een centraal orgaan voor directievoering en toezicht "zodat de architect zijn handen vrij krijgt voor zijn eigenlijke taak: dat is ontwerpen". Het daarmee gepaard gaande pleidooi voor uniforme bestekken, begrotingen, administratie en normen, getuigde van een op dat punt vooruitziende blik. Het centraal orgaan is er echter, althans op enige schaal, nooit gekomen (* 25).

Dat verhouding architect en aannemer in samenwerkingsverbanden ook kon leiden tot tuchtrechtelijke uitspraken leert een uitspraak van de Architectenraad, waarover een artikel verscheen van de hand van ir. W. van Tijen (* 26). De waarschuwing van de Architectenraad aan de architect die ontwerpen "leverde" aan een bouwbedrijf acht Van Tijen, in strijd met een niet te stuiten ontwikkeling. Hij trad hierom zelfs uit de Architectenraad. Hij zag in de samenwerking tussen aannemer en architect een synthese

groeien die de gebouwde omgeving zeer ten goede zou kunnen komen. Hij grondvestte zijn visie op ervaringen in Engeland en Amerika. "Dat ons volk behoorlijk gekleed en geschoeid is dankt het niet aan luxe maatkleermakers of maatschoenmakers, maar aan de moderne kleding- en schoenindustrie. Wij geloven dat deze ontwikkeling, die thans ook in het bouwen algemeen doorzet, ons tenslotte het soort woningen en scholen zal brengen, dat ons volksleven zo dringend behoeft (* 27)".

Voor concurrentievervalsing ten opzichte van de traditionele ongebonden architect was hij niet bang. Als deze in het belang is van de prijs, kwaliteit en de verantwoorde architectuur niet bedreigt, moesten de architecten zijns inziens zulk een concurrentie, mits eerlijk en reëel, aandurven. Hij zag niets oneervols in de rolwisseling van de architect ten opzichte van het bouwbedrijf in plaats van de partikuliere opdrachtgever. Hij wenste dat de BNA het zou kunnen opbrengen om hernieuwde richtlijnen te geven waardoor de architect ook zijn aandeel in het industrialisatieproces zou kunnen leveren, zonder in konflikt te raken met de heersende regelen.

Dat laatste bleek niet uit de rede van de toenmalige voorzitter van de BNA, van der Steur, uitgesproken op de ledenvergadering te Utrecht (* 28). Hij herhaalde daar de grondprincipes nog eens van de maatschappelijke architectenpositie, nl. volstrekte onafhankelijkheid van de aannemer en het beroep vrij van een commerciële geest. Opnieuw trekt hij, in dezelfde redevoering, parallellen met overige vrije beroepen die maatschappelijk wél geaccepteerd zijn in tegenstelling tot het architectenberoep. Een dergelijke denkwijze was al oud, immers zij werd ook gebruikt als motivering voor de eerdere Architectenwetten. De parallellen gaan echter mank: ten eerste is er binnen de vakgemeenschap van architecten een grote verscheidenheid in kunnen en kennis. Ten tweede is er een evengrote verscheidenheid in opvatting over de maatschappelijke rol van de architect van de beroepsgenoten zelf. Ten derde is er een op z'n minst onduidelijke begrenzing tussen het vakgebied van de architect en dat van een, ook historisch, nauw verwante discipline, als het uitvoerend bouwbedrijf. Dat alles was niet het geval bij advocaten, doktoren en notarissen.

Met name richt van der Steur's kritiek zich op een snelle doorvoering van de rationalisering van het bouwvak vanwege de "sociale en kulturele gevaren" die dit met zich mee zal brengen. De vorderingen van de Architectenwet besprekend klaagt hij over besluiteloosheid van de Tweede Kamer die in de wirwar van vóór en tegen geen besluit wil nemen, waardoor zelfs het voorlopig verslag nog niet is verschenen. Kennelijk pessimistisch over het verdere verloop van de procedure opperde hij "om via commissie-overleg tot individuele overeenkomsten te geraken met de

georganiseerde aannemerij ter bepaling van de bevoegdheden van architecten en aannemers".

De ontwerp-architektenwet bleef verder rusten. De politieke discussie over de afbakening van bevoegdheden bleek te riskant.

IV.2.2.

1955 - 1972 de hoogconjunctuur

In deze periode blijkt een aantal feiten door uitspraken vanuit diverse hoeken:

- juist in een periode van grote bouwactiviteit gaat de architect niet met zijn tijd mee, en blijft in eigen ogen de centrale figuur in het bouwproces, onthecht aan de materie (Buskens vs Moholy Nagy- blz.118)
- de lacunes die de architect laat vallen in het adequaat functioneren in een ontwerpproces dat aan steeds meer en ingewikkelder voorwaarden moet voldoen, worden, zij het aarzelend, opgevuld door het uitvoerend bouwbedrijf en derden. De architect verliest aanvankelijk ongemerkt (voor zichzelf) terrein (Thunnissen vs Van Praag- blz.121) óók in zijn vertrouwensrelatie met de opdrachtgever
- deze bedreiging van de architect, zo deze al wordt bemerkt binnen het ontwerpproces, zijn specifiek terrein, wordt door hem verschillend ervaren: betuttelend (Werkman- blz.125), arrogant-konstaterend en tevens minachtend (Van der Steur). Niemand komt met konstruktieve oplossingen, integendeel
- het architectenbureau blijft maatschappelijk-ekonomisch gezien een zeer onevenwichtig gegeven: mini-ondernemers enerzijds (89%), anderzijds (11%) extern grootschalig, maar intern volstrekt ongestructureerd.

Er worden een aantal suggesties gedaan tot verbetering van de architecteninbreng, doch vergeefs, kennelijk weet niemand een manier om filosofieën in realiteit te doen verkeren. Er tekenen zich een aantal visies af:

- van architecten:
 - enerzijds beducht voor een te grote invloed van rationele elementen waardoor de vrije expressie wordt ingeperkt.
 - Anderzijds zich bewust van de dreiging van de "meeliggers, maar toch niet bij machte om de verschuivingen maatschappelijk op een positieve manier te vertalen.
 - Sommigen zijn niet vies van vrijages "pour besoin de la cause" met de aannemerij.

- van aannemers:
de toenemende onvrede met de rol die de maatschappij aan de architecten toedicht: *primus inter paris*. Die verhindert teveel dat ontwerpprocessen meer worden toegesneden op door hen gevoerde werkmethodieken en uitvoeringssystemen.
- van opdrachtgevers:
een opkomend ongenoegen in de richting van de architect (hij is immers de vertrouwensman?) over de dwingelandij van de architektonische vorm en de daarmee gepaard gaande kosten. Het verwijt dat de architect het bouwproces in zijn zich wijzigende gedaante niet voldoende beheerst.

De in de vorige paragraaf reeds gesignaleerde spanning tussen ontwerpers en uitvoerenden neemt in de periode 1955-1972 snel toe. In het koor van aannemers mengen zich ook anderen, van neutralere huize. Zeer opmerkelijk zijn in dit verband de uitlatingen van ir. H.M. Buskens, directeur-generaal voor Volkshuisvesting en Bouwnijverheid, uitgesproken op de jaarvergadering van de BNA in 1958 (* 29). Onverholen kritiek: "was zijn (de architect) illustere voorganger een allround technicus, de architect van rond 1900 ziet schichtig hoe de techniek hem voorbij streeft en buiten hem om tot ontwikkeling komt. De maatschappelijke waardering is gering, het publiek weet niet goed meer welk aandeel hij, de architect, in het tot stand gebrachte bouwwerk heeft gehad". Het is daarom geen wonder dat in 1908 de BNA werd opgericht. Vijftig jaren hebben de architecten in Nederland gezocht naar normen voor de vakbeoefening en getracht hun positie in de maatschappij te bepalen.

Buskens zegt voorts "het bouwproces is niet meer een kunstambacht dat op zichzelf beoefend wordt, maar is verweven in een meervoudige technische, economische en sociale problematiek. Het gebouw staat niet op zichzelf, maar zal zich moeten onderschikken in de stedenbouwkundige samenhang van wonen, werken, verkeer en ontspanning; het is sociaal geïntegreerd. De bouwmeester is niet de solitaire en allesbepalende schepper van het kunstwerk, hij is een medewerker in de meest letterlijke zin. De opgave voor de architect van deze tijd is, dat de techniek weer zo wordt beheerst dat de vakman ermee kan spelen".

Dat zulks een stuk zelfoverwinning zal eisen van de architect, konstateerde de voorzitter van de BNA al in zijn openingswoord voor dezelfde vergadering (* 30).

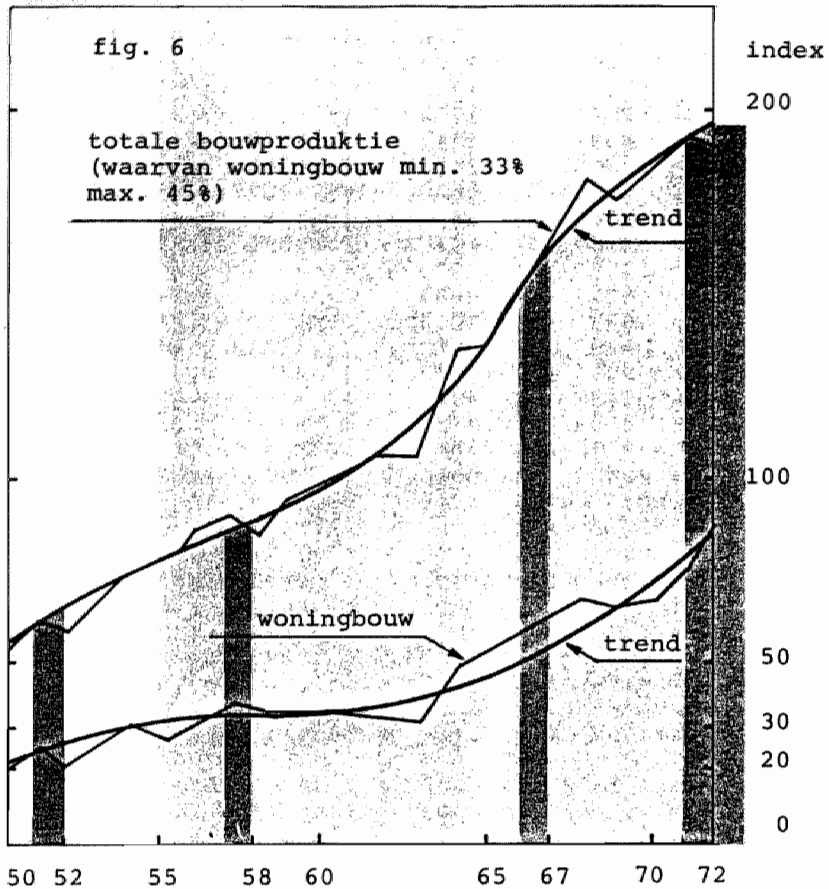
Ook in vorige hoofdstukken zagen wij een probleemveld in de wisselwerking tussen kunst en techniek, het blijvende dilemma van architecten. Tegenover het pleidooi van Buskens staat de visie van sommige vormgevers zoals prof. Moholy Nagy (* 39), die stelt dat architectuur het meest is geslaagd, wanneer zij aan de ideële afspraken van een tijdperk een dusdanig sterke expressie verleent, dat het

	totaal gebouwen	waarvan woningen	andere gebouwen	herstel en verbouw
1955	1720	813	804	103
1956	2063	1104	850	109
1957	2393	1402	877	114
1958	2371	1352	898	121
1959	2632	1417	1077	138
1960	2769	1402	1205	162
1961	2799	1440	1207	152
1962	2908	1429	1327	152
1963	3337	1625	1526	186
1964	4606	2270	2073	263
1965	5213	2689	2251	273
1966	6073	3067	2702	304
1967	6998	3608	3094	296
1968	7960	4095	3471	394
1969	8457	4317	3743	397
1970	8396	4182	3837	377
1971	9546	4964	4134	447
1972	10859	6346	3960	554

Productie van gebouwen in mln. guldens

Bron: CBS

volume produktie

■ = grote bouwwerkloosheid

tot -1955 | na 1955

Bron: Hendriks - De veranderende bouwopgave

latere generaties onverschillig is of het dak dicht en het gebouw exploiteerbaar is. Hoe onduidelijk het rollenpatroon architect-aannemer was, mag blijken uit een repliek van mr. H.O. Thunnissen aan mr. ir. M.M. van Praag (* 32) ten aanzien van diens visie dat in de systeembouw de rol van de architect wordt teruggedrongen, en de rol van het uitvoerend bouwbedrijf primair wordt in de relatie met de opdrachtgever. Thunnissen is het niet duidelijk waarom in dat geval de positie van de architect zich zo revolutionair zou wijzigen, omdat immers niet de bouwwijze of de relatie opdrachtgever-aannemer relevant is, maar de vertrouwenspositie van onafhankelijke architect.

Is het bezorgdheid dienaangaande die de architect J.J.P. Oud doet zeggen:

"de architect moet zich - vooral nu - opnieuw vertrouwd maken met de gedachte, dat hij de leider is van de bouw. Niet het agglomeraat van esthetische adviseurs, schilders en beeldhouwers enzovoorts, die door zijn onverschilligheid op zijn stoel gaat zitten".

"Bij de architecten ontbreekt de moed, de trots en de lust om het bouwen, hun persoonlijke bouwen ook, weer een eigen gezicht te geven. Ze moeten weer veel en veel meer idealist worden. Ik denk wel eens, dat ze door de aard van het vak tegenwoordig toch te veel Politici geworden zijn in het beroep in plaats van Staatslieden in de bouwkunst. Dat ze toch meer de huik naar de wind hangen dan ver vooruit in de toekomst blikken. En toch kan de architectuur alleen dan weer als een volwaardige kunst meedoen als ze een perspectief voor zich heeft. Een perspectief, dat mijnentwege nog 10.000 jaren en meer, ver weg ligt, maar dat meer is dan het doodlopend slop, waarin men aan zijn doel is als de raampjes volgens de mode van de dag "esthetisch" verspringen en als de kleurtjes het bekende reidansje uitvoeren, dat momenteel up-to-date is".

"Dit kost meer dan tijd: het kost zelfopoffering! Henry van de Velde, de bekende Belgische architect, zei eens tegen mij: "Wil je wat van betekenis maken in het bouwen, dan moet je ervoor betalen". Ik hoop dat de architecten langzamerhand rijp zijn om voor het bouwen weer te willen betalen. Meer dan nu al regel is!".

Uit zijn rede op de Hogeschooldag van de TH-Delft januari 1959.

In de zestiger jaren komt langzaam een einde aan de passieve rol van de opdrachtgever. Als eerste openlijk symptoom daarvan schetst dr. C.H. van der Leeuw in 1961 de voordelen van het programmeren van bouwopgaven zonder architecten-inbreng "omdat deze daardoor te vroeg zijn involveerd zou kunnen uitoefenen, vanwege zijn uit vak en gevoel voortkomende drang al dadelijk in vorm en samenhang te gaan denken" (* 33).

Overigens is het gehele beeld van het bouwvak, vooral op het

TABEL 1. Aantallen door het C.B.S. geënquêteerde architectenbureaus, exclusief overheidsinstellingen, gerangschikt naar personeelssterkte

grootteklasse	30-6-1960		30-9-1960		31-12-1960		31-3-1961		30-6-1961		30-9-1961		31-12-1961	
	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.
0	942	47	963	45	1.033	46	1.056	46	1.067	46	1.069	47	1.071	46
1 persoon	294	15	329	16	349	16	364	16	364	16	346	15	353	15
2-4 personen	453	22	473	22	490	22	483	21	485	21	486	21	482	21
5-9 personen	177	9	195	9	207	9	213	9	212	9	224	10	221	10
10-24 personen	110	5	118	6	119	4	124	6	126	6	124	5	129	6
24-49 personen	28	1	27	1	29	1	30	1	33	1	32	1	31	1
> 49 personen	25	1	15	1	16	1	16	1	16	1	18	1	17	1
	2.019	100	2.120	100	2.243	100	2.286	100	2.303	100	2.299	100	2.304	100

Ontleend aan de Maandstatistiek voor de bouwbedrijvigheid, dec. 1960 e.v.

TABEL 2. Personeelsbezetting van door C.B.S. geënquêteerde architectenbureaus, exclusief overheidsinstellingen, gerangschikt naar bezetting

grootteklasse	30-6-1960		30-9-1960		31-12-1960		31-3-1961		30-6-1961		30-9-1961		31-12-1961	
	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.
0	294	4	329	5	349	5	364	5	364	5	364	4	353	4
1 persoon	1.260	20	1.302	19	1.353	18	1.341	18	1.365	18	1.361	17	1.348	17
2-4 personen	1.115	17	1.232	18	1.283	18	1.336	18	1.333	17	1.404	18	1.393	18
5-9 personen	1.554	23	1.706	24	1.776	23	1.776	23	1.778	23	1.764	23	1.849	24
10-24 personen	933	14	902	13	956	13	1.009	13	1.082	14	1.035	13	1.051	13
25-49 personen	1.473	22	1.502	21	1.665	23	1.712	23	1.759	23	1.928	25	1.901	24
> 49 personen	6.629	100	6.973	100	7.310	100	7.538	100	7.681	100	7.838	100	7.895	100

Ontleend aan de Maandstatistiek voor de bouwbedrijvigheid, dec. 1960 e.v.

TABEL 3. Personeelsbezetting van door het C.B.S. geënquêteerde architectenbureaus, exclusief overheidsinstellingen, gerangschikt naar functies

functie	30-6-1960		30-9-1960		31-12-1960		31-3-1961		30-6-1961		30-9-1961		31-12-1961	
	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.
tekenaar	3.490	53	3.748	54	3.953	54	4.078	54	4.143	54	4.243	54	4.263	54
tekenaar-opzichter	579	9	604	9	618	9	645	9	654	9	657	8	641	8
opzichter	1.519	23	1.559	22	1.617	22	1.670	22	1.706	22	1.704	22	1.714	22
overig	1.041	15	1.062	15	1.122	15	1.145	15	1.178	15	1.234	16	1.277	16
Totaal	6.629	100	6.973	100	7.310	100	7.538	100	7.681	100	7.838	100	7.895	100

Ontleend aan de Maandstatistiek voor de bouwbedrijvigheid, dec. 1960 e.v.

gebied van de woningbouw in deze periode onderhevig aan kritiek. Pen signaleert (* 34) een trage groei in de produktiviteit: "het bouwvak is te veel blijven steken in de sfeer van het ambacht, het ad hoc karakter van de bouwplaats vergeleken met de fabriek: al te geringe kapitaalsintensiteit, te kleine produktie-eenheden, die een erfenis van moeilijke arbeidsverhoudingen en lage arbeidsprestatie is". Hij konstateert dat de noodzakelijke capaciteitsuitbreiding bij de bouwbedrijven achterwege blijft uit wantrouwen voor de maatschappelijke situatie, vrees voor marktverzadiging, overproduktie en werkloosheid. Verder is er een kwaliteits-inflatie door gebrek aan konkurrentie en een belemmerende houding van de overheid door o.m. de bouwvoorschriften. Deze factoren geven Pen aanleiding tot signaleren van een "culturele vertraging", althans wat de wooncultuur betreft, ten opzichte van de verdere technologische ontwikkelingen.

Het is aannemelijk dat zo'n filippica leidt tot reacties uit de architectenwereld. Deze voelen zich immers verantwoordelijk voor de gebouwde omgeving, zeker in relatie tot de sociale kant van de zaak. Dat valt echter tegen. In dit verband is een visie op het architectenbureau, anno 1962, van G. Werkman interessant (* 35). Hij schetst de tegenstelling tussen de Amerikaanse situatie, waarin de architect álle wensen vervult van de opdrachtgever, inklusief de daartoe behorende bedrijfsleider van de te bouwen fabriek, de marktanalyse enz., en de Nederlandse. Hij hekelt de verzuchting van de vakbeoefenaar dat het vak achteruitgaat in aanzien, in culturele betekenis en in maatschappelijke waarde. Werkman beziet de verandering ten opzichte van de status van andere beroepen relativerend, immers, de oude bouwmeester "is nu eenmaal geen stilstaande pion op het schaakbord van het leven":

in het oude Egypte	- hoge ambtenaar
in het klassieke Griekenland	- beeldhouwer
in de Romeinse cultuur	- politicus
in de Middeleeuwen	- geestelijke
in de Gouden Eeuw	- steenhouwer
in de 19. eeuw	- le man op het bouwwerk

thans

- de benijdenswaardige man, die zich in deze zich totaal vernieuwende en driftig bouwende wereld, als geen ander kan uitleven in stoutmoedige verbeeldingskracht".

Hij signaleert echter tevens een bedreiging van deze positie door de oprukkende regelgevers, (zoals ook Pen reeds releveerde), en aanverwante disciplines, waaronder de efficiency-bureaus met hun "knellende" adviezen. "De architect vecht niet alleen voor zijn werk, maar soms ook voor zijn status". De architect worstelt met zijn

plaatsbepaling in situaties die leiden tot schaalvergroting, ook binnen het architectenbureau. "Hij vraagt zich soms wel af, wat hij eigenlijk nog zelf doen mag, waar zijn plaats is in het geheel", alus Werkman.

Hoe groot is de bureau-omvang begin 1960?

In 1961 blijkt bijna de helft (1071) van alle partikuliere bureaus (2304) nog zonder personeel te zijn. Zie tabel 1. Tabel 2 laat een groei zien van de hele kleine en de hele grote bureaus. Het eerste wordt toegeschreven aan een sterke zelfstandigheidsdrang bij architecten, beginnende architecten zijn kleine starters. Echter 24% van het totale nederlandse architectenbureau personeel is in 1962 gekoncentreerd in 17 bureaus.

En wie is de opdrachtgever?

Naar herkomst geoordeeld zijn de opdrachten voor een groot deel uit de partikuliere sfeer afkomstig. Gemeenten en woningbouwverenigingen verstrekken 20% van de woningbouwopdrachten. De overige 80% komt van partikulieren. Slechts 3% van de architectuur wordt ontworpen door rijksarchitecten en 10% door gemeente-architecten. Van alle opdrachten gaat 90% naar partikuliere architectenbureaus (* 36). Werkman stelt dat de meerhoofdige leiding van het architectenbureau veel voorkomt, maar dat een funktionele verdeling van werkzaamheden niet plaatsvindt. De wederzijdse belangstelling voor elkaars werk neemt af naarmate de omvang van het bureau toeneemt. "Het bureau krijgt daardoor min of meer het karakter van een polikliniek, waarin men niet veel meer dan het dak, de boekhouder en de telefooncentrale gemeen heeft". Ten aanzien van het management wordt opgemerkt dat de groei van de personeelsbezetting hier en daar gepaard gaat met een min of meer nostalgisch en krampachtig streven naar behoud van de gemoedelijkheid en een daarmee gepaard gaande algemene afkeer van straforganisatorische en strikt-hiërarchische opbouw van de personeelspyramide. In de moderne bedrijfsorganisatie wordt een dergelijke structuur aangeduid met "professional bureaucracy" (* 37), een vorm bij uitstek ongeschikt voor snelle beslissingen. Een citaat schetst de architect zoals deze ook van oudsher was: "op een architectenbureau heerst noch diktatuur noch anarchie". Wellicht ligt hierin wel een van de belangrijkste oorzaken voor het verspelen door de architect van de oude bouwmeesterrol voor het totale bouwproces. Het snel inspelen op een zich wijzigende maatschappelijke situatie, nog vóór deze zich duidelijk in gang heeft gezet, is bij een dergelijke structuur geheel onmogelijk.

De feitelijke inflatoire ontwikkeling in de architectenrol treedt nauwelijks aan de dag; enerzijds omdat hij, de architect zelf, er nauwelijks economische schade van ondervindt: hij heeft het drukker dan ooit tevoren; anderzijds omdat de tegenvoeters, de nieuwe disciplines op de bouwmarkt, de feitelijke verhouding met de opdrachtgever

niet direkt verstoorden: ze kwamen erbij. Ook meer zakelijk veranderde er voor de architect op het oog niet zoveel. Over de meerkosten voor de opdrachtgever werd door deze nog niet zo zwaar getild. Men kan zelfs zeggen dat sommige architecten de participatie van andere disciplines in het ontwerpproces wel toejuichten, het ontlastte hen van een hoop extra werk waarvoor ze vaak niet waren toegerust, en waar ze ook niet zeer in waren geïnteresseerd. Ook de uitvoerenden legden zich nog bij de hegemonie van de oude bouwweester neer, het maakte economisch toch geen verschil. Op het juridisch front waren echter principiële vragen aan de orde betreffende verantwoordelijkheid en aansprakelijkheden bij fouten en gebreken: die werden echter veelal bij de uitvoerenden gelegd.

Terzijde kan nog worden opgemerkt dat diskontinuiteiten in de planprocedures aanleiding vormen voor het niet volledig gereedmaken van de werktekeningen vóór besteding, alsook voor het volstaan met "aanwijzingsdetails" bij de besteding. Men smeerde de werktekeningen uit over de uitvoeringsfase om de onregelmatigheden in het bureauwerk te compenseren. Een dergelijke gang van zaken wordt vaak ook door de opdrachtgever in de hand gewerkt: hij wil het risico niet lopen veel geld in een planontwikkeling te steken die wellicht niet verder komt dan de aanbesteding. De hierdoor ontstane stabiele bureausituatie maakte het mogelijk om het opzichters- en tekenaarsbestand in stand te houden in de tijd, in tegenstelling tot vroeger, toen zowel de een als de ander per werk werd aangenomen of ontslagen. Natuurlijk werkte de schaarste aan personeel aan deze situatie mee.

Ir. A.J. van der Steur:

"het beroep van architect is bezig voor de zoveelste keer te veranderen van karakter. De vrije kunstenaar wordt, soms tegen wil en dank, meer en meer ondernemer met alle aanleve van dien. Zijn vrijheid wordt bedreigd" (* 38).

Eén van de negatieve aspecten van het ondernemer-zijn is het ontstaan van een vast lastenpakket dat sterke groeieigingen vertoont. Voorlopig levert dat nog geen problemen op gezien de eveneens groeiende inkomsten als gevolg van de sterk toenemende omzet van de bureaus.

Hoewel aarzelend, begint ook de maatschappelijke situatie van de aannemer erkenning te vinden in de conservatieve architectenkring. Ir. A.J. van der Steur gewaagt tenminste, in bovenstaand artikel, van een aanzienlijke stijging van het intellectuele en economische peil van deze punt van de "driehoek", en tevens van de neiging van sommige architecten om zich het aannemers-overwicht te laten welgevalen en vrijwillig af te zien van in zijn ogen essentiële architectentaken, uit gemakzucht. Filosoferend over de verhouding architect-aannemer herhaalt hij de bezwaren van 1926 tegen de inlijving van de zelfstandige architect in het aannemersbedrijf. Hij ontkent de mogelijkheid om én een goede architect én een goede ondernemer te zijn, vanwege de

strijdigheid van de commercie en het vrije functioneren van de ontwerper.

Waarom Van der Steur deze ontboezeming het licht deed zien, is niet duidelijk. Stellig is het zo dat in de verdere ontwikkelingen naar 1970 toe, de scheidslijn tussen het specifieke werkterrein van architect en aannemer dreigt te vervagen, (en daarmee de onafhankelijke positie van de architect), maar of daar in 1963 al tastbare bewijzen voorhanden waren lijkt niet waarschijnlijk. Echter, van der Steur kende het métier als geen ander, en kan dus zeker over profetische gaven hebben beschikt. Het was het laatste stuk van zijn hand, hij overleed korte tijd later.

Vanuit de aannemerij neigt men inderdaad naar verdergaande samenwerking, omdat "de onderlinge afhankelijkheid van ontwerper en uitvoerder, welke steeds groter wordt, en het ontbreken van een hiertoe geschikte vorm van samenwerking, een remmende werking heeft". Een nog steeds te ambachtelijke aanpak en arbeidsintensieve uitvoering zou daarvan het gevolg zijn, merkt A. Leyten, directeur van een aannemingsmaatschappij op (* 39).

Resumerend stelt hij:

- het gehele produktie-apparaat van ontwerp tot en met de uitvoering is tot in de verre toekomst niet opgewassen tegen de steeds groeiende behoefte.
- De problematiek van het bouwen is onvoorstelbaar snel uitgegroeid met als gevolg specialisatie en een steeds groter aantal specialisten, die vanaf de ontwerpfase ingeschakeld moeten worden.
- De uitvoeringstechniek is, vooral in verband met de bouwkapaciteit, een faktor geworden welke in het ontwerpstadium niet buiten beschouwing kan worden gelaten.

Een pleidooi voor het bouwteam dus. De vraag kan worden gesteld waarom de architect dan zo onvoldoende het hele bouwfront beheerste, dat deze penetratie van uitvoerenden in zijn specifieke taakgebied onontkoombaar scheen? Liepen architecten dan in ontwikkeling achter? Speelt hier de oude aversie van sommige architecten tegen de rompslomp ten faveure van hun ontwerpactiviteit een rol?

Nóg werd de architect als leider van dit bouwteam gezien, zij het dat zijn taak enige wijziging heeft ondergaan. Enerzijds zullen de partners, die hun vak verstaan, belangrijke bijdragen kunnen leveren, anderzijds echter zullen vele mogelijkheden en oplossingen, die de architect worden voorgelegd, grote eisen stellen aan zijn vermogen om tot een juiste beslissing hierover te komen voor de inpassing in zijn ontwerp" (* 40).

Het leiderschap van de architect lijkt dus meer een gevolg van zijn status van voorheen, dan van een structurele verandering.

Ook van anderen komen dezelfde geluiden. H. van Eesteren:

"De bouwprodukten, woningcomplexen en utiliteitsgebouwen, welke tot stand komen, zijn niet alleen ontstaan door samenwerking van de meergenoemde driehoek, maar zijn ook het resultaat van het denken en de inventiviteit van specialisten op velerlei gebied". Voor een geslaagde samenwerking architect-aannemer moet de laatste willen meedenken terwijl diens vreugde aan het werk groter moet zijn dan het verlangen om veel te verdienen. De architect echter moet "bekwaam zijn in zijn vak, integer in al zijn handelen, niet de hoogmoedige meester spelen, open oor hebben voor vakkundig overleg met de aannemer en een redelijke opvatting hebben over de verdiensten die de aannemer toekomen" (* 41).

Bij al deze intentieverklaringen kan worden aangetekend dat de onafhankelijke positie van de architect als vertrouwensman van de opdrachtgever behoorlijk in de knel kwam. Immers, in het aanbestedingsstelsel kwam het bouwteammodel niet voor. De prijs/kwaliteit door de architect namens de aanbesteder kwam daarmee in de lucht te hangen.

Schaars zijn gepubliceerde uitlatingen van de derde "hoek" van de driehoek, de opdrachtgever. De onmondigheid van de bouwheer zal daar wel debet aan zijn. Stelt Th.H. Oltheten, hoofddirecteur van het Staatsdrukkerij- en Uitgeverijbedrijf, niet: "Hij (de opdrachtgever) vraagt zich af waarom men als model een driehoek heeft gekozen. Moet hij die driehoek zien als een analogon voor een konstruktie, waarin de architect de sluitsteen plaatst, uiteraard op meerwerkrekening van de aannemer, en is hij, de opdrachtgever, dit sierstuk, een ornament als sluitgewelf?" en: ".... het heeft er de schijn van, dat er eerder vijf ondernemers gaan door het oog van de architektonische naald, dan één architect door het oog van de economische naald" (* 42).

De rest van zijn betoog bevat veel verwijtends aan het adres van de bouwmeester: geringschatting van de status van bouwheer, onzuiverheid in de relaties als gevolg van de honorariumregelingen, het drama der meerwerkrekeringen, ontbreken van duidelijke afspraken over kwaliteitsbegrippen. Het pijnlijke van deze ontboezeming was, dat Oltheten juist het bouwproces van zijn nieuwe vestiging had mogen afsluiten. Hij sprak dus uit ervaring.

Ir. A.J. van der Steur zag wel degelijk de bedreiging van de architectenpositie in. Zijn visie was aldus: "ik meen, dat tegenover alle aanslagen op onze positie, die van de zijde van aan het onze grenzende beroepen worden gepleegd, en die beogen hetzij de architect uit te schakelen of hem de toegang tot ons toekomstige gebieden van aktie te ontzeggen, ofwel de architect tot een meer ondergeschikte positie terug te dringen, zijn essentiële taak alleen kan worden verdedigd, wanneer wij kunnen waarmaken, dat de architect een specifieke taak heeft, waartoe hij alleen op grond van zijn exclusieve potentie bevoegd is" (* 43).

Terecht legde hij een duidelijk verband met de kwaliteit van de architectenopleiding alsmede het kulturele niveau van de opdrachtgever om de kwaliteit van de architectenprestatie naar waarde te kunnen schatten.

Hoe zag "de" architect, of liever zijn bureau er in 1964 uit?

- het bureau waar de medewerkers alleen werktekeningen maken
- het bureau waar de architect zelf ontwerpt en een grote invloed houdt op de detaillering, maar waar toch op een gegeven ogenblik projectleiders voor het werk verantwoordelijk worden; gevaar van opsplitsing van het totaal in kleine eenheden
- het bureau met gescheiden ontwerp- en detailleringsafdelingen, soms ook een uitvoeringsafdeling
- het bureau met projectmedewerkers, die zelf ontwerpen en die elkaar op coöperatieve basis bijstaan.

Ir. J. van Santen haalt de resultaten aan van een Engels onderzoek naar prestatieniveau, winst en produktiviteit van de verschillende bureautypen. Globale vergelijkingen laten zien dat centraal geleide bureaus voldoende ontwerp- en technisch niveau combineren met een hoge winstgevendheid en produktiviteit. Bij de gedecentraliseerde bureaus gaat een hoge standaard van ontwerp en technisch niveau gepaard met lage winst en produktiviteit, kleine bureaus, ca. 11 man, "doen" het slecht. Boven de 50 man komt de centrale leiding in gevaar (* 44).

Hoewel Engelse en Nederlandse bureaus op zich verschillend zijn valt aan te nemen dat in grote lijnen de organisatievormen vergelijkbaar zijn.

Zoals te verwachten viel wordt in de tweede helft van de jaren zestig ook aandacht besteed aan de financieel economische kant van het (groter) architectenbureau. In relatie met de honorarium-tabellen, tijdverantwoording, worden verrekensystemen besproken en toegelicht. Het kan bevreemding wekken dat deze, voor een gezonde bedrijfsvoering onmisbare gegevens, nog gepropageerd moeten worden door organisatie-adviseurs.

De bouwexplosie heeft duidelijk kwaliteitsverlies van de (woning)bouw tot gevolg. Dit is onderwerp van studie voor vier jaar de zgn. Bouwkundige Contact Commissie, die in 1962 verslag uitbrengt en tot de konklusie komt: ...

"dat de architecten zich geheel anders dienen te gaan instellen, de aannemers intern menselijker verhoudingen dienen na te streven en de gebruikers meer voor de gebouwen over moeten hebben".

TABEL 1. Prestatieniveau, winst en produktiviteit bij bureaus met verschillende organisatiestructuur.

	groep C. „centralised”			groep D. „dispersed”			groep H. H	steekproef totaal
	C ₁	C ₂	C ₃	D ₁	D ₂	D ₃		
Prestatieniveau management	%	%	%	%	%	%	%	%
	8	—	—	17	40	46	—	20
	46	75	80	50	20	46	40	48
technisch	46	25	20	33	40	8	60	32
	23	50	20	17	70	60	—	40
	77	50	80	66	30	40	40	53
ontwerp	—	—	—	17	—	—	60	7
	23	62	20	33	70	60	—	43
	31	25	40	67	30	40	40	37
	46	13	40	—	—	—	60	20
Winst en produktiviteit	£ 2.000	£ 1.900	£ 1.800	£ 1.700	£ 1.600	N/T	N/T	£ 1.900
	gem. omzet per £ 1.000 salarissen	£ 4.460	£ 4.800	£ 2.070	£ 2.650	N/T	N/T	£ 4.740
	„zuivere” winst als % van omzet	25,4%	19,5%	7,5%	4,9%	N/T	N/T	18%
gem. opgeleverde gebouwen per hoofd van de technische staf	£ 27.000	£ 34.000	£ 29.000	*	£ 24.000	£ 29.000	*	£ 29.000
	gem. jaarsalaris technische staf	£ 750	£ 1.000	£ 560	£ 910	£ 930	£ 830	£ 900
verloop	58%	38%	32%	0	8%	24%	17%	30%

N/T = niet van toepassing
* = te kleine steekproef

Uit: Bouw 1964 nr. 31

Gezien de algemeenheid van de opmerking in de richting van de architect zou hierbij de hoofdoorzaak moeten worden gezocht. Ir. P. Mulder analyseert waarom (* 45):

- de acceptatie van opdrachten met een zó laag budget dat geen deugdelijke materialen en konstrukties kunnen worden toegepast, door het toegeven aan de pressie van opdrachtgevers tot een bezuiniging onder verantwoord niveau
- de onbekendheid van de architect over de kwaliteit van door hem toegepaste materialen en konstrukties
- het tekortschieten van architecten op het punt van standaardisatie, normalisatie, unificatie, mechanisatie, spuurwerk, bouwphysika, kostenvraagstukken, onderhoudskwesties, dokumentatie enz.
- het bewust niet (kunnen) opvolgen van spuurwerkadvisen omdat deze hogere investeringen vergt (tegenover een lagere exploitatie)
- onvoldoende kontrolle op het werk door een te zuinig budget voor toezicht.

Mulder verwijt de architecten gebrek aan solidariteit in hun weerstand tegen budgettaire druk die kwaliteits-ondermijndend werkt, waar deze toch door de erecode wordt geëist. A. van Haaren (* 46) stelt in zijn antwoord aan Mulder dat er ook niet-ingeschrevenen zijn, die aan de regels niet gebonden zijn maar dat desalniettemin de vraag gewettigd is of "de architect nog wel verplicht kan worden de volle verantwoordelijkheid te blijven dragen, met name wanneer het gaat om door de overheid gesubsidieerde woningbouw".

Toch blijven de architecten streven naar een goed produkt met op de toekomst gerichte elementen. In zijn openingswoord van de BNA-Experimentele Woningbouw Prijsvraag 1962, zegt ir. H. Lammers: "Architekten en Stedebouwkundigen, geruggesteund door gelijkenkenden, sociologen, artsen, psychologen, huisvrouwen, geestelijke verzorgers vormen de stuwende krachten die ononderbroken op de kwaliteit aansturen" (* 47). In zijn antwoord zegt drs. P.C.W.M. Bogaers, minister van Volkshuisvesting, : "ik geloof namelijk dat met de strukturele veranderingen in de maatschappij en de strukturele behoefte-stijging die daarbij optreedt en die mede door massale geïndustrialiseerde bouw moet worden opgevangen, een eveneens strukturele wijziging van de positie van de architect gepaard zal gaan...." en, "de aard van de opgave, de grotere schaal, de verschuiving in de produktiemethoden betekenen echter wel veel voor de architecten" en, ".... hun funktie wordt dan die van de industrial designer...." (* 48).

Het feit doet zich voor dat algemeen de gedachte postvat dat de bouwproblemen via industrialisatie zullen worden opgevangen, en dan wel industrialisatie in de zin van fabrieksmatige vervaardiging van onderdelen die op de bouwplaats in elkaar worden gezet. Een dergelijke ontwikkeling is echter nooit van de grond gekomen. Alle

filosofieën over de positie van de architect in dit industriële proces blijken dan ook geen stand te houden. Sommigen zal dat niet hebben gespeten: In het pré-advies uitgebracht aan de Union Internationale des Architectes uit het najaar van 1964 heet het: "terwijl de integratie van de architect in loondienst in de industrie enerzijds de praktische voordelen der concentratie biedt, houdt zij anderzijds het gevaar in van een vermindering van zijn gezag ten detrimente van zijn maatschappelijke roeping" (* 49).

De ontwikkelingen zijn veeleer gegaan in de richting van bouwplaatsgebonden systemen welke door de aannemerij werden gehanteerd en die werden ingepast in het architecten-ontwerp.

De echte industriële woningbouw is geen lang leven beschoren, de fabriek van Dura-Coignet sloot al snel haar poorten.

Van belang voor de verhouding architect-aannemer is nog een uiteenzetting van Twijnstra (* 50) over de konfliktueuze situatie t.o.v. de kostprijsberekening van het bouwen. Zowel aan aannemerszijde ("..feitelijk zou de aannemer .. moeten beschikken over een uiterst goed calculatie-apparaat") als aan architectenkant (".. het beeld dat de architect zich van de kosten vormt is op z'n zachtst gezegd nogal eens arbitrair ..") wordt onnauwkeurig gewerkt, hetgeen, aldus Twijnstra, tot "koehandel" leidt. Refererend aan uniforme rekenmethodieken door onafhankelijke "quantity surveyors" welke in Engeland worden toegepast, konstateert hij dat voor deze ontwikkelingen bij de bouwpartners en ook hun officiële beroepsverenigingen, veel belangstelling bestaat.

Ergens anders schildert Twijnstra (* 51) naast de architect als creatieve kunstenaar een koele managerfiguur die met hem samenwerkt als professionele, speciaal opgeleide, bouwleider. Een scheiding dus tussen vormgeving en bouwmanagement.

Het is opmerkelijk dat juist van de kant van de niet-bouwers, nl. van de kinderarts Fiedeldij Dop, op een congres van de werkgemeenschap "Bergeijk", (* 52) een waarschuwing komt voor al te rationele benadering van de architectuur. Onder verwijzing naar o.a. le Corbusier, Tange en Archigram benadrukt hij het belang van de door architecten opgezette Stichting Architecten Research welke d.m.v. modulaire koördinatie de synthese vormt tussen vormgever en industrieel bouwen.

Ir. W.F. Schut (minister van Volkshuisvesting) schetst het tableau aldus: "maar die schakeringen in dat bouwwezen, die hier nu (Bouwdag 1968) wel broederlijk bijeen zijn, die echter als het straks weer op daden aankomt, meestal liefst eigen wegen gaan, die vele schakeringen zijn ook de zwakheid van het bouwwezen". Het antwoord daarop kon niet

uitblijven. Schut: "Er zijn verder reeds ontwikkelingsmaatschappijen die binnen het organisatorisch kader de vele belangen bijeen brengen, met inbegrip van de aanvangskosten en het latere profijt, die elkaar compenseren". Aldus signaleerde de minister de komst van de projektontwikkelaar.

De "middelgrote" architect heeft het inmiddels behoorlijk druk: als ondernemer, niet als ontwerper, zoals blijkt uit de dagindeling zoals Werkman (* 52) die registreerde:

	min.	%
vergaderen buitenshuis	190	26,2
autorijden	160	22,2
vergaderen binnenshuis	80	11,1
thuis werken	80	11,0
kommissies bijwonen	60	8,5
administreren	50	7,0
tekenen	45	6,1
stafbespreking leiden	25	3,4
lunchen	20	3,1
stukken lezen	10	1,4
	<hr/> 720	<hr/> 100,0

Werkman wekt op tot bezinning met een citaat van Dante: "de hel, die het heetst is, is bestemd voor diegenen, die in tijden waarin een morele beslissing dringend nodig is, weigeren deze te nemen".

Niet alleen in ons land kampt de architect met zijn rol.

Karl Brunne, architect in Duitsland wijst op de vervreemding van de architect van zijn opdrachtgever en de verwrongen situatie die daardoor ontstaat vooral in de vertrouwensrelatie tot zijn bouwheer (* 53). Volgens hem heeft de architect gekozen voor "de honorarium-zekere overeenkomst met de bouwondernemer".

Of dat laatste opgaat voor nederlandse verhoudingen, valt niet te bewijzen. Zeker is wel, dat de werkdruk van de architect enerzijds en de verschuiving van de bouwverantwoordelijkheid binnen de organisatie van de opdrachtgever naar meerderen in plaats van één persoon (mondigheid) anderzijds, de persoonlijke relatie van bouwheer en architect naar de achtergrond is gaan dringen. Daardoor treedt een verzakelijking op in de verhoudingen, die de architect als vormgever geen goed heeft gedaan. Bij de bespreking van de volgende periode wordt daarop teruggekomen.

In 1968 wordt een belangrijke vooruitgang geboekt in de uniforme kostprijsbepaling d.m.v. de "Standaardmeetmethode", tot stand gekomen in samenwerking tussen aannemerij en architecten. Cryptisch doet de opmerking van de voorzitter van de BNA aan, die bij de introductie stelt:

"dat juist in de nieuwe ontwikkelingen (op de bouwmarkt - F) de ontwerpvoorbereidingen zich zó geheel anders ontplooiën dan de aannemersbedrijven, dat het overleg over de realisering tussen ontwerpers en technische uitvoerders, zal toenemen" (* 54).

Zelfkritiek is architecten niet vreemd. J.A. van den Berg schetst een beeld (* 55), en ziet het ontstaan van "bouw bureaus van organisaties uit de landbouw, kerkgenootschappen, bejaardenzorg, centrales van woningbouwverenigingen, ontwikkelingsmaatschappijen als ook in de vorm van organisatie bureaus en bouwteams, geconnecteerd aan consumentenverenigingen" als een gevolg van een gebrek aan vakbekwaamheid van de architect en zijn personeel. De volledigheid van de architect stoelt z.i. op drie zaken:

- neutraliteit ("kan licht leiden tot halsstarrigheid, frustratie en ontevredenheid)
- vakkennis ("eigen" verworvenheden van inzicht en kennis worden overschat)
- talent

Hij roept op tot taakverdeling "waarbij ontwerper, coördinator en uitvoerend bouwbedrijf een samenstel vormen, waaruit op basis van onderscheiden disciplines wordt gebouwd aan één eindprodukt in planvorm", en "het invoegen van eigen kwaliteiten in super-bouwmaatschappijen". Een dergelijke tendens bestond ook reeds rond 1920 met de "HAGA-konstruktie" van ir. Gratama, (zie hoofdstuk III.6). De vraag is echter waar nu de opdrachtgever staat en hoe het gesteld zal zijn met de vertrouwensrelatie.

Twijnstra verwacht heil van schaalvergroting van de architectenbureaus door fusies en doet naar de bereidheid daartoe bij architecten een (beperkt) onderzoek. + 50% blijkt vóór en 40% tegen, waaruit zou kunnen blijken, dat velen twijfelen aan hun bestaansrecht en toekomst als kleine ondernemer. Wellicht tekenend is dat Twijnstra filosofeert over het verdwijnen van het architectenberoep en het grote terreinverlies in de aan de gang zijnde structurele ontwikkelingen. Zijn konklusie: "de harde, op economie steunende, westerse maatschappij is niet langer bereid om alles wat de bouwmeester voorschrijft voetstoots te accepteren" (* 56).

Architect Bekink (* 57) constateert, dat de grootte en de ingewikkeldheid van de opdrachten alsook de tendenties in het samenlevingspatroon grote problemen opleveren voor de middelgrote architectenbureaus. Al eerder zagen anderen dit type bureau geheel verdwijnen. Bekink ziet voor klein en middelgroot ook economisch problemen ontstaan vanwege de diskontinuiteiten in het opdrachtenbestand. Waarom dit niet zou gelden voor het grote bureau is onduidelijk.

Ir. A.E.Q. van Hezik c.i., architect, pleit in de richting

van hereniging architect-aannemer (* 58) ook al onder druk van de grotere schaal. Naar de opdrachtgever toe, acht hij het mogelijk dat de architect in de ontwerpfase 100% aan de kant van de bouwers staat en in de uitvoeringsfase voor 100% aan de kant van beleggers/opdrachtgevers. Aldus blijft de integriteit van de onafhankelijk adviseur bewaard, redeneert van Hezik. Hoe dit kan bij een ondeelbaar bouwproces, althans wat prijsstelling en rechtsverhouding betreft is alweer onduidelijk. De spreker ging zelfs zover om te suggereren dat "joint ventures" van architecten en aannemers d.m.v. zakelijk belang in elkaars bedrijven mogelijk zouden moeten zijn. Aldus is de cirkel rond, immers ook in de twintiger jaren konden deze geluiden worden vernomen. De "HAGA-konstruktie" van ir. Gratama komt ook hier weer tot leven (hoofdstuk III.6).

Dat middelgrote bureaus geen levenskansen (meer) zouden hebben was overigens een toekomstvisie. De realiteit in Duitsland was dat over 1962, 1964 en 1966 de bureaus met een jaaromzet tussen de 50.000 en 250.000 DM een forse groei doormaakten (* 59).

De architect J.A. van den Berg, geeft in 1970 nogmaals een pessimistische kijk op het vak (* 60). Hij refereert aan pagina's vol bouwfouten in tijdschriftpublicaties (overigens zonder aan te tonen dat het ontwerp-fouten zijn). Ook hij voorziet "een mogelijk verdwijnen van het vak". Hij hoopt op een "nieuwe" architect, niet een "ondoordachte", geen maatschappelijke achtergrond, geen integraalplan en a-ekonomische architect, maar één die zich bezig houdt met de bijzonder persoonlijke interpretatie van milieu- en bouwprogramma's, die langs ontwerpmethodieken produceert en desgevraagd een garantie van functioneel gebruik kan geven. Hij verzucht dat het lijkt of de tijd van "bouwen is dienen" voorbij is.

IV.2.3

1972 - 1985 de architect in een krisissituatie

De meest waarschijnlijke oorzaak van de na 1972 optredende krisissituatie voor de architect is het feit dat onder druk van de ekonomische recessie de rol van de architect niet meer als vanzelfsprekend werd gezien. De toetsing van het verschuldigde honorarium aan de daadwerkelijke resultaten viel uit in het nadeel van de bouwmeester. Wat tot dan toe als min of meer vanzelfsprekend werd geaccepteerd werd in het licht van de schijnwerper gezet, gewogen en te licht bevonden. Pas toen bleek hoeveel "meeliggers" de architect in het bouwproces had gekregen. Als creatief kunstenaar, vormgever, is men bereid de architect te accepteren. Maar architectuur is een gebonden kunst en vormgeving is derhalve geen autonoom element in de bouwkunst.

Men kan stellen dat het tekortschieten van de opleidingen in de voorbereiding van de aspirant-architect op zijn

Het is jammer dat Kwant de projektontwikkelaar in zijn betoog ten tonele voert, dat werkt verwarrend: deze figuur staat immers buiten de beroepsgemeenschap. "Zorg voor zichzelf" zou ik in dit verband willen vertalen met "zorg voor het behoud van de eigen creativiteit". Daarin verschilt nl. de architect van andere vrije beroepsbeoefenaren.

Belangwekkend zijn de zeven stellingen die Kwant, aldus Van Ruler, poneerde op de Accountantsdag in 1971:

1. van een vrij beroep kan alleen sprake zijn wanneer er geen algemeen erkend recht is op de door het beroep geboden dienst; wanneer de dienst nog als een soort luxe wordt beschouwd. Het traditionele model van dienstverlening door beoefenaren van het vrije beroep gaat niet samen met het door de samenleving toegekende recht op hulp.
2. Kent de samenleving aan een ieder het recht toe op een soort dienst, dan moet een voorzieningensysteem worden gerealiseerd, waartoe iedereen toegang heeft (noot F.: daar heeft de architectengemeenschap zelf voor gezorgd: de architectenwinkels).
3. In deze sektor is geen sprake meer van honorarium in de traditionele zin, d.w.z. van een ereloon, vastgesteld in vrije overeenkomst tussen geholpene en helper. Er is veeleer sprake van een soms keiharde tarievenstrijd, die wordt uitgevochten in de macro-samenleving. De individuele arts, jurist, architect, profiteert van de resultaten van onderhandelingen die door vertegenwoordigers worden gevoerd.
4. De in groepsverband georganiseerde dienstverlenenden proberen hun service duur te houden. Het marxistisch model van klassenstrijd is meer toepasbaar in deze dan de vrije overeenkomst à deux.
5. De dienstverlenende enkelingen kunnen zich buiten de strijd houden omdat de belangen in kollektief verband veilig zijn gesteld.
6. De kollektieve hardheid bij het bepalen van de voorwaarden van de dienstverlening gaat vaak samen met een hoogstaand persoonlijk ethos van de dienstverlenenden.
7. De vrijheid van de vrije beroepen is soms meer een ideologische kreet dan een sociale werkelijkheid. Het is niet uitgesloten dat men ook in gesalarieerd verband goede service verleent.

Naarmate in deze paragraaf 1985 dichter wordt genaderd zal duidelijk worden hoe fundamenteel Kwant's stellingen voor het architectenberoep zijn.

Van Ruler releveert vervolgens een verhandeling van dr. A.L. Mok (* 62) waaruit:

- "wanneer aan het traditionele professiemodel waarde-orientaties en verwachtingen worden ontleend, die ontoereikend zijn voor de nieuwe professionele structuur, zijn de gevolgen drieërlei:
- de professionals worden vanuit de maatschappij en organisatie gekonfronteerd met verwachtingen waaraan zij niet, of niet voldoende kunnen voldoen (motivationale aspekt),
 - er ontstaat een dissensus over de in de beroepsuitoefening te realiseren waarden (kulturele aspekten),
 - de professionele structuur in complexe organisaties zowel als in het vrije beroep, is onvoldoende afgestemd op de nieuwe ontwikkelingen (structureel aspekt).
- Voorts: "het is in het licht van het voorafgaande niet verwonderlijk, dat juist bij en ten aanzien van de traditionele professies de laatste tijd een duidelijk gevoel van onbehagen bestaat over het niet in staat zijn de maatschappelijke veranderingen in oriëntaties en verwachtingen te verdisconteren. Oude gedragsnormen blijken ontoereikend te zijn om de dynamiek in de beroepsuitoefening te integreren, waardoor men in toenemende mate het gevoel heeft niet aan de maatschappelijke verwachtingen te kunnen voldoen. Traditionele beroepen als priester, huisarts, leraar, rechter e.d. zijn steeds meer aan kritiek onderhevig."

Uit beide citaten blijkt dat de kern van de problematiek niet bij uitstek is voorbehouden aan de architecten - ook kollega-vrije-beroepsbeoefenaars hebben er mee te maken. Het verschil met hen is echter dat er daar slechts sprake is van een spanningsveld tussen de beroepsgroep en de maatschappij, terwijl de architecten door het ontbreken van een titel en of beroepsbescherming nog te maken krijgen met een uitholling van-binnen-uit. Men kan zich vrijelijk als alternatief-architect afficheren en daarmee een concurrentie oproepen die uiterst nadelig is voor de maatschappelijke status, zowel in materieel als in ideologisch opzicht. Het is overigens nog de vraag of de architecten wel beseften niet aan maatschappelijke verwachtingen te voldoen; de vraag kan ook omgekeerd zijn: de maatschappij vindt dat ze niet voldoen, zo ze überhaupt "behoefte" aan architecten hebben. Cannegieter merkt op (* 63) dat de visuele milieubeheersing, waarbij architecten een rol moeten spelen, van alle milieuaspekten nog het minst duidelijk is. "Dat maakt de functie van de

architect in de samenleving bepaald minder vanzelfsprekend dan die van arts, advocaat, of accountant."

Hiermee is wel de kern blootgelegd van de veranderingen in de maatschappelijke positie van de architect. Beziat men de verantwoordelijkheid van die beroepsgroep tegenover die maatschappij dan hanteert men de Erecode als maatstaf ten behoeve van de kwaliteitsgarantie voor het functioneren in die maatschappij. Deze Erecode, beroeps- of gedragsregels zijn verbonden met het tuchtrecht. Bij een behandeling van aspecten hiervan trekt Mr. Th.R. Bremer (* 64) parallellen met advocaten, medici, notarissen en accountants. Hij vestigt er de aandacht op "dat het bij architecten niet meer is dan een privaatrechtelijke regeling, opgezet door een aantal beroepsgenoten in verenigingsverband; en dat het géén regeling betreft bij of krachtens de wet." Wanneer Mr. A.A.M. van Agt dan ook een pre-advies formuleert voor de jaarvergadering van de Nederlandse Juristenvereniging aangaande het tuchtrecht in vertrouwensberoepen, gaat hij aan de beroepskode voor architecten voorbij - hij bepaalt zich tot het van Staatswege georganiseerde. De kritiek van Bremer beperkt zich niet tot de toen gangbare "vrij gedetailleerde" erekode, maar nog meer op het feit dat het Bestuur van de BNA de beroepskode wil vervangen door "Algemene Beginselen" (voorstel Van der Linden Plan 1/1971) bestaande uit een viertal algemene gedragslijnen. De bestaande regeling had een duidelijke analogie met arts, advocaat of notaris, die thans dreigde te verwateren tot een algemene regel. Daarmee kwam, naar Bremers visie, het tuchtrecht op losse schroeven te staan, waardoor zowel de tuchtrechter als de architect het houvast gaan missen. "De instructieve en leidende waarde van een beroepskode zou daarmee komen te vervallen."

Kan het als symptomatisch worden gezien dat er behoefte werd gevoeld aan een andere opzet en formulering van de Erecode? Zag men de bepalingen als te belemmerend voor de uitoefening van het beroep, of was juist het omgekeerde het geval?

Mocht er dan al van staatswege geen belangstelling bestaan voor de Erecode van architecten, hoe was het in begin 1970 gesteld met de bescherming van titel of beroep? Nadat het ontwerp van wet van 1949 in 1960 officieel werd ingetrokken (het had zelfs het stadium van "voorlopig verslag" niet mogen bereiken en onderging daarmee hetzelfde lot als het wetsvoorstel van de BNA van 1957) benoemde de toenmalige minister Schut eind zestiger jaren de zgn. "kommissie Kleijn" (* 65) ter voorbereiding van een nieuwe wettelijke regeling.

Minister Schut verklaarde in zijn installatierede dat het tot dan toe onbeschermd zijn van het beroep zijn reden vond in het hoge peil van vakopleiding en beroepsuitoefening in Nederland en de hechte organisatie aan overheidszijde "zowel door het samenstellen van bouwkundige voorschriften als door de grote zorg van de Overheid voor het stedenbouwkundig kader en de waarborgen die in het welstandstoezicht zijn gelegen." Voorts weet hij het uitblijven van een wettelijke regeling aan het "ontbreken van een zekere overeenstemming in de publieke opvattingen" tot dan toe.

De commissie kreeg tot taak een voorstel te doen tot titelbescherming, in verband met de in wording zijnde EEG-richtlijn. Of de beroepsethiek en dus de tuchtrechtspraak al of niet deel zou moeten uitmaken van deze nieuwe regeling kende in de commissie vóór- en tegenstanders. Vóór pleitte het integrale karakter van een wettelijke regeling, dus niet exclusief voor georganiseerden, terwijl een zodanige integrale administratief-wettelijke regeling ook een zwaardere rechtsbasis zou verschaffen.

Tegenstanders vreesden een analogie met de controversiële beroepsbeschermingskwestie, men was immers vastbesloten deze controversen te vermijden. Voorts gewaagt het rapport van de commissie Kleijn van het argument tegen een beroepscode:

"dat het ontbreken van gedragscriteria en de mogelijkheid om deze te formuleren rechts-onzekerheid scheppen", een analogon van Bremer's stelling.

De voorstanders verwachtten in deze heil van de jurisprudentie. De tegenstanders duiden echter weer op de aandrang van gezaghebbende stemmen om tot een integrale tuchtrechtspraak te komen voor alle vrije beroepen.

De commissie kwam niet tot een eenstemmige aanbeveling, wel beval zij een wettelijk voorschrift tot het afleggen van de eed aan om "in voorkomende gevallen de strafrechter en de burgerlijke rechter een zekere steun te geven bij het formuleren van zijn oordeel".

In deze discussie staat weliswaar de gedragsethiek van de architect centraal, maar wat betekent het beroep in maatschappelijke zin?

De socioloog Smeulders (* 66) schetst anno 1972 de architect-beroepsbeoefenaar aldus:

- opererend vanuit een vaak onafhankelijk relatief klein bureau.
- Leidinggevend ontwerper/vormgever van in opdracht van anderen te (ver)bouwen ruimten.
- Schepper van naar eigen inzicht mooie,

funktionele en vaste ruimtelijke vormen en structuren.

- Zich creatief uitend door middel van tekenen als zijn meest wezenlijke taak.

Hij hoopt dat die taak in de toekomst meer zal worden:

- in dienstverband werkend.
- Opgavten soms uitvoerend, soms medebepalend.
- Werkend als gekwalificeerde koördinator uit de midden- en eindfasen van het besluitvormingsproces, omdat daardoor nieuwe gebouwde ruimten resulteren en waardoor bestaande (gebouwde) omgevingen moeten veranderen.
- Het creatief omgaan met andere betrokkenen in dit proces belangrijker zal worden dan het creatief omgaan met materialen en vormen.

Het activiteitenpatroon van de architect in de jaren 70 is afhankelijk van de bureau-omvang, zoals blijkt uit het overzicht dat is ontleend aan J. van Santen (* 67).

aktiviteit: 1-10 pers. 11-30 pers. 30 e.m.pers.

ontwerpen/tekenen	30%	25%	10%
vergaderen	22%	21%	45%
administratie	21%	25%	18%

Een indicatie voor zijn maatschappelijke positie volgt uit drie onderzoeken.

positie	alle arch.	arch.reg.	b.i.s
zelfstandig	54%	51%	42%
firmant,partner,dir.	16%	23%	-
in dienst van arch.bur.	9%	10%	-
medewerker	-	-	17%
overheidsdienst	16%	6%	18%
onderwijs	-	-	13%
bouwbedrijf	-	-	2%
overig bedrijfsleven	5%	2%	4%
overig en combinaties	1%	11%	4%
	<hr/> A	<hr/> B	<hr/> C

Onderzoek A: Roc Marketing Nederland N.V. 1967

B: Architectenraad 1969

C: Studentenonderzoek 1971.

Voor de ontwikkelingen in de beroepspraktijk ziet Smeulders als achtergrond de volgende maatschappelijke processen:

- een toenemende arbeidsverdeling en specialisatie in de beroepstaken waardoor men meer en meer op

een beperkter en meer specifiek terrein werkzaam moet zijn.

- Professionalisering, d.w.z. de uitvoering van een specialistische taak na opleiding op academisch niveau met als leidraad de gedragskode van beroepsgeenoten.
- Rationalisering en verwetenschappelijking van beroepsstatus.
- Industrialisering en technologisering met de uiteindelijke noodzaak tot coördinatie gezien de daarmee gepaard gaande hoge investeringen.
- Centralisering en integratie van besluitvorming met internationale tendenzen.

Deze maatschappelijke ontwikkelingen hebben, nog steeds volgens Smeulders tot 1972 de volgende consequenties gehad voor de beroepspraktijk van de architect.

1. Aard van de bouwprojecten:
 - Verschuiving van individuele architectuur naar omgevingstechnologie.
 - Groter en ingewikkelder projecten.
 - Grotere opdrachtverscheidenheid.
 - Flexibiliteit als programmegegeven.
2. Betrokkenen bij de bouwprojecten:
 - Het aantal betrokkenen groeit.
 - Verschuiving van individuele opdrachtgever naar commissies of organisaties.
 - Scheiding tussen opdrachtgever en gebruiker.
 - Toenemende gebruikerseisen.
 - Overheidsregulering van de bouwproductie.
 - Vergaande regulering van het bouwproces door de overheid.
 - Naast en tegenover de architect verschijnen steeds meer gekwalificeerde deskundigen, technisch, economisch en sociaal.
3. Realisatie van bouwwerken:
 - Komst van een onoverzienbare variatie in bouwmaterialen.
 - Prefabricage, normalisatie, standaardisatie.
 - Veranderende konstruktiewijzen, mechanisering.
4. Positie architect:
 - Meer werknemer, minder ondernemer.
 - Groei van de grotere bureaus.
 - Horizontale integratie, verbreding van de samenwerking met andere adviseurs.
 - Vertikale integratie, toenemende kans op voortdurende samenwerking met beslissers en uitvoerders van wie men vroeger kontraktueel gescheiden was.
5. Aard van de architectenwerkzaamheden:
 - Meer programmeren en organiseren i.p.v. intuïtief en impulsief handelen.
 - Zoeken naar alternatieven en varianten i.p.v. het éne gave plan.
 - Meer aandacht voor efficiëncy en kosten-

beheersing teneinde een bepaalde kwaliteit voor een bepaalde prijs binnen een bepaalde levertijd te bieden.

- Sterker technisch en rationeel dan esthetisch-artistiek bepaald zijn van bouwvormen en -structuren.
- Grotere noodzaak van onderzoek en informatieverwerking.
- Meer toekomstgericht in plaats van historisch bepaald.

De reactie van de beroepsgemeenschap op deze te verwachten verandering was verdeeld, sommigen zien er positieve ontwikkelingen in, anderen worden beheerst door een "niet reële angst voor aantasting van de zogenaamde architektonische vrijheid" (* 68).

Smeulers acht de volgende interpretaties van de architectentaak problematisch worden:

- De edukatieve taak, de architect als stimulator voor gedragsveranderingen van anderen.
- De wenselijkheid van territoriale sociabiliteit, de evolutie van de leefgemeenschap als sociaal element.
- Architektonisch determinisme, het bepalende van de gebouwde omgeving voor het menselijk gedrag.
- Het sociaal symbolisme als idee; de gebouwde omgeving is een weerspiegeling van de geest destijds en wordt door de beschouwers gelijkkelijk als zodanig ervaren.
- Toekomstoriëntatie - de aandacht voor de veronderstelde toekomstwaarde van het gebouwde boven de directe gebruikswaarde nu.

Volgens Smeulers zou de architectenpositie wel eens minder problematisch kunnen worden als hij, de architect, meer inspraak en interdisciplinariteit zou toelaten, omdat dan pas zal blijken waarin hij echt kompetent is met betrekking tot zijn werk.

Interessant is een onderzoek van sociologie-studenten naar een typologie van de architect (* 69) en vooral de waardering voor de negen hoofdactiviteiten door de architect zélf (zie blz.142)

Daaruit blijkt dat de gewenste en de feitelijke beroepsactiviteit bijna nooit samenvallen. De architect als gefrustreerde figuur? Zelfs met inachtneming van de typologie kan dat bijna niet anders.

tabel 2: scores van respondenten, die als de meest specifieke vertegenwoordigers van de verschillende types feitelijk en wenselijke tijndeling beschouwd kunnen worden en totale aantallen respondenten per type

types taken	de kunstzinnig ingestelde architect		de gebruikers- gerichte architect		de op de uit- voering gerichte architect		de tekenaar- architect		de specifiek organisat. architect		de kontakt- gerichte architect	
	feit	wens.	feit	wens.	feit	wens.	feit	wens.	feit	wens.	feit	wens.
ontwerpen in technische zin	15	15	10	15	10	15	10	10	5	10	5	10
ontwerpen in esthetische zin	25	30	10	15	10	15	10	10	5	10	5	10
ontwerpen vanuit de gebruiker	10	15	20	35	10	35	10	10	5	10	5	10
tekenen	10	10	10	5	15	10	40	40	5	10	5	10
kalkuleren	5	5	10	5	5	5	5	0	0	0	0	0
bouwdirectie	10	5	10	5	30	40	5	10	0	10	10	10
kontakten met	20	10	10	5	10	15	10	10	65	30	30	30
interne organisaties	0	0	10	5	5	5	5	0	15	10	10	10
research e.d.	5	10	10	10	5	10	5	10	0	10	10	10
totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
totaal aantal respondenten per type	9	8	9	14	8	5	23	20	21	17	17	17

20 respondenten behoorden niet duidelijk genoeg tot 1 bepaald feitelijk type, 26 respondenten niet tot 1 bepaald wenselijk type

ontleend aan:
Van Duinen c.s. - Architect en specialisatie, poging tot typologie. Plan 4/1972

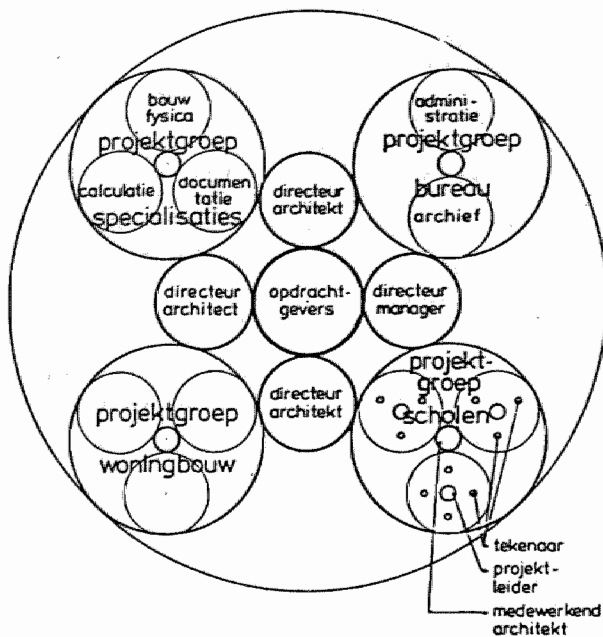
Ook deze onderzoekers konkluderen dat specialisatie en samenwerking tussen gespecialiseerde bureaus de beste toekomstbeloften inhoudt.

Met de door de onderzoekers gedane aanbeveling dat de architect de bewoner optimaal zal moeten bijstaan terwille van zijn eigen positie in het bouwproces, wordt echter voorbijgezien aan het feit dat opdrachtgever en bewoner geenszins synoniem zijn, er is zelfs sprake van tegengestelde belangen. Deze kontroverse blijft veelal niet zonder gevolgen. Deze zullen veelal neerkomen op het hoofd van de inspraak- en bijstandverlenende architect.

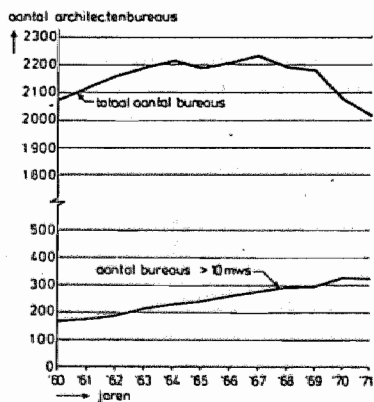
Ook de rechtsvorm van de architect is aan verandering onderhevig.

De schaalvergroting van sommige architectenbureaus doet de behoefte ontstaan aan steun in economisch-juridische zin (* 70). Daarbij speelt de rechtsvorm van het bureau een grote rol. In deze tijd zien wij dan ook de rechtspersoon van de B.V. ontstaan, waarbij de architect veelal directeur/grootaandeelhouder is. De fiscale faciliteiten vormden de voornaamste drijfveer, alsook de sociale zekerheden voor de directie. Aangezien de vrije verhandelbaarheid van aandelen voor de architect niet speelt, komt de N.V. niet in aanmerking. Bovendien roept de veel verdergaande publikatieplicht van deze rechtsvorm grote bezwaren op. De coöperatieve vereniging of de stichting is in relatie tot de rechtsvorm van het architectenbureau niet van betekenis geweest. In hoeverre de overgang van natuurlijk naar rechtspersoon invloed heeft gehad op de verhouding tot de opdrachtgever, is niet na te gaan, waarschijnlijk is die er niet. Het onpersoonlijker worden van de relatie is immers reeds begonnen bij de grotere opdrachtgevers als gevolg van de bedrijfsorganisatorische ontwikkelingen en de democratisering. Die onpersoonlijker verhouding van het architectenbureau is wel geaccentueerd door het aannemen van allerlei, voor de buitenstaander onherkenbare initialen door vele bureaus. De drang hiertoe zal enerzijds zijn ontstaan uit een behoefte tot pseudo-commerciële affichering en anderzijds door een spreiding van de verantwoordelijkheid binnen het architectenbureau over meerderen dan alleen één architect/eigenaar, een kollektiviteitsgedachte dus.

Niet alleen de rechtsvorm, ook de organisatorische aspecten krijgen grote aandacht. Alle facetten van commerciële functie tot en met toekomstige ontwikkeling worden belicht in Kruyt en Twijnstra's "Interne organisatie van het architectenbureau in Nederland" (* 71). Uit onderzoek op 35 bureaus blijkt de verkoop van aantallen bureaus tussen 1960 en 1971 (zie blz.144).

Een voorbeeld van een organisatie, getekend als een radstructuur.

Uit: Twijnstra/Kruyt
De Interne organisatie
van het architectenbureau
in Nederland.

Het totaal aantal bureaus neemt af terwijl het aantal bureaus met meer dan 10 medewerkers toeneemt.

Voor de relatie met de opdrachtgevers is het schema illustratief dat daaraan eveneens is ontleend. Binnen het bureau worden groepen specialisaties gevormd met raakvlakken op direktieniveau, in verschillende categorieën, van directeur/manager tot directeur/architekt. Door de opsplitsing gaat de eenduidige relatie van de architect met de opdrachtgever vrijwel geheel verloren en wordt de ontwerpkarakteristiek pluriform en minder herkenbaar. De specifieke identiteit lost zich op (zie blz.142).

Dat er structurele veranderingen op til waren in de bouwnijverheid als geheel voorzag ook Twijnstra al in 1973. De niet zeer gunstige conjuncturele ontwikkelingen stimuleerden een kritische instelling t.a.v. de structuur van de bouwnijverheid. Hij signaleerde de volgende veranderingen:

- het karakter van de vraag.
Na 1968 is de vraag naar eigen bedrijfsgebouwen niet toegenomen. Er is een relatieve stijging van het bouwen voor de markt;
- de vorm waarin de vraag op de markt komt.
Door de sterkere positie van de opdrachtgever, samenhangend met een grotere deskundigheid van deze inzake de bouwmarkt, verandert ook zijn attitude;
- het karakter van het aanbod.
Een deel van de dienstencapaciteit verschuift van het ontwerpend en adviserend naar het producerend en uitvoerend bouwbedrijf.

Dat laatste is vooral van belang voor de adviseur en de architect.

"Hun positie zal in elk geval moeten worden bepaald door hun deskundigheid, hun integriteit en óók door de ekonomie van hun werk, die men steeds meer zal gaan zien als een facet van de deskundigheid". (* 72)

De situering van de architect in de maatschappij en de relatie met de Titelwet wordt in 1973 indringend belicht door interviews met vertegenwoordigers uit de bouwkundige disciplines (* 73). Dit naar aanleiding van een publikatie in Cobouw van 20.4.73 van een summiere samenvatting van het nieuwe wetsontwerp "Bescherming Architectentitel".

Aannemer 1.

"Ik geloof dat het architecterschap meer te maken heeft met een heleboel factoren meer dan alleen maar goed kunnen tekenen, maar die andere argumenten die daar bij gesleept worden, betrouwbaarheid en zo, dat vind ik gewoon een belediging voor mij en mijn kollega's."

Aannemer 2. (Mede naar aanleiding van het BNA Wetsontwerp van 1957).

"Ja, eigenlijk had dat (weerstand bij aannemers) voor het bouwbedrijf dezelfde achtergrond; het hier vrij zijn om architectuur te bedrijven en zelfstandig bepaalde zaken af te wikkelen. We zitten vandaag-de- dag helemaal in de turn-key projecten en in de ontwikkeling van grote objekten, waarbij men tot totale aanbiedingen komt. In die totale aanbieding past een stuk architectenwerk, financiering en al datgene wat nodig is om tot een totaalproject te komen. En dat was dus in dit wetsvoorstel niet mogelijk."

Dit laatste is niet juist, het wetsontwerp verbood geen samenwerking tussen architect en aannemer. Bovendien gaat het hier niet om een beroepsbescherming maar om titelbescherming.

Aannemer 1.

"Wat heeft iedereen die met bouwen te maken heeft, dat is dus vanzelf iedere Nederlander, voor belang bij titelbescherming?...." dan kan het bouwbedrijf ontwerpen onder eigen verantwoordelijkheid indienen voor een bouwvergunning, ontworpen door een architect in eigen dienst."

Aannemer 2.

"....maar alles is te koop, dus ook architecten, dat waren ze al en ook nu blijven ze het. Natuurlijk, als de spoeling dunner wordt is alles duurder, dat is altijd zo, met betonijzer en met architecten, maar te koop is alles."

De ontwikkelingen voltrekken zich niet zonder zorg voor de feitelijke taak van de architect in filosofische zin: "in binnen- en buitenland, want het verschijnsel was algemeen, ontstonden "projecten" en de architect met verruimde visie werd een algemeen aanvaarde plaag. De wereld welke om ons heen tegenwoordig wordt opgebouwd is er een die grotendeels wordt vervaardigd door architecten wier visie net zoveel te groot is als die van de meeste aannemers te klein. Hun ontwerpen dienen de architect, zoals de knutselpartijen van een aannemer, de aannemer plegen te dienen. Wat er telkens weer tussenuit valt is de mens zélve", klaagt Joost de Klerk (* 74).

Fasz binder relateert de functie van de architect aan produktiesystemen. In dat licht acht zij het kennisniveau van de architect te generalistisch (* 75). De complexiteit van de werkzaamheden van de architect, die bestaan uit een veelheid van heterogene deelfuncties, sluit haars inziens aan bij een periode waarin de arbeid als maatschappelijke produktiekracht nog niet volledig is ontplooid in

samenhang met de mate van kapitaalskoncentratie en de geringe mate van arbeidsverdeling. Zij voorziet een differentiatie van de architectentaak in een aantal aparte functies in de produktie en toezicht, en een verdwijning van het beroep, in vergelijking met de handwerksman uit vroeger eeuwen. Zij kenmerkt het beroep van architect als een "ongedifferentieerd mengsel van irrationalisme, idealistische dromerij en een hulpeloos ad hoc aanpassen aan wat de arbeidsmarkt vraagt".

Haar opmerkingen over de verandering van bouwen voor de markt in plaats van voor de gebruiker zijn naar mijn mening steekhoudend. Niet de gebruikswaarde van het produkt, dus de gerichtheid op de individuele beleving, is in veel gevallen primair, maar de marktwaarde. De opkomst van de projektontwikkelaar heeft dit facet veroorzaakt, en gezien het belang en de afhankelijkheid voor en van de architect schaaft deze zich aan een zijde waar andere criteria gelden, die niet specifiek des architectes zijn. Dat houdt zeker een degradatie in van zijn kulturele functie.

Fasz binder konkludeert dat een verschuiving van werkzaamheden van de architect naar de organisatie van grote opdrachtgevers zal gaan plaatsvinden. Dat is ten dele ook gebeurd, zij het om andere dan arbeidsfilosofische redenen. De voorspelling van het ontstaan van Mammoet-bureaus "waar een leger loonafhankelijke architecten" zwoegt onder een baas "die zijn onafhankelijkheid heeft weten te redden" is achterhaald door de economische recessie. Daardoor is het ontwerpprocédé ook min of meer in stand gebleven "waarin de architect, de behoeften van gebruikers aanvoelend, zichzelf uitroept tot katalysator, om op deze wijze ongevraagd zijn eigen klasse-vooroordelen, voorzien van een passend omhulsel, op de maatschappij toe te passen".

Het belang van het goed functioneren van de architect binnen de maatschappij in relatie tot het bouwen is, zij het uit een andere zienswijze, ook belicht door prof. dr. J. Hamaker (* 76). Hij citeert G. Werkman (* 77)

"De bouwnijverheid is geen doel op zichzelf maar een middel, dat een heel ander doel dient, namelijk het functioneren van de gehele maatschappij".

Hamaker vindt de architectentaak te veelomvattend om goed uitgevoerd te kunnen worden en verwijst naar kritiek die stelt dat de architect de technische en managementrevolutie niet heeft kunnen bijhouden (* 78). Om die reden ontstaan naar zijn inzicht een Informatie Centrum Scholenbouw, Instituut voor Ziekenhuisbouw en "tot op zekere hoogte de

Rijksgebouwendienst".

Een concentratie door de architect op het maatschappelijk initiatief tot bouwen lijkt hem gewenst, en hij ziet hem als bruggehoofd in de weg van initiatief naar (bouw) activiteit. Dat impliceert een participatie in de programmafase, vanuit de gebruiker. In een door hem aangehaald voorbeeld van revolutionair bouwen (* 79) in de onderwijsfeer zijn de ontwerpers aan de actieve zijde gaan staan, zonder zich te verdiepen in gebruiksbeperkingen buiten de direkte schoolfunctie. Het betrof hier namelijk een multifunctioneel complex, met naast de schoolfunctie, nog andere maatschappelijke activiteiten. Dit leidde in het praktisch gebruik tot grote problemen. Men kan zich echter afvragen of dat, zeker in dit geval, wel tot de taak van de architect behoorde. Daarmee is het probleem geschetst van de éénzijdige oriëntatie van de architect op de opdrachtgever, waardoor andere maatschappelijke belangen in de knel kunnen komen. Dat is helaas vaak het dilemma van de architect.

Zo is de positie van de architect in het maatschappelijk en sociaal krachtenspel nog immer in discussie. De economische basis van zijn functioneren is bovendien opnieuw allerminst gezond.

Chicanes, of nalatigheden, ten aanzien van betalingstermijnen door opdrachtgevers voor het architectenwerk zijn schering en inslag. De bureaucratische aard van vooral ambtelijke opdrachtgevers vertraagt de betaling zeer. Architecten aarzelen ook te lang met het verzenden van aanmaningen, op dat punt zijn ze niet met de trend meegegroeid. De gemiddelde termijn van uitstaande vorderingen is per ultimo boekjaar 5 - 5,5 maand van de omzet. Toch is dat slechts één oorzaak van het door Kiers (* 80) gesignaleerde te lage gemiddelde rendement van het architectenbureau (* 81). De vermogensverdeling is over de Samenwerkende Architecten bureaus (SAB) als volgt:

debiteuren	40 - 50%
onderhoudswerk	20 - 25%
vaste activa etc.	10 - 15%

De vereiste investering per werknemer bedroeg in de jaren '70 f. 80.000,- à f. 90.000,- aan totaal vermogen.

Aangezien een architect hoofdzakelijk arbeid levert dient de vermogenspositie gerelateerd te worden aan de stijging van de arbeidskosten. Het gemiddeld rendement van de bureaus is daarvoor niet toereikend, aldus Kiers.

Van binnenuit het beroepsveld is er bovendien nog de kritiek van opportunisme inzake de achillespees van de architect: de architektonische vorm, Rijksbouwmeester Quist over de "onzekerheid over de

Tabel 1 Aantal te verlenen vergunningen voor nieuwbouw van woningen en woneenheden

	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984
	gereali- seerd						
Woningwet							
machtiging tot							
gunning)	25.559	29.500	30.000	20.500	20.500	20.500	20.500
Premie							
subsidiebe-							
schikkingen	3.702	11.000	11.000				
premie A2	36.172	28.300	26.000				
premie B	6.471	7.000	12.000				
premie huur	46.345	46.300	49.000	53.000	53.000	53.000	53.000
Ongesubsidieerd							
(bouwvergunningen)	33.818	30.000	27.000	28.000	28.000	28.000	28.000
Subtotaal							
woningen	105.722	105.800	106.000	101.500	101.500	101.500	101.500
Wooneenheden							
(subsidiebe-							
schikkingen)	2.432	4.650	6.000	7.000	7.000	7.000	7.000
Totaal	108.154	110.450	112.000	108.500	108.500	108.500	108.500

1 bijgesteld programma
 2 in 1978 eigen woningen in de beschutte sfeer
 in 1979 premie A-woningen in de beschutte sfeer

Bron: Bouw 1979 nr. 8

Tabel 2 Produktie bouwrijverheid 1977-1984 (basis Nationale Rekeningen, mln. gld prijzen 1978)

	1977*	1978*	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1984 index gemiddelde 1 (1977=100) verandering
B en U Nieuwbouw van woningen	12.786	12.600	12.260	12.305	12.490	12.520	12.525	12.525	98 - 0,3 pct
Herstel en verbouw van woningen	2.462	2.930	2.965	3.110	3.130	3.150	3.150	3.150	128 + 3,5 pct
Subtotaal woningen	15.248	15.530	15.225	15.415	15.620	15.675	15.675	15.675	103 + 0,4 pct
Gebouwen voor de overheid	2.418	2.200	2.000	2.120	1.925	1.840	1.840	1.840	76 - 3,9 pct
Gebouwen voor bedrijven	8.805	9.900	9.600	9.300	9.300	9.300	9.300	9.300	106 + 0,8 pct
Subtotaal utiliteits- bouw	11.223	12.100	11.600	11.720	11.225	11.140	11.140	11.140	99 - 0,1 pct
Totaal B en U	26.471	27.630	26.825	27.135	26.845	26.815	26.815	26.815	101 + 0,1 pct
GW									
Rijk	1.190	1.050	1.135	1.315	1.330	1.355	1.335	1.285	108 + 1,1 pct
Lagere overheden	3.595	3.620	3.460	3.700	3.635	3.640	3.605	3.570	99 - 0,1 pct
Bedrijven	405	485	400	500	565	575	575	575	142 + 5,0 pct
Totaal GW	5.190	5.155	4.995	5.515	5.530	5.570	5.515	5.430	105 + 0,6 pct
Onderhoud	8.550	8.700	8.850	9.000	9.200	9.350	9.500	9.650	113 + 1,7 pct
Totaal bouwrijverheid Index (1977=100)	40.211	41.485	40.670	41.650	41.575	41.735	41.830	41.895	104 + 0,6 pct
Export B en U en GW	100	103	101	104	103	104	104	104	
Import 1977=100	100	119	127	132	135	135	135	135	

1 gemiddelde jaarlijkse verandering 1977-1984

* voorlopige cijfers

Bron: Bouw 1979 nr. 8

Tabel 1 Resultatenberekening (51 bureaus) (x f 1.000,-)

	gemiddeld			
	1974		1976	
		pct.		pct.
Direkte kosten	505	64,6	641	66,6
Indirekte kosten	182	23,3	211	21,9
Betaalde rente	20	2,5	16	1,6
Ontvangen rente	- 7	- 0,9	- 6	- 0,6
Diverse baten en lasten	8	1,0	29	3,0
Totale kosten	708	90,5	891	92,5
Winst vóór belasting	74	9,5	72	7,5
Omzet (exkl. BTW opzichters en verschotten)	782	100,0	963	100,0

Tabel 2 Analyse omzet en resultaten (51) bureaus in 1976
(in f 1.000,- per gemiddeld bureau)

	omzet	resultaat	kostprijs	normatief rendement	rendement tekort	idem in pct van omzet
AR hon. tabel	549	69,2	479,8	99,9	30,7	6
werktek.	87	- 14,7	101,7	-	14,7	17
(uurtarief)	67	9,0	58,0	12,1	3,1	5
overig uurtarief	39	5,2	33,8	7,0	1,8	5
prix fixe						
RT hon. tabel	164	0,5	163,5	34,1	33,6	21
prix fixe	19	2,5	16,5	3,4	0,9	5
8 pct regeling	19	3,6	15,4	3,2	- 0,4	- 2
RR	19	- 1,8	20,8	4,3	6,1	32
	963	73,5	889,5	164,0	90,5	10

Uit: Bouw 1979 nr. 7

waarde van de architektonische vorm" (* 82): de architecten stellen zich te passief op, met een hang naar nostalgie in de vormgeving. Zij geven teveel gehoor "aan wat de samenleving wenst". Deze samenleving (i.c. de opdrachtgevers) laat zich meer leiden "door een terugverlangen naar vroegere zekerheden dan dat zij bezig zijn met een kritisch onderzoeken naar eigen mogelijkheden en grenzen". Bij het antwoord op de woningnood van na de oorlog zijn de ontwerpers aan de kant blijven staan, zij zijn er, aldus Quist, ook niet voldoende bij betrokken, zie Hoofdstuk IV.2.1.1. Hoewel zijn verwijt ook architecten betreft signaleert hij ook een leemte aan opdrachtgevers met visie.

Drs. A.W.F.J. Bakermans (* 83) schat in dat eerst de jaren ná 1990 het zwaartepunt te zien zullen geven van de zich nu manifesterende, dalende, tendens. Hij voorspelde dat in 1982 de omvang en samenstelling van de bouwproductie vrijwel zou overeenkomen met de situatie van 1978, en dat zelfs tot 1990 weinig structurele veranderingen behoeven te worden verwacht. De accentverschuivingen zullen zijns inziens liggen op "differentiatie, kwaliteit en wooncomfort." Prof. dr. A. Hendriks visie is al evenmin rooskleurig. Hiervoor zij verwezen naar hoofdstuk IV.1.

Het zal duidelijk zijn hoe moeilijk het voor de architect is anticiperend te reageren op een markt waarop ook de economische deskundigen geen eenduidige visie kunnen ontwikkelen. Zijn positie is bovendien afhankelijk van de wijze waarop de vraag- en aanbodzijde van de markt zijn gestructureerd.

De officiële verwachtingen geven echter in 1978 nog geen sterke terugval te zien, toch verwachtte minister Beelaerts van Blokland een terugloop in de bouwnijverheid van 2500 arbeidsplaatsen, deels terug te voeren op produktiviteitsstijging (per man). De feitelijke achteruitgang zou pas rond 1981 een feit zijn (* 84).

Midden 1979 wordt opnieuw overleg geopend tussen de BNA en het Ministerie van Economische Zaken inzake de achterblijvende rendementsontwikkeling van de architectenbureaus. De grootste achterstand bestond bij de woningbouwopdrachten en de restauratie (* 85).

Mulder (* 86) wijst er overigens op dat de ontwikkeling naar gevarieerd en pluriform bouwen in de woningbouw mede te danken is aan de inzet van ontwerpers, een inzet die tegen hun financiële belang ingaat omdat de honoraria zijn afgestemd op de grootschalige bouw. Eveneens in 1980 blijkt opnieuw,

nu uit een rapport van de Stichting voor Economisch Onderzoek van de Universiteit van Amsterdam, dat het gemiddelde honorarium voor architecten-werkzaamheden in 1977 ongeveer 5% bedroeg van de bouwsom, hetgeen lager is dan de gangbare BNA-regeling (* 87). Bij toepassing van de AR'71 zou dit voor de allerkleinste opdrachten het dubbele moeten zijn. Wanneer de woningbouw buiten beschouwing wordt gelaten stijgt het gemiddelde honorarium toch nog slechts naar 6%. Het gemiddelde bruto-jaarsalaris van de werknemers, inclusief de directeuren van BV's, bedroeg bij de grotere bureaus f. 50.000,--.

In 1981 rapporteerde de BNA dat eind van dat jaar het aantal arbeidsplaatsen op de bureaus, vergeleken met januari 1980 met 20% gedaald zou zijn, hetgeen aanleiding was voor een gesprek met de toenmalige minister. Deze deelde het pessimisme niet, er zou minder sprake zijn van achteruitgang dan de BNA suggereerde. Op gerichte steunmaatregelen ter overleving van het beroep hoefde dan ook niet gerekend te worden.

Gert Jonker (* 88) stelt dat de architectenstand door steeds wisselend beleid dirigistisch is behandeld. Het bevorderen enerzijds en afremmen anderzijds van de bouw door de opeenvolgende regeringen, die bovendien als opdrachtgever optraden, heeft de continuïteit van de bureaus zwaar op de proef gesteld. Het politieke gewicht van de architecten als kleine werkgevers was bovendien voor niemand van enig belang. Hij wijst erop dat juist in een tijd van "Selbst-gesundung" er een wezenlijke behoefte zal zijn aan architektonisch kunnen.

In Europees verband blijkt Nederland er ongunstiger voor te staan qua bouwproduktie dan de rest van het kontinent (* 89). De bouwnijverheid in ons land ook slechter dan de overige sectoren van het bedrijfsleven.

Naarmate 1981 vordert wordt steeds duidelijker hoe zeer de bouwsituatie verslechtert (* 90). Bovendien tekent de vraag zich af of er geen sprake is van structurele problemen in plaats van conjuncturele. Uit het beeld van vroegere golfbewegingen leidt Ter Hennepe af dat "de huidige inzinking in 1983 ten einde zal zijn". Als redenen voor de slechte situatie op de bouwmarkt worden aangevoerd:

- stijging van de gemiddelde stichtingskosten (grondprijzen)
- idem van de bouwkosten
- stijging van de rente
- stagnatie in de groei van de persoonlijke inkomens

- stijging kosten levensonderhoud (energie)
Vooralsnog wordt door Dr. A.G. ter Hennepe in de jubileumuitgave van het EIB gesteld dat op dat moment nog geen sprake is van een verzaadiging van de bouwbehoefte.

In deze economisch wankelende situatie verandert de marktsituatie voor het bouwbedrijf door van vraag naar aanbod te verschuiven.

Reeds in het verleden is duidelijk geworden dat de aanbodzijde van de bouwnijverheid, de aannemerij, juridisch in een ongelijke positie verkeert. Dit verschil is echter door de hoogconjunctuur, en de daarmee gepaard gaande comfortabele onderhandelingspositie aan aannemerszijde, nauwelijks effectief nadelig geweest.

Nu echter verandert dat, omdat een meedogenloze concurrentie zijn intrede dreigt te doen.

Van belang is daarom te vermelden dat sinds 1971 door de Commissie Economische Mededinging gestudeerd wordt op de noodzakelijkheid van aanpassingen van de aanbestedingsregelingen. De commissie brengt in 1975 advies uit aan de Minister en stelt onder meer:

"de aanbesteding schept een marktsituatie die belangrijk afwijkt van de omstandigheden waaronder vraag en aanbod elkaar op markten plegen te ontmoeten. Met de specifieke vraagtechniek van de aanbesteding vindt geen concurrentie over en weer plaats tussen een aantal aanbieders en vragers, waarvan een zeker evenwicht in de marktverhoudingen zou mogen worden verwacht. Door de aanbesteding staat de opdrachtgever in de unieke positie van één enkele vrager van een in beginsel niet substantieel goed, waartegenover aan de aanbodzijde zich een hoeveelheid gegadigden aandient, die in onderlinge concurrentie naar gunning van een werk dingen. In deze situatie geniet de opdrachtgever een belangrijk markt-overwicht en neemt de individuele inschrijver, aangenomen dat tussen gegadigden geen contact plaatsvindt, als werkpartij een bepaald zwakke positie in. (Advies CEM aan Minister Economische Zaken d.d. 01-12-1975).

Het adviseren aan de Minister leidde op 20 juli 1979 tot het instellen van de Overleggroep "Orderingsthema's Aanbestedingswezen" met als taak advisering en bestudering van o.a.:

- de techniek van de vraag
- regulering van het aanbod
- de verbetering van de gegevens welke bepalend zijn voor de inhoud van de aannemings-overeenkomst.

Tabel 3 Ontwikkeling van de bouwproductie (in procenten)

	1977	1978	1979	1980	1981	1982
België	1,5	0,9	-1,5	-0,7	-2,8	-0,7
Bondsrepubliek	1,5	4,9	7,6	4,5	-5,5	-1,5
Denemarken	-1,7	0,6	-4,5	-10,5	-8,5	5,5
Frankrijk	-2,1	-2,8	-0,9	0,5	-1,3	1,8
Italië	-0,5	0,5	2,9	3,8	3,2	0,1
Nederland	6,7	3,9	-3,0	1,0	-6,5	2,5
Oostenrijk	1,2	-1,4	1,2	-0,7	-2,8	-0,7
Verenigd Kon.	0,0	7,0	-3,0	-5,0	-7,0	-1,0
Totaal	0,5	2,5	2,0	1,0	-4,0	0,0

Tabel 4 Ontwikkeling van de woningbouw (in duizenden)

	1977	1978	1979	1980	1981	1982
België	72,4	65,9	68,4	50,0	40,0	42,0
Bondsrepubliek	409	368	358	389	350	340
Denemarken	34,7	33,9	31,1	21,0	19,0	24,0
Frankrijk	474,6	440,0	429,0	400,0	410,0	440,0
Italië	274,0	271,0	231,0	230,0	235,0	265,0
Nederland	109,0	103,0	99,3	105,7	100,0	100,0
Oostenrijk	44,8	41,9	40,0	39,9	38,0	40,0
Verenigd Kon.	267,0	265,0	225,0	154,0	155,0	175,0
Totaal	1.685	1.589	1.482	1.390	1.347	1.428

Bron: Bouw 1981 nr. 16

Aan dit overleg werd deelgenomen door alle deelnemersgroepen aan het bouwproces en de Rijksoverheid. Het eindrapport werd uitgebracht op 23 juni 1982. Eerst in 1985 werd bij de herziening van de UAR gebruik gemaakt van het rapport, namelijk om er enige artikelen in het rijkskoncept-UAR mee te herredigeren.

Wanneer het rapport integraal kan worden gebruikt om als leidraad te dienen bij de herziening van UAR en UAV kan eindelijk een einde komen aan een rechtsongelijkheid die in beginsel al sinds het ontstaan van de aannemerij heeft bestaan.

Het EIB verwacht in 1982 een hogere bouwproductie dan een jaar eerder was voorzien (* 91), maar verwacht daarna een daling. Het verschil in zienswijze van BNA-architecten en EIB zit waarschijnlijk in het feit dat de EIB-cijfers betrekking hebben op uitgevoerde bouwwerken, terwijl de architecten daarin + 2 jaar vóórlopen omdat zij denken in ontvangen opdrachten. Opmerkelijk is dat in de vakpers de dreigende ondergang van de architecten door niemand wordt gesignaleerd, het enige wat kenbaar wordt zijn cijfers en voorspellingen, maar aan de maatschappelijke implicaties van het wegvallen van kultuurbeoefenaren wijt niemand enige aandacht. In 1981 belegt de KMBB/BNA een bijeenkomst rond het thema: "De gebouwde omgeving in de jaren tachtig". Prof. dr. ir.H. Priemus en drs. A. Buur voeren daar voor de recessie de volgende oorzaken aan:

- budgettaire problemen voor de overheid
- hoge rente op de kapitaalmarkt
- dalende koopkracht
- stijgende energiekosten
- ongunstige resultaten van het bedrijfsleven

Zij ontwikkelen twee scenario's:

- 1 economisch herstel kan worden verwacht. Deze verwachting is gebaseerd op de (al vaker gesignaleerde) golfbeweging in de economie, na een dal komt toch weer een top,
- 2 een trendbreuk in economische groei, met als gevolg dat een kwaliteitsverbetering en uitbreiding van het produktievolume niet meer kunnen worden gefinancierd.

Werkgelegenheid 1981 - 1982 (1 januari = 100)

Datum	Directie									
	arch. niet-arch.	arch.	niet-arch.	tech.	adm.	totaal				
1-1-1981	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1-7-1981	99	92	97	97	96	95	96			
1-1-1982	98	89	92	92	88	91	91			
1-7-1982	96	84	85	87	81	85	85			
1-1-1983	95	83	79	80	75	80	80			
Daling 1-1-1983 t.o.v. 1-1-1981	5	17	21	20	25	20	20			

Bron: Bouw 1982 nr. 2

De onzekerheid welk scenario uiteindelijk vorm zal krijgen wordt fundamenteel geacht.

De enquête BNA van april 1982 geeft voor de architecten weer sombere cijfers te zien, meer leden nog dan anders verwachten een neergang. De werkgelegenheid is in drie jaar tijd met ruim 30% gedaald. Onder het afgevloede personeel van de bureaus bevinden zich 8.4% gekwalificeerde architecten, het aantal direktieleden-architecten vermindert met 5%, de niet-architekt direktieleden met 23%.

Deze cijfers geven aan dat op dat tijdstip de bureau-structuren bezig zijn te veranderen. In de hoogtijdagen zijn veel grotere bureaus voorzien van ontwerpsekties bemand met gekwalificeerde architecten en specialisten op andere gebieden dan de ontwerpsektor. De ontwerpactiviteiten schuiven weer naar boven naar zich verjongende direkties, de ouderen treden uit. De specialisten zijn een te zware kostenpost en kunnen niet meer worden gefinancierd uit de teruglopende winsten, moeten dus afvloeien. Deze kennis kan ook immers ad hoc incidenteel worden ingehuurd.

Te vergeefs vraagt de BNA om regeringsmaatregelen om de bouwnijverheid van de uitzichtloosheid te verlossen. Zij beveelt aan:

- afschaffing of verlaging van de BTW onder verwijzing naar de situatie in België. Deze maatregel heeft aldaar op langere termijn overigens toch weinig sukses gehad (* 92)
- meer restauratie-opdrachten, de kosten zouden wegvallen tegen het niet-uitgeven van werkloosheidsuitkeringen
- aanpassing van de Modelbouwverordening ter bestrijding van de beunhazerij. Titelwet.

Over de vraag in hoeverre sprake is van conjuncturele of structurele oorzaken van de inzinking van de bouwproductie, komt steeds meer duidelijkheid. Dr. W. Roest (* 93) stelt "met vrij grote zekerheid" dat de economische groei niet meer het niveau van de jaren vijftig en zestig zal halen, en dat er sinds 1970 sprake is van een structureel dalende trend in de bouwproductie, en dat deze trend is verdoezeld door een conjuncturele opleving in 1976-1979. 1970-1980 overziende konstateert hij dat in deze periode de bouwproductie nauwelijks is toegenomen, tegenover een gemiddelde jaarlijkse groei van 5 à 5,5% in de twintig jaar daarvoor. Voorts dat:

- de woningbouw in aantallen is afgenomen
- de investeringen in de utiliteitsbouw het niveau van eind zestig niet meer hebben

GEBOUWENPRODUCTIE, AANTAL BUREAUS, AANTAL WERKZAME PERSONEN

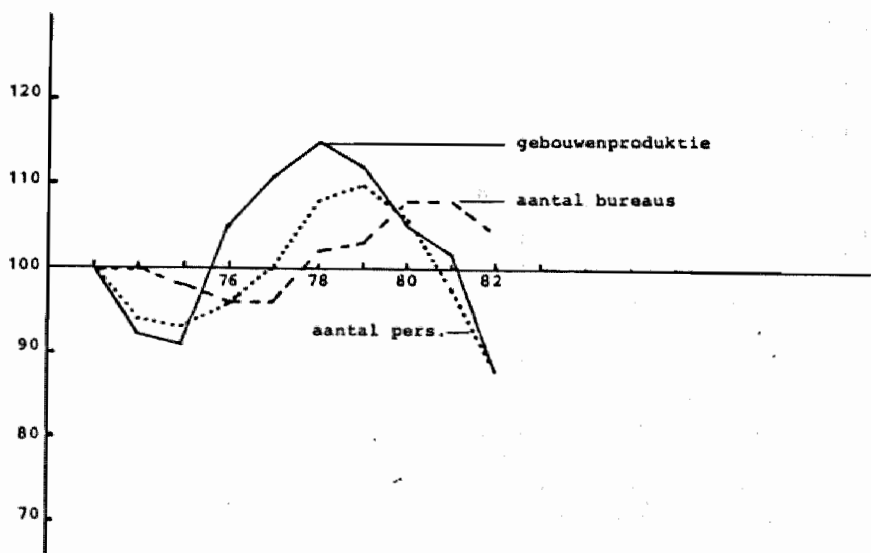
jaar	gebouwenproductie		part. architectenbur.		pers. sterkte architekten- bur. inkl. zelfstandigen	
	in fl.min.	'73 = 100	aantal	'73 = 100	aantal	'73 = 100
1973	11.874	100	2.208	100	11.967	100
1974	10.908	92	2.204	100	11.194	94
1975	10.817	91	2.153	98	11.081	93
1976	12.418	105	2.114	96	11.544	96
1977	13.145	111	2.117	96	11.922	100
1978	13.682	115	2.263	102	12.880	108
1979	13.267	112	2.275	103	13.202	110
1980	12.483	105	2.292	108	12.694	106
1981	12.074	102	2.378	108	11.727	98
1982	10.505	88	2.305	104	10.574	88

Bron: nota BNA april 1983 en CBS

jaar	aantal bureaus			werkzaam aantal. personen (inkl. zelfstandigen)
	totaal	waarvan 1-mans	waarvan > 50 pers	
1960	2.229	46%	1%	9.468 (100)
1970	2.483	41%	1%	14.561 (154)
1979	2.275	36%	1%	13.202 (139)
1982	2.305	45%	1%	10.574 (112)

Bron: CBS

GEBOUWENPRODUKTIE, AANTAL BUREAUS, AANTAL WERKZAME PERSONEN

Bron: Nehem-rapport oriëntatie architectenbureaus 1983

bereikt.

De in categorieën uitgesplitste utiliteitsbouw laat het volgende zien.

Bedrijfsgebouwen:

- in de jaren zeventig hebben zich vele vernieuwingen voorgedaan binnen het bedrijfsleven. Door de verlaagde economische groei komt daaraan rond '80 een abrupt einde.

Onderwijsgebouwen:

- lagere geboortecijfers doen de behoefte aan gebouwen afnemen.

Gezondheidszorg:

- het wegwerken van overcapaciteit is een vereiste, tegelijk met het doorvoeren van bezuinigingen.

Overige gebouwen/overheidsgebouwen:

- ook hier budgettaire problemen en niveauverlaging van investeringen.

Dr. W. Roest voorziet de noodzaak van gigantische aanpassingen in de bouwnijverheid en vergelijkt de situatie in dat opzicht met de textiel en scheepsbouw. Hij wijst erop dat de verantwoordelijkheid daarvoor primair ligt bij de bedrijfstak zelf.

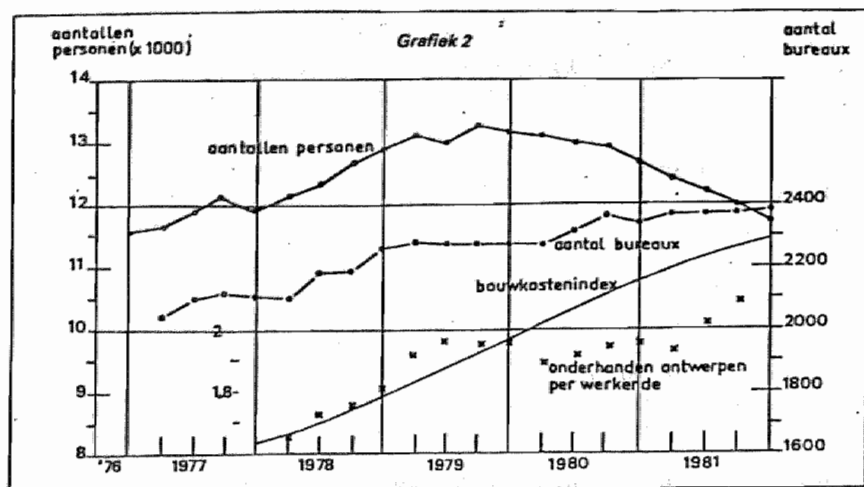
De BNA verwacht (* 94) dat de totale bouwproductie tot 1986 met 18% zal dalen, een gelijke daling verwacht men in de bezetting van de architectenbureaus, waarmee deze zullen zijn gehalveerd. Ook de vaste kern wordt daarmee aangetast, wat tot kennisverlies moet leiden. Prof. dr. C.E. Engberts konstateert (1981) een sterke overgang van specialisten naar generalisten onder de architecten en van groot naar klein (* 95).

Er is zelfs een sterke groei in nieuwe één- en tweemansbureaus, afgeleid o.a. uit het BNA-ledenbestand. Bureaubeëindigingen komen pas na 1981 voor.

Engberts signaleert over 1978-1981 de volgende tegengestelde ontwikkelingen:

ontwikkelingen van aandeel	kleine bureaus	grote bureaus
architekten	stijgt	
technici	daalt sterk	stijgt
adminstr. enz.	stijgt sterk	daalt

Bron: Bouw 1982

Bron: Bouw 1982 nr. 19

Tabel 3 Mutaties in de grootte van het architectenbureau in de loop van het jaar 1978 - 1981

grootte	groei of krimp				opvoering of afvoering			
	1978	1979	1980	1981	1978	1979	1980	1981
1	-12	+11	+68	+112	+61	-21	+39	+30
2	0	-23	+24	+ 9	+38	+ 9	+ 7	+11
3	- 4	+16	-15	- 40	+17	+ 9	+18	- 2
4	- 2	- 1	-15	- 13	+ 9	+ 7	+ 3	- 4
5-9	+ 6	-15	-38	- 49	+16	+ 7	+ 6	- 3
10 +	+12	+12	-24	- 19				

Bron: Bouw 1982 nr. 19

De konklusie van Engberts is dat men bij de opleiding van bouwkundig ontwerpers bedacht moet zijn op de zwakke positie van de sterk gespecialiseerden op de arbeidsmarkt.

Een greep uit de konklusies van de Studiedag Bouw/ Bouwcentrum/ BNA op 26 november 1982:

- architecten zijn superindividueel
- de architect dreigt onevenredig zwaar getroffen te worden
- de "totale" architect heeft de beste papieren voor de toekomst
- de architect moet zijn vertrouwensrol blijven spelen
- moet meer in politiek penetreren
- moet ondernemer zijn
- moet solidair zijn met gebruikers
- moet meehelpen aan een doorbraak van een archaische produktiewijze
- de architect van vandaag lijkt op een held die wuivend ten onder gaat.

Soms lijken oplossingen voor de problematiek eenvoudig. Drs. R.J. de Wit, in zijn functie van Commissaris van de Koningin in Noord-Holland, ziet het beroep van architect heel pragmatisch als een gewoon ambachtelijk en bekwaam architectuurbeoefenen zonder veel gefilosofeer over de achtergronden. (* 96).

Eind 1983 wijden Alexander Tzonis en Liane Le Faivre in Bouw (* 97) een hele serie artikelen aan de toekomst van de architect. Een geruststellende konstatering luidt dat architecten alles hebben overleefd wat hen in de loop der tijden is aangedaan. Aan de andere kant geeft dat weinig soelaas voor hun positie. Voor het kostenvraagstuk van het bureau en de diskontinuiteit in de opdrachten, de flexibiliteit in de bezetting in relatie tot de sociale voorzieningen, worden geen oplossingen of indikaties gegeven.

Uit een interview-serie met architecten over de toekomst noteren zij in deze aflevering van "Bouw" de volgende uitspraken:

- de hoofdtaak van de architect bestaat uit het structureren van het afwegingsproces tussen ondermeer doelmatigheid, belevingswaarde, economische en technische haalbaarheid. In de adviserende rol komt het accent te liggen op het voor alle partijen toegankelijk maken van het afwegingsproces en in de uitvoerende rol op kwaliteits-, kosten- en procesbeheersing. Hiermee wordt het beroepsbeeld pluriformer en wordt een bredere deskundigheid geleverd.

(Steamers)

- Voor de kwaliteit van de gebouwde omgeving, alsmede terwille van de bewonersinvloed op het bouwen, is het gewenst dat een groot aantal architectenbureaus zelfstandig blijft voortbestaan, onafhankelijk van overheid en bouwbedrijf. De kondities hiervoor zijn thans niet aanwezig en moeten geschapen worden. (Mulder)
- Het goed geëquipeerde architectenbureau met voldoende mandaat van de opdrachtgever is de beste organisatie voor de voorbereiding en begeleiding van bouwprojecten.
- Opdrachtgevers zijn zich hoe langer hoe minder bewust van de kulturele betekenis van de behoefte die zij te vervullen hebben (Evers).
- Het is niet zozeer de architect die iets bijzonders bedenkt, het is vaak de combinatie architect/opdrachtgever (Greiner).
- Een architect is een mens. Een mens die dan nog creatief is, laat zich nooit voor één gaatje vangen. Als je de architectuur degradeert tot een technisch probleem dan krijg je de situatie dat je je door andere technici het kaas van je brood laat eten. Wij zijn als architecten in gebreke gebleven om ons specialisme duidelijk te maken (Hartsuyker).
- Architectenbureaus zullen het wat betreft de beheersing van het bouwproces in alle facetten moeten kunnen opnemen tegen elke organisatie gespecialiseerd of niet (Hoogstad).
- De traditionele architect heeft zijn proceskennis laten overnemen door derden; de architect dient zich sterker op de proceskennis toe te leggen (Cohen).
- In het denken van de architect zal het denken vanuit het ontwikkelingsproces een grote plaats moeten gaan innemen. De architect zal daartoe moeten laten blijken dat hij kostenbewust is, industrieel kan denken, inventiviteit paart aan coöperatie, en dat hij een toekomstvisie heeft.
- De architecten moeten proberen de gebouwde omgeving te verbeteren: door creativiteit, samenwerking en produktontwikkeling. Overigens

zonder daarbij hun zelfstandigheid te verliezen (Loerakker).

- Ik heb liever kleinere bureautjes met gedreven mensen, dan grote bureaus. Die vind ik de dood voor de architectuur. Die kleine bureaus zullen het wel moeilijk hebben, nu alles zo gekompliseerd wordt (Verhoeven).
- Ik vind wel dat wij kennis moeten nemen van al die (technische en organisatorische) zaken, als architect, maar we kunnen ons laten bijstaan door andere vakmensen; maar als het om ruimtelijk antwoord geven gaat, dan staan we op onszelf (Hurkmans).
- De taak van de architect/vormgever láát zich niet weggleggen. Die taak heeft een veel permanent karakter en verandert zeer langzaam in de tijd en is afhankelijk van het soort organisatie en de omvang van de samenleving. De taak van o.a. architecten is te vechten voor handhaving van een duidelijk cultuurbeleid binnen de engere financiële mogelijkheden (Van Ardenne).
- Naar mijn mening moeten architecten een veel duidelijker garantie af durven en kunnen geven voor de kwaliteit van hun werk, zowel voor ontwerp-kwaliteit als voor wat betreft technische en organisatorische aspecten (Manche).

Een dergelijk uitspraken-reeks is even divers als degenen die zich ertoe hebben laten verleiden. Er blijkt uit, dat, hoewel zij gedaan zijn in dezelfde context en op hetzelfde ogenblik, er geen grootst gemene deler valt te bepalen die als leidraad zou kunnen dienen voor een te ontwikkelen beleidslijn. Voor wie zou die overigens moeten dienen? Voor de BNA? Die bestaat uit leden die even gedifferentieerd zijn als de gereleveerde uitspraken. Voor de opleidingsinstituten? Die zijn te druk in de weer met overleven in de tweefasenstructuur en de herstrukturering van het wetenschappelijk (TU's) - en hoger beroepsonderwijs (Akademies van Bouwkunst).

Nog enige andere visies op het maatschappelijk functioneren van architecten:

- de kollektieve reputatiebehartiging van de architecten heeft zeer veel te wensen overgelaten. De woningbouwbedrijven zetten er een groot vraagteken achter of de gemiddelde architect zowel de deskundigheid als de

mentaliteit bezit om vruchtbaar als adviseur in het produktontwikkelingsproces te participeren (Van de Seyp).

- Ik denk wel eens dat architecten, die gesuggereerde deskundigheden niet kunnen waarmaken, meer afbreuk doen aan het imago van ons beroep, dan architecten die een te laag tarief berekenen (Mertens) (* 98).
- We kunnen stellen, dat na de wereldoorlog 2 ons vak zich ontwikkeld heeft van een ambacht gebaseerd op traditie en praktijkgetoetste vakbekwaamheid, tot een complexe technologie, die zeer pluriform is, over te weinig langdurige ervaring beschikt en een beroep doet op het oorspronkelijk denken. Deze ontwikkeling is bijna exponentieel. We moeten echter helaas vaststellen, dat de architectenwereld deze ontwikkeling niet heeft bijgebeend (Gerritse) (* 99).

In 1983 ontstaat binnen de BNA een groep architectenbureaus die zich duidelijker wil profileren als type. De drang hiertoe spruit voort uit de noodzaak tot een andere marktbenadering om te kunnen overleven. Deze Vereniging Architecten Alliantie begint met een opinie-onderzoek door het bureau Knapper en Mc Alley om de plaats van de architect-van-nu te analyseren (* 100). De benadering van de opdrachtgevers levert voor de architecten onthutsende resultaten op. Dit leidt tot een Studiedag op 20-03-85 waarbij de volgende stellingen worden gehanteerd:

Stelling 1:

- "de door de architect aan hemzelf historisch toebedeelde "totaalfunctie" in het bouwproces is door de feiten achterhaald"

Stelling 2:

- "iedere poging, hetzij door individuele architecten danwel door samenwerkingsverbanden tussen architecten, om de klok volledig terug te draaien, is gezien de geloofwaardigheidskloof enerzijds en de aanwezige alternatieven op de markt anderzijds, gedoemd tot mislukken"

Stelling 3:

- "de architect dient er naar te streven zijn verloren positie deels terug te winnen, of in ieder geval verdere afkalving tegen te gaan, door beter tegemoet te komen aan de eisen van de markt inzake:
 - a) specifieke kennis op terreinen als o.m. bouwtechniek, kostenbeheersing, organisatie en

logistiek;
b) een veranderde mentaliteit en opstelling:
kreativiteit ten dienste van...."

Stelling 4:

- "de architect heeft zich altijd sterk opgesteld als individu, het bureau als een samenwerking van individuen, en dit wordt door de markt onderschreven. De architecten hebben nagelaten in te haken op de veranderingen in hun omgeving en hebben binnen hun bureaus niet de beschikking over juist die disciplines die door de markt in toenemende mate vereist worden. De multidisciplinaire mogelijkheden die een bureau-organisatie zou moeten kunnen bieden zijn er niet gekomen"

Stelling 5:

- "de architect kan als architect weer "meester" worden op die terreinen die hem door de markt als specifieke kundigheden worden toebedeeld. Hij kan nooit meer als "architect" de "bouwmeester" worden die alle disciplines van het gehele, vandaag de dag uitermate complexe en technologische tracé beheerst"

Stelling 6:

- "wel kan de architect zijn funktioneren in het bouwproces een aanzienlijke meerwaarde geven door enerzijds een verandering in mentaliteit en anderzijds een koppeling van de vereiste specialismen en disciplines; hij wordt een volwaardige gesprekspartner in het bouwproces als hij de beschikking heeft over deze kennis; dit niet zozeer als individuele architect, maar als bureau of organisatie"

Stelling 7:

- "aan het bovineinde van de markt is men hetzij teleurgesteld in het feit dat de architecten-aanbieders de ontwikkelingen aan de vraagzijde niet hebben bijgehouden, ofwel men heeft inmiddels andere oplossingen gevonden met voorbijzien aan de architect"

Het symposium leidt niet tot konkrete aanbevelingen.

De BNA start een public relations campagne o.a. door middel van advertenties. Een public-relationsbureau onderzoekt het effect bij verscheidene categorieën opdrachtgevers, daarbij werden dezelfde ervaringen opgedaan als bij Knapper en McAlley.

Een kenschets van de kernproblematiek geeft
Dr. ir. Kroon:

"de architect, zelf beroepshalve producent van ideeën, is trouwens de enige functionaris in het bouwproces die deze hulp, het ontwikkelen van talloze min of meer losse ideeën die opdrachtgevers gedurende het gehele proces naar voren brengen, met kennis van zaken kan verlenen. Het is opmerkelijk dat deze kenmerkende taak van de architect berust op de creatieve houding van mensen tegenover architectuur, welke houding tegelijkertijd fnuikend is gebleken voor zijn beroepsbeeld" (* 101).

De zo bitter noodzakelijke maatschappelijke erkenning van de architect blijft afhankelijk van politieke factoren. Deze bepalen immers het wel en wee van het wetsontwerp dat strekt tot bescherming, nu van de titel in plaats van het beroep. Opnieuw wordt het initiatief op het allerlaatste moment getroffen door "deregulerings" maatregelen van het kabinet Lubbers I. Het wetsontwerp was alle fasen van democratische besluitvorming gepasseerd en kon rekenen op een meerderheid in de Tweede Kamer. Het komt terecht bij de commissie Geelhoed, die toetsend tot de konklusie komt:

- een eventuele bescherming van de (bouwkundige) architectentitel kan wachten op een EEG-richtlijn voor diploma-erkenning
- grote en belangrijke projecten worden nu al steeds opgedragen aan gekwalificeerde architecten
- er zijn al heel wat regels en bevoegdheden tot bescherming van de kwaliteit van het werk; een erkende architectentitel hoeft daar niet nog eens bij
- concurrentie tussen erkende en niet-erkende beroepsbeoefenaars is onvoldoende grond voor overheidsinterventie

Het eigen beeld van de architect in relatie tot zijn partners in het bouwproces ligt anders dan de feiten aangeven, zoals blijkt uit het onderzoek "Bouwcontouren" (* 102) van 1984. Het onderstreept de konklusie van Knapper en McAlley.

De balans opmakend ultimo 1984 kunnen de volgende konklusies worden getrokken:

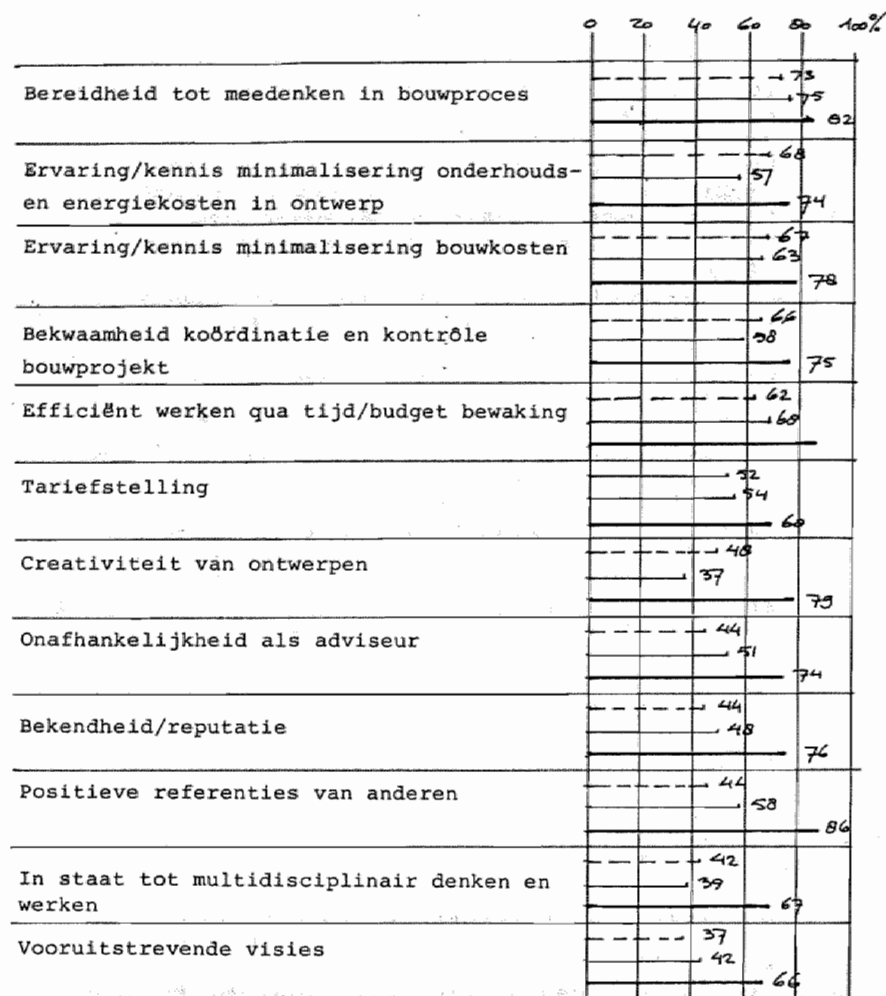
- de structurele teruggang in de bouw veroorzaakt een vermindering van de vraag naar architectendiensten, die nog versterkt worden door de conjunctuurneergang
- het vertrouwen van de opdrachtgevers in de architect als spil van het bouwproces behoort tot het verleden. Als participant in het bouwproces wordt hij tot op zekere hoogte geaccepteerd. De organisaties van professionele opdrachtgevers hebben hun eisen zodanig geformuleerd dat de rol van de architect nog slechts als vormgever wordt ingeschat. De synthese van vorm en techniek blijft vaak nog wel een deel van zijn taakgebied, binnen strikte grenzen, maar de kruisbestuiving met sociaal-maatschappelijke factoren vindt niet meer plaats
- de functionele eisen van techniek en kosten bepalen de architectuur, de marges in dit spanningsveld zijn nauwelijks meer aanwezig. Daarmee wordt de vormgevende functie van de architect in feite tot een minimum gereduceerd
- de discontinuïteit in opdrachten en het statische kostenbeeld van zijn praktijk bedreigen de architect als ondernemer.
- opdrachtgevers vinden dat architecten tekort schieten op het gebied van materialenkennis, kostenbesef, en het eerbiedigen van tijdschema's.

IV.2.4

het verschijnsel deelopdrachten

Reeds vóór 1940 was er sprake van deelopdrachten wanneer men de totaalopdracht van de architect beschouwt als één van (schets) ontwerp tot en met eindoplevering overeenkomstig art. 4 AR (in de SR'87 inklusief toezicht art. 57 lid 4 SR'87). Dat bleek vooral in de discussies rond de ontwerparchitektenwet 1949. Daarbij was een beroepsbescherming voorzien tot de aanbesteding. Daarna was er sprake van een "vrije" situatie, zulks met het oog op het uitvoerend bouwbedrijf dat, als eigenbouwer, de direktievoerende architect niet van node had. Het standpunt dat de hoofdrol door de architect slechts tot de aanbesteding hoefde te worden vervuld, kende ook in architectenkringen toen nogal wat medestanders. Dat de architectenopdracht soms in tweeën werd gesplitst was dus niets opzienbarends.

Dat was wel de uitslag van de (beperkte) BNA-enquête 1983 naar het verschijnsel van de onvolledige opdracht. Daarbij kwam vast te staan dat bij de

- - - - - opdrachtgever
 ————— aannemer
 ————— architect

De visie op zijn functioneren wat de architect er zelf, en wat anderen ervan denken.

Uit: Bouwwereld nr. 23 d.d. 16-11-1984

onderzochte bureaus (100) slechts 19% van het aantal opdrachten volledig was, bij 8% geheel onvolledig.

Deze onvolledige opdrachten kwamen o.a. van het Rijk (12%), gemeenten (35%), woningbouwverenigingen (43%), bouwondernemingen (50%), projektontwikkelaars (47%), stichtingen, gesubsidieerd door overheid (33%) en partikulieren (47%). In veel mindere mate van grote bedrijven (13%).

De niet opgedragen onderdelen werden veelal door de opdrachtgever zelf gedaan, te weten:

Rijk 40%

Gemeente 86%

Woningbouwvereniging 79%

Bouwondernemingen 91%

Projektontwikkelaars 80%

Stichtingen, gesubsidieerd door overheid 67%

Partikulieren 69%

Grote bedrijven 77%.

Van het totaal aantal opdrachten werd in x% geen opdracht verleend voor de in matrix op blz. 172 vermelde fasen.

Gevraagd naar de redenen van de onvolledigheid werden het meeste genoemd:

- bezuinigingen (vermeende kostenbesparing);
- tegengaan leegloop opdrachtgevers (opdrachtgever heeft mankracht + kennis);

voorts:

- niet erkennen totale opdracht (architect is slechts tekenaar of is slechts nodig om een bouwvergunning te krijgen);
- concurrentie van bouwbedrijven, projektontwikkelaars en bouwkostenbureaus;
- (vermeend) gebrek aan kennis bij de architect voor wat betreft de financiële kant;
- standaardisatie;
- woningbouwverenigingen en gemeenten zijn niet BTW-plichtig

Tot zover de BNA-enquête.

Voor de toekomstverwachtingen van datzelfde rapport zij verwezen naar de tabel op blz. 174

- herstel en verbouw
- 1 nieuwbouw, herbouw, uitbouw
- 1.1 woningwet-premie-corporatie A en premie huurwoningen
- 1.2 premie A-woningen
- 1.3 premie B-woningen
- 1.4 woningen vrije sektor
- 1.5 gebouwen gezondheidszorg
- 1.6 bedrijfsgebouwen (w.o. agrarische gebouwen)
- 1.7 onderwijsgebouwen
- 1.8 andere bijzondere gebouwen
- 1.9 overheidsgebouwen

programma van eisen	toezicht	voorlopig ontwerp	definitief ontwerp	bestek tekeningen	bestek	begroting	aanbesteding	direktie- voering	eind- oplevering	werk- tekeningen
73	56	4	4	8	18	27	31	35	35	31
87	76	2	1	3	14	44	43	46	46	10
76	87	1	4	6	41	84	82	75	73	21
85	87	-	5	5	42	87	72	54	57	20
70	73	-	2	8	30	58	57	56	58	36
61	39	1	1	5	11	16	19	19	18	10
81	60	6	6	9	34	47	50	47	47	31
71	32	-	12	17	17	24	21	19	20	21
69	49	1	7	12	19	34	33	34	33	26
81	52	6	6	13	13	15	19	24	23	22

Bron: BNA-enquête 1983

De splitsing van de opdracht verloopt langs bepaalde lijnen, veelal zullen die aspecten afvallen waarin men de architect minder bedreven acht. Het rapport van Knapper en McAlley "de architect in de jaren 80", geeft daarvan het volgende beeld:

"Waar vindt men de architect nu echt goed in

De architect is de vormgever, de ontwerper, de leverancier van concepten, van een visie, van ideeën.

Voor een kleine minderheid kan hij naast deze aspecten ook nog tot zijn sterke punten rekenen: organisatorische kwaliteiten (koördinatie van het bouwproces en dergelijke) en een soort liaison-functie tussen vorm, functie en uitvoering.

Waar in schiet de architect duidelijk te kort

Op dit punt heeft men aanmerkelijk meer te vertellen dan over de positieve aspecten en ook hier kan een onderscheid worden gemaakt tussen feitelijke kennis en kundigheden enerzijds en individuele attitude/opstelling anderzijds.

Feitelijke aspecten

- kosten, kosten, kosten:
 - . vaak ontbreekt deskundigheid op dit terrein
 - . ook kostenbewustzijn ontbreekt, de mentaliteit is niet juist
- organisatietalent:
 - . aan het huidige eisenpakket inzake management-kwaliteiten wordt niet voldaan
- bouwtechnische deskundigheid:
 - . onvoldoende kennis (bouw, onderhoud, e.v.a.)

Attitude/opstelling

- de architect is te individualistisch, funktioneert niet in het kollektief dat heden ten dage het bouwproces begeleidt
- de architect denkt te weinig functioneel
- de architect denkt te weinig in termen van kosten
- de architect stelt zich te weinig zakelijk op

Wat zijn de oorzaken en wat is er aan te doen

In essentie komt het er volgens de ondervraagden op neer, dat de architect passief en gemakzuchtig de veranderde omgeving over zich heen heeft laten komen, en volstrekt te kort geschoten is wat betreft het inspringen op deze gewijzigde situatie.

Natuurlijk zijn er ook wel meer exogene factoren

jaar	gebouwenproductie (1)		netto-ontvangen op- drachten bij architek- tenbureaus (CBS)		partikuliere architekten- bureaus (CBS)		personeelssterkte bij architecten- bureaus (CBS)	
	mln. gld prijzen '73	index	mln. gld prijzen '73	index	aantal	index	aantal	index
1973	11.874	100	7.415	100	2.208	100	9.566	100
1974	10.908	92	7.965	107	2.204	100	8.935	93
1975	10.817	91	8.546	115	2.153	98	9.009	94
1976	12.418	105	9.285	125	2.114	96	9.634	101
1977	13.145	111	12.094	163	2.117	96	11.922	125
1978	13.682	115	11.076	149	2.263	102	12.880	135
1979	13.267	112	10.571	143	2.275	103	13.202	138
1980	12.483	105	6.746	91	2.348	106	12.694	133
1981	12.011	101	8.156	110	2.378	108	11.727	123
1982	10.505	88	6.795	92	2.305	104	10.581	111
1983	10.240	86	4.967	67	2.258	102	9.549	100
1984	9.679	82	6.496	88	2.226	101	9.283	97
1985*	9.301	78	6.046	82	2.116	96	8.767	92
1986*	9.106	77	5.919	80	2.072	94	8.583	90
1987*	9.457	80	6.147	83	2.151	97	8.913	93
1988*	9.710	82	6.311	85	2.209	100	9.151	96
1989*	9.905	83	6.438	87	2.253	102	9.335	98
1990*	9.983	84	6.489	88	2.271	103	9.409	98

* = prognoses

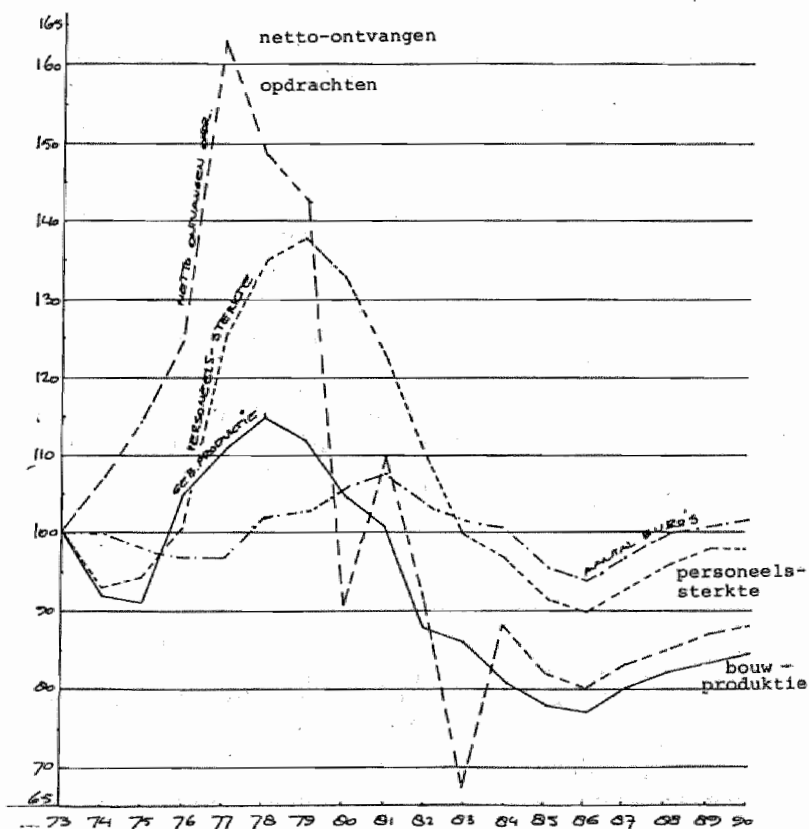
(1) als gevolg van statistische waarnemingsverschillen wijken deze cijfers af van de cijfers uit tabel V

Bron: 1973 t/m 1984 CBS maandstatistiek Bouwnijverheid
1985 t/m 1990 eigen berekeningen n.a.v. bouwprognoses

Uit: BNA notitie, oktober 1985, De architectenbranche in de komende jaren 1985-1990

Uit: BNA notitie, oktober 1985, De architectenbranche in de komende jaren 1985-1990

Gebouwenproductie, netto-ontvangen opdrachten, aantal en personeelssterkte bij architectenbureaus.

aan te wijzen, waaronder de economische situatie, maar dit wordt bepaald niet als de dominerende reden voor dit falen gezien. Natuurlijk treft ook de opdrachtgevers zekere blaam, zij hebben deze houding van architecten zo niet gestimuleerd dan toch wel getolereerd. Maar het wereldje van de architect zelf is verantwoordelijk voor de gebrekkige kennis, de tekort schietende opleidingen, het niet inspringen op veranderingen en technische ontwikkelingen.

Het is dan ook niet zozeer de vraag wat kunnen ze eraan doen, maar veeleer wat moeten ze eraan doen.

Op deze vraagstelling komt de toch overwegend welwillende opstelling van de respondenten duidelijk naar voren:

- werk wat meer samen, bundel specialismen of maak ze je eigen, versterk het vak van binnen uit
 - doe snel en op niveau iets aan de opleidingen
- Noot:

dit slaat bepaald niet alleen op de basis-opleidingen, integendeel, men refereert hier bovendien specifiek aan bijscholing van hen die de boot aan het missen zijn

- ga eens drastisch timmeren aan de mentaliteit:
- laten de architecten zich eens wat zakelijker opstellen
- probeer die "heilige" creativiteit eens te combineren met kostenbewustzijn, functioneel denken, het vinden van oplossingen binnen steeds moeilijker wordende omstandigheden voor alle betrokkenen dus "ook voor de principaal"

IV.2.5 na 1985

In de verwarde situatie van ultimo 1984 is het moeilijk om een toekomstvisie te ontwikkelen. Sterk zal de situatie worden bepaald door de vooruitzichten in de bouwnijverheid en die op haar beurt weer van de algehele economische situatie.

Men gewaagt in dat opzicht van een voorzichtig herstel, dat voornamelijk wordt veroorzaakt door een verbeterde exportsituatie. De bouwnijverheid raakt dat thans nog niet direkt. Dat zal pas het geval zijn wanneer het bedrijfsleven de fase van herinvestering in arbeidsbesparende produktiemiddelen voorbij is en uitbreiding en aanpassing van gebouwen vereist wordt. De bouwnijverheid zal voorlopig zeer worden geremd door de budgettaire maatregelen van bedrijfsleven en overheid.

VERWACHTINGEN T.A.V. HET TAKENPAKKET VAN DE ARCHITEKT OVER 5 JAAR

	overheid (n=15)		wvw (n=10)		instel- lingen (n=5)		instituut belegg. (n=5)		bedrijfs- leven (n=5)		project- ontvikk. (n=5)		raadg. ing. (n=10)		bouw- ondern. (n=5)		totaal (n=60)	
	abs	abs	abs	abs	abs	abs	abs	abs	abs	abs	abs	abs	abs	abs	abs	abs	abs	abs
<u>wat betreft het takenpakket</u>																		
<u>van de architect in het</u>																		
<u>bouwproces:</u>																		
zullen zich geen ver- schuivingen gaan voordoen	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	2	2	1	1	10	17	
zullen er alleen taken bijkomen	4	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-	2	2	-	-	9	15	
zullen er alleen taken afvallen	5	6	2	2	3	3	3	2	2	4	4	3	3	2	2	27	45	
zullen er alleen taken bijkomen en afvallen	5	2	1	1	-	-	-	1	1	-	-	1	1	2	2	12	20	
weet niet	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	2	3	
totaal	15	10	5	5	5	5	5	5	5	5	5	10	10	5	5	60	100	

Bron: Knapper en Mc Alley - De architect in de jaren '80

Voor de architecten betekent dat nog grotere perioden tussen het schaarse werk, van wachten. Het daaruit voortvloeiende kostenprobleem zal dwingen tot concentratie enerzijds van architectenbureaus, terwijl op de bureaus zelf de werkzaamheden naar de top zullen verschuiven. Relatief dus meer hoger gekwalificeerden in het personeelsbestand. Daarnaast zal het eenmansbureau een stevige konkurrent voor het kleine werk blijven.

De architect zal meer vakkundig moeten zijn op meer facetten van het bouwen. Op dat punt bestaat een achterstand.

Wanneer de architecten een vorm kunnen vinden van gekoncentreerde "dienstverlening aan de opdrachtgever door samen te werken in ad hoc verbanden met de aanleunende disciplines, de afgescheiden broeders van weleer, zal een kontraktuele duidelijkheid ontstaan jegens de opdrachtgever, die het herstel van de maatschappelijke acceptatie zeer gunstig zal beïnvloeden; de architect als vertegenwoordiger van alle ontwerpende disciplines.

Primair zal een bevordering moeten plaatsvinden van begrip voor het kulturele aspekt van bouwkunst bij het brede publiek en een heroriëntatie op de fysische, economische en funktionele aspekten van het bouwen bij de architecten.

Voor het eerste is de totstandkoming van een Architectuurinstituut van het grootste belang. Van daaruit kan een edukatieve bijdrage worden geleverd aan de vorming van jongere generaties en waardering en begrip voor de kulturele waarde van de gebouwde omgeving.

Voor het overige is een heroriëntatie nodig op de opleidingen van architecten teneinde het specialistische architectenmodel om te buigen naar het generalistisch beeld waar de huidige tijd om vraagt.

Veel zal afhangen van de mate van flexibiliteit waarmee de architect zich opstelt in de bouwwereld van de toekomst. Deze flexibiliteit mag er echter niet toe leiden dat de architect koncessies doet aan de architektonische en technische kwaliteit van zijn arbeid. Hij zal bereid moeten zijn zijn specifieke taak in het wordingsproces van de gebouwde omgeving ook te verdedigen.

IV.3

De opleiding tot architect

Wanneer thans de maatschappelijke positie van de

architect ter discussie staat als gevolg van een verondersteld falen in zijn deskundigheden; moet de oorzaak daarvan niet primair worden gezocht in de tekorten van de huidige opleidingen, maar in die van de jaren vijftig en zestig. Uitgaande van een gemiddelde studieduur van negen jaar (* 103), waarbij zeker vier jaar beroepspraktijk moet worden opgeteld alvorens men van een zelfstandige architect kan spreken, duurt het derhalve 13 jaar alvorens sprake is van een maatschappelijke konfrontatie. Als dan ook in de zeventiger jaren de kritiek hoorbaar wordt, ligt de kiem daarvan na de jaren vijftig.

De kritiek spitst zich toe op de integratie van techniek en vorm in combinatie met de bouweconomische aspecten. Verwonderlijk is dat niet, in de genoemde tijdsperiode werden vakken als begrotingstechniek, en bouweconomie in het geheel niet gedoceerd, laat staan in combinatie met het ontwerp.

Het konstruktief onderwijs werd grotendeels bepaald door de ambachtelijke opvattingen van vóór- en vlak na de oorlog.

Moderne bouwmethodieken en ontwerpanalyse kwamen alleen aan de orde voor hen die "utiliteitsbouw" als eindspecialisatie kozen.

Voor de beroepsbeoefenaars uit de tijd van hoog-konjunktuur (1960-1972) gelden deze beperkingen in nog sterkere mate. Het is hoogstonswaarschijnlijk dat zij de technische ontwikkelingen konden bijhouden. De bouweconomische aspecten speelden in die tijd geen doorslaggevende rol. Veelal was slechts van belang in hoeverre het bouwproject de status van de opdrachtgever weerspiegelde, althans in de utiliteitsbouw. Daarmee kwam voor de architect ook een extra nadruk te liggen op de vormgeving.

Na de kentering in 1973 kwam hierin een verandering, ten nadele van de vormgever-sec.

Als reactie op de welvaartsbloei ontstaat aan het eind van de jaren zestig bij de studenten, althans aan de TUD, een maatschappij-kritische attitude, die via democratiseringsprocessen zijn weerslag vindt in het onderwijssysteem. Het begrip "architect" komt daarmee in discussie. Als begin daarvan kan worden aangemerkt de Forum-diskussie van 9 mei 1969 op de afdeling Bouwkunde van de TUD (* 104).

Het democratiseringsproces in de daarop volgende jaren verschoof het accent van de studie sterk naar de sociaal-maatschappelijke zijde, terwijl bovendien de vrijheid van de student in de samenstelling van zijn studiepakket de korrelatie tussen techniek, economie, en vormgeving in de bouwopgave uit haar evenwicht bracht.

De bouweconomische kant van de bouwopgave is helemaal

het stiefkind van de opleiding. In een brief aan het Bestuur van de afdeling Bouwkunde (10-11-1972) bepleit Dijkstra de instelling van een leerstoel bouwkostenplanning. Dit om tegenwicht te vormen tegen de "deskundigen" die in veel gevallen door onvoldoende begrip voor het ontwerpproces een gevaarlijke en procesversturende invloed kunnen krijgen, wat uiteindelijk kan leiden tot irrationeel gebruik van het economisch criterium en tot een verontrustende verschraling van de gebouwde omgeving" (* 105).

Het is niet zo dat de bouwtechnische vakken niet worden gedoceerd, maar de synthese in de bouwopgave ontbreekt. In 1976 wordt nog gekonstateerd (* 106) dat de aandacht van het onderwijs te zeer is gericht op vormgeving en op het overheidsbeleid inzake het bouwen, en te weinig op de maatschappelijke problematiek die eraan ten grondslag ligt. Dit laatste facet wordt overigens alweer sterk overbelicht. Het is niet zo dat de onevenwichtigheid tussen vormgeving en moderne bouwtechnologie onopgemerkt is gebleven. Prof. Gout stelt echter dat het bespreekbaar maken van deze problematiek niet mogelijk is gebleken als gevolg van de politieke structuur van de afdeling (* 107).

Ook voor afgestudeerden blijkt al snel de harde praktijk; Benthem-Crouwel:

"de moderne bouwmarkt legt een hoge beperking op, in zo'n situatie zouden juist bouwkundigen nieuwe oplossingen moeten voorstellen. Maar het beeld is ontstaan dat de architect een kunstenaar is met leuke ideeën. Hij moet echter meer ingenieur dan vormgever worden".

Een grote schok brengt de tweefasenstructuur teweeg, waarbij bovendien de opleidingen worden gekonfronteerd met werkloosheidsproblemen van hun abiturienten. Voor het Wetenschappelijk Onderwijs betekent deze onderwijsstructuur een vierjarig curriculum dat leidt tot het ingenieursdiploma en dus ook tot een gekwalificeerd architect. Inmiddels is in het beroepsveld het besef gerijpt dat er aan de kwaliteit van de beroepsbeoefenaar moet worden gesleuteld en dat het begin daarvan in de opleiding is gelegen.

Naast Delft leidt sinds 1972 ook Eindhoven op tot bouwkundig ingenieur/architekt. De opleiding aldaar was van origine meer gericht op bouwmethodiek en bouwtechnologie en -systematiek. De Eindhovense opleiding is qua studentenaantal in vergelijking met Delft, zeer bescheiden.

De opleiding aan de zes Akademies van Bouwkunst is gebaseerd op het concurrency-principe hetgeen inhoudt dat de (avond) studerende daags werkt in de beroepspraktijk en daar de ervaring op doet op bouwtechnisch gebied. De ondergrond daarvoor wordt gevormd door de door de student gevolgde vooropleiding in de vorm van hoger technisch onderwijs. Het accent van de studie komt daarmee automatisch op het vormgevende aspect van het vak te liggen.

De integratie van technische-, economische en vormgevende aspecten in de bouwopgave van de Akademie-student is daarmee echter nog niet per definitie een feit: dat hangt af van de instelling van de betrokken Akademie c.q. docent. De concurrency-formule wordt anno 1985 bedreigd door de dalende werkgelegenheid op de architectenbureaus, waarbij veelal juist het middenkader wordt uitgestoten. (* 108). Juist daaronder bevinden zich vele aspirant-architecten.

Rond 1980 komt de herstructurering van het Hoger Beroepsonderwijs en het Wetenschappelijk Onderwijs in een kritieke fase. Het streven van de landsregering is er een van "Taakverdeling en Concentratie" hetgeen o.a. inhoudt dat er grote clusters worden gevormd van opleidingen met eenzelfde gerichtheid. Dat geldt vooral voor het Hoger Beroepsonderwijs. De Akademies van Bouwkunst hebben voor dit type onderwijs gekozen. Aangezien de genoemde clusters een minimaal aantal van 600 studenten moeten hebben om zelfstandig te kunnen opereren, en géén der Akademies van Bouwkunst dit aantal haalt, sluiten zij zich aan bij de Sektor Kunstsonderwijs. In het totaal van de HBO-opleiding maakt de opleiding tot architect maar een zeer klein deel uit. Dat schept gevaar voor de kwaliteit en het voortbestaan van de opleiding.

In de twee fasen structuur valt de Akademie-opleiding in de tweede fase van het HBO (eerste fase is de HTS). De opleiding tot architect (bouwkundig ingenieur) via het Wetenschappelijk Onderwijs valt echter in de eerste fase van dit onderwijstype. Een tweede fase is er niet.

Beide opleidingstrajekten leiden tot eenzelfde kwalifikatie (mogelijk toelating tot de BNA c.q. het Architectenregister). De wegen daartoe verschillen echter zozeer dat getwijfeld kan worden aan de vergelijkbaarheid van het eindprodukt, de afgestudeerde.

In de loop van 1984 richt de BNA een werkgroep op die belast wordt met het formuleren van de begintermen van de beroepsuitoefening met het oog op de gewijzigde beroepsomstandigheden enerzijds en de

herstructurering van het Wetenschappelijk Onderwijs anderzijds. Het in maart 1985 verschenen eindrapport van de werkgroep (* 109) heeft de basis gevormd voor dialogen met de opleidingsinstituten over de inhoud van het studieprogramma.

Hoewel de BNA zich zeer veel moeite heeft getroost om het gesprek tussen de verschillende instituten op gang te brengen, is dat eind 1985 nog steeds niet gelukt.

De BNA konkretiseert zich daarom op de opleidingsinstituten zelf: met de Technische Universiteiten te Delft en Eindhoven worden discussies gevoerd over de inhoud van de studieprogramma's.

Het als gevolg van de onderwijsherstructurering opheffen van de Centrale Raad van de Akademies, waarin zij allen verenigd zijn, berooft de BNA van een gesprekspartner namens de Akademies. Hoe dat vacuum moet worden opgevuld is eind 1985 volstrekt onduidelijk. Enige katalyserende werking zal hopelijk uitgaan van de invoering van de Wet op de Architectentitel.

In voorgaande hoofdstukken van dit proefschrift is meermalen aangeduid dat de kwaliteit van de opleiding in feite het maatschappelijk niveau bepaalt bij de latere beroepsuitoefening. Dat niveau is ook bepalend voor de rechtspositie van de architect. In dat opzicht is een gerechtvaardigde vrees voor de toekomst gewettigd.

SAMENVATTING

1945 - 1985

In deze periode heeft de maatschappelijke positie van de architect een ingrijpende wijziging ondergaan. Aan het begin van de wederopbouw nog gekwalificeerd als het middelpunt van het bouwproces ontstaat al snel een spanningsveld met, vooral, het uitvoerend bouwbedrijf. Dat tracht te penetreren in het specifieke taakgebied van de architect: het totstandbrengen van het uitvoeringsgerede ontwerp. Deze strijd concentreert zich rond het wetsontwerp tot bescherming van het beroep van de architect van 1949. Die strijd blijft onbeslist, maar in feite wordt het een nederlaag.

De architecten hebben in hun schijnbaar onaantastbare positie geen oog voor de structurele veranderingen die zich in hun taakgebied voltrekken. Er komen "meeliggers" die haast ongemerkt delen van het architecten-takenpakket overnemen, omdat de architecten lacunes laten ontstaan. Dat zulks gebeurt is een gevolg van het tekortschieten van de opleidingen.

Wanneer in het begin van de zeventiger jaren de economische recessie inzet wordt, maatschappelijk gezien, de balans opgemaakt. Vanuit de financiële hoek wordt de architect gewogen en, over het totaal van zijn historisch takenpakket, te licht bevonden. Er ontstaan deelopdrachten voor die onderdelen waarin men de architect nog bij uitstek geschikt acht.

Katalyserend werkt daarbij het modeverschijnsel dat grote opdrachtgevers uit organisatorische overwegingen delen van het architectenpakket naar zich toehalen.

Met de partiële opdracht doet bij de architect ook de kommercie zijn intrede: bij gebrek aan een adequate rechtsverhouding moet hij onderhandelen over de prijs van zijn diensten. Dat gaat hem slecht af, en leidt tot verder kwaliteitsverlies en uitholling van "binnenuit". Economisch gezien gaat het architectenbureau snel bergaf, met alle gevolgen van dien.

Rond 1985 stabiliseert zich de situatie. Er is nog slechts een handvol grootschalig georganiseerde architectenbureaus over. De middelgrote blijven in aantal ongeveer gelijk, de kleine nemen sterk in aantal toe.

Dat zou erop kunnen wijzen dat de centrale positie van de architect over het geheel genomen, definitief tot het verleden behoort. Geheel gemist worden kan

hij nooit, er zal altijd behoefte blijven bestaan aan een scheppende en ordenende hand. Deze dienstverlenende taak zal echter moeten worden verleend vanuit een andere optiek dan voorheen.

Het zal voor het voortbestaan van het beroep van levensbelang zijn of de opleidingsinstituten hun taak op de juiste wijze inschatten en vervullen. Daartoe is het meer dan ooit noodzakelijk dat er ten aanzien van de studieprogramma's nauw overleg blijft bestaan met het beroepsveld.

IV.5

NOTENLIJST

1. Prof. Dr. F. Hartog - "De Nederlandse Economie 1945-1970, Bouw 1970-17, blz. 695 e.v.
2. Tweede Kamer der Staten-Generaal - verslag 45e vergadering 2-2-1950
3. Prof. Mr. B.M. Telderstichting - "Het woningbouwvraagstuk in een beslissende fase, Den Haag 1959
4. Prof. Dr. ing. A. Hendriks - oratie UVA 08-11-1965
5. M. Weisglas - Het Nederlandse bedrijfsleven in de jaren '60 - Ec.Stat. Berichten 17-12-1969
6. Prof. Dr. ing. A. Hendriks - De veranderende bouwopgave Moussault Weesp, 1984, blz. 79
7. Prof. Dr. ing. A. Hendriks - Een keerpunt in de produktie, Delft Universiteit Press oktober 1978
8. Drs. G.E. Engberts - De Bouwnijverheid in de jaren zeventig, Bouw 1973 nr.29, blz. 713
9. Bouw 1945/46 - "Architecten komen voor hun recht op", blz. 198
10. W.H.M. Meeuwese - Rolverdeling in de Volkshuisvesting Plan 1983 nr. 2, blz. 45
11. H. Wesselo - "Architecten in nood", Bouwkundig Weekblad 1945/46 nr. 35 blz. 311 e.v.
12. ir. J.J. van der Wal - "De aanbesteding van werken" Bouw maart 1947, blz. 89-92
13. ir. G. Friedhoff - Architect en Wederopbouw, Bouw 1947, blz. 288
14. J.P. Mieras - "De architect en zijn beroep" Bouwkundig Weekblad 1948, nr. 35, blz. 282
15. J.P. Mieras - Bouwkundig Weekblad 1948, nr. 35, blz. 286
16. J.P. Mieras - Protest tegen de 34 millioengulden honorarium, Bouwkundig Weekblad 1949, nr. 17, blz. 181
17. R. Furneaux Jordan - Bouwkundig Weekblad 1949, nr. 19, blz. 307

VERVOLG NOTENLIJST

18. Prof. dr.
J.N. Bakhuizen
van den Brink - "De Architectenwet", Bouw 1949
II, blz. 640
19. mr. W.C.S. Laman Trip - De Architectenwet en de
aannemerswereld, Bouw 1949-II,
blz. 172
20. ir. J.H. Alberda - Autoriteit of Knecht?
Bouw 1949-II, blz. 883
21. A.D. van Eck - Boerderijbouw en Architecten-
wet, Bouw 1949-II, blz. 550
22. Friedhoff/
van der Steur - Bouw 1949-II, blz. 551
23. dr. A. Henkemans - Perspectieven ener
Samenwerking tussen architect
en ondernemer, Bouw 1950,
blz. 23 e.v.
24. dr. A. Henkemans - Nationale armoede en
architectuur. Bouw 1950,
blz. 42 e.v.
25. A.J.C. Horstman - De architect vrij van
directievoering? Bouw 1951,
blz. 187
26. ir. W.W. van Tijen - De architect als ontwerper
voor bouwbedrijven, Bouw 1953,
blz. 42 e.v.
27. ir. W.W. van Tijen - Bouw 1953, blz. 43
28. ir. A.J. van der Steur - Plaats en betekenis van de
architect. Bouw 1953,
blz. 13 e.v.
29. ir. H.M. Buskens - "Architect moet zijn nieuwe
positie begrijpen en
aanvaarden", Bouw 1958,
blz. 543
30. ir. H. Lammers - Bescherming van titel en
beroep, Bouw 1958, blz. 542
31. Prof Sibil Moholy-Nagy - Architectuur - kunst of
constructie? Bouw 1959-I,
blz. 304
32. Mr. H.O. Thunnissen - Architectentitel, Bouw 1959,
blz. 554
33. dr. C.H. van der Leeuw - Bouwheer en Bouwmeester
Bouwkundig Weekblad 1961
nr. 17 blz. 347
34. dr. J. Pen - Economische groei, woningbouw
en marktmechanisme, Bouw 1962
blz. 1138
35. G. Werkman - De Nederlandse architect en
zijn bureau, Bouw 1962,
blz. 1206
36. G. Werkman - Bouw 1962, blz. 1206

IV.5

VERVOLG NOTENLIJST

37. Henry Mintzberg - The structuring of organisations. Fin. Dagblad februari 1985
38. ir. A.J. van der Steur - Het krachtenspel in de driehoek. Bouw 1963-I, blz. 662
39. A. Leyten - Naar nieuwe vormen van samenwerking, Bouw 1963-I, blz. 669
40. A. Leyten - idem, blz. 670
41. H. van Eesteren - Geen "wildverband" maar gecoördineerde samenwerking, Bouw 1963, blz. 671
42. Th.H. Oltheten - De spanning van het avontuur, Bouw 1963, blz. 667
43. ir. A.J. van der Steur - De positie van de architect, Bouwkundig Weekblad 1963, nr. 11, blz. 175
44. ir. J. van Santen - Problemen bij de groei van het architectenbureau. Bouw 1964, blz. 948 e.v.
45. ir. P. Mulder - De verantwoordelijkheid van de architect. Bouw 64, blz. 230
46. A. van Haaren - De verantwoordelijkheid van de architect voor de kwaliteit van het bouwen, Bouw 1964, blz. 803
47. Bouwkundig Weekblad - 1964, blz. 18
48. Bouwkundig Weekblad - 1964, blz. 19 e.v.
49. Bouw - 1965, blz. 1419
50. dr. ir. A. Twijnstra - Kostprijsberekening Bouw 1966, blz. 715
51. dr. ir. A. Twijnstra - Bouwkundig Weekblad 1967, nr. 8, blz. 133
52. dr. N. Fiedeldij Dop. - Bouw 1968, blz. 1053
53. Karel Brunne - De vage beroepssituatie van de architectenstand. Bouw 1968, blz. 244
54. prof. ir. W.J.G. van Mourik - Vooruitgang in de ontwikkeling van de communicatie tussen architect en aannemer, Bouw 1968, blz. 754
55. J.A. v.d. Berg - De architect als schijnvakman, BW 1968, blz. 353
56. dr. ir. A. Twijnstra - Schaalvergroting en architecten, Bouwkundig Weekblad 1969, blz. 412

VERVOLG NOTENLIJST

- 57. C. Bekink - Organisatievormen van architectenbureaus, Bouwkundig Weekblad 1969, nr. 14, blz. 420
- 58. ir. A.E.O. van Hezik - Hereniging architect-aannemer. Voordracht voor de centrale werkgroep 28-03-1969 Bouwkundig Weekblad 1969, blz. 421 e.v.
- 59. Horst Wanetschek - Bouw 1969, blz. 1159
- 60. J.A. van den Berg - Het verschijnsel architect 1970, Bouw 1970, blz. 817
- 61. Dick A. van Ruler - Het vrije beroep verouderd of overleefd? Plan 1972, nr. 4, blz. 45 e.v.
- 62. dr. A.L. Mok - Professie en Arbeids-voldoening: uit Arbeidsvoldoening en arbeidsbeleid, Markaboeken "Het Spectrum" Utrecht/Antwerpen
- 63. ir. J. Cannegieter - Beroepsuitoefening door architecten. Plan 1972, nr. 4, blz. 49
- 64. Mr. Th.R. Bremer - De huidige betekenis van een erecode. Plan 1972, nr. 4, blz. 50
- 65. Voorstel tot bescherming van de titel "architekt" - 1972, nr. 4,
- 66. Wouter Smeulers - Plan 1972 nr. 4, blz. 53
- 67. J. van Santen - Veranderingen bij de architect, Plan 1972, nr. 4, blz. 32
- 68. prof. ir. M. Gout - Plan 1971, nr. 2, blz. 62
- 69. Van Duinen c.s. - "Bouwen in de toekomst", rede TH - Delft 14-01-67
- 70. H.W. Dijkgraaf - Architect en specialisatie, poging tot een typologie. Plan 1972, nr. 4, blz. 35
- 71. Kruijt en Twijnstra - Rechtsvorm van het architectenbureau. Bouw 1972, -35, blz. 1231 e.v.
- 72. dr. ir. A. Twijnstra - De interne organisatie van het architectenbureau in Nederland, Uitg. Samson Alphen aan de Rijn, Brussel 1973
- 73. dr. ir. A. Twijnstra - Strukturele veranderingen in de bouwnijverheid. Bouw 1973-8 blz. 249 e.v.
- 74. dr. ir. A. Twijnstra - idem, blz. 251

IV.5

VERVOLG NOTENLIJST

74. Joost de Klerk - Zouden architecten mensen zijn?
Bouw 1974, nr. 9, blz. 220
75. Helga Fassbinder - Het architectenberoep, idee en werkelijkheid, Wonen TA/BK 1975-7
76. Prof. dr. J. Hamaker - De toeleverende functie van de architect als bruggehoofd.
Bouw 1977-20, blz. 564
77. G. Werkman - Bouw 1974-8, blz. 193
78. W.M. Lookman - Fin. Dagblad, sept. 1976 nr. 2, 6 en 7
78. 't Karregat - Scholengemeenschap Eindhoven arch. F. van Klingeren
80. J. Kiers - Bouw 1977-22, blz. 602 e.v.
81. SAB - Vereniging van Samenwerkende Stedebouwkundigen Architecten en Bouwtechnische Adviseurs - een samenwerkingsverband in het administratieve vlak
82. Prof. W.G. Quist - Bouw 1978-25, blz. 15
83. drs A.W.F.J. Bakermans - Bouw 1978-17, blz. 27
84. Bouwproductie houdt hetzelfde niveau - Bouw 1979-22, blz. 210
85. Architectenbureaus blijven achter met hun rendementsontw. - Bouw 1979-7, blz. 16
86. ir. P. Mulder - Bouw 1980, nr. 9
87. Honorarium Ontwerp-bureau blijft beneden BNA-regeling - Bouw 1980-12, blz. 22
88. Gert Jonker - Bouw 1981-4, blz. 6
89. dr. W.J. Diepeveen - Bouwnijverheid in Europa, Bouw 1981-16
90. De bouw in de jaren 80 - Bouw 1981-24 blz. 19
91. Eenmalig effect stimuleringsprogramma - Bouw 1982-4, blz. 8
92. dr. A.G. ter Hennepe - Bouw 1984-9, blz. 20
93. dr. W. Roest - Bouw 1982-16, blz. 17
94. BNA Jaarverslag 1981
95. Prof dr. G.E. Engberts - Bouw 1982-19, blz. 68
96. drs. R.J. de Wit - rede op 30 september 1982 te Broek op Langedijk
97. Alexander Tzomis - Liane Le Faivre - Vragen over de toekomst van de architect, Bouw 1982-23, blz. 43
98. ir. P.A.M. Mertens - Beroepsbeeld van de architect in de crisis, Plan 1983-6, blz. 10

IV.5

VERVOLG NOTENLIJST

99. G. Gerritse - Innovatie in het architectenvak.
Plan 1983 nr. 5, blz. 26
100. Knapper en McAlley BV - De architect in de jaren '80,
juni 1983 (rapport)
101. dr. ir. J.J. Kroon - Architect en publiek als
konkurrenten, Financieel
Dagblad 03-10-83
102. "Bouwcontouren" - Bouwwereld 1984-23
103. "De Elite" - Uitgeverij Stylos 1970,
blz. 13
104. "De Elite" - Uitgeverij Stylos 1970,
blz. 5 e.v.
105. Herstruktureringnota - afd. Bouwkunde Delft 1972
106. "Tobpunten van
wetenschapsbeleid" - THD Delft, juni 1976,
blz. 59 e.v.
107. prof. ir. M. Gout - "De Bouwadviseur", mei 1985
nr. 5, blz. 85
108. BNA - enquête werkgelegenheid 1983
109. BNA - Rapport "Begintermen
Beroepsuitoefening Architect"
maart 1985
110. STC - rapport Ministerie van
Onderwijs en Wetenschappen,
1985 inzake Schaalvergroting
Taakstelling en Concentratie
in het onderwijs

DE JURIDISCHE IMPLIKATIES VAN HET VERSCHUIVEND
MAATSCHAPPELIJK BEELD 1945-1985

- V.1 De kontraktuele relatie opdrachtgever-architect
 - V.1.1 De AR'71 in samenhang met voorgaande regelingen (1932, 1956, 1964, 1969)
 - V.1.1.1 algemeen
 - V.1.1.2 algemene bepalingen van de AR
 - V.1.1.3 werkzaamheden van de architect/omvang van de opdracht
 - V.1.1.4 honorering van de architect en vergoeding van zijn kosten
 - V.1.1.5 toezichthoudend personeel/adviseurs
 - V.1.1.6 verdere verplichtingen van de architect
 - V.1.1.7 aansprakelijkheid van de architect
 - V.1.1.8 bevoegdheden van de architect bij het voeren van directie
 - V.1.1.9 bijzonder verloop van een opdracht
 - V.1.1.10 geschillen
 - V.1.2 de SR'87
 - V.1.2.1 de totstandkoming van de SR'87
 - V.1.2.2 globale aanduiding van de belangrijkste ontwikkelingen in de SR'87 t.o.v. AR'71
 - V.1.2.3 de SR'87 - een nieuwe koers?
- V.2 De belangrijkste juridische discussiepunten
 - V.2.1 de vertegenwoordigingsbevoegdheid van de architect
 - V.2.1.1 algemeen
 - V.2.1.2 bij de planontwikkeling tot aan de aanbesteding
 - V.2.1.3 bij aanbesteding
 - V.2.1.4 bij de uitvoering - directievoering door de architect
 - V.2.1.5 bij de eindafrekening
 - V.2.2 de honorering van de architect volgens de AR'71/'83
 - V.2.3 wanprestatie
 - V.2.4 prematuur werk
 - V.2.5 aansprakelijkheid
 - V.2.5.1 de aansprakelijkheidsregelen in de AR en SR'87
 - V.2.5.2 de exoneratie-clausules in de AR
- V.3 Beslechting van geschillen

- V.3.1 beslechting via de AR
- V.3.2 beslechting via bindend advies
- V.3.3 beslechting via de rechter

- V.4 Praktijkontwikkelingen rond 1987
 - V.4.1 de opdracht in het NBW
 - V.4.2 scheidslijnen in de planontwikkelingsfasen
 - V.4.2.1 de opdrachtgever
 - V.4.2.2 de architect
 - V.4.2.3 de opdracht
 - V.4.3 concentraties van partijen in de ontwerp-fase
 - V.4.3.1 het bouwteam
 - V.4.3.2 het ontwerpteam
 - V.4.3.3 de ontwerper als kontraktpartij van de aannemer

- V.5 Samenvatting

- V.6 Notenlijst

DE JURIDISCHE IMPLIKATIES VAN HET VERSCHUIVEND MAATSCHAPPELIJK BEELD

V.1

De kontraktuele relatie opdrachtgever-architect

V.1.1

De AR'71/'83 in samenhang met voorgaande regelingen
(1932, 1956, 1964, 1969)

V.1.1.1

algemeen

Voor een vergelijking van de standaardregelen welke de rechtsverhouding tussen de (register) architect en de opdrachtgever beheersen is uitgegaan van de regelingen welke sinds 1945 officieel zijn gehanteerd. Naar het tijdstip van vaststelling zijn dit de regelingen van 1932, 1956, 1964, 1969 en 1971. De AR'32 is tot 1956 van kracht geweest. Tussentijds zijn de regelingen steeds aangepast qua honorering en tabellen, echter nauwelijks tekstueel. Bij de artikelsgewijze vergelijking is steeds de meest recente regeling, de AR'71/'83, als uitgangspunt gekozen, en deze, waar dat relevant is, gerelateerd aan de AR'32. Opgemerkt moet worden dat ten aanzien van de woningwetbouw en restauratie bijzondere regelingen gelden en golden, welke waren toegespitst op het specifieke karakter dat deze soort opdrachten kenmerkt. Veelal heeft dit betrekking op de omschrijving van de door de architect te verrichten taak. Voor bouwwerken van het Rijk of die van Rijkswege gefinancierd worden is met uitzondering van woningwetbouw en restauratiewerken een Nadere Regeling van kracht. Voorts heeft de RK kerk enige jaren een verbijzondering gekend: de ARRK, waarin men zich voor enkele aspecten van de opdracht het nodige voorbeheld.

Voor een hanteerbare analyse van de standaardregelingen is uitgegaan van de kern van de AR als zodanig, en zijn de afgeleide regelingen buiten beschouwing gebleven.

V.1.1.2

algemene bepalingen van de AR

Art. 1 - AR'32 geeft ten opzichte van AR'56 een beperktere interpretatie van het begrip "architect" in die zin dat tot de specifieke kenmerken van het beroep behoort het geven van adviezen in aangelegenheden "de bouwkunst rakende" in plaats van het in AR'32 genoemde "beroep

rakende". De in dit artikel genoemde kwalifikatie "gemachtigde" heeft in de AR' 56 e.v. de toevoeging gekregen "tenzij uitdrukkelijk anders is overeengekomen".

Art. 2 - Geen wijzigingen.

Art. 3 - Verstrekking en aanvaarding van de opdracht
AR'32: verstrekking zodra de hulp of voorlichting wordt ingeroepen of gewenst, aanvaarding zodra de architect met de werkzaamheden aanvangt, ook die welke "daaruit voortvloeien". AR'56 e.v. leggen de architect de verplichting op om "duidelijk" te laten blijken dat deze dit als een opdracht beschouwt en dat hij die als zodanig aanvaardt. Voorts dient een dergelijke opdracht door de architect schriftelijk te worden bevestigd, in de regelingen ná 1956.

V.1.1.3

werkzaamheden van de architect/omvang van de opdracht

Art. 4 Specificatie werkzaamheden:

a. voorlopig ontwerp.

In AR 32 wordt gesproken van "tekeningen op kleine schaal", na 1956 is het voldoende om een voorstelling van het bouwwerk te geven, al wordt gesuggereerd dat daarvoor als regel tekeningen zullen dienen die op kleine schaal getekend zijn.

b. uitvoerings- c.q. definitief schetsontwerp.

De AR'32 spreekt van uitvoeringsontwerp, waarmee bestektekeningen worden bedoeld. De verplichting om ter toelichting tekeningen "op groter schaal" te produceren voor deze fase, bestond slechts indien zulks voor de aanbesteding noodzakelijk was, een en ander kennelijk ter beoordeling van de architect. Er zij aan herinnerd dat de gegevensverstrekking door de architect onderwerp was van felle kritiek van aannemerszijde.

De AR'56 e.v. gaan van een tussenstadium uit in de vorm van een definitief schetsontwerp.

De bestektekeningen worden na 1956 apart vermeld, alsmede de schaal waarop zij

moeten worden gemaakt (1:100). Deze schaal wordt trouwens door de meeste gemeenten voor het aanvragen van de bouwvergunning geëist. Bij deze bestektekeningen behoren na 1956 ook de werktekeningen ten behoeve van aanbesteding én uitvoering (AR'56 art. 4 sub e.). Na 1971 wordt daarin een splitsing gemaakt in werktekeningen nodig voor aanbesteding en die voor de uitvoering (AR'71/'83 lid 4 sub c en sub g). Waar de grens ligt is niet gedefinieerd en wordt derhalve een bron van konflikten. Men dient te bedenken dat het maken van werktekeningen enerzijds de werkgelegenheidssituatie op de bureaus bepaalt, en anderzijds een grote kostenpost betekent voor de opdrachtgever. Deze splitsing is mede veroorzaakt door het verschijnsel van onvolledige opdrachten aan de architect, waarbij de opdrachtgever anderen dan de ontwerpende architect deze tekeningen doet verzorgen.

- Bestek: geen wijziging. Een "nauwkeurige" omschrijving van het werk en de uitvoeringsvoorwaarden wordt toereikend geacht.
- Begroting. Met de uitvoering van de AR'56 wordt nauwkeurig gedefinieerd hoe de begroting moet worden opgebouwd; terwijl statische berekeningen en hoeveelheidsberekeningen dienen voor de bestekomschrijving en vergunning-aanvraag. Deze omschrijving blijft verder tot 1987 onveranderd.
- Aanbesteding. Behoudens een verduidelijking van de organisatorische rol bij dit gebeuren, blijft de kern van dit opdrachtdeel ongewijzigd.
- Direktievoering. Met de AR'56 wordt met name het bijhouden van de weekrapporten een architectenverplichting met daarbij de registratie van meer- en minderwerk. Het opmaken "zonodig" van betalings- en afrekeningsbescheiden (dus niet als verplichting) komt in deze regelingen voor.

Met de AR'71 worden de "werktekeningen ten behoeve van de uitvoering" onder de

direktievoering betrokken. Afgezien van twijfels aan de juistheid van de rangschikking ontstaat hiermee onduidelijkheid in verband met het vermelde onder AR'71 art. 4 sub c, immers, juridisch zou het zwaartepunt van de werktekeningen vóór de aanbesteding dienen te liggen teneinde onduidelijkheid in de kontraktstukken uit te bannen.

Zoals echter reeds eerder werd opgemerkt vertegenwoordigen de werktekeningen een grote onkostenpost voor de opdrachtgever. Deze zal sterk geneigd zijn eerst dan deze uitgave te doen wanneer er de grootst denkbare zekerheid is omtrent het slagen van de aanbesteding, en dus van de uitvoering van het werk. Het belang van de aanbesteder is hier dus omgekeerd evenredig aan dat van de aannemer. Vooral bij gesubsidieerde projekten, waar een onberekenbaar lange wachttijd soms op politieke gronden wordt beëindigd, en versneld moet worden aanbesteed, komt het zwaartepunt geheel te liggen ná de aanbesteding, dat heeft technisch en esthetisch bezwaren. Enerzijds wordt fundamentele informatie bij de aanbesteding aan de aspirant-kontraktant onthouden. Anderzijds komt daardoor bij een onvolledige opdracht aan de architect (waarbij direktievoering niet wordt opgedragen) dit ook voor de juiste uitvoering van het ontwerp essentiële onderdeel, buiten de invloedssfeer van de ontwerpende architect te liggen.

In de AR'71 wordt onder direktievoering tevens verstaan de kontrôle en inpassing van tekeningen door derden vervaardigd, en het koördineren van alle werkzaamheden. De vraag lijkt gewettigd of dat laatste zonder onderscheid in omvang van het projekt ook in 1971 al van de architect kon worden verlangd. Immers de differentiatie van disciplines had ook toen al voor omvangrijke projekten een zodanige vlucht genomen dat twijfel aan de juistheid van een zo ongenueanceerde regel op zijn plaats moet worden geacht. Thans staat vast dat voor grotere werken het honorariumbestanddeel voor dit deel van de opdracht geheel ontoereikend is.

"Het geven van leiding bij het houden van toezicht op de uitvoering", hetgeen in alle regelingen tot de architecten-taak behoort, is door de tijden heen een bron van konflikten geweest wanneer zich fouten in de uitvoering voordeden. Lange tijd is het zo geweest dat steeds de aannemer als schuldige werd aangewezen, tenzij de architect of zijn personeel actief in de uitvoering had ingegrepen. De terughoudendheid van de architect om zulks te doen heeft niet bijgedragen tot waardering voor zijn technische bekwaamheid. De laatste jaren is er sprake van een kentering in de zienswijze van het arbitrageinstituut. De schuld van de architect wordt daarbij eerder aangenomen dan voorheen. Tot slot wordt in dit artikel in deze regelingen tevens de vertegenwoordigingsbevoegdheid van de architect gesteld "in alle zaken op de bouw betrekking hebbende". Wij zagen reeds in hoofdstuk III dat ook dit van meet af aan een zeer omstreden punt is geweest. In paragraaf V.2 wordt dit verder geanalyseerd voor de periode 1945-1985.

Veel misverstanden ontstaan door verwarring van directievoering met dagelijks toezicht (CVG 1967 nr. 4, AIB 1071 nr. 18). Een dergelijke verwarring wordt vaak veroorzaakt doordat, vooral voor kleine werken, geen opzichter wordt benoemd, maar de architect tevens het toezicht verzorgt. AIB 1981 nr. 25 legt wel een hoger criterium aan voor directievoering bij ontbreken van dagelijks toezicht.

- Eindoplevering. Kwam in de AR'32 niet voor. Voorzover het de revisietekeningen betreft waren die begrepen onder de directievoering. Eerst bij de AR'56 ligt de omvang van de verplichtingen vast bij beëindiging van het werk, deze worden daarna niet meer gewijzigd.

Art. 5 - De beperking van een gegeven opdracht tot de onderdelen genoemd in artikel 4, wijzigt niet fundamenteel, behoudens de mogelijkheid van samentrekking van voorlopig- en definitief ontwerp in de AR' 56, 64 en 69. In de AR'71 verschuift deze

samentrekking naar definitief schetsontwerp in combinatie met het gereedmaken voor aanbesteding (AR'71 lid c.). In artikel 5 lid 3 wordt in de AR'56 e.v. de verplichting op de opdrachtgever gelegd om, wanneer direktievoering en eindoplevering aan derden worden opgedragen, de architect-ontwerper in staat te stellen op de uitvoering toe te zien en adviezen te geven. Aangezien in de AR'71 de werktekeningen hieronder mede begrepen zijn is dit lid niet zonder betekenis. Onbekend is of er ooit naar gehandeld is, een dergelijke verplichting is trouwens ook af te leiden uit de Auteurswet 1912. Het is overigens veelbetekenend dat reeds in de AR'56 kennelijk de noodzaak bestond om voor onvolledige opdrachten de rechten van de architect veilig te stellen. Gezien de discussies over de omvang van de architectenopdracht in vakkringen, ook in die tijd (zie hoofdstuk IV), is dit echter zeer verklaarbaar.

V.1.1.4

honorering van de architect en vergoeding van zijn kosten

Art. 6 - Klassificering van de opdracht. In de AR'56 is men tot het huidige systeem van Bijlagen overgegaan. Fundamenteel geen wijzigingen.

Art. 7 - Verdeling van het honorarium over de verschillende fasen van de opdracht. Wanneer men uitgaat van een architectenopdracht zonder direktievoering en eindoplevering dan verschuift het rest-honorarium van 65% (AR'32) via 77,5% (AR'56, 64, 69) naar 75% in de AR'71. (AIB 1970 nr. 14).

Indien de architect bemoeienis heeft gehad met enig onderdeel van de opdracht komt hem daarvoor honorarium toe. Hieruit kan worden afgeleid dat artikel 7 lid 2 niet van kracht is als anderen dan de architect het betrokken onderdeel hebben verzorgd.

Art. 8 - Uitsluiting van de kosten van werktekeningen uit het honorarium, verrekening tegen % of tegen werkelijke kosten, verplichting tot verstrekken van een kostenraming hiervoor op verzoek van de opdrachtgever. Deze precisering is niet opgenomen in de AR'32, maar komt sinds de AR'56 onveranderlijk voor. In de AR'32 is

onder de werktekeningen ook "eenvoudig" konstruktiewerk in staal of beton begrepen.

Art. 9 - (AR'32 artikel 11). Grondslag voor de berekeningen van honorarium en werktekeningen, het begrip "bouwkosten". Ten opzichte van de AR'32 is hetgeen tot de bouwkosten moet worden gerekend nader gedefinieerd in de AR'56, '64, '69 en '71. Daarin zijn geen significante verschillen. De daarin begrepen "normale" technische installaties zijn in de AR'71/'83 aanzienlijk scherper omschreven. Echter niet scherp genoeg om ook in 1971 discussies over wat normaal moet worden geacht te vermijden. Vooral in de late zestiger jaren is de technische outfit van gebouwen snel geëvolueerd als gevolg van de ontwikkelingen in die sektor, waardoor het normkriterium snel vervaagde, met honorariumkonsekwenties als gevolg. De aftrek bij inschakeling van adviseurs op de konstruktie- c.q. installatiekosten verschuift van 33 1/3% in de AR'32, '56, '64 en '69, naar 20% in de AR'71/'83. In feite is dat een omgekeerde reactie op de opmars van andere disciplines in het bouwproces. Voorts mag het verwondering wekken dat in de losse opsomming van posten die tot de bouwsom worden gerekend, niet het voorbehoud wordt gemaakt voorzover de architect daarmee bemoeienis heeft gehad, dan wel deze posten in een bestek zijn opgenomen. Het absoluut stellen zonder voorbehoud zou er toe kunnen leiden dat de architect honorarium claimt voor zaken waaraan hij part noch deel heeft gehad.

In de AR'71 wordt het de architect toegestaan voor de bouwkosten zijn begroting aan te houden, wanneer hij de laagste inschrijfsom abnormaal hoog acht, hetgeen een korting zou kunnen inhouden bij een voorkomende wanprestatie van de architect.

Art. 10 - Terzijde stellen van konstruktieve werkzaamheden. (AR'56, '64, '69, '71/'83).

Art. 11 - Uitsluiting van werken onder een bouwsom-minimum, waarvoor een aparte overeenkomst diende te worden gesloten (AR'32 - f 3.000,-, AR'56 t/m AR'71 - f 10.000,-).

Art. 12 - (AR'32 artikel 10) Regeling van werken die

onder verschillende klassen, regelen of bijlagen vallen. Uitsluiting van ontwerpwerk voor interieurbestanddelen onder verwijzing naar de speciale bijlage (niet in AR'32).

Art. 13 - Regelingen voor samengestelde bouwopgaven, gefaseerde uitvoering van plandelen, herhalingsprojecten, seriebouw. Het artikel is voor het eerst opgenomen in de AR'56 en nadien niet meer gewijzigd.

Art. 14 - (AR'32 artikel 9). Toeslag van 30% voor verbouwingen en uitbreidingen met verbouwingsaspecten. Vanaf AR'56 onder het voorbehoud van verzwaaring van de architectentaak.

Art. 15 - (AR'32 artikel 13). De AR'32 voorzag slechts in de mogelijkheid van niet besteden naar een algemeen kontrakt van aanbesteding en liet het aan partijen over de verhoging van de percentages te bepalen als tegemoetkoming in het meerdere werk voor de architect. De AR'56, '64, '69 en '71/'83 vatten een aantal voor de architect taakverzwarende omstandigheden samen:

- analoog aan AR'32 artikel 13: meer dan één aanbestedingskontrakt
- inschakeling van de aannemer op verzoek van de opdrachtgever lang voor de uitvoering wordt voor de architect extra gehonoreerd met een toeslag van 20%.
'N.B.: dit kan niet anders worden gezien dan als een boeteclausule voor de instelling van een bouwteam, die noch in 1956 noch in 1971 stand kan houden.
- Regie-opdrachten worden extra gehonoreerd met een toeslag van 27,5%, zijnde een verdubbeling van de percentages behorende bij aanbesteding, direktievoering en eindoplevering. Het is niet waarschijnlijk dat onder deze voorwaarden veel regie-opdrachten zullen zijn uitgevoerd.

Art. 16 - Samenwerking-ad-hoc met andere architecten, niet in een maatschap of bureau-verbonden, op verzoek van de opdrachtgever. In alle regelingen is 30% verhoging van het honorarium vereist.

N.B.: hoewel veel bekritiseerd is deze regeling niet onlogisch. De samenwerking komt veelal onder pressie van de opdrachtgever tot stand vanwege vormgevings-aspekten. Dat heeft een extra belasting voor de "hoofd"-architect tot gevolg welke doorwerkt tot de eindoplevering.

Art. 17 - Regeling voor één of meer varianten van het voorlopig ontwerp, bij gelijk bouwterrein en bouwprogramma.

De AR'71/'83 spreekt van één of meer varianten. De eerste zonder, maar elke volgende met extra honorariumkonsekwenties, t.w. de helft van het honorarium voor voorlopig ontwerp AR'32, '56 t/m '69: bij meer dan twee varianten kan voor elke volgende variant 1/3 van het honorarium voor voorlopig ontwerp in rekening worden gebracht.

Art. 18 - Honorering van herbesteding. Eén herbesteding in het honorarium begrepen, de volgende gehonoreerd. De regeling geldt vanaf AR'56, daarvoor was geen regeling voorzien.

Art. 19

lid 1 - Afzonderlijke honorering van door de opdrachtgever verlangde wijzigingen, ook wanneer deze door de architect worden geïnitieerd, ook wanneer deze wijzigingen noodzakelijk zijn om tot gunning te komen, onverlet het bepaalde in artikel 31. Deze regeling komt in eerdere AR's voor onder artikel 19 lid 1, sub b (AR'56 t/m '69). Komt niet voor in de AR'32.

Art. 19

lid 2 - Het bouwwerk komt niet tot uitvoering. Wanneer er werkzaamheden zijn verricht, worden deze afzonderlijk gehonoreerd naar de Regelen inclusief verschotten e.d. Ongewijzigd sinds AR'32 (artikel 16) en 1956 (artikel 19 lid 2).

Art. 19a- Extra honorering van werkzaamheden aan het eisenprogramma. Alleen als dit door de opdrachtgever gedurende de gehele voorbereiding en/of bouw plaatsvindt in

samenwerking met derden wordt gewenst, moet daaraan een aparte, tevoren gesloten overeenkomst ten grondslag liggen. In overige gevallen is de extra honorering een feit zonder meer.

De in hoofdstuk IV gesignaleerde explosieve ontwikkeling in de organisatie van grote opdrachtgevers in de 2e helft van de zestiger jaren, maakte het voor deze vrijwel ondoenlijk om een sluitend programma op te stellen. Vóórdien kon de architect hem daarbij behulpzaam zijn, later werd dit meer en meer verweven met managementproblemen en komt de organisatieadviseur er aan te pas. Het probleem overstijgt de discipline van de architect, hoewel deze niet off-side kan blijven staan: hij ontwerpt immers voor de gebruiker in de ruimste zin. Hoewel het niet onbegrijpelijk is, lijkt het toch niet verstandig om daarvoor extra honorering af te dwingen. De kans om buiten spel gezet te worden in één van de meest essentiële fasen van het ontwerpproces wordt daarmee zeer groot. Dat is ook vaak gebeurd. Deze regeling komt ook voor in AR'56, '64, '69 (artikel 19 lid 1 sub a).

- Art. 20 - Verschotten regelingen (AR'32 artikel 17). In essentie niet gewijzigd. De in AR'32 artikel 17 sub c opgenomen regeling voor het maken van de revisietekeningen blijft eveneens ongewijzigd.
- Art. 21 - Voorbereidend onderzoek en allerlei bijzondere werkzaamheden. Honorering via bijzonder tarief. Niet gewijzigd sinds AR'32, zij het dat deze bijzondere werkzaamheden in de AR'71 meer met name worden genoemd.
- Art. 22 - Minimum tariefstelling voor bijzondere bemoeienissen, de hoogte van de tarieven is in de tijd aangepast. Sinds de AR'56 dient de architect aan de opdrachtgever mede te delen wanneer hij een hogere honorering dan het minimum wenst. Die voor taxaties, jurering e.d. volgens apart te sluiten overeenkomst, ongewijzigd sinds AR'32.
- Art. 23 - Honorering naar bestede tijd. Deze honoreringswijze is geïntroduceerd bij AR'56, nadien niet gewijzigd. De totaal-kosten mogen nooit lager zijn dan de

honorering via de % regeling in de tabellen van de Bijlagen (dus wel hóger), terwijl de kosten van de architectenuren gelijk, of meer, moeten zijn dan die van zijn personeel, vermeerderd met de gebruikelijke bureautoeslag. Een clause ter voorkoming van werken onder de markt. Men kan zich afvragen of een standaard regeling gebruikt moet worden ter bestrijding van oneerlijke concurrentie.

Art. 24 - Tijdstippen van invorderbaarheid van het honorarium, renteclause.
De staffeling van de werkzaamheden is van de AR'32 ten opzichte van de daarna volgende verschillend, maar de invorderingstermijnen verschillen niet fundamenteel. Achterstand in betaling maakt rentevordering mogelijk. AR'32: 5% vanaf de dag der invorderbaarheid. AR'56 t/m 69: promessodisconto DNB + 1 1/2% vanaf 2 maanden na deklaratiedatum. AR'71/'83: wettelijke rente volgens 1286 BW/1804 BW na 2 maanden.

Uit de BNA-enquête (* 1) blijkt ten aanzien van de rentevorderingen dat slechts in 20% van de gevallen rente in rekening wordt gebracht, daarvan wordt 30% betaald, terwijl 41% van de ondervraagden te kennen gaf dat er druk werd uitgeoefend om de desbetreffende nota's terug te nemen. Uit dezelfde enquête blijkt dat bij Rijksopdrachten na 2 maanden slechts 37% van de nota's is voldaan. (Provincie 78%, gemeente 64%, overigen 64-88%).

Art. 25 - Verdragende omstandigheden welke redelijkerwijs de architect niet kunnen worden aangerekend. Vergoeding van schaden en kosten als gevolg van het oponthoud. In de AR'32 is bovendien nog sprake van een rente-vergoeding van 5% jaars. In de AR'56 e.v. vervangen door vergoeding naar billijkheid.
Na de AR'56 regelt lid 2 van dit artikel de mogelijkheden tot afrekening na een oponthoud van langer dan 2 maanden.

Art. 26 - Tijdstip van vaststelling van de definitieve grootte van het honorarium pas na de gehele beëindiging van de werkzaamheden. AR'32 artikel 22 geeft de mogelijkheid aan van een percentsgewijze vermindering van honoraria en werktekeningen. Dat was gemeente- of

streekafhankelijk en kon slechts door het Bestuur van de BNA worden vastgesteld. Een dergelijke vermindering moest echter bij opdracht tussen opdrachtgever en architect zijn overeengekomen. Met de AR'56 e.v. verviel deze mogelijkheid.

Art. 27 - Regeling van omzetbelasting c.q. BTW na de AR'56.

V.l.1.5

toezichthoudend personeel/adviseurs

Art. 28 - Regeling arbeidsverhouding toezichthoudend personeel. In essentie sinds AR'32 niet gewijzigd. In de laatste 10-tal jaren komt het steeds vaker voor dat de opdrachtgever eigen opzichters in dienst heeft, of voor het werk in dienst neemt, hetgeen uiteraard juridische konsekwenties heeft omdat daarmee de aansprakelijkheid van de architect vervalt, tenzij hij de kwaliteit van het personeel accepteert, al of niet stilzwijgend.

Voorts een regeling voor de vergoeding van toezichtkosten en emolumenten; renteclausule.

De regeling van de betaling van de met het toezicht gepaard gaande kosten is met de AR'56 verfynd en verduidelijkt, maar in essentie niet gewijzigd.

Art. 29 - Adviseurs voor konstruktie, installaties e.d. vallen niet onder de standaard-regeling, de opdrachtgever is voor de honorering rechtstreeks aansprakelijk jegens de betrokken adviseur. Sinds de AR' 32 niet gewijzigd.

Dit artikel heeft de vervreemding van de architect van de overige mede-plan-bepalende disciplines in de hand gewerkt. Met de groei van de bij de bouw betrokken specialismen na 1965 is deze beweging nog versterkt. Daardoor is de maatschappelijke positie van de architect ten opzichte van de opdrachtgever in toenemende mate verzwakt. Hij kan niet langer worden gezien als de figuur die de totaliteit van het bouwproces beheerst. Hij ontgaat de verantwoordelijkheid en de aansprakelijkheid voor de "aangrenzende" disciplines.

V.1.1.6

verdere verplichtingen van de architect

Art. 30 - Verplichting van de architect de eisen van de opdrachtgever met betrekking tot het plan te realiseren, tenzij hij deze niet te verwezenlijken acht. In dat laatste geval dient hij de opdrachtgever daarop te wijzen.

Uitsluiting van de esthetische waarde van het project bij de beoordeling van de architectenprestatie.

Sinds de AR'32 is deze regel niet gewijzigd.

Art. 31 - Wanneer geen bouwsom is genoemd bij opdracht, kan er geen sprake zijn van overschrijding.

Wanneer dat wel het geval is mogen de kosten van uitvoering bij aanbesteding niet met meer dan 20% worden overschreden. Is dat wel het geval dan moet het ontwerp zonder vergoeding door de architect binnen die marge worden aangepast. Blijkt dat niet mogelijk dan verbeurt hij het honorarium voor het besteksgereed maken. In beide laatste gevallen alleen niet als hij aantoonst dat een en ander te wijten is aan omstandigheden buiten zijn verantwoordelijkheid. Niet gewijzigd sinds AR'32.

Art. 32 - De verplichting voor de architect om rekening te houden met privaatrechterlijke- en publiekrechtelijke voorschriften welke bij architecten algemeen bekend mogen worden geacht. Niet gewijzigd sinds AR'32.

V.1.1.7

aansprakelijkheid van de architect

Art. 33 - Aansprakelijkheidsbeperking van de architect, of zijn personeel, voor schade tot "ernstige fout", tenzij deze aantoonst dat zij bij normale oplettendheid en vakkennis niet had kunnen worden vermeden. In de AR'32 wordt hieraan toegevoegd "zulks voorzover nodig in afwijking van het gestelde bij 1645 BW". Deze zinsnede komt in de AR'56 e.v. niet meer voor. Het terzijde stellen van 1645 BW is overigens onjuist wanneer 1645 BW van openbare orde is. Die vraag is lang een juridisch strijdpunt geweest en is dat nog steeds, de voorstanders zijn echter in de meerderheid.

Voor de discussie hieromtrent raadplege men prof. mr. M.A. van Wijngaarden hoofdstukken Bouwrecht nr. 2 blz. 19 e.v. en voor de relatie van de architect met 1645 BW, idem blz. 14 e.v.
(zie ook hoofdstuk III).

- Art. 34 - Schaderegeling. Beperking of ongedaan maken van schade voor eigen rekening. Exoneratie clausule, beperking tot helft van het honorarium. Verval van aansprakelijkheid na 10 jaar vanaf de oplevering. Deze regeling geldt vanaf de AR'56. In de AR'32 wordt de schade beperkt tot het gehele honorarium en vervalt de aansprakelijkheid na 3 jaar vanaf de eerste oplevering.

In de AR'32 artikel 29 wordt gesteld dat de architect niet aansprakelijk is voor tekortkomingen van personen in zijn dienst, indien hij aannemelijk maakt dat hij de tekortkoming bij normale oplettendheid zijnerzijds niet had kunnen opmerken of ontdekken. Dit artikel is een afwijking van 1403 BW en komt niet meer voor in AR'56 t/m 71. Of dat het gevolg is van deze afwijking is niet duidelijk. Er zal immers niet altijd sprake zijn van onrechtmatige daad.

- Art. 35 - Vrijwaring van de architect voor aansprakelijkheid voor door derden ontworpen onderdelen, zowel voor ontwerp als uitvoering, echter met uitzondering van het bouwkundig inpassen van deze onderdelen in het bouwwerk. Komt in engere zin voor in AR'32 artikel 30. Gelijkluidend in AR'56 t/m 71. AIB 1984 nr. 8.

- Art. 36 - lid 1: vrijwaring van aansprakelijkheid van de architect voor schade als gevolg van handelen van derden in strijd met tekeningen, bestek etc. Identiek sinds AR'32 (AR'71 voegt toe: "behoudens de aansprakelijkheid van de architect terzake van het voeren van directie").
lid 2: nieuw is in AR'71, dat van vergoeding van schade door de architect eerst sprake zal zijn indien en voorzover de opdrachtgever aantoont dat het geleden vermogensnadeel niet verhaald kan worden op aannemer of leverancier.
lid 3: bij doordrukken van de opdrachtgever van risikogevende participanten in het bouwproces, is de architect niet verplicht

tot schadevergoeding mits hij schriftelijk
gewaarschuwd heeft.

V.1.1.8

bevoegdheden van de architect bij het voeren van
direktie

Art. 37 - Bevoegdheid tot het eigenmachtig aanbrengen
van wijzigingen bij de uitvoering, ook uit
esthetische overwegingen, binnen het kader
van de post onvoorzien, danwel 2% van de
bouwsom. Onveranderd sinds AR'32 (artikel
34).

Men kan de mening aanhangen dat elke
financiële konsekwentie in het kader van de
direktievoering ter kennis van de opdracht-
gever moet worden gebracht, ook als deze
ten laste komt van een gereserveerde post
onvoorzien. Het valt niet goed in te zien
waarom daarover geen overleg nodig zou
zijn. In het huidige organisatiepatroon van
de uitvoering komt echter meestal ook de
opdrachtgever voor, zodat deze vanzelf
kennis neemt van deze uitgaven of daarin
mede beslist.

Art. 38 - lid 1: definitie "meerwerk" (AR'32 artikel
35 "bijwerk"). Identiek sinds AR'32.
lid 2: definitie "bijgekomen werk" (AR'32
art. 36). Identiek sinds AR'32.
lid 3: bevoegdheid tot het opdragen van
meerwerk binnen de post onvoorzien of 2%
van de bouwsom zonder goedkeuring van de
opdrachtgever. Geldt niet bij
overschrijding van de aangegeven grens of
voor bijgekomen werk in het algemeen.
lid 4: overtrekken van genoemde bevoegdheid
is voor rekening en risico van de
architect, tenzij sprake is van speed-
eisende maatregelen, of zoals deze "van
nut" is voor de opdrachtgever.
Deze regeling is sinds AR'56 onveranderd.

Art. 39 - Bevoegdheid van de architect tot
beoordeling van de uitvoering van de
aannemingsovereenkomst en van afgifte van
betalingscertifikaten.
Geen wijziging sinds AR'32.

V.1.1.9

bijzonder verloop van een opdracht

Art. 40 - Herroeping van de gegeven opdracht.
AR'32 onderscheidt 3 gevallen (AR'32

artikel 38).

- a. Herroeping zonder meer. De opdrachtgever is verplicht het gehele honorarium te voldoen, als ware de gegeven opdracht uitgevoerd, benevens alle overige kosten (werktekeningen) tot dat tijdstip gemaakt.
- b. Herroeping als gevolg van omstandigheden buiten de wil van de opdrachtgever (bewijslast), of tengevolge van "handelingen" van de architect etc. De opdrachtgever is verplicht het honorarium te voldoen voor alle onderdelen tot het moment van herroeping benevens alle overige gemaakte kosten.
- c. Herroeping als gevolg van wanprestatie van de architect. De opdrachtgever is geen honorarium en kosten verschuldigd voorzover deze voor hem niet van nut zijn, ongeacht zijn uit deze Regelen voortvloeiende aansprakelijkheid.

AR'56, '64, '69 en '71. De verplichtingen ad a. vervallen. De andere gevallen blijven onveranderd bestaan. AR'71 artikel 40 lid 1 en 2. AIB 1985 no. 12, AIB 1985 no. 8 BR 1986 blz. 71.

Art. 41 - Beëindiging van de opdracht als gevolg van bijzondere omstandigheden.

AR'32 (artikel 39).

- a. dood van de opdrachtgever leidt niet tot beëindiging.
- b. besluit tot ontbinding van de opdrachtverlenende rechtspersoon betekent herroeping van de gegeven opdrachten.
- c. verlies van rechtspersoon van de opdrachtverlenende instantie betekent herroeping van de gegeven opdracht.
AR'56, '64, '69, '71/'83. De mogelijkheid ad c vervalt, voor het overige geen wijzigingen.

Art. 42 - Neerleggen van de opdracht door de architect.

AR'32 (artikel 40) drie gevallen.

- a. neerlegging zonder meer. Geen honorarium en verdere kosten en onkostenvergoeding voor de architect.
- b. de architect toont aan dat een en ander te wijten is aan omstandigheden buiten zijn wil of aan "handelingen" van

zijn opdrachtgever. Wel honorarium voor reeds verrichte arbeid, alsmede kosten en onkosten.

- c. wanprestatie van de opdrachtgever. Deze is hem volledig honorarium over de gehele opdracht verschuldigd alsmede alle kosten en onkosten.

In de AR'56, '64, '69: zijn de leden a en b in omvang niet gewijzigd, lid b omkering van de bewijslast.

Lid c leidt niet tot vordering van het gehele honorarium maar alleen voor die onderdelen van de opdracht die laatstelijk aan de orde waren, niet alle kosten en onkosten.

AR'71 a ongewijzigd, b ongewijzigd t.o.v.

AR'69, c ongewijzigd t.o.v. AR'69.

N.B.: sub b en sub c zijn in de AR'71 samengetrokken tot één lid (artikel 42 lid 3).

In de AR'71 is een nieuw lid opgenomen (artikel 42 lid 2) waarin twee bijzondere gevallen aan de orde zijn.

- d. de architect onttrekt zich aan het voeren van directie zonder gegronde reden en de opdrachtgever neemt deze taak over
- e. de architect legt de opdracht neer als gevolg van bijzondere omstandigheden. In beide gevallen behoudt de architect het recht op honorarium voor reeds verrichte arbeid en vergoeding van kosten en onkosten.
Het doet eigenaardig aan dat wanprestatie van de architect als onder d. hetzelfde effect sorteert voor de opdrachtgever als de overmacht onder b., ervan uitgaande dat de opdracht niet beperkt was tot het bestedingsgereed maken. Men zou daaruit kunnen konkluderen dat de ontwerper minder gekwalificeerd zou zijn voor de uitvoering.

- Art. 43 - Beëindiging door de dood van de architect.
AR'32 (artikel 41) de gegeven opdracht vervalt.
Gevorderd kan worden door de erfgenamen:
- het vervallen maar nog niet uitbetaalde honorarium
- honorarium en kosten van gemaakte werktekeningen
- gemaakte kosten en onkosten.
Toestemming van de erfgenamen is nodig voor de uitvoering of verdere uitvoering van het ontwerp.

AR'56, '64, '69, '71/'83. De financiële verplichtingen van de opdrachtgever zijn onveranderd. Sinds 1956 is ten aanzien van de opvolging van de overledene het volgende bepaald: de opdrachtgever overlegt met de erfgenamen over een andere architect. Wanneer hiervoor binnen 1 maand geen oplossing is gevonden, volgt aanwijzing door het BNA-bestuur. Zulk een aanwijzing is bindend. Na zijn benoeming pleegt de opvolgende architect met erfgenamen en opdrachtgever overleg over de financiële afwikkeling van het dan gereed zijnde deel van het werk. Wederom wordt, wanneer niet binnen 1 maand overeenstemming bereikt, een bindende uitspraak gedaan door het BNA-bestuur.

- Art. 44 - Eigendomsrechten AR'32 t/m AR'71.
Geen wijziging.

- Art. 45 - Auteursrechten - verveelvoudiging
Naast de bepalingen van de Auteurswet 1912 is voorzien in een regeling voor het geval de architect weigert directie te voeren voor een aanvaard ontwerp, of deze directievoering neerlegt. In dat geval is de architect verplicht tot overdracht van het recht tot uitvoering (na de AR'56 - "om niet"). De AR'32 voorzag nog in een dergelijke verplichting wanneer erfgenamen van een overleden architect uitvoering van een ontwerp weigerden. Deze bepaling kwam te vervallen door de verbeterde opvolgings-regeling van de AR'56 e.v.

De AR'71 breidt deze regeling uit tot alle gevallen welke in deze AR zijn benoemd en die slaan op de beëindiging van de opdracht tijdens of vóór de uitvoering. Indien zulks over en weer op gegronde redenen is gebaseerd, dient de architect in staat te worden gesteld de uitvoering te volgen en adviezen te verstrekken. Een en ander resulteert voor de opdrachtgever in een extra toeslag van 5% over het totale honorarium van voorlopig ontwerp tot en met aanbesteding, en de adviezen naar bestede tijd met een grens van 15% van het totale honorarium. Deze regeling geldt

niet in geval van surséance of faillissement van de architect.

Art. 46 - Plaatsing van naam of naamteken op het werk.
Geen essentiële wijziging sinds AR'32.
AIB 1969 nr. 1.

V.1.1.10 geschillen

Art. 47 - AR'32, artikel 45 t/m 50:
- primair minnelijke schikking via deskundige
- daarna verwijzing naar scheidsgerecht
(Commissie van Geschillen)
- uitspraak scheidsgerecht als goede mannen naar
billijkheid overeenkomstig het Reglement
- uitspraak is bindend advies.

AR'56 t/m '71:
verwijzing naar Commissie van Geschillen c.q.
Arbitrage Instituut Bouwkunst.

Op 1 januari 1969 is de Commissie van Geschillen
BNA opgevolgd door de Stichting Arb. Instituut
Bouwkunst.

V.1.2 de SR'87

V.1.2.1 de totstandkoming van de SR'87

Reeds tamelijk kort voor de invoering van de AR'64, werd men zich bewust dat de maatschappelijke ontwikkelingen zoals aangeduid in hoofdstuk IV.2.2 een standaardregeling vereisten welke de wederzijdse belangen van de kontrakterende partijen beter tot haar recht deed komen. In 1967 werd met de ontwikkeling van de nieuwe regeling begonnen.

Op 7 juni 1967 ging de "Commissie Herziening Honorarium" (CHH) van start, na daarvoor op 29 maart 1967 van het BNA-bestuur opdracht te hebben gekregen, om te komen tot een nieuwe opzet van de standaardregeling (zgn. Commissie SR). Op 16 december 1968 bood deze Commissie haar rapport aan het Dagelijks Bestuur van de BNA aan. In de aanbiedingsbrief stelt de voorzitter ir. F.W. de Vlaming dat de Commissie niet heeft getracht de bestaande regeling op een aantal punten bij te werken, maar dat zij getracht heeft de stof geheel opnieuw te bekijken en daarbij afstand te nemen van de bestaande regeling. De Commissie heeft daarbij een aantal problemen ontmoet waarvoor zij geen pasklare oplossing heeft kunnen vinden. Men heeft zijn taak gezien als het aangeven van een aantal hoofdstukken ter nadere verwerking. Er ontbrak nog veel aan

evenwichtigheid en homogeniteit, terwijl men zich nog meermalen bepaalde tot het stellen van problemen (* 2). In de Commissie zelf bestond nog verschil van mening "over principiële punten, samenhangend met de rol die men de architect in de samenleving toedenkt".

De uitgangspunten van de "nieuwe AR" vormden (* 3):

- wijziging in de werkmethodiek van de architectenbureaus en veranderingen in de architectuurproductie, alsmede in het karakter van de opdrachten
- wijziging in de teneur van de intermaatschappelijke relaties die de verhouding architectenbureau-opdrachtgever niet ongemoeid laten
- het bewaard en gereserveerd blijven van "de klassieke" adviseurswerkwijze van de architectenbureaus.

Vermeldenswaard is de brief die de voorzitter van de CHH aan het Bestuur van de BNA zond op 21-07-1969, waarin hij gewag maakte van opmerkingen die individuele leden van de Commissie hadden gemaakt. Zij hadden alle betrekking op de maatschappelijke positie van de architect en zijn rechtsverhouding tot de opdrachtgever, zoals:

- no cure no pay via jointventures waarbij de architect mederisikodragers is
- bouwkundige intenties c.q. produkties met winstoogmerk op eigen initiatief "met octrooi-achtige" wijze van exploitatie
- sales-promotion "mits de konkurrentie binnen redelijke grenzen blijft en de uitvoeringskwaliteit kan worden gewaarborgd"
- uitbreiding van het ondernemerschap van de architect tot "general contract", inklusief bouwvoorbereiding, konstrukties, technische installaties en uitvoering, met de daarbij behorende verantwoordelijkheden en aansprakelijkheden.

Hiermee was de Commissie haar tijd ver vooruit. De hoop die in de brief wordt uitgesproken, dat daarmee een bijdrage werd geleverd voor verdere ontwikkelingen, bleek helaas ijdel.

De eerste koncept-SR werd op 03-11-1970 aan de BNA-leden aangeboden. De CHH werkte tot 1973 aan het eerste koncept, waarna een "Nieuwe Commissie SR" er verder aan werkte tot 1976. Dit leidde tot het zgn. Tweede Koncept SR. Vanaf augustus 1980 kwam het overleg op gang met de vertegenwoordigers van de Ministeries en de Rijksgebouwendienst onder voorzitterschap van Mr. H.O. Thunnissen; hetgeen leidde tot het Derde Koncept SR'85.

De grote rol van de Rijksoverheid bij het koncipiëren van de nieuwe Standaardregeling steunde op het uitgangspunt van de BNA dat hierop bij voorbaat een akkoord moest zijn verkregen door deze Rijksoverheid als grootste opdrachtgever. Zulks ter voorkoming van het ontstaan van allerlei nadere regelingen als afgeleide van de nieuwe standaardregeling.

In april 1985 werd uiteindelijk binnen de werkgroep Thunnissen overeenstemming bereikt, niet alleen over het tekstuele gedeelte maar tevens over de daarbij behorende tabellen voor de honorering. Vooral dat laatste heeft sterk vertragend gewerkt: het bewijs diende te worden geleverd dat daarmee geen verhoging van de tarieven werd bereikt, een bewijs dat met de theoretische aanscherping van de architecten prestatie, zoals die in de tekst is verwoord, nauwelijks te leveren is.

Juist op het ogenblik dat alle partijen in de werkgroep daarover overeenstemming hadden bereikt, werd de ratificering van het akkoord door de verschillende betrokken ministeries verhinderd als gevolg van de beslissing van het kabinet Lubbers om niet langer standaardregelingen van welke aard ook te sanctioneren, ook al zijn deze in nauw overleg met de overheid tot stand gekomen. Een zuiver politieke beslissing dus.

Over het concept-'85 bestond bovendien onder de BNA-leden grote ontevredenheid: door de jarenlange onderhandelingen was de duidelijkheid er niet op vooruit gegaan en waren de maatschappelijke veranderingen in de architectenpositie er niet in terug te vinden.

Het BNA-bestuur besloot daarop tot het instellen van een werkgroep samengesteld uit leden met de nodige praktijkervaring in de verschillende onderdelen van het vakgebied.

Deze werkgroep heeft tussen medio 1986 en medio 1987 het Derde Concept-'85 geheel herschreven. In april 1987 is dit werkstuk in principe goedgekeurd door de Ledenvergadering van de Sektie Partikuliere Architecten. De eindredactie is afgerond op 1 juni 1987, waarna een uiteindelijk fiat van Sektieleidenvergadering is verkregen in september 1987. In dezelfde ledenvergadering is besloten om voor niet-overheidsopdrachten de SR in te doen gaan op 1 oktober 1987, voor overheidsopdrachten op 1 januari 1988. Zulks in verband met het heropende overleg met de "werkgroep Thunnissen II".

V.1.2.2

globale aanduiding van de belangrijkste ontwikkelingen in de SR'87 ten opzichte van AR'71

Zoals ook bij vorige regelen het geval was, blijft deze standaardregeling bindend voor de leden van de BNA. Een dergelijke bindendverklaring is alleen mogelijk als de regeling, in het algemeen gesproken, voor alle voorkomende situaties bruikbaar is. De werkgroep heeft daarom een kader willen aangeven, waarbij alleen de essentiële zaken zijn geregeld. Onderstaand wordt op enige daarvan ingegaan.

Algemene bepalingen (art. 1 t/m 12 SR)

Het begrip architect (art. 1 SR). Niet alleen de natuurlijke persoon maar ook (semi) rechtspersonen worden als zodanig omschreven.

kostenbegrippen (art. 2 SR). Veel discussie is er altijd geweest over de vraag wat onder de bouwkosten als honoreringsgrondslag moet worden verstaan (art. 9 lid 2 en 3 AR'71) thans wordt verwezen naar een normvoorschrift waarin o.a. de verschillen tussen bouw- en investeringskosten duidelijk zijn gedefinieerd.

- Algemene bepalingen omtrent de opdracht.
Inhoud en totstandkoming van de opdracht. De architect is thans te veel betrokken in complexe situaties om een regeling ex. art. 3 AR'71 nog te kunnen handhaven. Een exacte omschrijving van alle opdrachtsituaties is onmogelijk, daarom is volstaan met de verplichting tot het regelen van essentiële elementen waaruit de opdracht bestaat: de aard, de omvang, de bouwtijd, het budget voor het bouwplan, de wijze van honoreren.

Gezien de discussie in het verleden of, en in hoeverre, er sprake was van een gegeven opdracht, is aanbod- en aanvaarding daarvan thans goed geregeld (art. 4 lid 1 SR).

- algemene verplichtingen van partijen (art. 5, 6, 7 SR) de architect:
 - de oude terminologie "goed en zorgvuldig" voor de vervulling van zijn opdracht is weer opgenomen, terwijl ook het vertrouwensbeginsel weer is teruggekeerd (in het Derde Concept was dat begrip als "onzakelijk" geschrapt). De aard van de architectenopdracht bergt echter in zich dat slechts zijn mate van inspanning als toetssteen voor zijn functioneren kan worden gehanteerd, althans voor het grootste deel van zijn arbeid. Een dergelijke toets kan slechts gegrondvest zijn op vertrouwen.

Hij is verplicht om informatie te verstrekken aan zijn wederpartij omtrent te verwachten problemen en kosten bij de planontwikkeling, en, indien gewenst, over de wijze waarop hij de opdracht denkt te gaan uitvoeren en wie hem daarin bijstaan.

De esthetische waarde van het ontwerp is buiten discussie. De poging uit het Derde Concept om een toetsingsnorm te introduceren is gewogen en te licht bevonden.

De opdrachtgever:

- dient de verplichtingen van de architect uit hoofde van zijn beroep te respecteren, dus ook zijn vertrouwenspositie te erkennen en daarnaar te handelen
- moet ontwerpgegevens tijdig terbeschikking stellen, en het door de architect geproduceerde tijdig beoordelen
- ingrijpen in de totstandkoming van het ontwerp en of uitvoering daarvan buiten de architect om is niet toegestaan
- de architect is erkend als bevoegd in- en extern vertegenwoordiger (art. 7 SR). Voor de uitvoeringsfase wordt een en ander meer expliciet geregeld (art. 21 lid

- 1 sub a SR) zie ook hoofdstuk V.2.4 en V.2.5
- vertegenwoordiging van de opdrachtgever - de architect heeft voor een goed functioneren een duidelijke tegenspeler nodig, met de nodige bevoegdheden. Daaraan blijkt het nogal eens te ontbreken.
- adviseurs, coördinatie etc. (art. 8 t/m 12 SR) opdrachten aan adviseurs.
De samenwerking met andere disciplines is pas dan optimaal wanneer ook een daadwerkelijke synthese van de samenstellende gebouwonderdelen kan ontstaan. Het is daarom essentieel dat de architect minstens bij de aanstelling wordt geraadpleegd. Ook is het mogelijk dat op voorstel van de architect adviseurs worden benoemd als deze dat voor de vervulling van de opdrachten noodzakelijk acht. Bij de formulering van deze bepalingen is ervan uitgegaan dat de opdrachtgever aan alle disciplines de opdrachten verstrekt, en derhalve ook dient toe te zien op de nakoming ervan. Dit behelst de inhoudelijkheid en het tijdstip waarop het advies wordt gegeven.

bouwkundige inpassing (art. 9 SR) en projektkoördinatie (art. 10 SR)

Deze twee begrippen zijn duidelijk gescheiden. Het architectonisch ontwerp vereist een synthese van de adviezen van derden met de visie van de architect. Deze is echter niet verantwoordelijk voor het tijd/kostenelement van deze adviezen. Daartoe kan wel een aanvullende opdracht worden verstrekt.

bouwteam (art. 11 SR)

vereist een duidelijke formulering van de werkzaamheden en verantwoordelijkheden van de architect, en van die van de overige disciplines, door de opdrachtgever.

algehele adviesopdracht (art. 12 SR)

daarbij wordt de architect de enige opdrachtnemer tegenover de opdrachtgever/principaal. Stellig is dit de meest heldere kontraktsituatie die kan worden toegepast die overigens ad hoc moet worden geformuleerd. Er is één verantwoordelijke voor het totaalconcept, ook inhoudelijk, en dat is de architect. De wens om tot een dergelijke regeling te komen zagen wij reeds verwoord in de brief van de CHH aan het BNA-bestuur d.d. 21-07-1969. Het valt te verwachten dat de praktijk aan dit artikel niet voldoende zal hebben.

Algemene bepalingen bij de opdracht voor een bouwproject (art. 13 t/m 15 SR)

Definities:

- fasering (art. 14 SR)
duidelijker juridische markering van de overgang naar een volgende fase.

- vergunning/beschikkingen (art. 15 SR)
de bepalingen van de gemeentelijke bouwvergunning behoren tot het takenpakket van de architect. Alle overige vergunningen en ook de vertaling daarvan in het bouwplan moeten in onderling overleg worden geregeld, op initiatief van de opdrachtgever. De onstuimige groei van overheidsbepalingen terzake van het bouwen, financiëren van projecten en de eisen die de overheid t.a.v. produktieprocessen stelt, verhindert een ruimere taak van de architect op dit terrein als kontraktueel onderdeel van zijn opdracht.
Dit houdt dus een beperking in t.o.v. art. 32 AR.
Omdat het gewenst is een scheidslijn aan te brengen tussen wat des opdrachtgevers taak is, en wat des architectes, is voor deze duidelijkheid gekozen.

- fasen van de opdracht (art. 16 t/m 21 SR)
bestedingsgereed maken is tot één onderdeel geworden dat de oude opdeling ex. art. 4 AR'71 in begroting, bestek-tekeningen en bestek omvat, onder de naam "voorbereiding van de uitvoering". Hierin is mede begrepen het werktekeningen bestanddeel nodig voor de start van de bouw na besteding.
Het begrip aanbesteding is verruimd. Ook als er niet besteed wordt zijn de bemoeienissen van de architect hetzelfde, of zelfs meer.
Een duidelijk onderscheid wordt gemaakt tussen direktievoering en toezicht (art. 21 lid 2 en 3 SR)

N.B. Werktekeningen vormen géén apart onderdeel meer in de honorering. In het kader van de steeds verder gaande automatisering van de ontwerpwerkzaamheden is een dergelijke scheiding niet verantwoord aan te brengen.

- Elke fase bevat 'een toetsing van het budget. Bij de omschrijving van het per fase te verrichten tekenwerk is aansluiting gezocht bij NEN 2574.
- bevoegdheid van de architect bij de direktievoering (art. 16 en 17 SR)
opdragen van bestekswijzigingen beperkt tot 2% van de aanneemsom, besteden van stelposten (zie hoofdstuk V.2.4)
- toezicht
bevoegdheid van de architect tot het aanstellen van een opzichter.

Andere werkzaamheden (art. 24 en 25 SR)

Opdracht tot het verrichten van een vóóronderzoek (art. 24 SR). Het vóóronderzoek heeft daarmee een duidelijke aparte status verkregen. De formulering van deze aparte opdracht wordt in onderling overleg bepaald. Gezien de grote verschillen die zich in de praktijk voordoen, is een exacte omschrijving niet te formuleren. De honorering geschiedt

navenant al naar gelang de situatie.

- Een uitgebreide opsomming van datgene wat verder door de architect naast de normale opdracht kan of moet worden verricht.

Algemene financiële bepalingen (art. 26 t/m 34 SR)

De duidelijke scheiding heeft tot gevolg dat discussies over wat wel of niet tot de feitelijke opdracht behoort, tot het verleden kunnen gaan behoren.

- wijze van honorering (art. 27 en 28 SR)

Er zijn drie methoden:

via het percentage, dus op grondslag van de bouwkosten

via bestede tijd

deze honoreringswijze kende in vroegere concepten een "vloer": in elk geval niet lager dan het percentage. Die beperking is komen te vervallen. Dit impliceert dat in principe prijskonkurrentie tussen architecten de plaats van kwaliteitskonkurrentie kan gaan innemen. Het zal derhalve voor de hand liggen dat de bij wijze van proef in Friesland reeds jaren funktionerende meldingsplicht, tot het gehele land zal moeten worden uitgebreid. Bij invoering van een Europese regeling ontstaan op dit punt ook internationaal problemen.

via vast bedrag

wijze van deklarereren (art. 29 e.v. SR)

de specifieke plicht van de architect is nieuw, alsmede de mogelijkheid van accountants-kontrôle

- Honorering op grondslag van de bouwkosten, bestede tijd, en vast bedrag (art. 35 t/m 48 SR) wijze van bepaling honorarium (art. 35 SR) samenloop van verschillende klassen, verbouwingstoelage (30% als vroeger, tenzij daarin qua klassering is voorzien)

Indeling in zes klassen. Vooral de complexiteit van de woningbouw noopte tot differentiatie. In de bijlage bij de SR worden voorbeelden van klasse-indeling gegeven.

NEN 2631 als honorarium grondslag, 1/5 aftrek bij onafhankelijk advies inzake samenstellende delen van het ontwerp door andere disciplines (art. 37 SR).

Eén formule voor de %-bepaling voor alle klassen: honorarium verdeling over de fasen. Het hoofdaccent ligt bij de ontwerpfase (30%) en bij de voorbereiding van de uitvoering (40%). Deze opbouw is gekozen met het oog op het geautomatiseerd ontwerpen waarbij de gegevensverwerking voornamelijk plaatsvindt in de fase van definitief ontwerp en bouwvoorbereiding (art. 38 en 39 SR).

Konsekwenties van wijzigingen en varianten in het ontwerp of de goedgekeurde fasen strakker omschreven (art. 40 SR).

Herhaling van het bouwproject - er is een basisvergoeding van 15% van het totale honorarium ingevoerd voor het auteursrecht. Wijzigingen en aanpassingen worden apart gehonoreerd.

N.B. het goedkeuringsvereiste van de opdrachtgever voor herhaling voor andere opdrachtgevers is vervallen.

Toeslag van 30% op het honorarium voor samenwerking ad hoc van twee architecten op verzoek van de opdrachtgever, zoals ook in de AR'71/83 was voorzien.

Bij hantering van de vast-bedrag methode (art. 47 en 48 SR) dient dit bedrag per fase te worden overeengekomen. Daarmee wordt bereikt dat de financiële risico's van de architect overzienbaar blijven. In deze honoreringsmethode is de "vloer" van de percentageregeling blijven staan, ter vermijding van al te grote risico's voor de architect.

Vergoeding van kosten en verschotten (art. 49 t/m 52 SR)
Geen bijzondere wijzigingen.

Aansprakelijkheid van de architect (art. 53 t/m 60 SR)

- Aansprakelijkheid van de architect bij bevoegdheids-overschrijding tijdens uitvoering. De vermogensschade die daarbij kan optreden kan niet via verzekering worden gedekt. Datzelfde geldt voor verdragingschade als gevolg van te-laat-presteren van de architect (tekeningen te laat).

Een beperking is ingevoerd voor de aansprakelijkheid van schade tot het herstel van gebreken als rechtstreeks gevolg van verwijtbare fouten. Het subsidiariteits beginsel blijft gehandhaafd (primaire aansprakelijkheid voor aannemer, leverancier en derden).

Overschrijding bouwsomlimiet - de grens wordt van 20% (art. 30 lid 2 AR) op "ten naaste bij" vastgesteld. Gezien de marktfluctuaties bij bestedingen is een vast, lager, percentage niet vast te stellen (art. 3 lid 3 sub a SR).

Omvang van de schadevergoedingen,
bij onvollledige opdrachten:

niet hoger dan de helft van het honorarium met een maximum van f 250.000,-

bij volledige opdrachten:

niet hoger dan f 500.000,- of indien het honorarium hoger is, niet hoger dan het volledige honorarium met een maximum van f 1.500.000,-

Voor alle overige schaden geldt een beperking tot de helft van het honorarium (art. 57 lid 3 SR).

Aansprakelijkheidstermijn: 5 jaar na uitvoering van de opdracht (art. 58 SR).

N.B. Er is een analogie gehanteerd met de concept-RVOI, omdat er een steeds verdergaande verstrengeling optreedt tussen de ontwerpende disciplines. (zie ook art. 12 SR). Daaruit zouden aansprakelijkheidsproblemen kunnen ontstaan. Er is ook doelbewust een scheiding gemaakt in volledige en onvolledige opdrachten terzake van aansprakelijkheid omdat de risico's anders liggen.

De ook thans nog doorgevoerde aansprakelijkheidsbeperkingen zijn een voorwaarde gebleken voor de verzekeraarbaarheid van de risico's.

Bijzonder verloop en voortijdige beëindiging van opdracht (art. 61 t/m 71 SR)

Nieuw is de mogelijkheid van beëindiging op grond van het ontbreken van de vertrouwensrelatie van elk der beide partijen.

- Uitgangspunt is dat bij vóórtijdige beëindiging anders dan door wanprestatie of laakbare handelingen, de architect zijn kosten krijgt vergoed. Is er sprake van wanprestatie van de architect dan worden bij beëindiging op basis van prix fixe of bestede tijd de kosten van de architect vergoed tot 85%. Bij wanprestatie van de opdrachtgever tot 115%. Daarmee wordt tegemoet gekomen in de onkosten die door de benadeelde partij reeds zijn gemaakt op het moment van beëindiging. Op dit ogenblik (mei 1987) zijn deze bepalingen in het concept ter discussie. Overwogen wordt om het honorarium in elk geval te beperken tot het voorlopig ontwerp bij niet-uitvoerbaarheid van de plannen terwijl te laat-presteren een schadevergoedingsplicht zal opleveren tot maximaal de helft van het honorarium.

Eigendomsrechten en auteursrecht van de architect (art. 72 t/m 79 SR)

De auteursrechtelijke bepalingen zijn wat duidelijker opgenomen, vooral het punt "wijzigingen" (art. 76 SR) omdat in de praktijk hieruit nogal wat problemen ontstonden (in relatie met art. 25 lid 1 sub c). Een auteursrecht vergoeding wordt vastgesteld op 15% van het totale honorarium bij vóórtijdige beëindiging van de opdracht, dus bij uitvoering zonder betrokkenheid van de architect. Deze 15% is ook gehanteerd in art. 35 SR.

Bewaarplicht van de architect

Nieuw is de bewaarplicht van de gegevens van de opdracht gedurende 10 jaar, tenzij overdracht van deze stukken plaatsvindt aan de opdrachtgever of diens rechtsopvolgers.

Geschillen

Het arbitraal beding blijft van kracht. De mogelijkheid van een keuze tussen arbitrage of gewone rechter is afgewezen. Voor het overige zij verwezen naar hoofdstuk V.6.

V.1.2.3

SR'87 - een nieuwe koers?

Het vraagteken staat er niet voor niets? De teneur van dit onderzoek wijst op een divergentie tussen maatschappelijke en juridische ontwikkelingen op het stuk van het architectenkontraakt. Daarom kan er beter gesproken worden van een inhaalmanoeuvre van de regelgeving. De nieuwe koers wordt maatschappelijk bepaald en het juridisch aspect volgt aarzeland. In de SR'87 zijn weer terug te vinden de aanbevelingen die de Commissie tot Herziening van de Honorariumregeling in 1967 deed.

De aanpassing van de rechtsverhouding opdrachtgever-architect aan de trendmatige maatschappelijke verschijnselen heeft ook een negatief effect: de verbrokkeling van de architectentaak wordt juridisch mogelijk gemaakt. Op zichzelf is dat geen goede ontwikkeling, het doet afbreuk aan het functioneren van hem die juist het gebouw tot een synthese moet maken van vorm, functie, techniek en kosten. De verbrokkeling doet onrecht aan bijna al deze facetten.

Juridisch ontstaan er kunstmatige grenzen die op het eerste gezicht helder en scherp lijken, maar dat in de dagelijkse praktijk van het beroep niet zijn. Men vergelijkte de betogen van mr. M.A.M. van den Berg (BR 72-p...) en van mr. van Schravendijk (BR 86-p...) over kontrakten voor bouw- en ontwerpteams.

De nieuwe rechtsverhouding stelt, de totaalopdracht primair, en dat is juist: de synthese blijft de meest ideale grondslag voor de architectonische conceptie. De hoop is gerechtvaardigd dat de scherper geformuleerde verplichtingen van de architect zullen dwingen tot meer "maatschappelijke" kwaliteit.

V.2

De belangrijkste juridische discussiepunten

V.2.1

de vertegenwoordigingsbevoegdheid van de architect

V.2.1.1

algemeen

Art. 1 van AR'71/'83 vermeldt nog dat de architect in zijn algemeenheid optreedt als "gemachtigde" van de opdrachtgever, tenzij anders overeengekomen, dit in navolging van AR'32 e.v. De SR'87 regelt algemene bevoegdheid tot vertegenwoordiging in art. 7 "de architect is volledig bevoegd de opdrachtgever bij vervulling van de opdracht te vertegenwoordigen; tenzij partijen anders overeenkomen".

Ten aanzien van het juridisch begrip "vertegenwoordiging" en haar gevolgen, bestaat geen eenstemmigheid. Waar Bloembergen (* 4) het verrichten van rechtshandelingen namens anderen daarin begrepen ziet, breidt Van der Grinten (* 5) dit uit met feitelijke handelingen namens anderen. Het BW geeft daaromtrent geen uitsluitsel. Het NBW is daaromtrent duidelijker: art. 6.3.2.4 NBW spreekt van "gedraging" van de vertegenwoordiger en loopt dus parallel aan de visie van van der Grinten.

De vertegenwoordiging wordt bovendien bepaald door twee verschillende beginselen t.w. het autonomiebeginsel, welke stelt dat voor iedere vertegenwoordigingshandeling een wilsuiting van de opdrachtgever is vereist en het vertrouwensbeginsel, waarbij derden niet afhankelijk gesteld kunnen worden van hetgeen tussen twee anderen ten aanzien van de bevoegdheid jegens hen, al of niet is bepaald (het opgewekt vertrouwen).

Voorts speelt in de standaardovereenkomst opdrachtgever-architect nog een rol dat soms over machtiging (art. 1 AR'71) soms over bevoegdheid tot vertegenwoordiging (art. 7 SR'87), wordt gesproken. Het zou kunnen zijn dat machtigen een aktie van de wederpartij impliceert waardoor dit in het verlengde komt te liggen van de lastgeving ex. 1829 BW, en dat bevoegdheid tot vertegenwoordiging niet expliciet overeengekomen behoeft te worden.

Het gaat dus steeds om de vraag of de overeengekomen bevoegdheid in geschillen daaromtrent wordt erkend. Adriaansens onderscheidt een nuanceverschil met betrekking tot optreden van de architect vóór en na aanbesteding (* 6). Van Wijngaarden (* 7) onderscheidt ook de aanbestedingsfase. Het ligt dus voor de hand de drie trajekten van het bouwproces op het punt van de vertegenwoordigingsbevoegdheid van de architect te bezien.

V.2.1.2

bij de planontwikkeling tot aanbesteding

- Vooronderzoek (art. 24 SR'87). Bestond nog niet in de AR'71. De omvang van de opdracht hiertoe is per definitie beperkt. De jurisprudentie zal moeten uitwijzen of de architect als vertegenwoordiger zal worden beschouwd of niet. Is het eerste het geval, en dat ligt in rede, immers ook op dit onderdeel is de SR integraal van kracht, dan kan er sprake zijn van bevoegdheid tot vertegenwoordiging krachtens jurisprudentie, o.a.: Rb Groningen 4-4-1975 BR 1975 blz. 627, hoewel een ander arrest het tegendeel stelt inzake een verrichte grondboring (Rb Den Bosch 4-11-49 NJ 1950/563).

- Voorlopig ontwerp - hetzelfde geldt hier als bovenstaand. Van Wijngaarden konkludeert dat er geen sprake is van bevoegdheid op grond van de omschrijving van de werkzaamheden in AR'71/'83 art. 4 sub a jo. ontwerp SR'85 art. 11. Het is echter zeer wel mogelijk dat ook in deze

fase adviezen van derden, en dus kontraktuele bindingen, noodzakelijk zijn, met daarmee verbonden een al of niet overeengekomen vertegenwoordigingsbevoegdheid.

- Definitief ontwerp - als boven. In tegenstelling tot het door Van Wijngaarden (* 8) veronderstelde is er echter bij het definitief ontwerp meestal nog geen sprake van onderhandelingen met overheden e.d. Hoogstens overleg met de welstand.

- Voorbereiding van de uitvoering - in deze fase van de opdracht zijn besprekingen c.a. onderhandelingen met de overheid en eventueel derden noodzakelijk. Bij de taakomschrijving ex. art. 19 SR'87 is expliciet het aanvragen van de Gemeentelijke Bouwvergunning genoemd en het voeren van de daartoe vereiste besprekingen. Dat legitimeert de architect als vertegenwoordigingsbevoegd. Ten aanzien van de overige vergunningen is gesteld in art. 15 SR '87 dat over de akties in dit verband afspraken moeten worden gemaakt tussen opdrachtgever en architect. Het is derhalve niet waarschijnlijk dat daaruit nog bevoegdheidsvragen naar voren zullen komen. Overigens werd ook in de vroegere situatie de architect zonder expliciete-opdracht bevoegd geacht om namens de opdrachtgever op te treden (Rb Den Bosch 10-07-68 BR 1968 blz. 419 - Hof Amsterdam 29-03-1966 - HR 3-3-67 NJ 1967/193)

V.2.1.3

bij aanbesteding

- In het Uniform Aanbestedings Reglement (UAR) 1986 wordt steeds "de aanbestede" genoemd waar vroeger sprake was van "de opdrachtgever". In het UAR 1986 wordt met aanbestede bedoeld "hij die voornemens is een werk op te dragen". In de SR'87 is bij de opsomming elk vertegenwoordigend optreden voorbehouden aan de architect, ook bij gunning zonder aanbesteding.

Het lijkt dat bevoegdheidsvragen, zo zij al gesteld worden, hier niet moeilijk te beantwoorden zijn. Of dat in praktijk ook zo zal zijn, zal de toekomst moeten leren.

Van Wijngaarden en ook Adriaansens duiden erop dat door middel van het geven van inlichtingen en aanwijzingen een beïnvloeding van de aanneemsom door de architect mogelijk is. Het UAR 1986 spreekt in deze van aanwijzing door of namens de opdrachtgever (art. 9) als ook ten aanzien van verstrekte inlichtingen. De jurisprudentie leert dat de aanbestede gebonden is aan de verstrekte inlichtingen. (RVA jan. 1925 nr. 412, AR 112 1928, alsmede RVA 1954 nr. 2102). Daarentegen zijn foutieve aanwijzingen bij de bestedingen, door de architect gedaan ten laste van de opdrachtgever vaak niet erkend.

Ook vóór de gunning tussen architect en aannemer overeengekomen bezuinigingen zijn bindend voor de opdrachtgever (RVA 1940 nr. 1212 zie verder Van Wijngaarden Bouwrecht 7 blz. 26 e.v.). Bevoegdheidsvragen zullen zich

ook daarbij niet snel voordoen.

De gunning van het werk maakte geen deel uit van de architectenopdracht ex. SR'87. Toch zal de bevoegdheid daartoe doorgaans worden aangenomen op grond van het vertrouwensprincipe. De jurisprudentie verloopt ook als zodanig. Zie Van Wijngaarden hoofdstukken Bouwrecht nr. 7 blz. 29.

V.2.1.4

bij de uitvoering - direktievoering door de architect

In de SR'87 wordt onder art. 21 lid 1a de taak van de architect omschreven als "het vertegenwoordigen van de opdrachtgever in alle zaken de uitvoering betreffende". Daarin verschilt de omschrijving van de vertegenwoordigingsbevoegdheid niet van alle voorgaande Algemene Regelen vanaf 1922. Echter thans met twee voorwaarden:

- tenzij partijen anders overeenkomen
- voorzover de tussen opdrachtgever en aannemer gesloten aannemingsovereenkomst zich daartegen niet verzet.

De eerste voorwaarde is ingevoerd vanwege de opdrachten waarbij delen van de direktievoering worden voorbehouden aan de opdrachtgever of derden. De tweede voorwaarde is ingevoerd met het oog op uitsluitingen van de bevoegdheid van de direktie krachtens de UAV. Niet altijd zal de UAV echter van kracht zijn.

Wanneer de architect belast is met de direktievoering is zijn positie als vertegenwoordiger van de opdrachtgever zeer sterk. Tegenover de aannemer zal al gauw sprake zijn van een opgewekte schijn van bevoegdheid, zelfs al is die feitelijk niet aanwezig. De jurisprudentie stelt de aannemer vrijwel altijd in het gelijk, (zie hiervoor Van Wijngaarden - hoofdstukken Bouwrecht nr. 7 blz. 44 e.v.) alsmede Adriaansens POG II G-88). Zie ook HR 1.3.68 NJ 1968/246 BR 1968 blz. 245).

Men zou theoretisch nog een onderscheid kunnen maken in vertegenwoordigingsbevoegdheid van de architect bij uitvoering in financiële zin (geen bevoegdheid gezien de terzake geldende uitsluitingen in de UAV) en in technische zin (wel bevoegdheid o.g.v. AR/SR). Van Wijngaarden duidt erop dat middels technische ingrepen altijd financiële gevolgen ontstaan als neveneffect en dat dus het een het ander impliceert.

Toch heeft de RVA in deze gevallen de vroegere gerechtelijke beslissingen gevolgd (RVA 17.7.73 nr. 6903 BR 1973/631 en RVA 29.11.73 no. 6514 BR 1974/128).

Bij lichtvaardig of te kwader trouw handelen van de architect of bij door hem gemaakte fouten, is de opdrachtgever overigens niet altijd aan diens beslissingen gebonden (BR 1975/589 en BR 1975/117).

Externe onbevoegde vertegenwoordiging door de architect tegenover de aannemer wordt niet snel geaccepteerd. Wel kan zulks leiden tot aansprakelijkstelling van de architect voor de gevolgen. Expliciet geldt zulks ten aanzien van overschrijdingen van het afgesproken meerwerkbedrag, posten onvoorzien of stelposten, tenzij een en ander als spoedeisende voorziening noodzakelijk is (art. 71 AR'71, ook in AR'56 en '64). In de SR'87 is zulks verderstrekkend dan voorheen: art. 54 stelt de architect niet alleen aansprakelijk voor de overschrijding maar voor de overige schade die door de opdrachtgever als gevolg van de overschrijding wordt geleden. Voor deze schade gelden andere limieten als genoemd in art. 57 SR'87. Zodanig gevolg van onbevoegd handelen van de architect wordt ook uitgesloten in de meeste polissen van beroepsaansprakelijkheid. Overschrijdingen van de bevoegdheid maken de architect aansprakelijk voor maximaal de helft van zijn honorarium.

De vertegenwoordigingsbevoegdheid van de architect in gevallen waarin geen sprake is van een primaire relatie met de opdrachtgever, b.v. wanneer een aannemer en een architect samen een plan konciipiëren, en na gunning wordt de architect direktievoerder, is steeds diskutabel. Er komen vormen voor waarin architect en aannemer in feite één partij vormen tegenover de opdrachtgever. In zulke gevallen pleegt de vertegenwoordigingsbevoegdheid van de "architect" steeds te worden ontkend (RVA 1.5.62 no. 3607).

Tegenover derden, niet bij de bouw betrokken, is na de uitspraak van de HR inzake Vaz Dias/Salters (HR 6.5.26 NJ 1926 - 721) duidelijk dat de vertegenwoordigingsbevoegdheid van de architect in deze zin beperkingen kent. Het opgewekte vertrouwen van de wederpartij wordt daarin gekoppeld aan de vertegenwoordigde partij en niet aan de vertegenwoordigende. Niet allen achten dit juist, immers, hoe kun je gehouden zijn aan vrouwen dat je niet gegeven hebt (zie Meijers noot bij HR 18.6.26 NJ 1926 - 1021).

Van Wijngaarden gaat nog in op de vertegenwoordigingsbevoegdheid van de architect ten aanzien van bestellingen voor aannemers en opdrachtgevers bij leveranciers (BR 1976 blz. 109). Ook in de dertiger jaren kwamen geschillen omtrent de verplichtingen uit dien hoofde nogal eens voor (zie Hoofdstuk III), hetgeen voortvloeide uit de niet altijd onafhankelijke positie van de architect. Hoewel daarover in 1960 nog een vonnis werd gewezen (Rb Arnhem 24.3.60 Nj 1960 - 482) mag worden aangenomen dat zulks thans niet meer voorkomt.

V.2.1.5 bij de eindafrekening

In de standaardvoorwaarden is bepaald dat de architect de eindafrekeningsbescheiden opmaakt en aan de opdrachtgever voorlegt ter fiattering. Is de opdrachtgever gebonden als

die bescheiden direkt aan de aannemer worden aangeboden, en door deze en de architect worden geaccordeerd?
Van Wijngaarden beantwoordt die vraag in beginsel bevestigend (zie hoofdstukken Bouwrecht 7 blz. 97). De UAV sluit die bevoegdheid evenmin uit, de arbitrale jurisprudentie bevestigt dit (RVA 1951 nr. 1633).

V.2.2

De honorering van de architect volgens de AR'71/'83

De grondslag wordt gevormd door de bouwkosten waarvan de definitie wordt gegeven in art. 9. Een diskutabel punt daarbij wordt gevormd door art. 9 lid 2 sub e "de kosten van normale technische installaties voor verwarming, luchtbehandeling, verlichting, gas- en elektriciteits- en watervoorziening etc., etc.". Vooral bij de snelle technische ontwikkeling van geavanceerde klimaatinstallaties in de zestiger jaren, is over het begrip "normaal" nogal eens gediskussieerd. Zie ook Adriaansens - Praktijkboek Onroerend Goed II G 44.

In de SR'87 wordt voor het begrip bouwkosten en wat daaronder dient te worden begrepen verwezen naar het normblad NEN 2631 "investeringskosten van gebouwen".

Een oorzaak van geschillen waren vaak de extra toeslagen op het honorarium voor bijzondere omstandigheden. Vooral art. 14: 30% extra voor verbouwingen, herstellingen en uitbreidingen, mits hierdoor de taak van de architect wordt verzwaaard. Deze laatste voorwaarde is essentieel: AIB 11-8-78 BR 1973/562 en AIB 13-8-75 BR 1976/186. De toeslag gaat ervan uit dat door deze komplikatie een vermeerdering van het aantal door de architect te besteden uren voortvloeit, hetgeen veelal ook zo is.

Voorts: art. 15 lid 2, kent een extra toeslag van 20% toe aan de architect die in de planfase aan zijn teken- en vergadertafel, "reeds lang voor de aanvang van de uitvoering", de aannemer ontmoet. Sommigen leiden hieruit een poging af om de planfase voor de architect te reserveren en de formatie van het bouwteam met de aannemer tegen te gaan. Het is echter heel goed denkbaar dat de toeslagregeling is geboren uit dezelfde overweging als die van de verbouwings-toeslag: doorgaans zal een bouwteam worden gevormd wanneer zich specifieke technische problemen kunnen voordoen waarvoor de specifieke materiele positie van de aannemer essentieel is. Op zichzelf kan dit taakverzwarend werken voor de ontwerper. De vrees hiervoor is echter vaak ongegrond gebleken en naarmate het verschijnsel bouwteam meer inburgerde is het effect van de toeslagregeling meer en meer verloren gegaan.

In de SR'87 is aan samenwerkingsverbanden in meerdere vormen aandacht besteed (art. 11 en 12 SR'87). Het streven is daarbij om, waar vele samenwerkingsvormen in de praktijk zich voordoen, de overeenkomst opdrachtgever-architect zuiver te houden en te dwingen tot een duidelijke afbakening van taken en

verantwoordelijkheden. Er wordt daarbij onderscheid gemaakt in projektbegeleiding in financiële zin voor alle disciplines, óf alleen voor het bouwkundig deel. Het laatste is inbegrepen in het honorarium volgens de formule van art. 35 SR'87, al het overige moet apart worden overeengekomen en gehonoreerd.

Art. 15 lid 3. Verdubbeling van de percentages ex. art. 7 voor aanbesteding direktievoering en eindoplevering (de facto 27,5% extra) voor werk in regie uitgevoerd. Dit is een ongelukkige regeling. In feite wordt niet echt aanbesteed en uitgegaan van een budget. De architectentaak wordt bij regiewerk aanzienlijk verzaamd doch het is juist daarvoor een honorariumregeling te treffen volgens de bijlagen IV en V naar bestede tijd, na vaststelling van een daartoe strekkend budget.

In de SR'87 komt een dergelijke regeling niet meer voor. Dit type opdrachten kan worden afgerekend naar bestede tijd.

Art. 16. 30% toeslag voor samenwerking op verzoek van de opdrachtgever van twee niet in een maatschap verbonden architecten. Deze regel is gebaseerd op de vrijwillige keuze van de opdrachtgever voor twee architecten i.p.v. één. Het is juist de daaraan verbonden extra arbeid met 30% te honoreren, het gaat hier immers om het verlangen naar of een grotere zekerheid bij een eventueel wegvallen van de eigenlijke architect, of een verwachting van hogere kwaliteit vanwege een inbreng van de tweede architect. In beide gevallen is een daadwerkelijke inbreng van de tweede architect noodzakelijk, welke hiermede wordt gehonoreerd.

Art. 7 lid 3 jo, art. 5 lid 3. 5% toeslag op het honorarium voor ontwerp tot en met aanbesteding wanneer aan de oorspronkelijke architect de direktievoering en eindoplevering niet wordt opgedragen. Daarboven ontstaat een voor de opdrachtgever verplichte adviesbevoegdheid van de architect, welke separaat moet worden gehonoreerd tot een maximum van 15% van het totale honorarium.

Het is niet duidelijk waarom het resterende architectenwerk (art. 4 sub a t/m f) wordt verzaamd vanwege het niet voeren van direktie en het niet verzorgen van de eindoplevering. Natuurlijk dient de architect in het onderhavige geval steeds toegang tot het werk te hebben om te kunnen adviseren bij afwijkingen van het ontwerp, doch het was beter geweest deze bevoegdheid te ontleen aan de bepalingen van het Auteursrecht en het derhalve op te nemen onder het hoofd "Eigendoms- en Auteursrechten".

In de SR'87 is deze bepaling vervallen. Bij de grote diversifikatie van kontraktvormen moeten opdrachtgever en architect zelf de invulling verzorgen. Het concept geeft daarvoor voldoende richtlijnen en kaders.

Bij de honorariumregeling uit de AR'71/'83 ligt, relatief gezien, het zwaartepunt van de financiële verplichting van de opdrachtgever in de eerste planfase van het ontwerp. 35% van het totale honorarium is verschuldigd na het definitief schetsontwerp. Onlogisch is dat niet: de architect deklareert achteraf (art. 24) en moet derhalve zijn werkzaamheden en die van zijn medewerkers vóórfinanciëren. Daarnaast wordt wel gesteld dat een hoge financiële "drempel" de architect zou behoeden voor al te lichtvaardig verstrekte opdrachten.

Dit argument staat echter op gespannen voet met de vele procedures die desondanks zijn gevoerd over de vraag of er nu wel of geen opdracht was verstrekt aan de architect.

Naast het honorarium brengt de overeenkomst architect-opdrachtgever nog andere kosten met zich mee, te weten:

- a. verschotten
- b. werktekeningen, indien verlangd
- c. toezicht

- a. De verschotten (verrekenbare onkosten) bestaande uit reis-, verblijf- en reproductiekosten. Vooral deze laatste post kan behoorlijk uit de hand lopen, ondanks het feit dat daarvoor veelal tevoren een budget wordt overeengekomen.

Voor al grote projecten kennen steeds meer aan het ontwerpproces deelnemende partijen die zich met elkaar via tekeningen verstaan. De architect coördineert deze gegevensstromen en bundelt ze in de plannen. Het is vaak moeilijk tevoren in te schatten hoe omvangrijk deze informatieuitwisseling zal gaan worden.

Een tweede moeilijk inschatbare grootte is het aantal tekeningen dat voor de te verkrijgen goedkeuringen noodzakelijk is. Met de toename van de overheidsbemoeienis via de regelgeving en goedkeuringverlenende instanties, neemt de behoefte aan gegevensverstrekking via tekeningen exponentieel toe.

In het kader van de wens tot kostenbeheersing in het ontwerpproces komt het thans voor dat, ook bij opdrachten in de sfeer van de semi-overheid, een verschottenbudget dwingend aan de architect wordt opgelegd via een clause in de opdracht. Daarmee wordt het overschrijdingsrisico van de opdrachtgever naar de architect verschoven, zonder dat de laatste in staat is dit risico redelijkerwijs te kwantificeren.

Het is echter niet aanvaardbaar een kontrapartij een niet kwantificeerbaar risico af te dwingen.

- b. Werktekeningen. In de AR'71/'83 wordt niet duidelijk omschreven waar de scheiding ligt van de tekeningen welke onder het honorarium vallen en welke voor nadere verrekening in aanmerking komen.

Art. 4 sub c AR'71/'83 noemt, onder verwijzing naar sub g "het maken van die werktekeningen welke voor de aanbesteding nodig zijn". Deze liggen dus in de niet-verrekenbare sfeer, en art. 4 sub g AR'71/'83 spreekt van "de overige werktekeningen ten behoeve van de uitvoering" die wel verrekenbaar zijn via art. 8.

De meningsverschillen die uit deze onduidelijkheid voortvloeien zijn talrijk. De financiële konsekventies van dit deel van het architectenwerk zijn aanzienlijk wanneer de verrekening niet plaats vindt op basis van Bijlage IV (gemaakte kosten). Dat is thans uit budgettaire overwegingen nog slechts zelden het geval. Via het percentage in de tabellen belopen deze kosten 50%-60% van het verschuldigde honorarium, dat daarboven nog moet worden uitgegeven.

Was in het nog niet zo verre verleden de verrekening tegen gemaakte kosten nog vrij algemeen, even algemeen waren de geschillen over de hoogte van het verschuldigde bedrag (* 9). Dit heeft er toe geleid dat opdrachtgevers er steeds vaker toe overgingen dit overschrijdingsrisiko van het budget te ontgaan door gebruik te maken van de percentageregeling in de tabellen.

In de SR'87 is de werktekeningenhonorering deels verdisconteerd in de "voorbereiding voor de uitvoering", deels in de "direktievoering" als onderdeel van het honorarium.

- c. Kosten van toezicht. De tot betaling strekkende bepalingen in de AR'71/'83 zijn duidelijk, bovendien worden afspraken daarover doorgaans in onderling overleg tussen partijen gemaakt. Diskussie is nogal eens ontstaan vanuit de situatie dat, bij kleine werken, de architect zelf ook het toezicht verzorgt, dan wel dat de opdrachtgever de toezichthouder tevens een direktievoerende taak toedicht. (* 10).

Het samenlopen van niet verrekenbare direktievoering door de architect en wél-verrekenbare kosten van toezicht vraagt om duidelijke afspraken.

V.2.3

Wanprestatie

De bouwsomlimiet ex art. 31 lid 2 AR'71.

De meeste gevallen van wanprestatie van de architect, althans waarover zich jurisprudentie heeft ontwikkeld, handelen over de overschrijding van de bouwsomlimiet, derhalve wanneer bij aanbesteding blijkt dat het overeengekomen bouwbudget in aanzienlijke mate is overschreden. Primair geldt dienaangaande dat opdrachtgever en architect daarover duidelijke afspraken moeten hebben gemaakt (art. 31 lid 1 jo lid 2 AR'71/'83). Art. 31 lid 2 stelt de maximale limiet voor een overschrijding van de

overeengekomen bouwsom op 20%. Wanneer verwezenlijking van het werk een bedrag zou vergen dat deze limiet overschrijdt, is de architect gehouden het ontwerp aan te passen zonder honorarium. Als voorwaarde geldt dat deze overschrijding dan niet het gevolg mag zijn van omstandigheden die de architect redelijkerwijs niet zijn toe te rekenen en dat tevoren een bouwsom is overeengekomen. Een belangrijk gegeven hierin is de aanwezigheid van een bouwprogramma, immers slechts daarop kan de architect enigszins beoordelen of het ontwerp voor de beschikbare som kan worden gerealiseerd. De praktijk leert dat veel opdrachtgevers hun bouwprogramma's eerst formuleren als de eerste (en latere) schetsplannen op tafel verschijnen. De architectenovereenkomst behoort dan echter allang tot stand gekomen te zijn.

Ook van BNA-zijde is vaak kritisch aangekeken tegen de marge van 20%. Voor de zuiverheid van de verhoudingen zou een kleinere marge wenselijk zijn. Het probleem daarbij is dat het "marktmechanisme" bij de opdrachtaanvaarding moeilijk is in te schatten, zeker waar het openbare of onderhandse besteding-met-meerdere deelnemers betreft. De gekalkuleerde winst- en risikopercentages worden in tijden van hoog-konjunctuur nogal eens overschreden, al of niet tengevolge van opzetregelingen. In de neergang van de conjunctuur doen zich evenzeer verrassingen voor in omgekeerde zin. Vooral waar veel bouwplannen reeds vóórgeprogrammeerd zijn op te verwachte goedkeuringen t.a.v. het budget, kan een onderschrijding van dit bedrag evenzeer leiden tot wanprestatie. Daar zal vooral sprake van zijn waar de feitelijke opdrachtgever afhankelijk is van financiële steun van de overheid.

Ten aanzien van het begrip winst risico en algemene kosten zijn afwijkingen naar boven of beneden van 10% geen uitzondering. Daardoor wordt de feitelijke marge voor wat betreft de architectenprestatie in de financiële sfeer reeds teruggebracht tot ca. 10%.

Overschrijding van de 20% limiet dwingt de architect tot het terugbrengen van de bouwsom binnen de limiet zonder daarvoor honorarium te ontvangen. Lukt dat hem niet, dan verbeurt hij het honorarium voor het bestedingsgereed maken van het ontwerp met inachtnaam van de bekende voorwaarde. Dat houdt in dat het honorarium over voorlopig en definitief ontwerp wél verschuldigd is. Dit vloeit voort uit de gedachte dat, alvorens een nieuwe planfase wordt ingegaan, de opdrachtgever al of niet stilzwijgend met het daarin gepresteerde is akkoord gegaan. Niet duidelijk is echter waarom, wanneer een bouwsom is overeengekomen en er bij toetsing van het voorlopig ontwerp (ex art. 4 lid a AR'32 t/m '71) financieel schijnbaar nog niets loos scheen, reeds toen geen sprake was van wanprestatie. Immers óf het ontwerp óf de globale begroting klopte niet met de opdracht.

In de SR'87 wordt partijen dwingend opgelegd om de bouwsom en verdere financiële consequenties van de

overeenkomst tevoren duidelijk met elkaar overeen te komen (art. 3 lid 2 SR'87). Minder duidelijk is de SR'87 terzake van de bouwsomlimiet-overschrijding. De 20%-grens is vervangen door "het bedrag aan bouwkosten, dat ten naaste bij met de uitvoering van het bouwproject gemoeid zal zijn". Er is naarstig gezocht naar een scherpere afbakening, maar die is, naar eerder werd gesteld, niet te formuleren (zie hoofdstuk V.2.2).

Jurisprudentie:

CVG 19-4-69 BR 1970/215

Geen bouwsomlimiet overeengekomen, geen wanprestatie architect.

AIB 15-6-1971 BR 1971/593

Bewijslast overeengekomen bouwsomlimiet ligt bij de opdrachtgever.

Hof Den Bosch 6-5-1971 nr. 192, BR 1971/669

Bouwsom overeengekomen? Bewijslast ligt bij de architect ex art. 1902 BW. Billijkheidsbeslissing? Zie prof. mr. C.A. Adriaansens in POG II G-64.

CVG 25-4-1969 nr. 153.

Geen bouwsomlimiet overeengekomen, geen wanprestatie architect.

CVG 9-1-1970.

Bouwsom wel besproken maar niet overeengekomen. Geen wanprestatie architect.

Hof Arnhem 28-12-1976 BR 1977/473

Aanname van aanwezigheid van een overeengekomen limiet. Bewijslast van het tegendeel ligt bij de architect.

AIB 28-7-1976.

Bouwsomlimiet gesteld? Bewijslast bij opdrachtgever. Geen wanprestatie van de architect bewezen.

AIB 6-7-1976.

Bouwsomlimiet overeengekomen? Bewijslast bij opdrachtgever. Geen wanprestatie architect.

CVG 9-7-1969.

Bouwsomlimiet gesteld en niet gehaald. Wanprestatie, verbeurte van honorarium voor bestedingsgereed maken doch niet van ontwerp en onkosten.

AIB 2-6-1981 (BR 1982/348).

Geen bouwsom overeengekomen. Architect had echter bij voorlopig- en definitief ontwerp opdrachtgever moeten inlichten over de kosten. De vermelding van het bouwbedrag op de bouwvergunning wordt daartoe niet toereikend geacht. Wanprestatie van de architect, verbeurte van honorarium voor bestek en bestektekeningen.

AIB 10-6-1981 (BR 1982/346).

Bouwsomlimiet overeengekomen. Overschrijding niet terug te brengen tot 20%. Wanprestatie. Verbeurte van honorarium voor bestek en bestektekeningen.

AIB 9-8-1983 (BR 1984/444).

Geen bouwsomlimiet overeengekomen. Geen wanprestatie architect. Toewijzing honorarium.

AIB 28-5-1984 (BR 1984/743 met noot Wesseling).

Uitdrukkelijk overeengekomen bouwsomlimiet. Afwijzing van het recht op honorarium, óók over voorlopig en definitief schetsontwerp. Dit laatste omdat de ontwerpen "niet van nut" zijn geweest (ex art. 40 lid 2, bij herroeping van de opdracht). Reconventionele vordering voor vertragingsschade afgewezen o.g.v. ontbreken van een grondslag dienaangaande in de AR'71.

Uit deze reeks van uitspraken komt duidelijk naar voren dat de belangen van de opdrachtgever in de tijd gezien steeds meer aandacht krijgen. Vooral de laatste uitspraak, door Wesseling met instemming begroet, gaat ver. Hoewel de details, belangrijk in dit soort zaken, in deze uitspraak onvoldoende naar voren komen, lijkt enige twijfel aan de juistheid ervan toch op z'n plaats. Partijen waren de AR overeengekomen, zonder expliciete uitschakeling van art. 31 lid 2. Het absolute maximum is gekonstrueerd uit uitlatingen van de opdrachtgever. Interessant zou zijn om te vernemen of daarbij ook andere posten als verschotten e.d. inbegrepen moesten zijn. Wanneer, zoals in dit geval, ervan wordt uitgegaan dat er van meet af aan een onoverbrugbare kloof bestond tussen het budget en het plan, iets wat uiteindelijk tot verbeurte van het ontwerphonorarium leidde, dan kan het bevreemding wekken dat in het geheel niet gerefereerd wordt aan art. 1 AR'71 voor wat betreft de vertrouwenspositie van de architect.

AIB 8-8-1984 (BR 1985/63 met noot Wesseling).

Een dergelijk geval als het vorige. Thans echter worden de ontwerpkosten wel degelijk vergoed en bovendien de helft van het bestedingsgereed maken. Wesseling acht dit een inbreuk op de opvatting dat van wanprestatie van de architect kan worden gesproken wanneer deze niet binnen de afgesproken bouwsomlimiet ontwerpt. Hij leidt daaruit af dat de bouwsomlimiet een inspanningsverbintenis schept met als enige sanctie verbeurte van het honorarium voor dat deel van het honorarium dat tot het bestedingsgereed maken strekt. Verbeurte hiervan heeft dan z.i. voor dat deel een "no cure no pay" effekt, hetgeen m.i. volledig thuis hoort in de sfeer van de resultaatsverbintenis die hier niet aan de orde is. Uit de laatste regel van Wesselings noot blijkt wel dat de situatie iets anders kan hebben gelegen dan uit de publikatie naar voren komt.

Vooral in dit soort geschillen wordt de uitspraak vaak

bepaald door subtiële verschillen. Hier bijvoorbeeld door de mate van deskundigheid van de opdrachtgever, die kennelijk verschilde van die van het vorige geval.

Van wanprestatie is voorts nog tamelijk frekwent sprake bij het vervaardigen van uitvoeringstekeningen door de architect, waarin grove fouten zijn gemaakt (o.a. AIB 11-9-1974 BR 1975/553; AIB 25-11-1975 BR 1976/611; AIB 10-5-1982 BR 1982/912 - zie ook POG II G-73), of in de verdere taken als direktievoerder, b.v. bij onzorgvuldige eindoplevering. Deze gevallen komen bij de volgende paragraaf inzake aansprakelijkheid nog uitvoerig aan de orde.

Een bijzonder geval van wanprestatie is het handelen in strijd met art. 32 AR dat de architect verplicht om bij het vervullen van zijn opdracht rekening te houden met publiekrechtelijke en privaatrechtelijke voorschriften. Dat verwijt trof de architect van een bouwplan dat wel een bouwvergunning verwierf maar wegens strijd met het bestemmingsplan door G.S. werd geblokkeerd. Het AIB oordeelde echter dat opdrachtgeefster van het afkeuringsrisiko op de hoogte was geweest en deed de architect vrijuit gaan (AIB 8-11-1973 no. 67).

Eveneens vrijuit ging de architect in een arbitrage op grond van hetzelfde artikel, omdat de opdrachtgever door reeds met de aannemer te kontrakteren vóór de verlening van de bouwvergunning, zelf het risico had genomen van extra kosten vanwege nadere eisen in relatie tot de bouwvergunning (AIB 29-4-1983/BR 83/736).

Het mag overigens verwondering wekken dat dit artikel 32 AR'71/'83 betrekkelijk weinig procedures tot gevolg heeft. De enorme vlucht in vooral publiekrechtelijke voorschriften verzwaart de architectentaak zeer aanzienlijk. Om die reden zijn in de SR'87 op deze taakstelling restrikties aangebracht, welke de verplichting beperken tot het feitelijke bouwprojekt en vergunningen met een bedrijfs-technisch karakter, zoals de Hinderwetvergunningen, uitsluiten (art. 15 SR'87).

Het niet verkrijgen van een bouwvergunning door afkeuring van de Welstand leidt niet tot wanprestatie (art. 30 AR'71/'83). Ook in de SR'87 (art. 5 lid 4) is toetsing van de vormgeving door de opdrachtgever voor de beoordeling van de taakvervulling van de architect uitgesloten.

Wanprestatie leidend tot onuitvoerbaarheid van de plannen op welke wijze dan ook, als ook wanprestatie door het te laat leveren van tekeningen waardoor vertragingsschade ontstaat, zullen in de SR'87 leiden tot aansprakelijkheid voor vermogensschade.

V.2.4 prematuur werk

Onder prematuur werk wordt verstaan het doorwerken aan de planontwikkeling van een bouwproject door de architect, zonder dat de opdrachtgever zich realiseert hoever de voorbereiding van de uitvoering is voortgeschreden. Dat houdt in dat deze, bij vóórtijdige beëindiging van de opdracht, veel méér honorarium moet betalen dan hij had gemeend verschuldigd te zijn.

In de AR'71 (en evenmin in de vóórgaande regelen) is expliciete toestemming vereist voor het ingaan van een volgende opdrachtfase als genoemd in art. 7 AR'71. Integendeel, een eventueel overgeslagen fase wordt geacht tot de opdracht behoord te hebben (art. 7 lid 2 AR'71). Dit heeft geleid tot hoogst onbillijke situaties die ook toenemende kritiek oogstten van de arbitrale colleges. Zie voor jurisprudentie POG II G11, 16, 37, 38.

Overigens lijkt het diskutabel of een dergelijk fenomeen onder de kwalifikatie wanprestatie thuishoort, immers is bij gebrek aan wilsovereenstemming er eerder sprake van overprestatie. Dat laatste zou dan kunnen leiden tot de onbestaanbaarheid van het betwiste deel van de overeenkomst op grond waarvan honorering kan worden ontzegd.

In de SR'87 is het voorkomen van prematuur werk vrijwel onmogelijk gemaakt, gezien de expliciete goedkeuring van de opdrachtgever voor de overgang naar de volgende fase van de opdracht.

V.2.5 Aansprakelijkheid

V.2.5.1 aansprakelijkheidsregelen in de AR'71/'83 en SR'87

De aansprakelijkheid van de architect wordt geregeld in de art. 33 t/m 36 van de Algemene Regelen. Deze bepalingen bevatten aanzienlijke beperkingen van de verhaalsmogelijkheden van de opdrachtgever o.g.v. art. 1279 BW c.q. 1401 BW. Deze bestaan uit:

- er moet sprake zijn van een ernstige fout die de architect met normale vakkennis bij normale oplettendheid en wijze van vakuitoefening had kunnen vermijden;
- er moet sprake zijn van schade als rechtstreeks gevolg van de genoemde fout;
- de omvang van de te vergoeden schade blijft beperkt tot de helft van het de architect toekomende totale honorarium;

- elke aansprakelijkheid vervalt na verloop van 10 jaren na de eerste oplevering van het werk;
- er kan slechts sprake zijn van vergoeding van de geleden schade indien en voorzover de opdrachtgever aantoonbaar dat daarvoor geen verhaal op aannemer of leverancier mogelijk is;
- overschrijding van de bevoegdheid tot het opdragen van meerwerk leidt tot aansprakelijkheid tenzij er sprake is van een spoedeisende voorziening met inachtneming van het "nutsprincipe".

Deze bepalingen hebben sinds de tweede wereldoorlog wel de nodige wijzigingen ondergaan. In de AR'32 (art. 20 t/m 33 AR'32, geldig tot 1956) wordt nog wel geduid op de afwijking van 1645 BW, ten overvloede, omdat ook toen reeds vaststond dat dit artikel niet op de ontwerpende architect van toepassing was. De termijn van aansprakelijkheid was beperkt tot drie jaren, i.p.v. de huidige tien. Voor fouten van zijn personeel is de architect in het geheel niet aansprakelijk wanneer hij aannemelijk kan maken dat hij deze bij normale oplettendheid niet had kunnen voorkomen of ontdekken. Weliswaar ontbreekt de restrictie van de "ernstige" fout, doch de ernst van de fout weegt wel mee in de mate van schadevergoeding, hoe groter bovendien de deskundigheid, hoe hoger de schadevergoeding. De konklusie is dan ook gerechtvaardigd dat ook minder ernstige fouten voor schadevergoeding in aanmerking kwamen. Deze vergoeding kon destijds het totale honorariumbedrag niet overschrijden. Er stonden geen met name genoemde sancties op het overschrijden van de bevoegdheid terzake van het opdragen van meerwerk.

De huidige bepalingen dateren van de AR'56, met uitzondering van de huidige bepalingen in de AR'71 ten aanzien van de voorrang van schadevergoeding ex art. 36 lid 2 AR'71/'83.

In de SR'87 (art. 54) wordt de overschrijding van de bevoegdheid bij het voeren van directie voor rekening en risico van de architect geacht, tenzij, zoals gebruikelijk, er sprake is van een spoedeisende voorziening. Voorts de gebruikelijke aansprakelijkheid voor rechtstreekse schade als gevolg van verwijtbare fouten of nalatigheden bij de uitvoering van de opdracht die een goed, zorgvuldig en met normale vakkennis toegeruste architect had moeten vermijden (art. 53 lid 5 SR).

De termijn van aansprakelijkheid belooft in de SR'87 vijf jaar na voltooiing van de opdracht (art. 58 SR'87). In lid 2 wordt dit tijdstip nader gedefinieerd. De omvang van de schadevergoeding wordt volgens de SR'87 afhankelijk gesteld van het al- of niet volledig zijn van de opdracht (zie hiervoor hoofdstuk V.2.2).

V.2.5.2

de exonerationclausules in de AR'71/'83

Ten aanzien van exoneraties in het algemeen is vooral na het HR arrest Saladin/HBU NJ 1967/261 in de jurisprudentie een ontwikkeling opgetreden, al tendeerde het Moffenkit-arrest (HR 25-3-1986 NJ 1966/279) al duidelijk in dezelfde richting: tot 1957 gold dat de uitsluiting van aansprakelijkheid aan twee criteria werden getoetst; strijd met de goede zeden of misbruik van omstandigheden (economische machtspositie). Sinds het Saladin/HBU-arrest dient tevens rekening te worden gehouden met "de maatschappelijke positie en de onderlinge verhouding van partijen", de zwaarte van de schuld, mede i.v.m. de aard en de ernst van de bij enige gedraging betrokken belangen, de aard en de verdere inhoud van de overeenkomst waarin het beding voorkomt, de mate waarin de wederpartij zich van dit beding bewust is geweest en de wijze waarop het beding tot stand is gekomen. Daarmee doet de redelijkheid en de billijkheid haar intrede als rechtsoverweging. Dit zou ertoe kunnen leiden dat de exoneratieclausules in de AR'71/'83 zouden worden aangetast. In de jurisprudentie is daarvan tot op heden weinig gebleken. Een schadeclaim in het geval van een overschreden bouwsomlimiet werd afgewezen (AIB 28-5-1984 BR 1984/743).

Er bestaat een duidelijk verband tussen exoneratie en verzekeraarbaarheid (* 11). In het kader van de architecten-overeenkomst moet dan onderscheid worden gemaakt in het soort van fouten door de architect gemaakt. Overschrijdingen van bouwsomlimieten of budgetten kunnen grote schade berokkenen, maar schadeclaims dienaangaande zijn niet verzekeraarbaar. Hoe duidelijker de architectenprestatie ligt in de sfeer van de inspanningsverbintenis, hoe moeilijker de verzekeraarbaarheid.

In dit verband is de discussie interessant tussen Mr. ing. J. Kiers en Mr. H.C. Wesseling (* 12), waarbij de eerste duidelijk maakt dat de totstandkoming van het ontwerp en de toetsing aan een (overeengekomen) bouwsomlimiet gekompliceerder is dan door veel juristen wordt verondersteld. Dit leidt uiteindelijk tot de konklusie van Wesseling dat het halen van de bouwsomlimiet meer als een inspannings- dan resultaatsverbintenis moet worden gezien, een mijns inziens juiste uitspraak. De verzekeraarbaarheid van wanprestatie in dier voege is daarmee diskutabel gesteld. Verschuift deze prestatie in de richting van de resultaatsverbintenis bijvoorbeeld een fout in het bestek, of een konstruktieve fout in werktekeningen dan is de verzekeringsmogelijkheid reeëler, alhoewel bevredigende polisvoorwaarden nog niet bekend zijn: de dekking is aan restricties onderhevig die een schijnzekerheid voor de opdrachtgever oproepen. Pas als een reële verzekeringsmogelijkheid aanwezig is kunnen exoneratieclausules verdwijnen (* 13), dat is in architectenkringen nog niet het geval.

De vermogenssituatie van de meeste architecten staat veelal in geen verhouding tot de mogelijke schadeomvang. Een overweging die ook in het Fokker-Zentveld arrest (HR

5-1-1968 NJ 1968/102) een rol speelde. Dat maakt exoneraties in de AR op dit moment helaas nog onvermijdelijk.

Ook Hondius erkent dat een keuze voor een stelsel van wettelijk onbeperkte aansprakelijkheid met een liefst verplichte verzekering voor het daaraan verbonden risico, een te gemakkelijke konklusie zou zijn (* 11). Hij acht de partijwil, maar dan wel feitelijk aanwezig, van even groot belang. Hij wijst erop dat de betekenis van het aansprakelijkheidsrecht voor de kwaliteit van het bouwen niet moet worden overtrokken. Iedere deelnemer aan het bouwproces, en zeker de architect zal goed werk willen leveren, terwijl voor zijn ondergeschikten de aansprakelijkheid niet van doorslaggevende betekenis is. Bovendien kan een verzekering ook negatief werken, de drang goed werk te leveren zou er door kunnen verminderen.

Arisz komt in zijn pre-advies voor de NJV (* 14) tot de konklusie dat een wettelijk maximum per beroepsgroep een goed uitgangspunt zou zijn.

De goede trouw is in de beoordeling van het al of niet rechtmatig zijn van aansprakelijkheidsbeperkingen van grote betekenis. Dat impliceert dat van geval tot geval beoordeeld moet worden of en in hoeverre zulks het geval is, zoals uit het Saladin/HBU arrest en Pseudo-Vogelpestarrest (HR 20-2-1976 NJ 1976/486) blijkt.

Een van de overwegingen daarbij is, of de overeengekomen beperking in enige verhouding staat tot de voorzienbare schade. Grove schuld of eigen opzet maakt in elk geval elk exoneratiebeding ongeldig, daarvoor zijn diverse arresten van de Hoge Raad het voorbeeld. Voor het overige worden de criteria die worden aangereikt in de bovengenoemde arresten en ook Saladin/HBU door de rechter niet frekwent gehanteerd. Zie ook het Thermostatenarrest (HR 18-12-1981).

Aan het ontwerp NBW is toegevoegd een afdeling 6.5.2A onder de titel "Algemene Voorwaarden". Daarin krijgt ook de exoneratieclausule aandacht. Uitsluiting van aansprakelijkheid doet een vermoeden ontstaan van onredelijk bezwarend te zijn (art. 4 sub f). Dit geldt echter alleen wanneer er sprake is van een "wederpartij", als natuurlijk persoon, die niet handelt in de uitoefening van beroep of bedrijf.

Onredelijk bezwarend en ontbreken van goede trouw liggen dicht bij elkaar.

Een integraal verbod van aansprakelijkheidsuitsluitingen, een regeling van dwingend recht derhalve, kent nogal wat bezwaren, o.a. een te geringe flexibiliteit voor de bouw, zoals de Franse wet heeft bewezen. Nadere voorschriften over de wijze waarop aansprakelijkheidsbeperkingen tot stand dienen te komen, geven ook lang niet altijd een bevredigende oplossing, zoals de Engelse en Duitse wet hebben getoond. Een tot nu toe enige Nederlandse geval van schadevergoeding

op grond van een AIB uitspraak vindt men in: BR 1981 pag. 542 jo Rb. Asd. 17-3-1982 BR 82 pag. 771. Daarbij zij echter aangetekend, dat de schadevergoeding niet werd toegewezen op grond van art. 33 AR'71/'83.

Van Wijngaarden (* 15) kritiseert art. 35 lid 1 AR'71/'83, waarin de architect aansprakelijkheid uitsluit voor door derden ontworpen onderdelen van het bouwwerk. Bij het realiseren van een bouwwerk is thans, meer dan ooit, sprake van multidisciplinaire aktie, waarvan de partners in het allergunstigste geval met goedkeuring van de architect zijn aangesteld. Veelal heeft deze daar nauwelijks inspraak in gehad, laat staan dat de keus door hem is bepaald.

Architektenkeuze.

Kan de architectenkeuze niet een grond zijn voor medeschuld aan een debacle van de opdrachtgever?

In de diskussies over wanprestatie en aansprakelijkheid van de architect, valt het op dat er nooit de nadruk op wordt gelegd dat de opdrachtgever bewust een keuze heeft gemaakt voor een bepaalde architect. Elke architect heeft zijn sterke en zwakke kanten, niet elke sublieme vormgever is een even goede technikus, daarmee houdt een keuze ook een "berekend" risico voor de opdrachtgever in. Ook voor de ingewijde opdrachtgever, of liever juist voor hem, is niet altijd de bouwsom een heilig principe, maar de esthetische kwaliteit van de schepping van de architect.

V.3

Beslechting van geschillen

V.3.1

beslechting via de AR

Voor geschillen tussen burgers staat de burgerlijke rechter ter beschikking. Krachtens art. 17 GW kan niemand tegen zijn wil van de rechter worden afgetrokken. Partijen kunnen echter overeenkomen om hun geschil niet aan de gewone rechter voor te leggen maar aan scheidsmannen. Daartoe dienen zij een akte van kompromis op te stellen waarbij zij zich tevoren, of nadat het geschil is gerezen, uitspreken dat zij een dergelijke geschillenbeslechting uitdrukkelijk wensen. Een dergelijk scheidsgerecht is aan strenge wettelijke regels gebonden. Art. 620-657 Rv regelt dat. Deze regelen zijn van dwingend recht (HR 27-4-1917, NJ 1917, 687). Het scheidsgerecht kan uitspraak doen "naar de regelen des rechts" of "als goede mannen naar billijkheid" (art. 636 Rv).

Voor de tenuitvoerlegging van de uitspraak is men afhankelijk van de executoriale titel welke door een bevelschrift van de president van de rechtbank wordt verkregen. Daartoe moet de uitspraak binnen 8 dagen bij de griffie van de arrondissementsrechtbank worden gedeponeerd. Deze toetsing is echter van zuiver formele aard.

Volgens de AR (en ook de afgeleiden RR en RT) worden deze geschillen tussen opdrachtgever en architect via arbitrage beslecht (art. 47 AR), ook als één der partijen dat als zodanig beschouwt. De BNA heeft daartoe lang geleden reeds een vast kollege in het leven geroepen.

Tot 1-1-1969 was dat de Commissie van Geschillen, die ook vóór 1940 reeds bestond. De samenstelling van deze Commissie van Geschillen werd geregeld via de Statuten van de BNA.

Tot 1948 bestond zij uit een voorzitter, welke géén beoefenaar van het bouwvak mocht zijn en dertig leden, te weten:

- tien in het vrije beroep werkzame architecten
- tien ambtelijke funktionarissen, die óf zelf als architect werkzaam waren, óf wier werkgebied met het bouwen verwant was
- tien andere personen

De leden wezen uit hun midden een sekretaris aan. De zittingstermijn van de leden was vier jaar, waarna zij terstond herkiesbaar waren.

Per geschil werd een scheidsgerecht gevormd in gemeen overleg tussen partijen, of bij ontbreken daarvan door de voorzitter, bestaande uit één of drie leden.

Tenzij partijen dit overbodig achten wordt aan het scheidsgerecht een rechtsgeleerd raadsman toegevoegd met adviserende stem.

Van 1948 tot 1957 wijzigt zich de omvang en de samenstelling van de Commissie van Geschillen, er zijn dan 41 leden waarvan:

- achttien in het vrije beroep werkzame architecten
- tien ambtelijke funktionarissen als in de vorige samenstelling
- ten hoogste tien leden te benoemen door andere organisaties
- dertien "andere personen"

De sekretaris wordt door het hoofdbestuur van de BNA aan de Commissie toegevoegd. De verdere regeling blijft ongewijzigd.

Zo blijft de situatie tot 1969.

Vanaf 1969 wordt de Geschillenbeslechting toevertrouwd aan de Stichting Arbitrage-Instituut Bouwkunst (AIB).

Het voorzitterschap en de samenstelling van de lijst van arbiters worden geregeld in art. 10 en 11 van de Statuten van de Stichting, er zijn in principe 45 arbiters bestaande uit:

- 14 architecten
- 3 adviseurs
- 11 personen uit kringen uit de overheid
- 5 personen uit het uitvoerend bouwbedrijf
- 2 diversen
- 10 vakatures (stand per maart 1986)

Het aantal procedures houdt ongeveer gelijke tred met de toeneming van het aantal opdrachten:

1950 - 12, 1965 - 35 en 1985 - 50.

Toepasselijkheid arbitrageregels.

De toepasselijkheid van het arbitraal beding als onderdeel van de standaardregeling is nogal eens een punt van discussie geweest. Het gaat daarbij primair om de vraag of de AR van toepassing is. Verwarrend is dat door architecten vaak de honorariumtabellen van de AR worden gebruikt zonder dat de overige rechtsverhouding uitdrukkelijk door de AR wordt bepaald. In elk geval moet de AR door partijen uitdrukkelijk zijn overeengekomen (AIB 1970 nr. 24, BR 1971 pag. 171, ook: AIB 1971 nr. 1, BR 1971 pag. 590, NJ 1972 nr. 179). Veel architecten verwijzen onder aan hun briefpapier naar de toepasselijkheid van de AR en de honorariumtabellen van de BNA. Het AIB acht dit voldoende om kennis te nemen van het geschil (AIB 1970 nr. 29). Een dergelijke beslissing stempelt de arbitrageregeling van de AR tot een bestendig gebruikelijk beding. Naar het oordeel van de rechter kan een kompromissoir beding niet als zodanig worden beschouwd wanneer dat bij het aangaan van de overeenkomst niet met zoveel woorden is uitgedrukt.

"Ware het anders dan zou een partij door het aannemen van een rechtsfiktie tegen zijn wil afgetrokken kunnen worden van de rechten die de Wet hem toekent. Een dergelijke uitleg van art. 1383 BW zou in strijd zijn met het bepaalde in art. 17 GW" (Rb Den Haag 27-2-1967).

Vaste rechtspraak is dat een verwijzing naar de standaardvoorwaarden al of niet met vermelding van de arbitrageclausule, in een vergevorderd stadium van het werk of bij de deklaratie, te laat is om daarop met succes een beroep te doen. Noodzakelijk is het derhalve dat, wanneer een en ander niet uitdrukkelijk in de opdracht aan de architect is vermeld, deze zijn opdracht bevestigd met verwijzing naar de toepasselijke regelen en het daarin opgenomen arbitraal beding. Het is tevens vaste rechtspraak dat, wanneer de wederpartij niet binnen korte tijd bezwaar maakt tegen deze bevestiging, deze geacht wordt stilzwijgend met de inhoud akkoord te zijn gegaan. De vraag of arbiters bevoegd zijn kennis te nemen van het geschil, kan leiden tot eindeloze procedurekwesties wanneer niet duidelijk de arbitrageclausule is aanvaard.

Partijen kunnen desgewenst een akte van kompromis sluiten, hetgeen arbiters in deze alsnog legitimeert.

Geheel of gedeeltelijke nietigverklaring van de arbitrale uitspraak.

Het staat partijen vrij om na een arbitrale beslissing een beroep te doen op de gewone rechter terzake van nietigheid van de uitspraak, wanneer sprake is van:

- overschrijding van de grenzen van het kompromis
- gebreken aan het kompromis zelf
- onvolledigheid van het scheidsgerecht bij de uitspraak

- wanneer sprake is van een uitspraak over zaken welke niet zijn geëist, of wanneer meer wordt toegekend dan gevorderd is
- bij tegenstrijdigheid van bepalingen in de uitspraak
- bij onvolledigheid van de uitspraak t.a.v. de punten bij kompromis bepaald
- procedurefouten waarvan nietigheid het gevolg is
- bij gebleken valsheid van stukken waarop de uitspraak is gebaseerd
- wanneer er sprake is van achterhouden van stukken
- bij arglist of bedrog bij de beslissing of de procedures gepleegd.

Dit alles ingevolge art. 649 Rv.

Indien bij rechterlijk gewijsde een uitspraak geheel of gedeeltelijk nietig is verklaard, dan wel onverbindend of is vernietigd, dan voorziet het Reglement AIB in een opnieuw aanhangig maken wanneer de meest gereede partij zulks verlangt, mits eiser zijn vordering binnen 6 maanden na het in kracht van gewijsde gaan van voornoemde uitspraak, instelt.

In de reglementen van de Commissie van Geschillen BNA van vóór 1969 zijn hiervoor géén voorzieningen getroffen.

Overigens stelt Heemskerk (* 16) ten aanzien van art. 14 van het Arbitrage Reglement van het AIB, dat een dergelijke tweede instantie niet onder de algemene regel van art. 2 van het Reglement als een geheel kan worden gebracht, namelijk dat partijen geacht worden dit Reglement tot een onderdeel van hun overeenkomst te hebben gemaakt. Naar zijn mening kan een dergelijke regel slechts gelden voor de regels ten aanzien van de samenstelling van het scheidsgerecht en het verloop van de procedure.

Verzet tegen de arbitrale beslissing is niet mogelijk (art. 641 Rv) evenmin als hoger beroep, tenzij zulks is voorbehouden in de akte van kompromis door partijen en dan nog alleen in een zaak welke ook voor de gewone rechter appellabel zou zijn geweest (art. 646 Rv).

Willen arbiters bevoegd zijn om uitspraak te doen, dan dient het arbitraal beding door beide partijen uitdrukkelijk te zijn aanvaard. De betwisting van deze bevoegdheid (op grond van art. 17 GW) kan arbitrale procedures, zoals eerder opgemerkt, eindeloos rekken. Als de gewone rechter eenmaal heeft beslist dat er van een geldige arbitrage-overeenkomst tussen partijen sprake is, dan zijn arbiters daaraan gebonden. Door gedaagde moet een beroep gedaan worden op het arbitraal beding om aan berechting door de gewone rechter te ontkomen.

Spoedeisende zaken.

In geval van spoedeisende zaken is de president van de rechtbank bevoegd om een voorlopige voorziening te treffen in kort geding. Deze bevoegdheid blijft in stand ook bij aanwezigheid van een arbitraal beding (Rb Den Bosch 13-1-

1961 NJ 1961/535 en Rb Den Bosch 27-12-1973 NJ 1974/319). De vraag is gerechtvaardigd of er sprake is van een concurrentie met de genoemde procedure bij toepassing van de bepalingen van het Reglement AIB art. 12 inzake een spoedgeschil. Volgens Heemskerk (* 17) is dat niet het geval.

Immers het kort geding beoogt een voorziening bij voorraad en art. 12 een snelle definitieve oplossing van het geschil. Overigens beslist de voorzitter van het college van arbiters óf er sprake is van een spoedgeschil, hij kan daartoe in dat geval verlof verlenen.

Weliswaar verleent art. 11 lid 4 van het Reglement AIB de mogelijkheid van een voorlopige beslissing doch hiervan schijnt nimmer gebruik te worden gemaakt.

Gevolgte procedures.

Aangezien het vaak moeilijk is vast te stellen of gebreken aan gebouwen te wijten zijn aan ontwerpfouten van de architect, aan verkeerde uitvoeringsinstructies van het toezicht (architect) of aan onjuiste uitvoering van de aannemer, worden de procedures voor AIB en die van de Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven wel gevoegd. In de praktijk werkt dat niet altijd even gunstig. Er ontstaan vaak problemen met de getuigenverklaringen, waar immers zowel aannemer als architect meestal de voornaamste getuigen zijn die als zodanig wel in geschieden maar niet in gevoegde procedures kunnen optreden.

V.3.2

beslechting via bindend advies

Tot het bindend advies kan door partijen bij akte van compromis worden besloten en de uitspraak heeft dan de kracht van een overeenkomst welke partijen bindt. Een bindend advies is geheel iets anders dan een arbitraal vonnis. Het is niet omgeven met wettelijke waarborgen. Een bindend advies is geen vonnis en kent geen executoriale titel. Bij niet-nakoming van de uitspraak kan wel een beroep op de rechter worden gedaan. De uitvoering van een bindend advies kan door de rechter worden getoetst aan art. 1374 lid 3 BW. De HR heeft beslist dat niet in elke onjuistheid, die een in het ongelijk gestelde partij in de gronden meent aan te treffen, een aanleiding gezien mag worden tot aantasting van het bindend advies. Zuls kan alleen het geval zijn wanneer een en ander zo zeer in strijd is met de redelijkheid en billijkheid, dat van strijdigheid met de goede trouw gesproken kan worden (HR 29-1-1931 NJ 1931/317 en HR 11-6-1965 NJ 1965/258). Er wordt dus marginaal getoetst (* 18).

De oorsprong van het bindend advies schijnt een artikel in de gemeentewet, voorheen art. 194 h jo art. 620 Rv, dat bepaalde dat gemeenten, geschillen waarbij zij partij zijn, zelf niet mochten onderwerpen aan arbitrage. Thans is daarin voorzien middels art. 228 i. van de Gemeentewet waarin dadingen en arbitrage zijn toegestaan aan gemeenten, mits de goedkeuring daartoe van Gedeputeerde Staten is verkregen.

In deze oorspronkelijke onmogelijkheid voor de overheid om geschillen via arbitrage te beslechten, ligt waarschijnlijk de aanleiding om het bindend advies op te nemen in het Reglement van het Arbitrage Instituut Bouwkunst (art. 2 lid 1 en 2).

Een dergelijke regel komt ook voor in het Reglement van de RAB.

Het bindend advies als wijze van geschillenbeslechting staat juridisch in een niet zeer goede reuk. In de handel werd het gebruikt om verschillen van inzicht in de omvang van te verkopen goederen te bepalen (koffie). Het ging in dat geval om de bepaalbaarheid van hoeveelheden en niet om de inhoud van de overeenkomst als zodanig. Bij de sluiting van het kontrakt stond al vast dat een deel van de rechtsverhouding nader moest worden geregeld.

Wanneer het bindend advies wordt gebruikt t.b.v. de uitvoering van een overeenkomst, wanprestatie, nakoming, ontbinding of schadevergoeding, is er sprake van oneigenlijk gebruik.

Vaak kan echter ook een oneigenlijk gebruik van een bindend advies tot een goede regeling leiden. Er moet grote aandacht worden geschonken aan de oprechtheid van partijen om tot een oplossing te komen. Weigert een der partijen om het advies op te volgen dan ontstaat een bijzonder moeilijke situatie, waaruit slechts is te geraken via de kwade trouw al of niet als een fiktie (* 19). Van alle gevallen waarin van zulk een oneigenlijk gebruik sprake is, is die waar het gaat om een in een afzonderlijk geval gesloten overeenkomst nog het minst onaanvaardbaar. In de rechtsverhouding opdrachtgever-architect zal dat meestal het geval zijn.

Anders dan bij arbitrage acht men rechtsopvolgers onder bijzondere titel door het bindend advies niet gebonden. Ook in het NBW wordt aandacht geschonken aan de beslissing van een derde, dus het bindend advies. Art. 7.15.7 lid 1 en 2 wijken echter niet af van hetgeen reeds door de HR in haar arrest van 11-6-1965 werd gesteld.

V.3.3 beslechting via de rechter

In gevallen waarin de AR tussen opdrachtgever en architect niet zijn overeengekomen, of waarbij ingevolge art. 2 van het Reglement AIB geen akte van kompromis is gesloten dan

wel een overeenkomst strekkende tot het verkrijgen van een arbitraal vonnis, dan wel bindend advies, kan de benadeelde partij terecht bij de gewone rechter.

Naar komend recht zal waarschijnlijk de keuzemogelijkheid van de opdrachtgever tussen arbitrage- commissie of de rechter worden verruimd. Het is echter zeer de vraag of partijen daarmee zijn gediend. De rechter kan bij tussen-vonnis een zgn. deskundigenbericht vorderen, aangezien de onderhavige geschillen vaak te vakmatig zijn dat een rechter zichzelf zonder meer in staat zou achten daarover vonnis te wijzen.

Wordt één deskundige benoemd (of drie) dan heeft deze zich te houden aan de wettelijke regels die daarvoor zijn gesteld (art. 222 Rv e.v.).

Soms wordt, na benoeming van de deskundige bij akte van kompromis, de zaak pas weer op de rol genomen wanneer een der partijen niet akkoord gaat met het uitgebrachte bindend advies.

In feite is men als procespartij dan toch afhankelijk van een deskundig vakman en is er geen grotere rechtszekerheid dan bij bindend advies of arbitrage.

Bij de rechter komt men voorts terecht wanneer het arbitraal kollege onbevoegd wordt verklaard, hetgeen, zoals al eerder is gesteld, nogal eens voorkomt als gevolg van het onduidelijk zijn van de toepasselijkheid van het arbitraal beding bij het sluiten van de overeenkomst. Omgekeerd kan op dezelfde gronden de rechter de eiser niet ontvankelijk verklaren, waarna de zaak wordt aanhangig gemaakt bij het arbitraal college. Het is zelfs mogelijk door te "pendelen" de procedure zeer lang te rekken (* 20). De gedaagde dient echter, zoals eerder gesteld, een beroep te doen op het arbitraal beding om berechting door de gewone rechter te ontgaan.

Spoodprocedures.

De president van de rechtbank kan in spoedeisende zaken een voorlopige voorziening bevelen in kort geding. Zulk een vonnis is uitvoerbaar bij voorraad ondanks rechtsmiddelen in tegenstelling tot de spoedprocedure voor het AIB.

Van een rechterlijk vonnis is uiteraard hoger beroep mogelijk en eventueel kan worden gecasseerd. Een dergelijke procesgang is niet mogelijk bij arbitrage via het AIB.

Een belangrijk arrest van de HR in een opdrachtgever-architektenprocedure is dat van HR 23-4-1976, BR 1976 blz. 610 waarbij, bij wijze van uitzondering op de regel dat wie eist dient te bewijzen, de bewijslast voor het bestaan van een overeenkomst strekkende tot een opdracht voor een voorlopig ontwerp wordt gelegd bij de opdrachtgever en niet bij de architect.

V.4 Praktijkontwikkelingen rond 1987

V.4.1 de opdracht in het NBW

In het ontwerp-NBW wordt ook aandacht geschonken aan het begrip "opdracht" (Boek 7 titel 7). Onderstaand wordt aandacht besteed aan enige artikelen daaruit die van belang zijn voor de rechtspositie van de architect.

Art. 7.7.1.1.

Opdracht is de overeenkomst waarbij de ene partij, de opdrachtnemer, zich jegens de andere partij, de opdrachtgever, verbindt buiten dienstbetrekking verrichtingen te doen, die in iets anders bestaan dan het tot stand brengen van een stoffelijk werk, het bewaren van zaken, het uitgeven van werken of het vervoeren van personen of zaken.

Hierin wordt een duidelijk onderscheid gemaakt in de kwalifikatie van de overeenkomst zij het vanuit een negatieve redenering.

- er is géén arbeidsverhouding
- er is géén sprake van het tot stand brengen van een stoffelijk werk etc., etc.

De kwalifikatie "verrichten van enkele diensten" is daarmee komen te vervallen. Het niet-stoffelijk zijn van de aard van de prestatie plaatst de architectenopdracht onder de inspanningsverbintenissen.

Art. 7.7.1.3.

De opdrachtgever kan binnen het kader van de opdracht nadere aanwijzingen geven aan de opdrachtnemer.

Dit artikel houdt theoretisch in dat de opdrachtgever in de ontwerpfase, en ook daarna, invloed kan uitoefenen op het inspanningsresultaat. Weliswaar wordt slechts gesproken van "nadere aanwijzingen" maar deze kunnen voor de architect grote gevolgen hebben, ook voor wat betreft de te verrichten prestatie.

Art. 7.7.1.4

1. - De opdrachtnemer moet tijdens de uitvoering van de opdracht de opdrachtgever op de hoogte houden en hem desgevraagd inlichtingen over zijn handelen geven, voor zover dit, gelet op de aard van de opdracht, redelijk is.
2. - Zodra de opdrachtnemer de opdracht heeft volbracht, doet hij hiervan mededeling aan de opdrachtgever, indien deze hiervan geen kennis draagt.
3. - De opdrachtnemer doet aan de opdrachtgever verantwoording van de wijze waarop hij zich van de opdracht heeft gekwet, voor zover dit, gelet op de aard van de opdracht, redelijk is. Heeft hij bij de

uitvoering van de opdracht ten laste van de opdrachtgever gelden uitgegeven of te diens behoeve gelden ontvangen, dan doet hij daarvan rekening.

Artikelen van gelijke strekking zijn opgenomen in de SR'87.

Art. 7.7.1.8.

1. - Wanneer twee of meer personen tezamen een opdracht hebben gegeven, zijn zij hoofdelijk tegenover de opdrachtnemer aansprakelijk.
2. - Wanneer twee of meer personen tezamen een opdracht hebben ontvangen is ieder van hen voor het geheel aansprakelijk voor een tekortkoming in de nakoming, tenzij hij bewijst dat de tekortkoming niet aan hem kan worden toegerekend en dat hij niet nalatig is geweest in het treffen van maatregelen om de gevolgen daarvan af te wenden.

Dit artikel is interessant in relatie met het ontwerpteam dat gezamenlijke verantwoordelijkheid draagt. De omkering van de bewijslast maakt het minder aantrekkelijk, zo het dat al uit andere hoofde is, om met een kollektieve verantwoordelijkheid te worden belast.

Art. 7.7.1.9

De opdrachtnemer is bevoegd de afgifte van zaken die hij voor de opdrachtgever in verband met de uitvoering van zijn opdracht onder zich heeft, op te schorten, totdat hem zijn opeisbare vorderingen ter zake van de opdracht worden voldaan.

De enige afgifte van zaken waarvan sprake is bij een architectenopdracht, is het afgeven van tekeningen of stukken op het ontwerp betrekking hebbende. Bij een geschil over het honorarium kan de architect derhalve zijn produktie opschorten of tekeningenafgifte blokkeren.

Art. 7.7.1.11

1. - Ieder der partijen is te allen tijde bevoegd zich wegens gewichtige redenen tot de rechter te wenden met het verzoek de opdracht te ontbinden. Een beding waardoor deze bevoegdheid wordt uitgesloten of beperkt, is nietig.
2. - Als gewichtige redenen worden beschouwd veranderingen in de omstandigheden welke van dien aard zijn, dat de opdracht billijkheidshalve dadelijk of na korte tijd behoort te eindigen.
3. - De rechter willigt het verzoek niet in dan na verhoor of behoorlijke oproeping van de wederpartij.
4. - Indien de rechter het verzoek inwilligt, bepaalt hij op welk tijdstip de opdracht eindigt.
5. - Wordt de opdracht op verzoek van een partij ontbonden, dan kan de rechter aan de wederpartij een naar de omstandigheden te bepalen schadeloosstelling toekennen.

De ontbinding van de opdracht wordt nadrukkelijk aan de rechter voorbehouden. Een arbitraal beding in de standaardvoorwaarden is in dit geval niet van kracht. De overige bepalingen stroken met de artikelen van de SR'87, of vormen daarop aanvullingen die slechts algemene konsekwenties hebben voor de kontrakterende partijen in het algemeen.

V.4.2

Scheidslijnen in de planontwikkelingsfasen

De algehele praktijksituatie met betrekking tot opdelingen van opdrachten volgens, of zelfs binnen, de staffeling ex art. 5 AR'76/'83 is zeer onoverzichtelijk. Enige duidelijkheid in dit beeld kan worden verkregen door de elementen, die de architectenovereenkomst bepalen, nader te analyseren in hun onderlinge relatie.

V.4.2.1

de opdrachtgever

De opdrachtgever speelt in de jurisprudentie een belangrijke rol vooral ten aanzien van het al of niet deskundig zijn op bouwkundig gebied. Ongelijkheid in kennis ten opzichte van de wederpartij speelt een rol bij de toetsing van de wilsovereenstemming. De konsument heeft immers recht op bescherming. Maar hoe is het eigenlijk met deze onwetendheid gesteld?

Immers, de argeloze burger die zich na moeizaam sparen aan de bouwmeester overlevert om zich van een stulp voor de oude dag te voorzien, behoort thans tot het verleden - hij wendt zich veelal tot het uitvoerend bouwbedrijf of een makelaar en niet tot de architect.

"De" opdrachtgever is mondig geworden en weet vele wegen te bewandelen die hem, in zijn ogen, zekerheid verschaffen dat hij "waar" voor zijn geld krijgt - value for money. Architectonische waarde speelt vaak een ondergeschikte rol en is slechts van belang waar dat commerciële doeleinden dient en niet op gespannen voet staat met "het budget". Deze opdrachtgever, of zijn achterban/financier, heeft uitstekende toetsingscriteria tot zijn beschikking, hanteert standaardmaatstaven voor kritische onderdelen van het project.

De meeste opdrachtgevers, althans bij projecten van enige omvang, zijn professioneel en zo zij dat niet zijn, zijn zij in figuurlijke zin onder kuratele gesteld van subsidieverstrekkende instanties. De ontwerpen dienen te voldoen aan strenge criteria die vaak in programmatische of financiële zin afhankelijk zijn van politiek. De formele opdrachtgever fungeert dan nog slechts als tussenstation. Een veelheid aan symposia en leergangen heeft potentiële opdrachtgevers, voorzover zij nog onbevangen waren, gewijs gemaakt in de doolhof van kontraktuele verplichtingen die

de ontwikkeling van een bouwproject met zich mee brengt. Sommige opdrachtgevers maken zich los van deze ingewikkelde materie, huren een professionele projectmanager in, bevestigen deze zelf-gekozen ondergeschikte positie door middel van een bevoegdheidsverklaring aan de projectmanager en gaan aan de zijlijn belangstellend toezien wie van het elftal de match zal overleven en in welk doel de bal terecht komt. Projektontwikkelaar, woningbouwcorporaties, organisaties op het gebied van bejaardenhuisvesting, het zijn alle opdrachtgevers in eerste of tweede instantie, die uitstekend bekend zijn met de praktijk van de planontwikkeling en die hun partners in dit proces weloverwogen kiezen.

Vooruitlopend op het verdere verloop van de opdracht breng ik nog onder de aandacht dat deze opdrachtgever weliswaar vaak uit één (rechts) persoon bestaat, doch uit twee componenten is opgebouwd: een investerende en exploiterende. Zij verlangen van de architect een prestatie die tegengesteld is: een lage investering leidt onvermijdelijk tot hoge exploitatie en onderhoudskosten. Worden deze laag gehouden dan wordt vaak het taakstellend budget overschreden. In beide gevallen kan zelfs sprake zijn van wanprestatie.

V.4.2.2 de architect

Het is natuurlijk bekend, dat de artistieke visie van architecten onderling per definitie verschilt. Daar echter ingevolge het gestelde onder art. 30 AR'76/'83 de esthetische toetsing is uitgesloten ga ik hieraan voorbij. Deze toetsing is in z'n algemeenheid al niet bepalend voor de rechtsverhouding opdrachtgever-architect. Zij ontbeert objectieve normen. Bij de beoordeling op welstandsaspecten spelen persoonlijke inzichten daarvoor een te grote rol.

Niet kan echter worden voorbijgegaan aan het feit dat de architect-van-nu als kontraktpartij een grote mate van differentiatie kent. Meer en meer is de omvang van de opdracht, en niet van het projekt, afhankelijk van de te verwachten inbreng van de architect en/of zijn bureau. Dat deze afhankelijk is van de omvang van het bureau en de mate van geoutilleerdheid lijkt evident, maar is dat nog niet. Ondanks de kennis van de opdrachtgever worden vaak nog uiterst lichtvaardig en op oneigenlijke gronden te grote opdrachten verstrekt aan daarvoor niet toegeruste architectenbureaus, hoewel deze in esthetische zin soms faam genieten als ontwerpers. In die gevallen behoort dan ook een deel van het planontwikkelingsrisiko c.q. uitvoeringsrisiko voor rekening van de opdrachtgever te komen.

Anderzijds zou het aanbeveling verdienen om tot meer

Op deze pagina had de cartoon moeten staan van Peter van Straaten uit Het Parool van 25 februari 1988, met het onderschrift:

"maar hoe komen jullie dan in vredesnaam aan die architect?"

Desgevraagd heeft de heer van Straaten op auteursrechtelijke gronden zijn toestemming tot publikatie in dit proefschrift geweigerd.

De motivering daarvoor sproot voort uit zijn onverholen afkeer van architecten-in-het-algemeen; hij geeft daarmee aan dat ook in 1988 nog steeds sprake is van de vooroordelen die al in Hoofdstuk I.1.2. worden gereleveerd.

duidelijkheid te verplichten tot welke prestatie de onderhavige architect in staat is alvorens hij een opdracht aanvaardt. Ik heb het dan nog steeds over de gekwalificeerde architect. Helaas opereren er nog steeds talloze niet-gekwalificeerde architecten op de bouwmarkt.

Aangezien de maatschappelijke positie van de architect en dus ook zijn rechtspositie, wordt bepaald door zijn kennen en kunnen, is voor de BNA de opleiding een zaak van scherpe aandacht. De invoering van de tweefasenstructuur in het hoger onderwijs is mede aanleiding geweest om in een voortdurende dialoog van het beroepsveld met de opleidingsinstituten te streven naar een optimum in de toerusting van de beginnende architect. Dat zal een bron van zorg blijven omdat het streven naar verkorting van de studieduur staat tegenover een toename van de eisen voor wat betreft de vakkennis die de maatschappelijke ontwikkelingen aan de architect dikteren.

V.4.2.3 de opdracht

Over de structuur van de aan de architect verleende opdracht geeft de BNA-enquête "onvolledige opdrachten en betalingsgedrag" van 1983 een voldoende volledig beeld. Daaruit blijkt namelijk dat, naast de bekende splitsing tussen ontwerp- en uitvoeringsfase, een geheel skala van deelopdrachten voorkomt.

In de woningbouw wordt meestal opdracht gegeven voor het ontwerp en de bestektekeningen, maar de opdracht tot het maken van het bestek, de begroting, het houden van de aanbesteding, het voeren van directie en de eindoplevering is in meer dan de helft van het aantal gevallen niet aan de architect voorbehouden.

Een apart hoofdstuk van de in de AR onder directievoering begrepen werkzaamheden zijn de werktekeningen. Men bedenke dat hierin de konstruktieve detaillering, waarbij zich de meeste "fouten" voordoen, gestalte krijgt. In gemiddeld één vijfde van de gevallen wordt deze deelopdracht niet aan de architect die het ontwerp maakt gegund. Of het uitvoerend bouwbedrijf neemt dit voor zijn rekening óf de opdrachtgever óf een derde. Soms wordt de ontwerpende architect met de "vormkontrolle" belast, soms ook door het uitvoerend bouwbedrijf ingehuurd voor het maken van de werktekeningen voor het eigen ontwerp.

Voor de utiliteitsbouw geldt dat vaker dan bij de woningbouw ook het bestek bij "de opdracht" behoort. Terwijl ook in mindere mate, ongeveer een derde van het aantal gevallen, de follow-up van de opdracht aan de architect wordt onthouden, er is hier dus sprake van een grotere mate van volledigheid.

Een en ander leert dat het begrip "opdracht van de architect" verschilt in aard en omvang, dat die niet beperkt zijn tot de staffeling en omschrijving als genoemd in art. 5 AR en dat de begrenzingen zelfs dwars door de AR gegeven taakomschrijving heen lopen.

De opdeling in kleinere brokken van de totaal-opdracht aan de architect veroorzaakt een groot aantal breukvlakken in het ontwerpproces die ad hoc ontstaan. Dat bergt een kern van geschillen in zich omdat vaak niet duidelijk is hoe verantwoordelijkheden reiken en dus de aansprakelijkheid. Lang niet altijd wordt de opdeling van de opdracht veroorzaakt door al of niet vermeende lacunes in de vaardigheid van de architect. Vaak spelen puur commerciële motieven een rol: men denkt daarmee op de plankosten te besparen.

Het laat zich gemakkelijk voorstellen dat in dit soort opdrachtsituaties, waarbij veelal de AR als niet meer dan een leidraad fungeert, gemakkelijk kontraktuele situaties ontstaan die een ernstige bedreiging vormen voor de rechtspositie van de architect.

Meer en meer wordt er over de honorering van de deel-opdracht onderhandeld, waarbij niet de kwaliteit maar de prijs de keus bepaalt dat is, waar het toch gaat om een financieel equivalent van een inspanningsverbintenis een hachelijke zaak. Zelfs komt het voor, dat aan meerdere architecten tegelijk offertes worden gevraagd zonder dat men daarvan onderling op de hoogte is. Zelfs de overheid ontziet zich daarin niet. Aangezien dit een regelrechte aanslag is op de kwaliteit van de beroepsuitoefening neemt de BNA thans een proef met de meldingsplicht voor de provincie Friesland. Een notaris fungeert als meldpunt, bij een dubbelmelding wordt een gesprek gearrangeerd tussen de aangezochte architecten. De resultaten zijn tot dusver niet ongunstig. Het laten vervallen in de SR'87 van de minimum-clausule in de honorering op basis van bestede tijd zal een landelijke invoering van de meldingsplicht waarschijnlijk noodzakelijk maken. In het kader van de Europese regeling zal in een nog verder verschieft aan een Europese regeling evenmin te ontkomen zijn. Dat maakt een vroegtijdige oriëntatie op de terzake geldende regelingen in de EG-landen dringend gewenst.

Waar bij de opdrachtverlening de AR expliciet wordt verlaten en vervangen door een op de specifieke situatie toegesneden tweepartijenovereenkomst blijft vaak wel een arbitraal beding van kracht, zij het dat geen gebruik gemaakt wordt van het Arbitrage Instituut Bouwkunst. Het waarom is niet recht duidelijk. Immers het Arbitrage Instituut Bouwkunst beslecht ook geschillen, zo gewenst, voortspruitend uit overeenkomsten die niet door de AR zijn bepaald. Men kan zich afvragen of de ervaring van dit instituut in de beoordeling van deze gekomplieerde

situaties kan worden gemist en of de rechtszekerheid van partijen daarmee is gediend. Hoewel delen van dergelijke overeenkomsten vaak wel aan de AR worden ontleend, met name de aansprakelijkheidsartikelen, ontbreekt toch het evenwicht van een standaardregeling als geheel.

Het zal duidelijk zijn dat de vertrouwenspositie ex art. 1 AR wordt gereduceerd tot de goede trouw die bij het aangaan van elke willekeurige overeenkomst geldt. Het dilemma van de architect is, dat juist hij die altijd degene bij uitstek is geweest die de integrale visie had op de ontwerpopgave als geheel, teruggedwongen wordt tot een deelfacet. Ook opdrachtgevers blijken te moeten wennen aan een door henzelf afgedwongen andere opstelling van de architect, die ook hun noopt tot een scherpe definitie van het doel en de aard van de te sluiten overeenkomst. Nu wordt, hoewel de letter van de overeenkomst dat niet vraagt en de honorering er ook niet naar is, nogal eens de opstelling van de "architekt-oude-stijl" verwacht. Los van de vraag of deze verbrokkelde opdrachtsituaties ook de principaal op de lange duur zullen bevredigen, kan wel worden gesteld dat de kwaliteit van de gebouwde omgeving er in elk geval niet mee is gediend: elk breukvlak geeft slipverliezen in kwaliteit, materieel en immaterieel, onverschillig welke aansprakelijkheid voor wie daaruit voortvloeit.

Het minst schadelijk is nog een ontwikkeling waarbij de opdracht bestaat uit voorlopig ontwerp tot en met bestek en begroting, mits deze wordt uitgevoerd door een deskundig architect die daarvoor geëquipeerd is.

Er schuilt dus een ambivalentie in de enerzijds harde financiële afspraken die met de architect worden gemaakt en anderzijds het vaak niet scherp te definiëren resultaat dat van zijn inspanning wordt verwacht. De bouwkostenkant is daarvan nog de meest tastbare, zelfs zo dat in de kring van juristen stemmen zijn opgegaan of op grond daarvan de ontwerpopdracht niet als resultaatverbinten is zou moeten worden beschouwd. De bouwsomlimiet is echter in de volvoering van de opdracht meestal niet meer een begrotingsprobleem maar een programmaprobleem. De kostenbewaking van de planontwikkeling is op het goed geëquipeerde architectenbureau zodanig verfinjd dat verrassingen bij de besteding beperkt kunnen blijven tot marktmechanische schommelingen die helaas onvoorspelbaar zijn en dat ook wel zullen blijven.

Niet het ontwerp, doch vooral het bouwprogramma met in haar kielzog kostenkonsequenties, is gedurende de planontwikkeling aan fluktuaties onderhevig. Voeg daarbij een groeiend aantal plan-beïnvloedende beperkingen bij opdrachtaanvaarding en niet in te schatten risico's in de zin van subsidieverstrekingen, milieu-aspekten en aspecten van ruimtelijke ordening, dan kan de architectenprestatie

moeilijk anders worden gezien als een inspanningsver-
bintenis. Dat maakt het grootste deel van de architecten-
opdracht onverzekerbbaar, en daardoor, exonerationes
onvermijdelijk.

Een geheel andere ontwikkeling valt te verwachten als
gevolg van de voortschrijdende automatisering op het
architectenbureau. Daarmee wordt in eerste instantie het
geautomatiseerd ontwerpen bedoeld. De geïntegreerde
gegevensverwerking en kostenbewaking tijdens de
ontwikkelingsfasen van het bouwplan bergt een tendens in
zich tot concentratie van activiteiten op het
architectenbureau. Dat zal dan wel geautomatiseerd moeten
ontwerpen, daarbij niet alleen de eigen gegevens hanterend,
maar tevens die van de mede-ontwerpende disciplines in de
installatieve sektor.
Het ligt voor de hand dat deze bundeling in elk geval zal
plaats vinden tot aan de besteding. Met de ontwikkeling van
het STABU-bestek in relatie met de besteding zelf, ligt de
koppeling in het verschiët van geautomatiseerd ontwerpen en
geautomatiseerde kontrôle op het uitvoeringsproces.

Men bedenke daarbij steeds dat ontwerp, bouwtechniek en
kosten een onverbreekelijke eenheid vormen.

De rol van de standaardvoorwaarden in relatie tot de
deelopdracht ontwikkelt zich als volgt:
de AR is verouderd maar, zij het met aanpassingen ad hoc,
in de thans zich voordoende kontraktsituaties wel
hanteerbaar als richtlijn. Als bindend voorschrift is zij
echter niet bruikbaar meer.

De SR is thans meer dan tien jaar in ontwikkeling maar
heeft de eindstreep ondanks de politieke stellingname van
de Minister van Economische Zaken vrijwel gehaald. De
schets van de kontraktsituaties in het beroepsveld zal
duidelijk hebben gemaakt dat de SR'87, zoals ze thans is
geformuleerd, daarop een adequaat antwoord kan en moet
vormen.

Met name de fasering van de opdracht zal zo moeten zijn dat
het architectenbureau optimaal kan functioneren in het hele
skala van soorten opdrachten. Een standaardregeling moet
niet leiden tot verstarring maar dient een flexibiliteit in
kontraktvormen toe te laten, binnen een duidelijke
begrenzing.

Een goed aanknopingspunt voor een definitie van het begrip
tekeningen vormt het ontwerp-normvoorschrift
"tekeningen in de bouw" NEN 2574. Een verfiijnde staffeling
in fasen die hierin wordt voorgesteld, bevat bovendien een
omschrijving van de eisen waaraan deze tekeningen
inhoudelijk moeten voldoen. Het kan een goed uitgangspunt
vormen voor eenduidigheid in de door de architect te
leveren prestatie. Bij de formulering van de inhoud van de

fases in het SR'87 heeft dit normvoorschrift dan ook model gestaan.

De gegevensverstrekking komt bij dit normvoorschrift in hoofdzaak te liggen vóór de aanbesteding. Dat komt de ordening op de bouwmarkt ten goede, zij het dat de daarmee gepaard gaande vóórinvestering in ontwikkelingskosten door de opdrachtgever niet met vreugde zal worden begroet. Ook werd door de overleggroep "Ordeningsthema's Aanbestedingswezen juni 1982", in het rapport "Naar een ordening op de bouwmarkt" immers gepleit voor méér en duidelijker gegevens bij de aanbesteding.

De opdrachtgever ziet zich echter, bij niet doorgaan van het projekt, gesteld voor hoge deklaraties van de ontwerpende disciplines. Toch lijkt het juist het risico van een falend projekt niet te leggen bij de ontwerpers of uitvoerders-in-spé, doch bij degene die het planinitiatief nam, gesteld tenminste dat het niet-doorgaan niet aan hún prestatie is te wijten.

Een ander aspekt is het thans in koncept geformuleerde toezicht op de standaardvoorwaarden volgens het NBW. Het is aan te raden om de verdere ontwikkelingen van de SR regelmatig te toetsen aan criteria die in de toekomst zullen worden gesteld. Dat zou kunnen gebeuren door een kommissie die naar dat toekomstig model nu reeds zou kunnen worden gevormd. De bij de invoering van het NBW dan verkregen wettelijke status van de SR, zal de zekerheid geven van de toepasselijkheid in opdrachtformuleringen van de architect.

Er zij nog op gewezen, dat de architect niet altijd per definitie de spil van het bouwproces hoeft te zijn om zijn specifieke bijdrage te leveren. Dat hangt van de aard van de bouwopgave af. De standaardvoorwaarden dienen zodanig geformuleerd te worden dat de inbreng van de architect op een natuurlijke wijze kan worden ingepast in het ontwikkelingsproces al naar gelang de noodzaak daartoe wordt gevoeld. Zij kan niet via standaardvoorwaarden worden afgedwongen. Het besef van die noodzakelijkheid moet voortkomen uit enerzijds het kulturele bewustzijn, anderzijds het onderkennen van criteria in belevingswaarden. Ook daarop zal de BNA in de toekomst meer nog dan in het verleden haar aandacht dienen te richten, omdat daarvoor steeds minder begrip lijkt te bestaan. Men bedenke echter de uitspraak van bouwmeester Mieras: "de tijd draagt geen dieper merkteken dan dat der architectuur". Tekortkomingen in kulturele waarde zal ons door komende generaties terecht kunnen worden verweten.

V.4.3

koncentraties van partijen in de ontwerpfase

Ook uit de vorige paragraaf is duidelijk gebleken dat vooral de ontwerpfase wordt gekenmerkt door vele differentiaties in kontraktuele relaties. Over het algemeen

werkt de opdrachtgever deze verwarde situatie zelf in de hand. Wanneer het echter tot geschillen en aansprakelijkheidsvragen komt worden de konsekwenties daarvan eerst recht zichtbaar, en wordt de roep om duidelijkheid in de verantwoordelijkheden luider.

Er zijn in grote lijnen twee situaties te onderscheiden:

- het bouwteam, waarmee bedoeld wordt een concentratie van ontwerpende disciplines met de uitvoerenden vóór de aanbesteding, al of niet met actieve inbreng van de opdrachtgever
- het ontwerpteam, waarin alleen de ontwerpende disciplines zijn vertegenwoordigd, weer al of niet met actieve inbreng van opdrachtgeverskant en waarbij de totstandkoming van het concept een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid is.

V.4.3.1

het bouwteam

Het opnemen van de aannemer in het planontwikkelingsproces ontstond in de vijftiger jaren uit de overweging dat daardoor in de na-oorlogse woningbouw efficiënter en goedkoper kon worden gebouwd. Efficiënter omdat specifieke konstruktiesystemen die door de uitvoerenden werden gehanteerd in de ontwerpfase konden worden geïntegreerd. Goedkoper omdat in opeenvolgende fasen een kortingsregeling van kracht was wanneer deze door het inschakelen van de aannemer vóór de besteding beter op elkaar zouden aansluiten. Op die wijze werd een continue bouwstroom veilig gesteld. Daarvoor moest wel met de aannemer een raamovereenkomst worden gesloten.

Ook in de utiliteitsbouw komen bouwteams van deze aard voor, zij het minder uit bouweconomische, dan wel uit óf technische, óf tijdoverwegingen. Bij werken waarbij de aannemerskeuze sterk wordt bepaald door het daarvoor beschikbare speciale materieel, is het voor de hand liggend om het ontwerp daarop af te stemmen. De prijsvorming zal dan op open begroting dienen plaats te vinden, tenzij meerdere uitvoerenden over deze specifieke uitvoeringstechnieken kunnen beschikken. In dat laatste geval kan een overeenkomst met de aannemer worden gesloten waarin zijn mee-ontwerpende rol na het gereedkomen van het ontwerp eindigt en er een open situatie ontstaat waarin een besteding op uitnodiging kan plaatsvinden.

Anders ligt dat wanneer een bouwteam wordt gevormd uit tijdsoverwegingen. Het komt voor dat in het kader van goedkeuringsprocedures of subsidietermijnen zeer snel moet worden aanbesteed terwijl nog slechts een definitief schetsplan voorhanden is. De prijsstelling is veelal gelimiteerd, zodat bij een prijsvorming op open begroting met één aannemer tijdens de uitwerking naar bestek en bestektekeningen een belangrijke tijdwinst kan worden

gemaakt. Bij een dergelijke werkwijze is uiteraard een afstandverklaring van de aannemer onontbeerlijk. Tevens kunnen dan bezuinigingen reeds tijdens de bouwvoorbereidingsfase worden geïntegreerd in het ontwerp, wat ook de architectonische kwaliteit zeer ten goede komt. De voorkeur van opdrachtgevers voor de bouwteamgedachte is in het algemeen nogal afhankelijk van de conjuncturele omstandigheden. In tijden van recessie en daarmee gepaard gaande verscherpte concurrentie zal men minder geneigd zijn zich vroegtijdig vast te leggen op één aannemer. In tijden van hoogconjunctuur daarentegen zal men in de voortijdige samenwerking met de uitvoerenden een garantie zien voor een redelijk peil van de aanneemsom.

Hoe rationeel een dergelijke samenwerking ook mag zijn, de aansprakelijkheden bij tekortkomingen in het gerede produkt liggen niet erg duidelijk, en dienen van geval tot geval te worden gezien.

Duhoux stelt in 1970 (* 21) dat, waar sprake is van planontwikkeling, de architect in laatste instantie verantwoordelijk is, voorzover geen sprake is van specifieke verantwoordelijkheden van de overige deelnemers aan het bouwteam, en voor planuitvoering de aannemer. Daarbij wordt uitgegaan van een passieve rol van de opdrachtgever en een ontwerpopdracht via de AR, wat in de huidige situatie lang niet altijd het geval is. Immers, wanneer sprake is van een actieve rol van de opdrachtgever in het ontwerpproces ligt dat anders. Hij is dan medeverantwoordelijk geworden door zijn participatie (AIB 23-6-1972 BR 1973/393 en RAB 6-7-1982 BR 1982/715 e.v.). Daaromtrent dienen bij de samenstelling van het bouwteam zeer duidelijke afspraken te worden gemaakt. Verder is het zo dat iedere andere deelnemer verantwoordelijk blijft voor zijn specifieke inbreng en de kontraktele regels waarbij die is geregeld; het optreden in bouwteamverband doet daaraan niets af ook al worden beslissingen in algemeen overleg genomen.

Partijen doen er goed aan om hun eventuele bezwaren tegen in teamverband gekozen oplossingen, vast te leggen in de verslagen van de teamvergaderingen en in ernstiger gevallen schriftelijk kenbaar te maken aan de opdrachtgever.

In eerste instantie zal de opdrachtgever moeten bepalen op wiens specifieke gebied de fout is gemaakt. Hamaker stelt dat de specifieke verantwoordelijkheden van de deelnemers in het bouwteam overgaan in een gemeenschappelijke omdat de scheidslijnen niet duidelijk te markeren zijn (* 22).

V.4.3.2 het ontwerpteam

Dat het ontwerp voor een gebouw van enige ingewikkelheid tot stand komt via een multidisciplinair ontwerpproces is evident. Gebeurt dat zonder de uitvoerende partijen dan

heeft, ter onderscheiding van het bouwteam, de kwalifikatie ontwerpteam de voorkeur.

Van groot belang is daarbij hoe de juridische positie van de participanten is geregeld, omdat daarmee uiteraard ook verantwoordelijkheden worden vastgelegd.

In de SR'87 is de mogelijkheid opgenomen om één van de ontwerpende disciplines (in dit geval uiteraard de architect) als opdrachtnemer te laten fungeren die de gemeenschappelijke verantwoordelijkheid draagt van het gehele team.

Het voordeel daarvan is de grote duidelijkheid voor de opdrachtgever, hij hoeft bij problemen niet uit te zoeken wie verantwoordelijk is.

De terugkeer naar de mogelijkheid van één kontraktuele relatie tussen opdrachtgever en ontwerpteam is een absolute noodzaak. De rechtszekerheid van de opdrachtgever eist dit in het geval van multidisciplinair ontwerpen.

Reeds in 1976 heeft Van den Berg voor een zodanige konstruktie gepleit (* 23).

Eerstens wordt daardoor de opdrachtgever gesitueerd op de plaats waar hij thuis hoort, zonder vermenging met de opdrachtnemers, al kan hij de facto wel bij de ontwikkeling worden betrokken in organisatorisch verband.

In de tweede plaats worden de verantwoordelijkheden van de opdrachtnemer duidelijk.

Deze opdrachtnemende kontraktpartij zal de verantwoordelijkheden met zijn mede-ontwerpers goed moeten regelen. De afstemming van aansprakelijkheden uit hoofde van SR en van RVOI is daarbij noodzakelijk, en ook doorgevoerd in de SR'87.

Het lijkt eenvoudiger als opdrachtnemer niet uit te gaan van de ontwerpgroep-als-geheel, maar van de daartoe meest geëigende discipline. Deze sluit op zijn beurt afzonderlijke kontrakten met de nevendisciplines. Dat levert ook in juridische zin de meest duidelijke situatie op. Blijft één der overigen in gebreke, dan kan hij binnen de groep worden gesubstitueerd, zonder direkte gevolgen voor de overigen.

Bij een zo duidelijke juridische konstruktie is het eveneens overbodig om de door Van den Berg voorgestelde onafhankelijk adviseur aan te stellen als beslisser bij geschillen binnen het team. De beslisser is de feitelijke hoofdkontraktant.

Door Van den Berg gesuggereerde oplossingen voor een juridisch verband in het ontwerpteam middels de maatschapskonstruktie zijn om hiervoor reeds genoemde redenen tot mislukken gedoemd; daarvoor zijn er per definitie te grote verschillen in praktijkuitoefening.

V.4.3.3

de ontwerper als kontraktpartij van de aannemer

Hoewel de juridische positie van de architect hierbij in wezen niet verschilt van andere situaties, is het wellicht zinvol hierbij toch even stil te staan. Naast het feit dat de aannemer natuurlijk ook kan optreden als "gewone" opdrachtgever van de architect, kan hij ook de hulp invoeren bij het uitbrengen van een "turn-key"-offerte. De offerte-uitbrengende partij blijft daarbij risikodrager en de architect zal er goed aan doen zijn rechten goed te regelen bij het niet-doorgaan van het projekt. Ook dit pleit voor flexibel hanteerbare standaardvoorwaarden.

SAMENVATTING

In de periode 1945-1985 zien verschillende variaties op de AR'32 het licht: 1956, 1964, 1969 en 1971. Dat wekt de schijn dat er wordt ingespeeld op de maatschappelijke onrust die beschreven is in hoofdstuk IV. Niets is echter minder waar, de op die tijdstippen ingevoerde wijzigingen kunnen nauwelijks meer dan aanpassingen worden genoemd. Zij zijn juridisch gezien, zelfs in het geheel niet interessant. Toch groeit rond 1965 het besef dat op de oude voet niet kan worden voortgegaan. In 1967 wordt een schuchtere poging gedaan voor het formuleren van een écht nieuwe rechtsverhouding. Het zal echter nog 21 jaar duren voor die ontwikkeling tot resultaat leidt. Het struikelblok is niet de beroepsgroep zelf, maar de grote opdrachtgevers en het Rijk die hun invloed als grootste opdrachtgevers willen doen gelden. De achteruitgang in maatschappelijke waardering voor de architect komt daarin op pijnlijke wijze tot uiting. Pas als, om politieke redenen, (zie hoofdstuk V.1.2.1) het Rijk zijn greep op de ontwikkeling verliest wordt er resultaat geboekt en komt in zeer korte tijd een rechtsverhouding tot stand die niet meer een aangepaste AR is, als voorheen, maar is geschreven vanuit een maatschappelijke visie. Daarin zijn zelfs kenmerken terug te vinden van de aanbevelingen van de allereerste werkgroep die in 1967 is begonnen met het nieuwe concept. Architecten hebben dus wel degelijk een visie.

De "Titelwet", de bescherming van de titel van architect, komt in deze periode in een eindfase. Dat betekent dat het 86 jaar heeft geduurd, van de eerste, juridische, aanbeveling (Bruynzeel's 20e stelling in zijn dissertatie van 1900) tot realiteit. De door Bruynzeel tevens voorgestane beroepsbescherming heeft de maatschappelijke discussie echter niet overleefd, zij vindt in de Titelwet geen plaats. Sommigen betreuren dat, anderen, waaronder ook vakgenoten, niet. In hoofdstuk I.2.2 is niet voor niets geschetst hoe beroepsbescherming aan zichzelf ten onder kan gaan.

De negatieve benadering vanuit het maatschappelijk gebeuren heeft ook reperkussies voor de meest voorkomende juridische discussiepunten uit het architectenkontraakt. De jurisprudentie keert zich, zij het vooralsnog schoorvoetend, meer tegen de architect. Zijn vertegenwoordigingsbevoegdheid wordt, ook nu weer, kritisch bejegend, vooral waar het financiële zaken betreft. Rond de aansprakelijkheid van de architect wordt de discussie zó fel, dat vooral dit punt in de nieuwe rechtsverhouding breder wordt opgezet.

De juridische kwalifikatie van het architectenkontraakt in

relatie met het fenomeen wanprestatie komt in het licht van de schijnwerpers te staan, en vormt een aanleiding voor discussie. De exoneraties worden getoetst aan het wetsontwerp Algemene Voorwaarden.

De aanval vanuit de juridische hoek noopt tot tegenstand. Het vastberaden doorzetten van de nieuwe standaardregeling is een eerste stap op de weg naar een beter evenwicht in juridisch, en ook maatschappelijk opzicht.

De praktijkontwikkelingen aan het eind van de onderzoeksperiode laten een grotere differentiatie zien van kontrakten en pseudokontrakten voor delen van de architectenopdracht. Een zodanige ontwikkeling is niet gunstig: elk scheidingsvlak herbergt een potentieel konflikt omdat de grenzen van de aansprakelijkheid in deeltaak-gebieden niet scherp en helder zijn te definiëren. Hier liggen maatschappelijke en juridische ontwikkelingen zeer dicht bijeen. Er bestaat nog te weinig jurisprudentie over om trends te kunnen formuleren.

NOTENLIJST

1	BNA rapport	- Analyse onvolledige opdrachten en betalingen - Amsterdam 1983
2	Aanbiedingsbrief	- rapport Cie Herziening Honorariumregeling BNA 16-12-1968
3	Rapport CHH BNA	- par. 2.01 e.v.
4	prof. mr.
A.R. Bloembergen	- Vertegenwoordiging blz. 2
Tjeenk Willink 1981
5	prof. mr.
W.C.L. van der Grinten	- BR 76 pag. 71
6	prof. mr.
C.A. Adriaansens	- Praktijkboek Onroerend Goed II
G-87/Kluwer-Deventer
7	mr.
M.A. van Wijngaarden	- Hoofdstukken Bouwrecht nr. 7 -
Tjeenk Willink Zwolle 1987
8	mr.
M.A. van Wijngaarden	- idem blz. 17
9	o.a. CVG 24-6-69 nr. 70	- AIB 10-12-76 nr. 80
10	CVG	- 10-10-1968 nr. 19
11	prof. mr.
E.H. Hondius	- "aansprakelijkheidsbedingen in de
bouw" BR 1979/581 e.v.
12	BR 1984	- blz. 568
13	A.R. van Nes	- NJB 1963 blz. 713 e.v.
14	Arisz - Kamphuisen	- pre-advies NJV 1987 deel 1 blz. 61
15	mr.
M.A. van Wijngaarden	- Aanneming van bouwwerken en
architectenovereenkomst,
Tjeenk Willink Zwolle, blz. 83
16	BR	- 1976 blz. 129
17	BR	- 1976 blz. 135
18	mr. H.G. van der Werf	- "Redelijkheid en billijkheid in het
contractenrecht",
Gouda-Quint blz. 75
19	Cremers-Zonderland	- Bouwrecht E II 2
20	prof. mr.
W.H. Heemskerk	- BR 1976 blz. 134
21	H.K. Duhoux	- Rechtsverhoudingen tussen
deelnemers aan het bouwproces,
BR 1970 blz. 183
22	prof. dr. J. Hamaker	- Enkele aspecten van de
samenwerking in een multi-
disciplinair ontwerpteam I,
BR 1976 blz. 86
23	mr.
M.A.M.C. van der Berg	- Enkele aspecten van de samenwerking
in een multidisciplinair
ontwerpteam, BR 1976 blz. 92

HOOFDSTUK VI

AUTEURSRECHT EN DE BOUWKUNST

- VI.1 Korte historie van de wetgeving op het Auteursrecht met betrekking tot de Bouwkunst
- VI.2 De architect en de Auteurswet 1912
- VI.3 De juridische definities van de Auteurswet 1912 met betrekking tot de bouwkunst
 - VI.3.1 de aard van het auteursrecht
 - VI.3.2 de maker van het werk
 - VI.3.3 werken waarop auteursrecht bestaat
 - VI.3.4 het openbaar maken en verveelvoudigen
- VI.4 Overige bepalingen van de Auteurswet
 - VI.4.1 openbaarmaking en verveelvoudiging
 - VI.4.2 beperkingen
 - VI.4.3 het "droit-moral" of persoonlijkheidsrecht
 - VI.4.4 handhaving van het auteursrecht-
strafbepalingen
 - VI.4.5 duur van het auteursrecht
- VI.5 Het auteursrecht en de Algemene Regelen voor de honorering van de architect en de verdere rechtsverhouding tussen opdrachtgever en architect (AR'71), c.q. SR'87
- VI.6 Notenlijst
- VII Konklusie
- Literatuurlijst

AUTEURSRECHT EN DE BOUWKUNST

VI.1

Korte historie van de wetgeving op het Auteursrecht met betrekking tot de Bouwkunst.

De gedachte dat de voortbrengselen van de kreatieve geest beschermd dienen te worden tegen gebruik of misbruik door anderen, en dus bescherming behoeven, heeft maar langzaam vaste vorm aangenomen.

De eerste sporen ervan schijnen terug te vinden te zijn in de privileges die door vorsten en stadsbesturen aan bepaalde schrijvers en graveurs werden verleend.

Een stap naar een meer algemene regeling was het decreet der "Provisionele Representanten" van het volk van Holland uit 1795, waarbij speciale persoonlijke privileges werden afgeschaft omdat zij in strijd waren met de toen aangenomen algemene grondbeginselen van beveiliging van het rechtmatig eigendom van elk individu. De oorsprong van deze privileges gaat terug tot ca. 1500. Drukkers vroegen en kregen van de overheid deze voorrechten met betrekking tot de uitgave van een bepaald werk voor een bepaalde periode. Niet de auteur maar de verspreider ontleende hieraan zekerheid.

Het decreet bleef van kracht tot 31 mei 1803 en werd later uitgebreid in 1808, waardoor het nadrukken en uitgeven van boeken werd geregeld alsmede de rechten met betrekking tot gegraveerde platen, portretten, landkaarten en topografische afbeeldingen.

Tijdens de Franse overheersing waarin de Franse auteursrechten van 1791 en 1793 rechtstreeks golden, werd deze wet buiten werking gesteld en eerst na herstel van de onafhankelijkheid trad de wet van 25 januari 1817 in werking waarin de rechten werden geregeld met betrekking tot "het regt van kopij of van kopieëren door den druk "van de auteur".

Omdat er geen definitie werd gegeven van het begrip "kunstwerk" en slechts de "druk" als middel van vermenigvuldiging aan de orde kwam, alle andere procédés onbesproken latende, voldeed de wet allermint. Reeds in 1835 overwoog men wijziging, die uiteindelijk eerst in 1881 uitmondde in een nieuwe wet "houdende bepalingen tot regeling van het auteursrecht". Deze wet regelde echter alleen het auteursrecht op "geschriften, plaat-, kaart-, muziek- en toneelwerken, zoomede mondelingen voordrachten". De beeldende kunst kwam er niet in voor, iets waartegen in 1879 Jozef Israëls en andere Haagse kunstschilders in een adres aan de Tweede Kamer hadden geprotesteerd. De regering was echter van mening dat deze kunstuitingen een andere benadering vergden, waartoe zij een apart wetsontwerp op

19 februari 1884 indiende bij de Tweede Kamer. Op 3 december van dat jaar volgt nog een herindiening, maar helaas vervalt het ontwerp als gevolg van een Kamerontbinding.

Op 27 juli 1886 wordt het opnieuw aanhangig gemaakt bij de Kamer, met een herindiening in oktober 1887, maar behandeling bleef uit. Op 28 maart 1889 richt de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst een adres aan de Minister waarbij zij aandringt op behandeling van het wetsontwerp uit 1887, maar dan met de uitbreiding van par. 1 art. 1 door niet alleen te spreken over "tekeningen en modellen" maar tevens over "werken der Bouwkunst". Zonder resultaat. Men bleek zeer bevreesd dat een dergelijke bepaling verlamdend zou werken op het maatschappelijk leven.

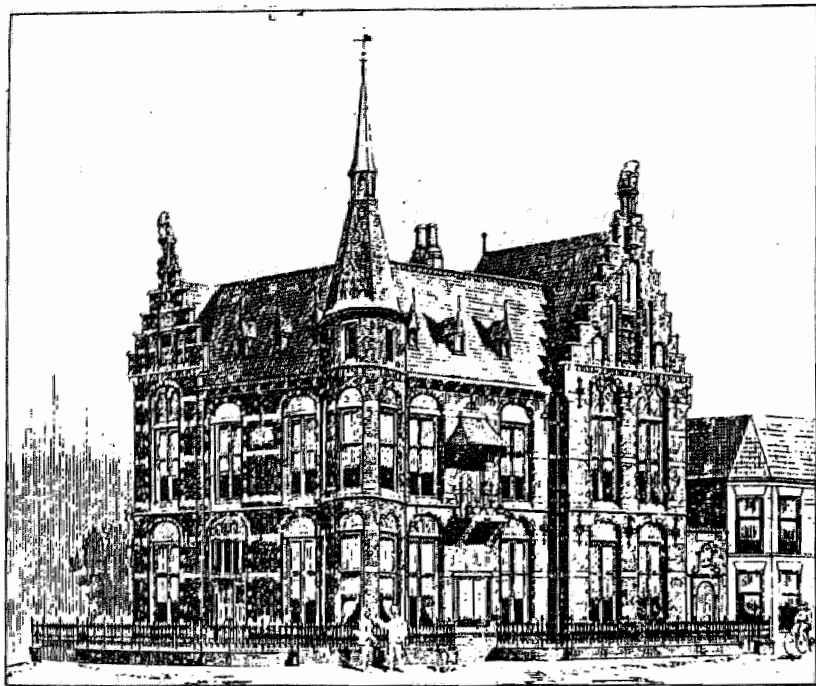
Het geruchtmakende "Woerdense plagiaat" zie blz. 264, waarbij de burgemeester van Woerden begeesterd door het raadhuys van Noordwijk (architect Nic. Molenaar), dit in spiegelbeeld in zijn eigen gemeente liet neerzetten door zijn ambtenaren, bracht het auteursrecht op gebouwen een stapje nader.

Jhr. de Stuers zag er aanleiding in om er in de kamerzitting van 08-12-1903 ruime aandacht van de Minister voor te vragen. Deze Woerdense stadsbestuurder heette Schalijs, hetgeen voor de Stuers aanleiding was voor de opmerking: "sedertdien verander ik de ij in een k, want ik vind hem een grooten schalk". Zonder resultaat.

De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst had bescherming van de bouwkunst in een adres aan de Koningin op 16-11-1904 wederom bepleit met een terugverwijzing naar een eerder adres aan de Minister (1889). Op 17 oktober 1910 werd de Maatschappij verzocht om opnieuw een adres te zenden aan de Koningin terugwijzend naar dat van 1904.

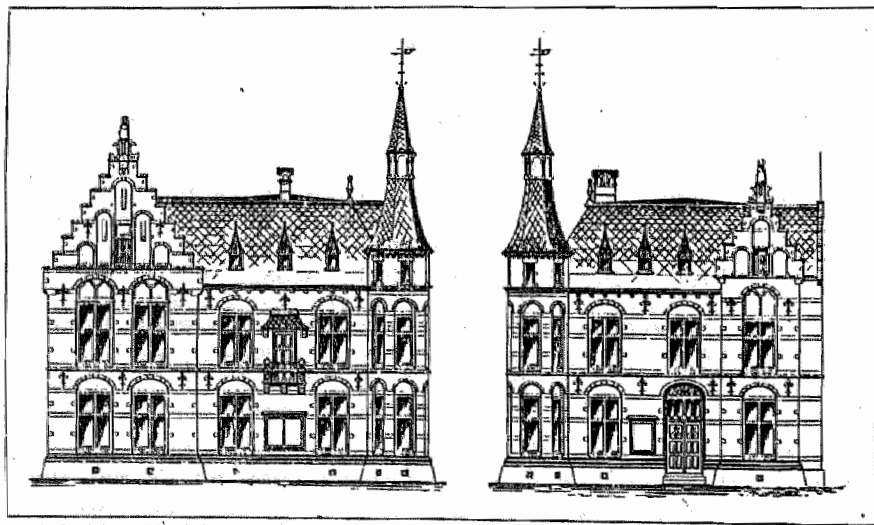
September 1904 - Arti et Amicitia zendt een adres aan de Koningin om regeling van het auteursrecht te bepleiten, en Nederlandse toetreding tot de Berner Conventie. Deze Conventie was gesloten op 9 september 1886, aangevuld in 1896. Nederland was met Turkije het enige land in Europa dat geen deel uitmaakte van de Conventie. Bij de herzieningskonferentie in 1910 te Berlijn is Nederland voor het eerst vertegenwoordigd door een delegatie onder leiding van mr. dr. Snijder van Wissekerke. In 1911 is de Nederlandse toetreding een feit.

Op 9 februari 1912 wordt de wetswijziging op het Auteursrecht ingediend die in overeenstemming is met de Berner Conventie. Daarmee werd een bevestigend resultaat bereikt, doch wijziging van de bouwkunstige werken vielen niet onder de bepalingen. De reden daarvoor was: "in den regel primeert het praktisch, het nuttig, karakter boven het artistiek: de toepassing van dit artikel op deze werken

RAADHUIS TE NOORDWIJK.

Arch. NIC. MOLENAAR.

PLAGIAAT. RAADHUIS TE WOERDEN. VOOR- EN ZIJGEVEL. (Overgenomen van de Bestekteekening.)

Uit: Bouwkundig Weekblad 1912

Jhr. Mr. VICTOR DE STUERS,

M. W. SCHALEY, Burgemeester van Woerden
1883—1908.

zou in de praktijk vaak tot onoverkomelijke moeilijkheden aanleiding geven" (Memorie van Toelichting 1912).

Op de internationale architectencongressen, te Brussel 1897 Parijs 1900, werden resoluties aangenomen voor de gelijkstelling van de bouwkunst met de andere beeldende kunsten. Madrid 1904, Londen 1906, Wenen 1908, wensten uitbreiding tot de bouwwerken zelf. Men argumenteerde als volgt:

- 1 "que les dessins d'architecture comprenant les dessins des façades extérieure et intérieure, les plans, coupe et l'élévation, et les détails décoratifs, constituent la première manifestation de la pensée de l'architecture et l'oeuvre d'architecture";
- 2 "que l'édifice n'est qu'une reproduction, sur le terrain, des dessins d'architecture".

Zonderland heeft hierop in onze tijd nog ernstige kritiek (* 1). Hij stelt dat wij nog steeds opgescheept zitten met het feit dat deze Weense motie werd aangenomen. Hij wijst erop dat het in sub 2 gestelde verder gaat dan uit de overeenkomst opdrachtgever-architect logischerwijze voortvloeit, omdat het de opdrachtgever slechts door de architect uit hoofde daarvan zou worden toegestaan het plan éénmaal te realiseren. Daartegenover kan men stellen dat het niet gaat om de stoffelijke vertaling van het papieren plan, maar om de geestelijke prestatie, al of niet gerealiseerd. In dat licht gezien is het tweede deel van de motie zeer konsekwent.

Pas bij de wetswijziging van 1931 werden ook veranderingen aan bouwwerken onder de wet gebracht en werd de bouwkunst geheel gelijk gesteld met de overige kunsten.

De wetswijziging van 1972 is niet van belang geweest voor bescherming van werken van bouwkunst voor fotografische verveelvoudiging zonder voorafgaande toestemming (art. 18 AW, zie hoofdstuk IV.4.2).

VI.2

De architect en de Auteurswet 1912

In de totaliteit van de Auteurswet 1912 nemen de "werken der bouwkunst" een bescheiden plaats in, maar niettemin een specifieke. Dit speciale karakter wordt veroorzaakt door de gebondenheid van deze kunstvorm aan materie en functionaliteit, meer dan welke andere van de overige kunsten. Die gebondenheid heeft zoals wij zagen de bouwkunst lang verhinderd haar plaats in het auteursrecht in te nemen.

Een belangrijk facet van de Auteurswet is het in het algemeen veiligstellen van de materiële belangen van de maker van een werk, direkt of indirekt.

Van plagiaat kan slechts sprake zijn wanneer het de strikte originaliteit van een bouwwerk zou betreffen. Zeker nu, waar de standaardisering van bouwprogramma's en ook van de architektonische detaillering hand over hand toeneemt en door overheid en ook opdrachtgevers dwingend aan de architect wordt opgelegd, lijkt dat minder relevant. Deze leiden immers sowieso tot uniforme oplossingen in de planmatige en konstruktieve sfeer. De originaliteit van het ontwerp blijft derhalve veelal beperkt tot de groepering en kompositie van standaard-eenheden die, aangezien die van geval tot geval stedenbouwkundig bepaald zijn, niet gauw voor kopiëring vatbaar zal zijn.

Het belang van het auteursrecht voor de architect is veeleer gelegen in het feit dat, hoewel dat niet primair het oogmerk van de wet is, er een bescherming tegen aantasting van het werk zelf aan kan worden ontleend via het persoonlijkheidsrecht van de maker (droit moral). Hoewel de Auteurswet in haar geheel natuurlijk ook de bouwkunst ten dienste staat zijn er bepaalde facetten in opgenomen die door de maatschappelijke invloeden wat van kleur veranderen in de tijd. Veelal hebben deze facetten daardoor in de loop der tijden tot discussies aanleiding gegeven. Onderstaand wordt daarvan artikelsgewijs een overzicht gegeven.

VI.3

De juridische definities van de Auteurswet 1912 met betrekking tot de bouwkunst

VI.3.1

aard van het auteursrecht

- Art. 1, "het auteursrecht is het uitsluitend recht van de maker van een werk van letterkunde, wetenschap of kunst, of van diens rechtverkrijgenden, om dit openbaar te maken en te verveelvoudigen, behoudens de beperkingen bij de wet gesteld"

Het doel van het auteursrecht is derhalve primair gericht op bescherming van de rechten van de maker, niet op bescherming van het geestesprodukt zelf. Daarbij gaat het bij bouwkunst om drie hoofdelementen:

- verveelvoudiging (o.a. plagiaat);
- openbaarmaking (in bijzondere gevallen het bouwen zelf, maar meestal met betrekking tot het verspreiden van foto's van bouwwerken of modellen waarop auteursrecht bestaat)
- aantasting (inbreuk op het gebouwde ontwerp).

De rechten met betrekking tot verveelvoudiging en openbaarmaking zijn voor overdracht vatbaar, geheel of gedeeltelijk, mits dit geschiedt door middel van een authentieke of onderhandse akte. Het recht op verweer tegen aantasting behoort onder het zogenaamde "droit moral"

oftewel persoonlijkheidsrecht, en is ingevolge de Berner Conventie niet voor overdracht vatbaar. Ook al zijn de auteursrechten overgedragen, de toestemming voor ingrepen in het oorspronkelijk werk van de maker blijft vereist, mits hij in leven is, of aan de door hem bij uiterste wilsbeschikking of codicil aangewezenen.

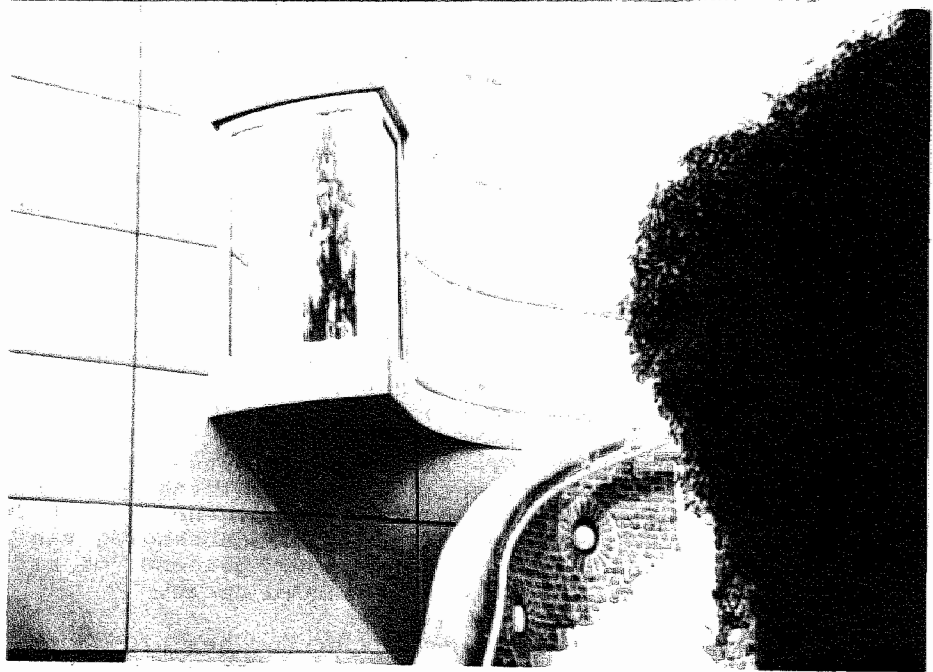
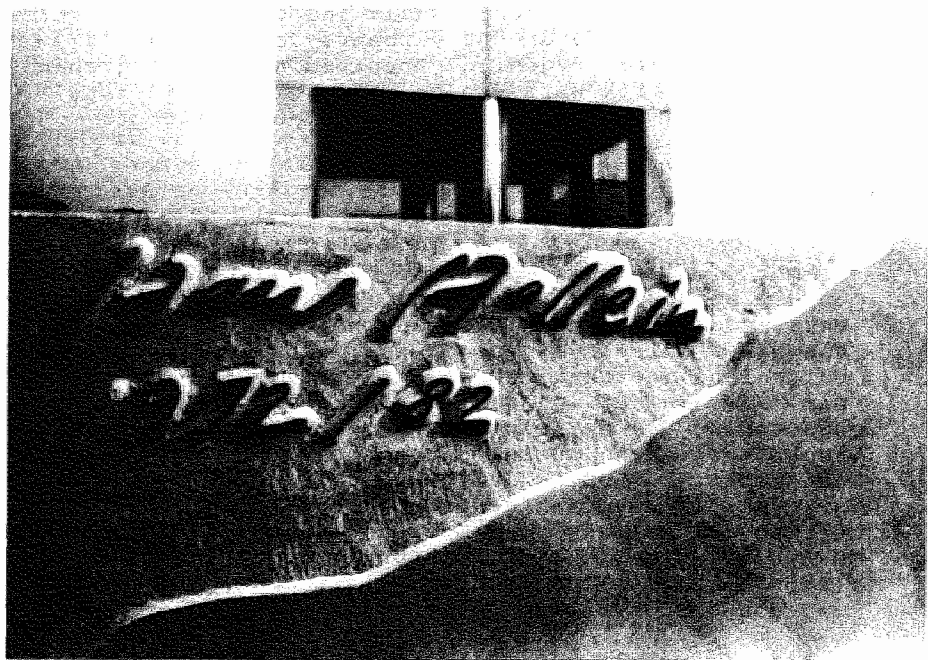
VI.3.2

de maker van het werk

- Art. 4, wie is de maker? De wet baseert zich primair op wie op het werk als zodanig staat aangeduid. Een enkele maal ziet men inderdaad nog wel eens een naam van een architect ergens op een gebouw, meestal in het buitenland, hetgeen hem als maker legitimeert, zie blz. 270. In art. 46 van de Algemene Regelen voor de honorering van de architect en de verdere rechtsverhouding tussen opdrachtgever en architect is dit recht dan ook duidelijk vastgelegd in de overeenkomst opdrachtgever-architect. Ten opzichte van derden zal de maker wel moeten bewijzen dat hij de maker is, wil hij zijn rechten geldend maken. De maker is in alle gevallen de geestelijke schepper, dus niet zij die de uitvoering verzorgen.

- Art. 5, regelt het auteurschap wanneer er sprake is van een samenstel van werken van kunst uit afzonderlijke werken van twee of meer personen. Wichers Hoeth grijpt voor een bouwkunstig voorbeeld terug naar Phidias als bouwmeester van het Parthenon (* 2), die geassisteerd werd door verschillende kunstenaars. Of hier sprake is van afzonderlijke werken die een integrerend deel vormen van het bouwwerk, een vereiste, lijkt diskutabel. Wellicht is het Erechtheion met de (dragende) kyriatiden een beter voorbeeld. Zover teruggrijpen is echter niet nodig. In de huidige architectenpraktijk is immers het "ontwerpteam" een veel voorkomende vorm. Veelal zijn hier meerdere ontwerpende disciplines bij betrokken, soms zelfs uitvoerende. Wanneer men de technische disciplines van het auteurschap uitsluit, omdat het "esthetisch element" daarin ontbreekt (* 3) resteren nog de interieurarchitect en soms de participerende kunstenaars. Art. 5 spreekt naast het auteursrecht van ieder van deze participanten op hun deel van de schepping, ook nog van een maker als degene die met de "leiding en het toezicht bij de totstandbrenging van het gansche (ontwerp) werk" is belast geweest, óf hij die de verschillende werken verzameld heeft.

Het komt echter thans ook wel eens voor dat het niet de architect is die met dit "verzamelwerk" is belast. Het algeheel makerschap komt dan toe aan de verzamelaar, en de architect heeft dan alleen rechten voor zijn beperkte, esthetische, inbreng. Of daarbij dan nog sprake is van een

Een "gesigneerd" gebouw:
het museum te Mönchen-Gladbach
van Hans Hollein (AR, dec. 1982)

werk in de zin van het auteursrecht is op zichzelf al de vraag, gezien de definitie als "een in waarneembare vorm belichaamde schepping" (* 4).

Met het vervagen van de grenzen der disciplines die bij het ontwerp betrokken zijn zou de interpretatie van dit wetsartikel wel eens bijzonder moeilijk kunnen worden in het licht van de herkenbaarheid van de prestatie. In de MvT op de wet in 1912 wordt slechts verwezen naar de simpele situatie van het architektonisch ontwerp in samenhang met beeldende kunstenaars.

- Art. 6, "indien een werk tot stand is gebracht naar het ontwerp van een ander en onder diens leiding en toezicht, wordt deze als de maker van dat werk aangemerkt".

Zowel Wichers Hoeth (* 5) als Haardt (* 6) zien hierin een regeling van het auteursrecht bij samenwerken van architecten op ongelijke voet (buiten dienstverband want dat valt onder de artikelen 3, 7 en 8).

De konklusie lijkt gerechtvaardigd dat dit artikel in het geheel geen betrekking heeft op architecten, maar op andere beeldende kunstenaars, n.l. beeldhouwers. Het komt in die kringen veelvuldig voor dat de hoofdvorm wordt bepaald door de kunstenaar maar dat het feitelijk hakken door free lance steenhouwers gebeurt onder leiding van de kunstenaar. Hetzelfde doet zich voor bij het brongieten.

Bij architecten komen zulke situaties in het geheel niet voor, tenzij voor het uitwerken van een bestaand ontwerp een uitzendkracht zou worden ingeschakeld, dan wel een ontwerper van een collega-architect zou worden geleend. Gezien de aard van het ontwerpwerk zal dat niet veel voorkomen, en kwam dat zeker niet voor ten tijde van de totstandkoming van de wet.

- Art. 7 en 8, ontwerpwerk in dienstverband kent, tenzij anders is overeengekomen, geen auteursrecht. Dat komt toe aan de werkgever als natuurlijke- of rechtspersoon. Niet als werkgever in de zin van het auteursrecht wordt aangemerkt hij die een stageplaats verleent. Ontwerpactiviteiten van stagiaires worden dus wél auteursrechtelijk beschermd wanneer daarbij geen sprake is van een arbeidsovereenkomst.

VI.3.3

werken waarop auteursrecht bestaat

- Art. 10 lid 1, onder de opsomming in dit artikel van de werken letterkunde, wetenschap en kunst zijn voor de architect van belang:

sub 6 - teken-, schilder-, bouw- en beeldhouwwerken, lithografiën, graveer- en andere plaatwerken;

sub 8 - ontwerpen, schetsen en plastische werken,
betrekkelijk tot de bouwkunde, de
aardrijkskunde etc.

De rangschikking van de bouwwerken en ontwerpen onder het begrip kunst maakt duidelijk dat daaraan ook een kunstzinnige waarde moet kunnen worden toegekend. Het zou dan ook konsekwenter zijn geweest om in sub 8 van bouwkunst te spreken in plaats van bouwkunde. Rosenboom ziet hierin de aanwijzing dat de wetgever alle bouwwerken, al of niet met artistieke kenmerken, onder de wet heeft willen brengen (* 7). Snijders is het daarmee geheel oneens (* 8).

Deze kunstwaarde is juist een aanleiding voor veel misverstanden en diskussies, vooral ook omdat de aanwezigheid ervan de maker auteursrechten verschaft, terwijl de kunstwaarde van het objekt zélf voor het auteursrecht niet van belang is. Of iets mooi of lelijk is, de esthetische waarde, blijft buiten diskussie. Om uit deze impasse te geraken heeft men veelal zijn heil gezocht in het begrip originaliteit, de afwijking ten opzichte van wat gangbaar is en als een persoonlijke uitdrukkingsvorm van de maker kan worden gezien (* 9). De Beaufort voegt daaraan nog het element "nieuw" toe (* 10) en stelt tevens het kunstzinnig element als bepalend, immers, andere werken van intellectuele arbeid vallen onder patenten en octrooimogelijkheden. Het beperkende "nieuw" is goed bruikbaar in combinatie met de uitsluiting van het gangbare en geijkte; dat zal altijd een herhaling zijn en dus niet nieuw of oorspronkelijk.

Ook in de jurisprudentie heeft originaliteit en persoonlijke uitdrukking een rol gespeeld: de kleuterschool te Krabbendijke (* 11) en de varkensmeststal Maarheeze (* 12). Het zal echter duidelijk zijn dat niet elk bouwwerk "automatisch" onder de auteurswet valt, de hiervoor genoemde criteria zijn daarvoor bepalend.

De tekeningen en schetsen, maquettes en dergelijke van de architect vallen onder de wettelijke bescherming, tenzij de architect die rechten heeft overgedragen. Dat komt nogal eens voor. Vooral grote opdrachtgevers wensen te kunnen beschikken over plattegronden en doorsneden in verband met de exploitatie en het onderhoud van het bouwwerk. Zolang daarvan geen misbruik wordt gemaakt voor het plegen van ingrepen in de conceptie buiten de architect om kan daar in redelijkheid geen bezwaar tegen worden gemaakt.

VI.3.4

het openbaar maken en verveelvoudigen

- Art. 12 lid 1, onder de openbaarmaking van een werk van letterkunde, wetenschap of kunst wordt mede verstaan:

1 "de openbaarmaking van eene verveelvoudiging van

- het geheel of een gedeelte van het werk";
- 2 "de verbreiding van het geheel of een gedeelte van een werk of van eene verveelvoudiging daarvan, zoolang het niet in druk is verschenen (vóór openbaarmaking)".

- Art. 13, onder verveelvoudiging van een werk van letterkunde, wetenschap of kunst wordt mede verstaan: "iedere geheele of gedeeltelijke bewerking of nabootsing in gewijzigde vorm, welke niet als nieuw oorspronkelijk werk moet worden aangemerkt".

Rosenboom ziet in de toevoeging "in gewijzigde vorm enz." een wettelijke uitbreiding van het begrip verveelvoudiging (* 13). Het gebouwde is daardoor een verveelvoudiging van het bouwplan zij het in andere vorm. Dit spoort met de definitie zoals die is vervat in de uitbreiding van de Berner Conventie d.d. 1908 (zie VI.1). Daarmee wordt de ontwerper beschermd, wiens plan zonder zijn voorkennis wordt uitgevoerd, omdat het zowel een openbaarmaking als een verveelvoudiging betreft. Openbaarmaking houdt in de eerste presentatie, verveelvoudiging alle keren daarna.

Beide wetsartikelen zijn bedoeld om plagiaat te bestrijden. Nu komt plagiaat betrekkelijk weinig voor. De cause célèbre van het Woerdense raadhuis is al eerder gereleveerd. Samen met het geplagieerde bouwplan van Selfridges in Londen en een nagebootste deur aan de Weesperzijde in Amsterdam heeft het bijgedragen aan de totstandkoming van de bescherming via de Auteurswet van bouwkunstig werk. Een ander saillant geval werd à raison van f. 350,- in der minne geschikt (* 14).

Thans is plagiaat in de bouwkunst minder aktueel dan ooit. Standaardisatie van bouwprogramma's en detailleringen dragen daartoe bij. Originaliteit is, zo al aanwezig, zo op het projekt toegesneden dat kopiëren bijna onmogelijk is geworden.

De praktijkontwikkelingen in de woningbouw kunnen wel aanleiding zijn tot schendingen van het auteursrecht op het stuk van verveelvoudiging. Het komt nl. vaak voor dat woningbouwplannen worden ontwikkeld door het uitvoerend bouwbedrijf dat daarbij een architect in de arm neemt voor het ontwerp. Soms tracht de aannemer ook in andere gevallen hetzelfde ontwerp gebouwd te krijgen zonder medeweten van de architect. In 1985 liep daarover een kortgeding van Rb Almelo 18.9.85 waarbij de architect stillegging van de bouw vorderde (niet gepubliceerd). De architect verloor omdat de rechter maatschappelijke motieven zwaarder liet wegen dan het auteursrecht (hoge onkosten bij stilleggen van de bouw). Een schadevergoeding was niet gevorderd. Het verdient derhalve aanbeveling om het auteursrecht van de architect duidelijk te reserveren in de overeenkomst aannemer-architect.

- Art. 14, dit artikel verbiedt het verveelvoudigen door middel van fotografie of film van bouwkunstige werken. Een bekend geval is het geschil rond de aula-interieurs van de TH te Delft (* 15). Fotograferen en publiceren zonder voorkennis en toestemming van de architect komt veel voor. Vooral reklamedrukwerk van bouwmaterialen e.d. vertoont dit soort inbreuken nogal eens, meestal ontbreekt de naam van de auteur van dit gebouw. Architecten zijn daar zelf mede schuld aan. Er wordt zelden geprotesteerd, integendeel, men voelt zich vaak gevleid en laat zich deze publiciteit gaarne welgevallen, zeker als het werk al enige bekendheid geniet.

VI.4

Overige bepalingen van de auteurswet

VI.4.1

openbaarmaking en verveelvoudiging

De artikelen 15 t/m 23 bevatten een serie beperkingen op het auteursrecht die slechts in zeer bijzondere gevallen voor de architect van belang zijn, met uitzondering van de volgende artikelen:

IV.4.2

beperkingen

- Art. 18, houdt een beperking in van het auteursrecht op fotografische openbaarmaking of verveelvoudiging "indien het werk daarbij niet de hoofdvoorstelling vormt en de verveelvoudiging door hare grootte of door de werkwijze, volgens welke zij vervaardigd is, een duidelijk verschil vertoont met het oorspronkelijke werk, en zich wat bouwwerken betreft tot het uitwendige daarvan bepaalt".

Het uitwendige mag dus onder voorwaarden, worden verveelvoudigd, het inwendige niet.

- Art. 23, staat de eigenaar van een bouwwerk toe om het objekt zonder toestemming van de auteursrechthebbende, als tenminste niet anders is overeengekomen, in een katalogus ten toon te stellen mits met het oogmerk het te verkopen.

Makelaarsadvertenties met foto's van het objekt zijn derhalve toegestaan.

VI.4.3

het "droit moral" of persoonlijkheidsrecht

- Art. 25, bevat de persoonlijkheidsrechten van de maker, t.w.:

- 1 De maker van een werk heeft, zelfs nadat hij zijn auteursrecht heeft overgedragen, de volgende rechten:
 - a het recht zich te verzetten tegen de openbaarmaking van het werk onder een andere naam dan de zijne alsmede tegen het aanbrengen van enige wijziging in de benaming van het werk of in de aanduiding van de maker, voor zover deze op of in het werk voorkomen, dan wel in verband daarmee zijn openbaar gemaakt;
 - b het recht zich te verzetten tegen elke andere wijziging in het werk, tenzij deze wijziging van zodanige aard is, dat het verzet zou zijn in strijd met de redelijkheid;
 - c het recht zich te verzetten tegen elke misvorming, verminking of andere aantasting van het werk, welke nadeel zou kunnen toebrengen aan de eer of de naam van de maker of aan zijn waarde in deze hoedanigheid.
- 2 De onder a, b en c genoemde rechten komen na het overlijden van de maker tot aan het vervallen van het auteursrecht toe aan de door de maker bij uiterste wilsbeschikking of bij codicil aangewezenen.
- 3 Van de rechten onder a en b genoemd kan afstand worden gedaan voor zover het wijzigingen in het werk of in de benaming daarvan betreft.
- 4 Heeft de maker van het werk het auteursrecht overgedragen dan blijft hij bevoegd in het werk zodanige wijzigingen aan te brengen als hem naar de regels van het maatschappelijk verkeer te goeder trouw vrijstaan. Zolang het auteursrecht voortduurt komt gelijke bevoegdheid toe aan de door de maker bij uiterste wilsbeschikking of codicil aangewezenen, als redelijkerwijs aannemelijk is, dat ook de maker die wijzigingen zou hebben goedgekeurd".

Dit artikel is van groot belang zowel voor de architect als voor de cultuur. Het kan een rem vormen op het verloren gaan van belangrijke architectonische werken.

Het droit moral uit de Berner Conventie is niet overdraagbaar. Zolang de maker in leven is, is zijn toestemming voor aantasting van het werk vereist, zelfs als hij zijn overige rechten heeft overgedragen. Op dit recht worden vele inbreuken gemaakt, met opzet of te goeder trouw. Veel eigenaren van gebouwen denken dat zij het volledig beschikkingsrecht daarover bezitten en "de architect toch immers is betaald". Bij verkoop van panden met architectonische waarde wordt het verzwegen, uit vrees dat de koper hierin een belemmering zal zien van zijn plannen. Soms negeert de nieuwe eigenaar het recht willens en wetens omdat hij liever met zijn "eigen" architect werkt. Formeel kan de architect zijn medewerking aan

wijziging van zijn werk ontzeggen, maar dat blijkt in de praktijk weinig effectief. Rechtsprekende instanties hebben doorgaans meer oog voor het algemeen belang dan voor het geestelijk eigendom van de maker. Aantasting kan trouwens ook plaatsvinden als door aan- of bijbouwsels het karakter van het oorspronkelijk werk verloren gaat.

Niet alleen aantasting van het werk wordt in art. 25 geregeld, in feite is de naam en de waardigheid van de maker in 't geding. Jurisprudentie over art. 25 is er weinig. Het kleuterschooltje te Krabbedijke (* 16), Dakkapellen Nieuwegein (* 17), herbouw pand (* 18). Dat is merkwaardig genoeg omdat het artikel de beste garanties inhoudt voor handhaving van de rechten van de architect. Wellicht speelt de angst om als "lastig" te worden aangemerkt daarbij een rol.

Zonderland sluit zich bij Snijders aan (* 19) in zijn veroordeling van architecten die via art. 25 AW trachten hun wensen te vervullen. Wat met "wensen" wordt bedoeld wordt in het midden gelaten maar is wel essentieel. De Auteurswet is er niet om opdrachtgevers aan architecten voor het leven, en daarna, te binden. Wel om originele produkten van de geest te doen respecteren. De huidige Gedragsregelen van het Architectenregister staan inbreuk op oude relaties met opdrachtgevers trouwens toe (wijziging 1985) wanneer het niet handelt om een reeds gegeven opdracht. Dat betekent dat het spanningsveld tussen de "oude" konceptie en de noodzakelijke aanpassing door de beide architecten in goed overleg moet worden geregeld, binnen de grenzen der redelijkheid. Om dit te bereiken zijn voldoende middelen voorhanden al of niet gebaseerd op de goede trouw.

VI.4.4

handhaving van het auteursrecht-straftbepalingen

- Art. 26, wanneer een bouwwerk door twee of meer architecten is ontworpen en hun afzonderlijke inbreng niet is te identificeren kan, tenzij anders overeengekomen, de handhaving van het auteursrecht door ieder van hen geschieden.

- Art. 28 lid 1, regelt de rechten van de maker bij wederrechtelijk gebruik van zijn produkt bij tentoonstellingen e.d. Het is goed erop te wijzen dat het tentoonstellen van ontwerpen en tekeningen een openbaarmaking c.q. verveelvoudiging is in de zin van de wet, en derhalve door de maker moet worden toegestaan met door hem te bepalen voorwaarden.

- Art. 28 lid 4, anti-plagiaat artikel. De gerechtigde kan de rechter doen gelasten dat door de gedaagde dusdanige wijzigingen aan het door hem gebouwde worden aangebracht dat de gelijkenis met het origineel wordt teniet gedaan.

Zuiver plagiaat is in de bouwkunst een bijna onbekend verschijnsel zoals reeds eerder is gesteld, het is voor de architect dan ook van weinig waarde.

- Art. 31 t/m 34, strafsancties. Naast de kans op civielrechtelijke procedures loopt degeen die inbreuk maakt ook nog een kans op een strafrechtelijke vervolging. Sommige inbreuken worden als misdrijf gekwalificeerd, andere als overtreding. De boetebedragen belopen f.10.000,- tot f.25.000,-, de gevangenisstraffen ten hoogste zes maanden.

VI.4.5

duur van het auteursrecht

- Art. 37 lid 1, het auteursrecht vervalt na verloop van 50 jaar na overlijden van maker, te rekenen vanaf 1 januari van het jaar van overlijden van de maker.
- Art. 37 lid 2, bij gemeenschappelijk auteursrecht geldt hetzelfde, de langstlevende maker is daarbij maatgevend.

Echter: de persoonlijkheidsrechten moeten bij codicil worden overgedragen aan rechtsopvolgers om te gelden tot aan de vervaltermijn van 50 jaar na de dood van de maker (art. 25 lid 2 AW).

VI.5

Het auteursrecht en de Algemene Regelen voor de honorering van de architect en de verdere rechtsverhouding tussen opdrachtgever en architect (AR 71), c.q. SR'87.

Wanneer de architectenopdracht plaats vindt onder de bepalingen van de AR is er nog sprake van een nadere stipulering van hetgeen in de Auteurswet is bepaald.

- Art. 45 AR'71 lid 1, benadrukt art. 12 AW voor wat betreft de openbaarmaking en verveelvoudiging en breidt dit uit met het begrip "verwezenlijking". Sommige juristen zien in de realisatie van het bouwwerk een openbaarmaking (de Beaufort), anderen weer niet, zodat deze toevoeging een eind maakt aan een mogelijke discussie.

- Art. 45 AR'71 lid 2a, houdt een beperking in van het auteursrecht voor de architect waardoor het voor de opdrachtgever mogelijk wordt om een ontwerp te (doen) uitvoeren na voortijdige beëindiging van de overeenkomst opdrachtgever-architect. Is dit het geval na wanpresteren van de architect, art. 40 lid 2 AR'71, dan is dit alleszins redelijk. Iets anders ligt het wanneer de architect de opdracht tot direktievoeren neerlegt "zonder gegronde redenen". Weliswaar kan over het al of niet gegrond zijn van deze weigering via het AIB worden geprocedeerd, maar gezien de tijd die daarmee is gemoeid, is het aannemelijk, dat de bouw dan al zo ver is voortgeschreden dat er redelijkerwijs geen weg terug meer is. In wezen sanctioneert art. 45 lid 2b AR'71 deze gang van zaken, al is controle over de uitvoering via art. 5 lid 3 AR gewaarborgd en de honorering voor deze arbeid via art. 7 lid 3 AR. Het is echter volstrekt illusoir dat van een dergelijk "toezien" en de honorering iets terecht komt in de dan volledig verstoorde verhouding met de opdrachtgever. Wat bovendien te doen bij afwijking van het ontwerp? De gang naar het AIB lijkt niet zinvol, bovendien is het niet uitgesloten dat het projekt in-aanbouw van eigenaar wisselt en daarmee ook de opdrachtgever. Dan staat alleen nog de gang naar de rechter open. Een weinig bevredigend artikel dat bovendien uitgaat van de veronderstelling dat "de" opdracht aan de architect per definitie óók die van de direktievoering omvat. Dat is niet altijd het geval. Sommige opdrachten eindigen bij de aanbesteding of eerder.

De architect doet er goed aan teneinde zijn auteursrechten te kunnen handhaven:

- a de bestedingsstukken zo compleet gereed te maken dat over zijn architektonisch concept geen discussies kunnen ontstaan;
- b bij zijn onvolledige opdracht een desnoods symbolisch honorarium te bedingen dat hem legitimeert om bij de direktievoering door anderen op het werk te kunnen toezien dat zijn concept wordt gevolgd.

Het onder a genoemde komt door aanbestedingshaast nogal eens in het gedrang, terwijl bij de uitvoering, afhankelijk van externe omstandigheden en bedreigde budgetten, nogal eens vrijelijk geparafraseerd wordt op het plan van de architect.

- Art. 45 lid 2c AR'71, hetzelfde geval als voren, echter nu met een waarschijnlijk niet verstoorde relatie opdrachtgever-architect (overmacht). Men moet aannemen dat in dat geval beiden gediend zijn met een minnelijke schikking waaruit geen problemen zullen voortvloeien.

- Art. 46 AR'71, het aanbrengen van de naam van de maker op het werk konform art. 4 Aw en het recht om die bij vermindering van het werk, daarvan te verwijderen.

Aan dit artikel is gekoppeld het recht om het in- en exterieur te fotograferen en te publiceren. Een recht dat niet door elke opdrachtgever zondermeer wordt aanvaard, voor sommige werken omdat zij ofwel strategische- dan wel bedrijfstechnische aspecten kennen die de opdrachtgever niet graag in de publiciteit ziet. Veelal wordt in zulke gevallen dit recht in de opdrachtformulering terzijde gesteld, dan wel een nadere regeling getroffen.

VI.6

NOTENLIJST

- 1 Cremers Zonderland - Bouwrecht/Auteursrecht VI, no.1 blz. 3
- 2 mr. L. Wichers Hoeth - BR 1967 - Het auteursrecht van de architect
- 3 mr. H.L. de Beaufort - Bouwkundig Weekblad 1912 blz. 598
- 4 mr. L. Wichers Hoeth - BR 1967 blz. 596
- 5 mr. L. Wichers Hoeth - BR 1967 blz. 598
- 6 prof. mr. W.L. Haardt - BR 1976 blz. 123
- 7 mr. E.H.P. Rosenboom - Bouwkundig Weekblad 1925 blz. 375 - Het auteursrecht van den architect
- 8 F.W.G.J. Snijders van Wissenkerke - Het auteursrecht in Nederland 1913
- 9 mr. L. Wichers Hoeth - BR 1967 blz. 597
- 10 mr. H.L. de Beaufort - Bouwkundig Weekblad 1912 - Het auteursrecht op werken der Bouwkunst
- 11 Rb. Middelburg - 14-01-1970 NJ 1970-297
- 12 Hof Den Bosch - 15-06-1965 NJ 1968-396 BR 1969 blz. 106
- 13 mr. E.H.P. Rosenboom - Bouwkundig Weekblad 1925 blz. 385 - Het auteursrecht van den architect
- 14 Het Hooge Dak - Bouwkundig Weekblad 1924 blz. 155
- 15 Rb. Rotterdam - 18-10-1966-NJ 1968 nr. 415
- 16 Rb. Middelburg - 14-01-1977
- 17 Rb. Utrecht - 18-10-1977
- 18 Rb. Middelburg - 14-02-1977
- 19 Cremers Zonderland - Bouwrecht VI blz. 11

KONKLUSIE

Terugziende op de thans bijna 150-jarige ontwikkeling van de architect als vrije en onafhankelijke beroepsbeoefenaar kan men zich niet aan de indruk onttrekken dat deze door de tijden heen moeite heeft gehad om zijn positie in het maatschappelijk en juridisch krachtenspel zélf te bepalen. Hij is veeleer een speelbal van de omstandigheden waartegen hij geen weerstand kan bieden en waartegen hij zich ook zelden teweerstelt.

Dat vindt zijn oorzaak in het ambivalente van zijn beroep: enerzijds de gedrevenheid als kunstenaar om te scheppen, anderzijds de volstrekte afhankelijkheid van een veelheid aan niet-beïnvloedbare factoren. Dat geldt niet alleen voor zijn beroep, ook voor zijn schepping-als-zodanig. Het spanningsveld tussen vorm, techniek, functie en kosten, is enerzijds een uitdaging, anderzijds een noodlot. De vorm, de architektonische gedachte, zal vaak in meer of mindere mate concessies eisen van de overige bepalende factoren. De bereidheid van de opdrachtgever tot het doen van deze concessies hangt af van diens kulturele instelling. De een neemt enig ongerief of hogere kosten voor lief in ruil voor een specimen van architectuur, de ander is daartoe minder geneigd.

Deze tweeledigheid bepaalt ook het karakter van de architect, sommigen zullen eerder dan anderen bereid zijn tot concessies aan het architektonische uitgangspunt dan anderen. In kringen van het métier scoren in waardering doorgaans diegenen het hoogst die zich het minst toegeeflijk betonen ten aanzien van de belemmerende elementen in deze gebonden kunst. Helaas komt doorgaans een dergelijke instelling de naam van de architecten niet ten goede.

De kulturele waardering van de opdrachtgever blijkt voorts geen konstante: zij is conjunctuur-gevoelig. In tijden van recessie wordt de architect eerder en harder aangesproken op de niet-kulturele facetten van zijn opdracht.

De architect is in zijn verschijningsvorm dus het evenbeeld van de architektonische problematiek. Het skala varieert van ontwerpend-ambachtsman tot de aan de materie-ontstegen fantasierijk-vormgever, dienaar van de principaal of de muze. Nog te weinig blijken opdrachtgevers zich bewust van het grote belang van een zorgvuldige architectenkeuze: immers men kiest zich een schepper van een leefomgeving, de vermaterialisering van de nog niet gekoncretiseerde gedachte, met alle aancliffe van dien.

Deze kernproblematiek blijkt van alle tijden. Jacob van Campen raakte er in de 17e eeuw door in onmin met de vroede vaderen van de stad Amsterdam. Aldo van Eyck met zijn opdrachtgevers van het Burgerweeshuis in de tegenwoordige tijd.

Het blijkt dat conflicten tussen architecten en hun opdrachtgevers vrijwel altijd voortkomen uit een tekortschieten van de architect in de factoren techniek en kosten die nu juist de architectuur bij uitstek tot gebonden kunst maken. Toch zijn het vaak de meest bekritiseerde architectuur-uitingen die als cultuurdragers worden gezien. Ook in dat opzicht past dus slechts een relativerend oordeel.

Een niet-onbelangrijk facet van het architectenkontraat is het verschil in opvatting van de jurist enerzijds en de vormgever anderzijds. Het juridisch denken verloopt langs strakke lijnen en patronen die door de jurisprudentie in het gareel worden gehouden. Kleine afwijkingen in de interpretatie leiden tot grote opwinding en felle discussies. Voor het architectonisch denken is dat hoogst verbazend. De goede architect grijpt nooit naar geijkte oplossingen, accepteert "patronen" hoogstens als onontkoombaar doch zal er op een of andere wijze zodanig vorm aan geven dat een maximum aan eigenheid ontstaat. De konfrontatie van de beide denkwijzen openbaart zich in de vaak herhaalde discussie over de uitsluiting van de esthetische waarde als toetsingsnorm voor de architectenprestatie. Het is symptomatisch dat deze uitsluiting te vinden is in een van de oudste standaardkontrakten: de AR'22, en ook in alle opvolgers van deze regeling. De hiervoor geschetste variabiliteit van het aandeel van de esthetica in de architectenprestatie en de subjektiviteit in de toetsing nopen tot de uitsluiting van dit criterium.

Het arbitraal beding in het architectenkontraat is al zeer oud. Reeds sinds 1904 maakt deze deel uit van de regelingen voor de rechtsverhouding opdrachtgever-architect. Wellicht heeft de eerder geschetste esthetische beoordelingsproblematiek daarbij toch nog enige invloed gehad.

Uit het onderzoek is komen vast te staan dat een goede beroepsopleiding essentieel is voor maatschappelijke acceptatie. De ontwikkelingen in de dertiger jaren zijn daarvoor het bewijs. Ook het omgekeerde is echter het geval. Een te zeer afwijken door de beroepsopleiding van de kern van het métier n.l. het bouwen als synthese tussen vorm, techniek, funktie en kosten, heeft een verwoestend effect op het imago van het beroep, haar maatschappelijke acceptatie en in het verlengde daarvan: op de interpretatie van de rechtspositie. Dat leert de gang van zaken rond 1970. De fatale neiging van architecten om hun eigen funktioneren steeds weer ter discussie te stellen buiten de eigen kring doet het maatschappelijk onbegrip nog verder

toenemen.

De kontraktuele relatie tussen architect en opdrachtgever heeft vrijwel geen wijziging ondergaan binnen de termijn van het onderzoek. Tot 1987 vigeren er Algemene Regelen in een gedaante die vrijwel identiek is aan die van 1932. Slechts op ondergeschikte punten wijken de regelen af. Gezien de relatie tussen maatschappelijke ontwikkelingen en de juridische begrenzingen in kontraktuele relaties daarvan, kan dit hoogst merkwaardig worden genoemd. Immers, de daartoe strekkende hoofdstukken uit dit proefschrift schetsen een beeld van continue maatschappelijke verandering in status van en waardering voor de architect. Een dergelijke afwijking van de voor vrijwel alle wettelijke en niet-wettelijke regelingen geldende "juridische cyclus", kan alleen worden verklaard uit het klaarblijkelijk feit dat óf massale ontwijking van de standaard-kontraktuele bepalingen door opdrachtgevers en/of architecten heeft plaatsgevonden, óf de grenzen van de regeling zo ruim zijn gesteld dat binnen dat kader een heel scala van kontraktvorming kon plaatsvinden. Dat laatste is zeker niet het geval, zodat de eerste veronderstelling resteert: beide kontrakten interpreteerden de regel al naargelang de situatie. Uiteindelijk leidde dat o.a. tot het verschijnsel deel-opdrachten. Een gevolg van deze ontwikkeling zijn de economische problemen van de huidige architectenstand. De koppeling van de rechtsverhouding en de honorering geraakte uit haar evenwicht. Bij de volledige opdracht wordt veelal van de architect een grotere prestatie verlangd dan door de honorering wordt gerechtvaardigd. Daarbij blijkt de reële omvang van deze te leveren prestatie vaak pas op een tijdstip dat ver na de totstandkoming van het kontrakt ligt. De deelopdracht dwingt voorts tot ontleding van dat wat een perfecte synthese dient te zijn.

Deze inperking van het architectenkontrakt ontnemt de beroepsbeoefenaar de voor zijn beroepservaring essentiële terugkoppeling naar de praktijk van de uitvoering. Deze beperking in omvang van de opdracht heeft dan ook mede geleid tot een sterke inkrimping van de omvang van het gemiddelde architectenbureau in de laatste decennia. De diskontinuiteiten in de bedrijfsvoering als gevolg van de economische teruggang heeft daar uiteraard ook het nodige toe bijgedragen.

De buitenkontraktuele rechtspositie van de architect kent binnen de onderzoeksperiode evenmin schokkende ontwikkelingen. Waar sprake is van een verbetering komt deze uitermate traag en aarzelend tot stand. Een aantal facetten kan zulks verduidelijken:

onrechtmatige daad.

De ontwikkeling rond de onrechtmatige daad gaat vrijwel

geheel aan de architect voorbij. Het denken over dit leerstuk ontwikkelt zich in juridische zin vanaf 1899 als vervolg op Scholten's dissertatie "Schadevergoeding buiten overeenkomst en onrechtmatige daad" rond de kernbegrippen onrechtmatigheid (w.o. de zorgvuldigheidsnorm), causaliteit (verband tussen voorval en schade), schuld (verhouding schuld en risico), en schade (materieel/immaterieel). Deze ontwikkeling loopt derhalve in de tijd parallel aan het ontstaan van het fenomeen architect, maar heeft op diens juridische positie geen enkele invloed.

Beroepsbescherming.

Het mag hoogst opmerkelijk heten dat er sinds Bruynzeel's stelling 20 uit zijn dissertatie in 1900 betreffende de wenselijkheid van enigerlei titel- of beroepsbescherming voor de architect, het 86 jaar heeft moeten duren al eer daarvan in Nederland sprake was. Deze kwam eerst tot stand nadat er van supra-nationale zijde druk werd uitgeoefend.

Gedurende deze gehele periode bleken politieke ontwikkelingen sterker dan een maatschappelijke behoefte tot erkenning en bescherming van dragers van de architectonische cultuur.

Auteursrecht.

Zelfs de geestelijk eigendom van de architect is tot de dertiger jaren vogelvrij geweest. Liep Nederland al niet voorop in zorg voor het geestelijk erfgoed (de Auteurswet kwam hier te lande eerst tot stand in 1912, als een van de laatste landen in Europa), de angst om door de cultuur in de vrije beschikking over het onroerend goed te worden beknót sloot tot 1931 wijzigingen aan bouwwerken uit van auteursrechtelijke bescherming.

Tot op de huidige dag heeft deze wettelijke regeling, die naast bescherming van het geestelijk eigendom ook nog een niet onbelangrijke cultuur-konserverende werking heeft, nog steeds vrijwel alleen maatschappelijke betekenis, omdat zij noopt tot overleg met de architect. Juridisch wordt zij helaas nog steeds sterk ondergewaardeerd, ook door beroepsgenoten. Hier is duidelijk sprake van een wisselwerking.

Het blijkt derhalve dat er in de onderzoeksperiode vrijwel niet gesproken kan worden van een wisselwerking tussen de maatschappelijke ontwikkeling van de architect in het vrije beroep en de kontraktuele relatie tot zijn opdrachtgever, noch op grond van de standaardkontrakten noch op grond van buitenkontraktuele wettelijke regelingen.

LITERATUURLIJST

Geraadpleegde standaardwerken, de tijdschriftenliteratuur is vermeld in hoofdstuk I.1.2.

Cremers/Zonderland	Bouwrecht	Gouda Quint	1969
Wijngaarden, prof. mr. M.A. van	Hoofdstukken		
	Bouwrecht	Tj. Willink	1984
Asser/Rutten III	Verbintenissenrecht	Tj. Willink	1979
Asser/van der Grinten II	De Rechtspersoon	Tj. Willink	1980
Hofman/Abas	Het Nederlandse		
	Verbintenissenrecht	Tj. Willink	1977
Werf, mr. H.G. van der	Redelijkheid en		
	Billijkheid in het		
	Contractenrecht	Gouda Quint	1982
Wijngaarden van/Zeben van	Compendium		
	Bijzondere		
	Overeenkomsten	Kluwer	1982
M.L. Andree Wiltens	Enige opmerkingen	dissertatie	
	over 1645 BW	Utrecht	1882
Meijknecht, mr. P.A.M.	Kennismaking met		
	het Burgerlijk		
	Procesrecht	Tj. Willink	1980
Schut, prof. mr. G.H.A.	Rechtshandeling,		
	Overeenkomst en		
	Verbintenis	Tj. Willink	1980
Schut, prof. mr. G.H.A.	Onrechtmatige Daad	Tj. Willink	1981
Praag, mr. ir. M.M.	Bouwrecht	Scheltema-	
		Holkema	1966
Adriaansens, prof. mr. C.A.	Eigen schuld van		
	de Architect	DUP	1986
Hartkamp, mr. A.S.	Compendium v/h		
	Vermogensrecht NBW	Kluwer	1977
Hugenholtz/Heemskerk	Hoofddlijnen van het		
	Nederlands Proces-		
	Recht	VUGA	1982
Bloembergen, prof. mr. A.R.	Vertegenwoordiging	Tj. Willink	1981
Randag, mr. B.H.G.J.	Jurisprudentie op		
	de AR	BNA	1986
Sanders, prof. mr. P.	Het nieuwe		
	Arbitragerecht	Kluwer	1987
Verkade/Spoor	Auteursrecht	Kluwer	1985
Adriaansens c.s.	Praktijkboek		
	Onroerend Goed	Kluwer	1987
Bruynzeel, mr. J.P.	De Rechtspositie		
	van de Architect		
	diss.	Leiden	1900
Winzer	Die Deutsche		
	Bruderschaften des		
	Mittelalters	Giessen	1859
Heideloff	Die Bauhütte des		
	Mittelalters in		
	Deutschland	Nürnberg	1844

Vliet, mej. M. van	Het Hoogheemraadschap van de Lekdijk-bovendams diss.	Utrecht	1961
Wal, ir. J.J. van der	De Economische ontwikkelingen in het Bouwbedrijf in Nederland	Waltman	1940
Reyn, G. van	Geschiedkundige Beschrijvinge van de Stad Rotterdam	Bolle	
Hendrix, mr. A.J.M.	Het Recht en de Architect	Tj. Willink	1927
Crevelde, mr. I. van	Bouwheer en Architect		
Cremers, dr. W.A.M.	Architecten- en Aannemersrecht	Van Mantgem	1926
Lennepe, mr. D.E. van	Civielrechtelijke Verantwoordelijkheid van Architecten in Ingenieurs		1889
Louvet, Albert	l'Art d'Architecture et la Profession d'Architecte	Parijs ongedateerd	
Klinkhamer, Jacob F.	Gedenkschrift van de Kon. Akademie Polytechnische School te Delft	Waltman	1906
Kruyt/Twijnstra	De interne organisatie van het architectenbureau in Ned.	Samson	1973
Hendriks, prof. dr. ing.	De veranderende Bouwopgave	Moussault	1984
Hendriks, prof. dr. ing.	Een keerpunt in de produktie	DUP	1978
Knapper en Mc Alley	De architect in de jaren 80 (rapport)		1983
BNA	Begintermen Beroepsuitoefening (rapport)		1985

Verkorte Inhoud:

DE RECHTSPOSITIE VAN DE ARCHITEKT 1850 - 1985

"Een onderzoek naar de relatie tussen ontwikkelingen in de maatschappelijke positie en de rechtspositie van de architect".

Promotor: prof. mr. C.A.Adriaansens.

Hoofdstuk I - Inleiding

In dit hoofdstuk komen aan de orde de uitgangspunten van het onderzoek, zoals:

- de probleemstelling
- de onderzoeksmethodiek
- het tijdvak van onderzoek.
- de historische ontwikkelingen rond aannemer en architect tot aan ca. 1850
- het rechtskarakter van de architectenopdracht.

De probleemstelling:

deze studie dient ertoe om na te gaan hoe de maatschappelijke ontwikkeling van de architect, in de gedaante van de zelfstandige beroeps-beoefenaar, zich heeft voltrokken en hoe dat juridisch is vertaald.

Derhalve, of de regeling van de rechtspositie van de van de architect, in zoverre al aanwezig, gelijke tred heeft gehouden met de maatschappelijke aspecten van zijn beroepsuitoefening.

Na 1850 ontstond gaandeweg de architect zoals men die thans kent. Het is een langzame ontwikkeling die in hoofdzaak voortkwam uit de aannemerij, of één van de ambachten. Maar ook anderen, niet ambachtelijk geschoold, waagden zich wel aan het ontwerpen van gebouwen.

Als methode van onderzoek is gekozen voor een analyse van de bouwkundige- en juridische vakliteratuur ná 1850, aangevuld met bronnenstudie standaardwerken uit de onderzoeksperiode.

Als tijdvak van onderzoek is de periode tussen 1850 en 1985 genomen omdat juist in die periode de spanning tussen maatschappelijke en juridische ontwikkelingen ontstond. Het tijdvak is opgesplitst in twee trajekten: 1850 - 1940 en 1946 - 1985. Dit vanwege het ontbreken van de normale rechtsorde gedurende de oorlogstijd en het grote verschil in maatschappelijke en economische omstandigheden tussen de vóór- en na-oorlogse periode.

Teneinde een goed beeld te krijgen van de maatschappelijke situatie is in het eerste hoofdstuk tevens de ontwikkeling geschetst van de eerstbekende bouwactiviteiten tot aan het begin van de feitelijke onderzoeksperiode.

In deze tijd ontstonden de eerste organisaties op het gebied van het bouwen, zoals de Bauhuetten en de Gilden en kwam het ook tot hun verval. De opkomst van de aannemerij in zijn huidige hoedanigheid begint immers, na de afschaffing van de Gilden, ten tijde van de Bataafse Republiek. Deze omschakeling heeft grote gevolgen gehad voor de ordening van de uitvoering van bouwwerken.

Eerst rond 1850 ontstond een voor ons herkenbare aannemer, terwijl eigenlijk rond 1900 pas van een enigszins evenwichtige situatie kon worden gesproken. Ook de rechtspositie van de aannemer maakt in die tijd dus een ontwikkeling door. "Architekten" hebben daar een grote rol in gespeeld.

Tenslotte wordt uiteengezet welke interpretaties en kwalifikaties er ontstonden rond het rechtskarakter van de overeenkomst tussen opdrachtgever en architect. De verwarring dienaangaande sproot voort uit de onduidelijkheid die aanvankelijk het architectenberoep kenmerkte. Pas in de dertiger jaren is men redelijk eenstemmig in de kwalifikatie van "het verrichten van enkele diensten".

Hoofdstuk II

De ontwikkeling van de maatschappelijke positie van architect, aannemer en derden tussen 1850 en 1940.

In dit hoofdstuk komen aan de orde de maatschappelijke problemen die kenmerkend zijn voor de drie partijen die deel uitmaken van de overeenkomsten tot het ontwikkelen van plannen voor, en uitvoeren van, bouwwerken.

De bescherming van de titel of het beroep van de architect maakt al sinds het einde van de 19e eeuw een punt van discussie uit in kringen van juristen. Daarbij hebben uiteraard de beroepsbeoefenaren zich al spoedig aangesloten. Tevergeefs: in deze onderzoeksperiode komt er ondanks dat geen wettelijke regeling tot stand.

Voor het maatschappelijk aanzien, en daarmee de rechtspositie, is de kwaliteit van de beroepsopleiding van zeer grote betekenis. Ook die kende slechts een langzame ontwikkeling, ondanks, of liever, dankzij de inspanningen

van velen. Vooral professor Eugen Gugel heeft een grote bijdrage geleverd aan de kwaliteitsverbetering van het beroep van de architect, zoals die in de loop van de jaren dertig gestalte kreeg.

Het ontstaan van architecten-organisaties heeft eveneens bijgedragen aan maatschappelijke erkenning. De aanvankelijke tweespalt tussen de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst enerzijds en de Bond van Nederlandse Architecten anderzijds heeft slechts kort geduurd: na een tiental jaren werden zij weer vereend en zijn dat gebleven.

De feitelijke tegenvoeter van de architect, de aannemer, evolueerde in deze periode van een verdachte tegenvoeter tot een bonafide kontraktpartner. Ook daar droegen verbeterde opleidingen voor het bouwvak het hunne toe bij. Ook hier zijn het mede de architecten geweest die de stoot daartoe hebben gegeven.

De derde partij in het bouwgebeuren, de opdrachtgever, bleef wat in de schaduw. De architect bepaalde in feite diens standpunt in de uitleg van het aannemings-kontrakt. De enige zeer herkenbare opdrachtgever was de overheid: "Waterstaat". De discussie over de rechtspositie van de aannemer ging dan ook voornamelijk tussen hen beiden. Niet zozeer belangrijk qua maatschappelijke omvang dan wel qua cultureel-architektonisch aspekt was de roomskatholieke kerk in deze periode. De acceptatie van het roomskatholieke volksdeel als evenwaardig aan de overige godsdienstig georiënteerde bevolkingsgroepen, deed een hausse ontstaan in de sakrale architectuur die nog steeds haar stempel drukt op het silhouet van stad en dorp. Pas veel later zou er zelfs sprake zijn van een "eigen" rechtsverhouding voor kerkbouw-opdrachten aan architecten.

Hoofdstuk III

Ontwikkeling van de rechtspositie van de architect t.o.v. de aannemer, opdrachtgever en derden tussen 1850 en 1940.

Behandeld worden achtereenvolgens de kontraktuele en de buitenkontraktuele rechtspositie van de architect. Voorts wordt aandacht geschonken aan de relatie van de architect, als vertegenwoordiger van de opdrachtgever, met de aannemer in samenhang met diens rechtspositie.

Reeds vanaf 1884 deed zich de behoefte gevoelen aan vormen van standaardvoorwaarden voor de kontraktuele relatie architect - opdrachtgever. Veelal gebruikte men

aanvankelijk honorariumtabellen zoals die in het buitenland werden gehanteerd. Het heeft tot 1904 geduurd eer er van een nederlandse "Tabel" sprake was.

Eerst zeer langzaam is de juridische erkenning daarvan gemeengoed geworden. De "Toelichting" bij deze tabel evolueerde uiteindelijk tot een afgeronde regeling van de rechtsverhouding opdrachtgever - architect met de Algemene Regelen van 1922.

De latere versies van deze Regelen zijn in hoofdzaak verfijningen die in essentie niet van haar voorganger verschillen. Vooral de AR 1932 bleek een vast uitgangspunt voor tientallen jaren.

Aan de discussie over de juridische kwalifikatie van de architecten-opdracht, die zich vooral rond 1920 toespitste, wordt de nodige aandacht geschonken.

De vertegenwoordigingsbevoegdheid van de architect heeft, hoe kan het ook anders waar een goede regeling tot de twintiger jaren ontbreekt, vaak aanleiding gegeven tot strijdvrage. Tevens deden zich daarbij de eerste aansprakelijkheidsvragen voor met betrekking tot de architect.

De buiten-kontraktuele rechtspositie van de architect gaf in deze periode weinig aanleiding tot bijzondere aandacht. Er deden zich enkele gevallen voor van aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad die echter meer op het terrein van de aannemer lagen dan van de architect.

Voortgang op het gebied van titel- of beroepsbescherming werd, ondanks alle pogingen daartoe, niet gemaakt.

Belangrijk zijn de ontwikkelingen op het gebied van het Auteursrecht. In hoofdstuk VI wordt daaraan speciale aandacht geschonken.

Architekten hebben zich, uit hoofde van hun verantwoordelijkheid als spil in het bouwproces, zeer beijverd om de wankelende rechtspositie van de aannemer ten tijde van het einde van de vorige eeuw, te verbeteren. Dat leidde in 1907 tot het instellen van de Raad van Arbitrage, waarmee, alhoewel nog niet algemeen als zodanig erkend, toch een aanzet werd gegeven tot objectieve geschillenbeslechting.

In 1911 kwam een koncept-AAV tot stand door samenwerking van architecten, ingenieurs en aannemers die, althans voor de burgerbouw tot rechtvaardiger werkomstandigheden voor de aannemer leidde.

Vanaf de twintiger jaren onstond het fenomeen "eigenbouwer", de aannemer die voor eigen rekening en risico voor de markt bouwt. Gezien de gevestigde maatschappelijke positie van de architect ontstonden daardoor bouwkunstige konfliktsituaties die sommige architecten trachtten op te lossen door bijzondere kontraktuele konstrukties. De tijd bleek daarvoor echter nog niet rijp.

Hoofdstuk IV

De architect in het maatschappelijk krachtenspel 1945-1985

In de na-oorlogse situatie ontstond een economische groei, die, aanvankelijk gereguleerd, allengs vrijer funktioneerde en een aanleiding vormde voor een onstuimige expansie van de bouwaktiviteiten. De kentering daarvan kwam in de jaren zeventig op gang en had voor de bouwwereld grote gevolgen. Eenzelfde cyclus maakte ook de architect en zijn bureau door.

Het algemeen economisch herstel na 1946 en de konsekwenties daarvan voor het bouwen, werden gekenmerkt door een sterke regulering van overheidswege. Men was bevreesd dat er na het inlopen van de achterstand een even grote werkloosheid zou ontstaan als vlak voor de Tweede Wereldoorlog het geval was geweest. Bovendien bestond er een tekort aan materialen.

Aan deze toestand kwam in de jaren zestig langzaam een einde; de ekonomie ontwikkelde zich in snel tempo. Vooral de explosieve groei van de dienstensektor deed de architect goed. Veel bureaus groeiden uit tot ware ondernemingen. Gezien echter de juist in die jaren ontluikende diskussie rond het funktioneren van de architect werd de vraag gesteld of hij wat dat betreft wel aan de verwachtingen beantwoordde.

De invloed van een wat overtrokken kritiek van de beroeps-beoefenaars zélf op hun eigen rol in het bouwproces, werkte verwarring bij de niet-ingewijden in de hand. Deze zelfkritiek kreeg bovendien nog een forse injectie uit de kringen van de architecten-opleidingen. Ook de steeds terugkerende diskussie over de ontwerp-architektenwet van 1949 laat zien dat de maatschappelijke positie van de architect niet algemeen in positieve zin wordt ervaren. Toen het bouw-ekonomisch beeld in de loop van de zeventiger jaren verslechterde, betekende dat een desastreuze kentering in de maatschappelijke positie van de architect.

Het leidde op den duur niet alleen tot een versnippering van het architectenbureau als organisatie, doch ook van de opdracht-zélf: de deelopdracht wordt gemeengoed.

De opsplitsing van de opdracht, die een synthese dient te zijn van vorm, functie en konstruktie, houdt in dat in feite wordt teruggekeerd naar opdrachtsituaties uit de beginperiode van dit onderzoek.

Hoofdstuk V

De juridische implicaties van het verschuivend maatschappelijk beeld.

In dit hoofdstuk wordt geanalyseerd welke verschillen er zijn te onderkennen in de opeenvolgende standaardregelingen. Enige aandacht wordt geschonken aan de nieuwste regeling, hoewel deze ten tijde van dit onderzoek nog geen rechtsgeldigheid bezat.

Verder worden de belangrijkste juridische discussiepunten belicht, alsmede de meest gebruikelijke vormen van geschillenbeslechting tussen opdrachtgever en architect. Enige beschouwingen over praktijkontwikkelingen in de toekomst completeren dit hoofdstuk.

Uitgaande van de Algemene Regelen van 1932, die ook vanaf 1946 aanvankelijk nog van kracht zijn, wordt een analyse gegeven per artikel van de opeenvolgende regelingen. De verschillen blijken slechts van ondergeschikte aard.

Reeds kort na de invoering van de AR 1964 is het werk aan een geheel nieuwe standaardregeling van start gegaan. De geest des tijds eiste een nieuwe juridische aanpak in relatie met de zich wijzigende maatschappelijke omstandigheden van de architect.

Pas in 1987, dus ná de onderzoeksperiode, is de zogenaamde Standaardregeling Rechtsverhouding Opdrachtgever-Architect 1987", kortweg genaamd de SR 87, van kracht geworden voor de partikuliere opdrachtgever. Het Rijk en de grote woningbouwkoepels zijn echter niet van zins zich te konformereren aan de éénzijdige van kracht-verklaring van de BNA. De daaruit voortvloeiende onderhandelingen duren nog voort.

Aan de hand van de standaardregelingen en de jurisprudentie wordt voorts ingegaan op de vertegenwoordigings-bevoegdheid van de architect uit kontrakt in de verschillende fasen van de opdracht, dus van planontwikkeling tot en met de uitvoering.

De honorering van de architect wordt gezien op die punten die soms aanleiding vormen voor geschillen.

Wanprestatie met betrekking tot de architectenovereenkomst is aan de orde bij overschrijding van bouwsomlimieten. Een analyse is verricht ten aanzien van de daarop betrekking hebbende jurisprudentie. De aansprakelijkheid van de architect en de daarbij behorende exoneratieproblematiek, alsmede de geschillenbeslechting maakt deel uit van behandeling. Gezien de te verwachten ontwikkelingen, zowel in de bouwpraktijk als in de wetgeving vanwege het in aantocht zijnde Nieuw Burgerlijk Wetboek, zijn aan beide onderwerpen beschouwingen gewijd.

Hoofdstuk VI

Auteursrecht en de Bouwkunst.

Het auteursrecht maakt deel uit van de buiten-kontraktuele rechtspositie van de architect. Hoewel reeds in 1912 de Auteurswet in Nederland van kracht werd, werd de bescherming van de geestelijke eigendom van de architect eerst in 1931 afgerond, toen ook aantasting van reeds gemaakt werk onder de wet werd begrepen.

De bouwkunst neemt in het Auteursrecht een bijzondere plaats in. Immers voor vrijwel alle overige kunstuitingen geldt dat de exploitatie van de geestelijke eigendom een grote rol speelt. Dat is bij de bouwkunst nauwelijks het geval.

Van veel grotere importantie is voor de bouwkunst het persoonlijkheidsrecht (droit moral). Aantasting of verminking van bouwwerken, of wat daartoe behoort, zonder enige voorkennis van de ontwerper, komt veelvuldig voor en doet ernstig afbreuk aan de architectonische waarde van de gebouwde omgeving. Veelal komen dergelijke ingrepen op ondeskundige wijze tot stand. De geschiedenis van het auteursrecht leert, dat het bouwkundig oeuvre vooral tegen deze aantasting een moeizaam bevochten rechtsbescherming kent.

Aan de artikelen van de wet die voor de bouwkunst van belang zijn wordt speciale aandacht geschonken.

Konklusie

Terugziende op de thans bijna 150-jarige ontwikkeling van de architect als vrije- en onafhankelijke beroepsbeoefenaar kan men zich niet aan de indruk onttrekken dat deze door de tijden heen moeite heeft gehad om zijn positie in het maatschappelijk en juridisch krachtenspel zélf te bepalen. Veeleer is hij een speelbal van de omstandigheden waartegen hij geen weerstand kan bieden en waartegen hij zich ook zelden teweerstelt.

Dat vindt zijn oorzaak in het ambivalente van het beroep: enerzijds de gedrevenheid als kunstenaar om te scheppen, anderzijds de afhankelijkheid van een veelheid aan niet-beïnvloedbare factoren.

De kulturele waardering van de opdrachtgever blijkt voorts geen konstante: zij is conjunktuur-gevoelig.

De kwaliteit van de beroepsopleiding blijkt van groot belang voor de maatschappelijke positie van de architect. Rond 1930 werkt dit positief, rond 1970 is het omgekeerde het geval. Juist dan blijkt, dat een te zeer afwijken van de kern van het métier, n.l. het bouwen als synthese tussen vorm, techniek, functie en kosten, een verwoestend effect heeft op het imago van het beroep.

De kontraktuele relatie tussen opdrachtgever en architect heeft in de onderzoeksperiode vrijwel geen wijziging ondergaan. Dat is een afwijking van de, voor regelingen in het algemeen geldende regel, dat zij regelmatig worden aangepast aan de zich wijzigende maatschappelijke omstandigheden, de zogenaamde "juridische cyclus". Dit kan alleen worden verklaard uit het feit dat óf een massale ontwijking door opdrachtgevers van de standaardregels heeft plaatsgevonden, óf de regels zo ruim zijn gesteld dat binnen dat kader een heel skala van kontraktvorming kon plaatsvinden.

De eindkonklusie van het onderzoek luidt, dat er in de onderzoeksperiode vrijwel niet gesproken kan worden van een wisselwerking tussen de maatschappelijke ontwikkeling van de architect in het vrije beroep en de kontraktuele relatie tot zijn opdrachtgever, noch op grond van de standaardkontrakten, noch op grond van buitenkontraktuele wettelijke regelingen.

Summary thesis:

THE LEGAL STATUS OF THE ARCHITEKT 1850 - 1985

"Research into the relation in developments between the social position and the legal status of the architekt".

Promoter: prof.mr. C.A.Adriaansens.

Chapter I - Introduction

In this chapter basic points in the area of research are raised such as:

- definition of the problem
- research methodology
- period of research
- historical developments concerning contractor and architect c.1850
- legal nature of the architect's contract.

Definition of the problem:

this study serves to investigate how the architect's development in society, as an independent professional took place and how this has been interpreted judicially. Consequently, if the regulation of the legal status of the architect, if at all present, has kept even pace with the social aspects of his profession.

After 1850 the architect as we now know him gradually developed. It was a slow process, which found its origin mainly in the construction business or one of the crafts. But others also ventured into designing buildings.

As a method of research an analysis of architectural and juridical specialist literature from 1850 onwards has been chosen, supplemented with original research of standard works of the period of research.

This research covers the period 1850 - 1985 because it was precisely in this period that tension arose between social and juridical developments. This period has been divided into two parts: 1850 till 1940 and 1946 till 1985. This is because of the lack of normal legal order during the war and the great difference with respect to social and economic conditions between the pre- and post war periods. In order to get a good idea of the social conditions, the first chapter also deals with the development of the first-known building activities until the beginning of the period of research of the thesis.

In this period the first organizations in the field of building were set up, such as the Bauhütten and the Guilds and it was in this same period that their decline set in. The development of the building construction in its present form begins after the Guilds were abolished, in the time of the Bataafse Republiek (1795 - 1806). This change had great consequences for organizing the execution of building projects.

Not until 1850 did a recognizable building contractor come into existence, whereas it was not until 1900 that a somewhat balanced situation arose. The legal position of the building contractor experienced a development in this period.

"Architects" played an important role in this development.

Finally it is set forth what interpretations and qualifications arose round the juridical nature of the contract between client and architect. The confusion on this subject resulted from the vagueness which initially characterized the profession of architect.

It is not until the nineteen thirties that people are reasonable consistent in the juridical qualification of "carrying out of some services".

Chapter II

The development of the social position of architect, building contractor and third parties between 1850 - 1940.

This chapter deals with the social problems characteristic of the three parties to the contract for the development of building plans and for the execution of buildings.

The protection of the title of the profession of the architect has been an issue since the turn of the century, in lawyers' circles.

Of course the professional practitioners soon joined the debate. Without avail: a legal arrangement is not achieved in this period of research.

For the social prestige and consequently the legal position, the quality of professional training is of great importance. The latter, too, experienced a slow development, in spite of, or rather, thanks to the efforts of many. Especially Professor Eugen Gugel has greatly contributed to the improvement of the quality of the profession of the architect, as it took shape in the course of the nineteen thirties.

The development of organizations of architects also contributed to social acknowledgement. The initial discord between the Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst (Association for the Advancement of Architecture) on the one hand and the Bond van Nederlandse Architecten (Confederation of Architects) on the other lasted a short period only: after about ten years they were united again and have remained so ever since.

The actual antipode of the architect, the building contractor, evolved in this period from a doubtful antipode to a reliable contract party. The improved training in the building trade greatly contributed to this. However, it were the architects who gave the first impulse to this development.

The third party in the building-scene, the principal, remained very much in the background. The architect determined the latter's point of view, in interpreting the building contract. The only very recognizable principal was the State Government embodied by the Ministry responsible for hydraulic and civil engineering. The discussions about the legal status of the building contractor was chiefly conducted between these two parties. In this period the Roman Catholic Church's cultural architectural aspect was more important than its social relevance. The acceptance of Roman Catholics as equal to the other religious sections of the population, caused a boom in the sacral architecture which until this very day still leaves its mark on the skyline of town and village. Many years later it was even considered establishing a separate legal relationship for commissioning the building of churches to architects.

Chapter III

Development of the legal position of the architect with respect to the building contractor, principal and third parties between 1850 and 1940.

The contractual and non-contractual legal position of the architect are successively dealt with. Besides, attention is paid to the relation of the architect as representative of the principal with the building contractor in connection with the former's legal position.

As early as 1884 the necessity was felt for forms of standard conditions for contractual relation between architect and principal. At first schedules for fees were often used like those abroad. It was not until 1904 that a Dutch "Schedule" was introduced.

Very slowly its juridical acknowledgement was generally accepted. The commentary accompanying this schedule eventually evolved to a complete regulation of the legal relations between principal and architect with the Algemene Regelen (General Regulations) of 1922.

The later versions of these Regulations are mainly refinements, which in essence do not differ from their predecessors. Especially the AR 1932 appeared to be a firm basis for a few decades.

Adequate attention is paid to the discussion on juridical characterization of the architect's contract, which culminated about 1920.

The competence of representation of the architect has, since there is no adequate regulation until the nineteen twenties, often given cause to disputes.

At the same time the first liability cases occur concerning the architect.

The non-contractual legal position of the architect gave little cause for special attention in this period. There were some cases of liability out of torts, which were, however, more in the domain of the building contractor than in that of the architect.

No progress in the area of title- or professional protection was made, in spite of every possible attempt.

Important are the developments in the field of copyright. In Chapter IV special attention is paid to this subject.

Architects have, as responsible pivots in the building process, done their utmost to improve the insecure legal position of the contractor after the turn of the century. This led to the setting up of the Raad van Arbitrage (Council of Arbitration) in 1907, which although not generally accepted as such, nevertheless gave an impuls, to an objective conciliation of differences. In 1911 a draft-AAV was drawn up as a result of the co-operation of architects, graduate engineers and building contractors, which led to more equitable conditions for the contractor.

In the nineteen twenties the phenomenon "eigenbouwer" came into being, the building contractor who builds for the market at his own risk. In the light of the established social position of the architect, building disputes arose which some architects tried to resolve by special contractual constructions. However, the time was not yet ripe for this.

Chapter IV

The architect in the social interplay of forces 1945 - 1985

In the post-war situation an economic growth developed, which initially regulated, gradually functioned more freely and led to a turbulent expansion of building activities. The turning point came in the seventies and had great consequences for the building industry. The architect and his firm went through a similar cycle.

The general economic recovery after 1946 and its effect on the building industry were characterized by strong Government regulation. It was generally feared that after having caught up with the backlog, unemployment would be as high as just before the Second World War again. In addition there was a shortage of building materials.

This situation gradually came to an end in the sixties, the economy developed at a rapid rate. Especially the explosive growth of the services industry benefited the architect. Many firms expanded into real companies. It was in these years that the architect's functioning was discussed, as the question was raised whether he came up to expectation.

The influence of a somewhat exaggerated criticism of their own role in the building process by architects themselves was the cause of confusion among non-experts. This self-criticism also received a strong impuls from the architects' academies.

Also the continually recurring discussions on the Architects' Bill of 1949 shows that the social position of the architect is not generally experienced in a positive way.

When the economic situation of the building industry deteriorated in the course of the seventies, the social position of the architect deteriorated as well. Not only did this lead to a fragmentation of the architect's firm as an organization, but also to a fragmentation of the commission itself: the fragmentation of commissions became common practice.

The splitting up of the commission, which ought to be a synthesis of form, function and construction, means a return to the situation which prevailed in the first period this research deals with.

The judicial implications of the changing social picture

In this chapter an analysis is made of the differences in the successive standard regulations. Some attention is paid to the latest regulation, although it had not yet been implemented at the time of this research. Furthermore the most important judicial issues are discussed, as well as the most customary forms of arbitration between principal and architect. Some reflections about the practical developments in the future complete this chapter.

Taking into consideration the General Regulations (AR) of 1932, which have been in force from early 1946, an analysis is made of each article of the successive regulations. The differences appear to be of marginal importance.

Shortly after the introduction of the General Regulations (AR) of 1964, the work on the entirely new standard regulations had already begun. The spirit of the times required a new judicial approach in relation to the changing social position of the architect.

Not until 1987, so after the period of our research, did the so-called "Standard Regulation on the Legal Relations Principal - Architect 1987" in short SR 87 take effect for the private principal. The Government and the big housing corporations do not wish to comply with the unilaterally introduced Standard Regulations. Negotiations are still going on.

On the basis of the standard regulations and the relevant jurisprudence, attention is paid to the architect's competence of representation ensuing from the contract with regard to the various phases of the contract, so from planning development up to and including the building.

The remuneration of the architect is examined, where it may give cause for disputes.

Incompetent performance in relation to the architect's contract is raised when total building limits are exceeded. An analysis has been made with regard to the relevant jurisprudence. The liability of the architect and the exoneration issue, as well as arbitration, are dealt with.

In view of the expected developments in the building trade as well as in legislation in connection with the introduction of the New Civil Law, both subjects have been discussed.

Chapter VI

Copyright and architecture.

Copyright is part of the non-contractual legal position of the architect. Although the Copyright Act took effect as early as 1912, the protection of the spiritual possession of the architect was not completed before 1931 when infringement of the rights of any design of an architect became protected by law.

Architecture takes a special place in copyright. For almost all other arts the exploitation of spiritual possession plays a major role. This is hardly the case with Architecture.

Of much greater importance to architecture are the personal rights (*droit moral*). The violation or mutilation of building designs or anything of the sort, frequently happens without any foreknowledge to the designer and derogates the architectural value from the surrounding buildings. Very often such changes are made incompetently. The history of copyright teaches us that the architectural oeuvre has acquired hard-won legal protection against such infringements.

To those articles of the law which are important to architecture special attention is given.

Chapter VII

Conclusion

Looking back at the almost 150 years of development of the architect as a free and independent professional, it must be concluded that the architect himself always had great difficulties to determine his position in the social and judicial interplay of forces. He is a mere plaything of circumstances which he cannot resist and consequently seldom does.

This is caused by the ambivalence of the profession: on the one hand the enthusiasm of the artist to create, on the other the dependence on numerous factors beyond his influence. The cultural appreciation of the principal appears not to be constant: it is sensitive to the economic situation.

The quality of the professional training appears to be of great importance to the social position of the architect. About 1930 it has a positive effect, about 1970 the reverse proves to be the case. Then it appears that too great a divergence, namely building as a synthesis of form, technology, function and cost has a devastating effect on the image of the profession.

The contractual relations between principal and architect hardly underwent any change in the period of research. This is a deviation of the generally valid rule for regulations, namely that they are regularly adapted to the changing social circumstances, the so-called "judicial cycle". This can only be explained from the fact that either a massive evasion of standard regulations by principals took place, or the rules have been so freely enforced that within that framework a whole range of contracts could be concluded.

The final conclusion of this research is that in the period of research there is hardly any interaction between the social development of the architect as an independent professional and the contractual relation with his principal, neither on the grounds of the standard contracts, nor on the grounds of non-contractual legal regulations.